

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
τεύχος 79 (8), Μάιος 1987
τιμή τεύχους 20 δραχ

ΓΚΡΑΜΣΙ
σύγχρονός μας

Κείμενα:
Λουί Άλτουσέρ
Μπανταλόνι
Τζιοβάνι
Ντ. Τζιοβάνι
Α. Τοζέλ
Α. Σασσούν
Ε. Αλφάτερ
Α. Λουμπορίνι
Α. Γκρούπι
Ροσ. Ροσάντα
Τζ. Βάκα
Μπ. Σανγκέρι
Μπ. Νούτσος
Θ. Γιαλικέτσος

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΦΟΡΝΤΙΣΜΟΣ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΤΕΤΑΡΤΗ 15 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1987
τεύχος 78 (6) (νέα περίοδος), δρχ. 200
ΤΗΛ. 32.39.645 και 32.28.791

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, 'Αριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, 'Ανδρέας Πανταζόπουλος, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, 'Ελένη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

• Σκίτσα Χρήστου Πικριδά.

• Τη διόρθωση των δοκιμών έκανε ο Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τη σελιδοποίηση ή Μάγια Γεωργιάδου, την αναπαραγωγή των φίλμ ή Χριστίνα 'Αναστασίου, τη φωτοστοιχειοθεσία ή 'Αννα Γιάκα, ή Γεωργία Μπαρούδου και ή 'Αλίκη Πελεκάνου.

• 'Εκδότης, 'Αγ. 'Ελεφάντης, Κέκροπος 2, 'Αθήνα.

• Διαχείριση, Σπύρος Δελέγκας.

• 'Εκτύπωση, ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣ Α.Ε., 'Αγίας Παρασκευής 23, Περιστερί, τηλ. 57.57.940

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

'Όλα τὰ τεύχη τοῦ ΠΟΛΙΤΗ
'Από τό τεύχος 1 έως τό 72
ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΛΘΕ ΜΗΝΑ	7
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, 'Ο σοσιαλισμός πού σκανδαλίζει ...	8
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, 'Ένα άνοιξιάτικο συνέδριο	8
'Ανδρέα Πανταζόπουλου, «'Ελληνική 'Αριστερά»: 'Η κερένια κούκλα	10
Βάσω Κιντή, Κίνημα Ειρήνης	11
Γιώργου Καρρά, 'Έν διατεταγμένη λαϊκή κυριαρχία	13
'Ηλία Ραυτόπουλου, Διάλογος μετά διδασκάλου	14
ΣΤΙΓΜΙΑΙΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΦΩΡΑ.....	16
ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΓΚΡΑΜΣΙ	18
'Α. Γκράμσι, ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΦΟΡΝΤΙΣΜΟΣ	19
'Αμερικανισμός και φορντισμός	19
'Εξορθολογισμός τής ευρωπαϊκής δημογραφικής σύνθεσης	20
Οικονομική αυτάρκεια τής βιομηχανίας	21
Οι ύψηλοι μισθοί	22
Μερικές πλευρές τοῦ σεξουαλικού ζητήματος	24
Τό «ζωῶδες» και ὁ βιομηχανισμός	25
'Αμερικανισμός και ευρωπαϊκός πολιτισμός ..	27
'Εκτεϋλορισμός και εκμηχανισμός τοῦ εργαζόμενου	28
ΓΙΑ ΤΟΝ ΓΚΡΑΜΣΙ	31
Λουί 'Αλτουσέρ, 'Ο μαρξισμός δέν είναι ιστορικισμός	31
Μπιάτζιο Ντέ Τζιοβάνι, 'Ο Γκράμσι και ή κατηγορία τής πολιτικής ...	45
Λεονάρντο Πάτζι, 'Από τόν Λένιν στόν Μάρξ	50
Θανάση Γιαλκέτση, Μορφές τοῦ Κράτους στήν πολιτική θεωρία τοῦ Γκράμσι	61
Μπάμπη Νούτσου, Οί εκπαιδευτικοί ὡς διανοούμενοι	67
'Αν Σασούν, Τό κίνημα τῶν γυναικῶν και ή κληρονομιά τοῦ Γκράμσι ..	72
'Αντρέ Τοζέλ, «Μπορεί ακόμη νά χρησιμεύσει»... ..	75
'Ελμαρ 'Αλτφάτερ, Οί δρόμοι τής κριτικής δεξίωσης	79
Ροσάνα Ροσάντα, Κανένας φόβος δέν έχει κληρονόμους	83
Τσέζαρε Λουπορίνι, Κοινός νοῦς και φιλοσοφία	84
Λουτσιάνο Γκρούπι, Θρησκεία	84
Μπένετο Σανγκέρι, 'Ο ιστορικός συνασπισμός	85
Οὔμπέρτο Τσερόνι, Συναίνεση	86
Νικόλα Μπανταλόνι, 'Η φιλοσοφία τής πράξης	86
Παντελή Μπουκάλα, «Κέρματα»	88
'Επιστολές — Βιβλία	90

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: 'Ετήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., εξάμηνη (6 τεύχη) 1.000 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ευρώπη ετήσια 3.200, εξάμηνη 1.600.

'Άλλες χώρες: ετήσια 3.600, εξάμηνη 1.800

'Ιδιοκτησία: Σπ. Δελέγκα και Σία Ο.Ε. 'Εκδότης: 'Αγγελος 'Ελεφάντης, Κέκροπος 2, 'Αθήνα 105 58, τηλ. 3228791. Τυπογραφείο ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ, 'Αγίας Παρασκευής 23, Περιστερί, τηλ. 5757940

Ένώπιον τῆς ἀδύνατης συμπαράταξης

Τό 12ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΕ ἀνήκει πιά στό παρελθόν. Εἶναι πάντως ἀπαραίτητο νά ἀσχοληθοῦμε, γιά ἄλλη μιὰ φορά, μέ τήν πρόταση τῆς «συμπαράταξης», ἀκόμα κι ἂν τό ζήτημα αὐτό δέν ἀπασχόλησε τοὺς συνέδρους τόσο, ὅσο π.χ. τό «στύλ δουλειᾶς» τοῦ κόμματος. Ἀπό μιάν ἄποψη αὐτό εἶναι φυσιολογικό: τό ΚΚΕ ἔχει κάνει τίς προτάσεις του, τό μπαλάκι βρίσκεται τώρα στοὺς ἀποδέκτες. Θά πρέπει λοιπόν νά ἀντιμετωπίσει κανεὶς τήν πρόταση τοῦ ΚΚΕ πολιτικά καί ὄχι ἀφοριστικά — ἔστω καί ἂν τό τελικό συμπέρασμα παραμείνει τό ἴδιο.

Η ἀνάγκη νά ἀπαντήσουμε στήν πρόκληση καί πρόσκληση τοῦ ΚΚΕ, προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀποδέκτες αὐτῆς τῆς πρότασης εἶναι, γιά πρώτη φορά, τὰ διάφορα κόμματα, κινήσεις, ὁμάδες ἢ καί μεμονωμένα ἄτομα τῆς Ἀριστερᾶς. Μέχρι πρότινος οἱ δυνάμεις αὐτές ἦταν διαγραμμαμένες ἀπό τό λεξιλόγιο τοῦ ΚΚΕ, οἱ προτάσεις συμμαχίας ἀπευθύνονταν ἀποκλειστικά στό ΠΑΣΟΚ. Τό ΚΚΕ εἶχε τή λογική τῶν μεγάλων κομμάτων, ἀσκοῦσε πολιτική ἐπιτελείων. Ἐχει ἄραγε ἐγκαταλειφθεῖ σήμερα ἡ λογική αὐτή;

Η συσπείρωση τῶν δυνάμεων τῆς Ἀριστερᾶς, γενικά μιλώντας, εἶναι πάντοτε εὐκαίρια καί σχετική ἦταν σέ κάθε ἐποχή ἢ ἐπιταγή τῆς «βάσης» γιά ἐνότητα. Εἰδικότερα στήν ἐποχή μας ἡ ἡγεμονία τῶν συντηρητικῶν καί νεοφιλελεύθερων ἰδεῶν καί ἡ ἀνάλογη ὑποχώρηση τῶν ἰδεῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ καθιστοῦν τήν ἀφηρημένη ἔννοια «ἐνότητα» ἐπικαιρή στό πολιτικό ἐπίπεδο. Ἀντίστοιχη εἶναι βέβαια καί ἡ κοινωνική ἐπικαιρότητα τῆς ἐνότητας, ἀφοῦ —καί αὐτό ἰσχύει ἰδιαίτερα στή χώρα μας— οἱ μισθωτοὶ σηκώνουν ὄλο τό βάρος καί ὄλες τίς συνέπειες τῆς καπιταλιστικῆς ἀνασυγκρότησης καί ἀναδιάρθρωσης. Ἡ κατάσταση ὑποχώρησης καί ἄμυνας στήν ὁποία βρίσκονται λοιπόν οἱ πολιτικές καί κοινωνικές δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ δέν ἐπιτρέπει ἀφορισμούς στό ζήτημα τῆς ἐνότητας.

Ομως, ἀκόμα κι ἂν ἀφήσουμε κατά μέρος τίς —γνωστές ἄλλωστε— ἀπόψεις μας γιά τὰ βασικά χαρακτηριστικά πού συγκροτοῦν τό ΚΚΕ ὡς κόμμα καί περιοριστοῦμε στό κοινωνικοπολιτικό περιεχόμενο τῆς συμπαράταξης πάλι θά βρεθοῦμε μπροστά σέ ἓνα μεγάλο κενό. Γιατί κάθε συσπείρωση ἢ συμπαράταξη δέν μπορεῖ σήμερα νά ἔχει ἄλλο περιεχόμενο καί ἄλλη προοπτική παρά τόν ἴδιο τό σοσιαλισμό, καθὼς δέν ὑπάρχει ἄλλο στάδιο νά διανυθεῖ πρὶν ἀπὸ αὐτόν. Ὁ σοσιαλισμός εἶναι ἡ μόνη ἀπάντηση τῶν μισθωτῶν στήν κρίση, ἀλλιῶς ἡ ἀπάντηση θά δοθεῖ, ὅπως καί δίνεται, ἀπό τό κεφάλαιο.

Αλλά ἡ συμπαράταξη πού προωθεῖται σήμερα δέν ἔχει αὐτό τό ἀντικείμενο. Τό ΚΚΕ ἐμφορούμενο ἀπὸ τίς ἰδέες τῶν σταδίων ἔχει ἤδη καθορίσει ὡς πεδίο δράσης τῆς συμπαράταξης τήν ἀντιμονοπωλιακή ἀντιμπεριαλιστική ἀλλαγὴ, δηλαδή τήν ἴδια ἀδύνατη ἀλλαγὴ πού ὑποσχόταν τό ΠΑΣΟΚ πρὶν τό 1981. Σύμφωνα πάντα μέ τίς ἰδέες αὐτές οἱ ὑπόλοιποι ἀριστεροὶ σύμμαχοι δέν ἀποτελοῦν δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ (μόνο τό ΚΚΕ εἶναι ταγμένο σέ αὐτὴ τὴν ἀπώτερη ἱστορική προοπτική) ἀλλὰ δυνάμεις τῶν ὁποίων ἡ ἱστορική προοπτικὴ ἐξαντλεῖται στό ἓν λόγῳ στάδιο.

Οτι τὰ πράγματα δέν εἶναι ἔτσι, ὅτι π.χ. ὁ κ. Δρεττάκης δέν εἶναι σέ ἄμεση ἀντιμονοπωλιακὴ ἀλλαγὴ ἔχει τίς δικές του ἰδέες γιά τό σοσιαλισμό, οἱ ὁποῖες διαφέρουν ἀπὸ ἐκείνες τοῦ ΚΚΕ, ὅτι ἡ συσπείρωση τῆς Ἀριστερᾶς θά γίνει δυνατὴ μόνο ὅταν καί ἂν τὰ διάφορα τμήματά της συνεννοηθοῦν ὡς πρὸς τό μοναδικό περιεχόμενο πού μπορεῖ νά ἔχει ἡ δράση τους, ὡς πρὸς τόν ἴδιο τό σοσιαλισμό δηλαδή, αὐτὰ θά ἔπρεπε νά εἶναι ἤδη αὐτονόητα. Καί ἐξίσου αὐτονόητο εἶναι ὅτι ἡ πολιτικὴ αὐτὴ συσπείρωση θά ἀποκτοῦσε περιεχόμενο —θὰ ἐπιβαλλόταν ἐκ τῶν πραγμάτων— ἂν οἱ ἀντίστοιχες ἰδέες ὑπῆρχαν ὡς ἐκφρασμένη τάση μέσα στή κοινωνία, καλλιεργοῦνταν σ' αὐτὴν καί καθόριζαν τὴν κίνηση τῶν μαζῶν. Τότε θά σοβάρευαν γιά ὅλους τὰ πράγματα.

Σήμερα, πού τίποτε ἀπὸ ὅλα αὐτὰ δέν ἰσχύει, καλούμαστε νά συμπράξουμε στό κενό, νά ἐξυπηρετήσουμε δηλαδή κάποιες αὐστηρὰ πολιτικοκομματικὲς σκοπιμότητες τοῦ ΚΚΕ. Τό τρένο τῆς συμπαράταξης μπορεῖ νά γεμίσει ἐπιβάτες, τό τρένο τοῦ σοσιαλισμοῦ ὁμως παραμένει γιά τὴν ὥρα ἄδειο στήν ἀφετηρία. Εὐχόμαστε καλὸ ταξίδι στήν πολιτικὴ, σέ ὅσους ἐτοιμάζονται νά φύγουν μέ τό πρῶτο.

Ο σοσιαλισμός πού σκανδαλίζει

Σκάνδαλα, κομπίνες, καταχρήσεις και όλων τών ειδών οί συμφορές επληξαν για πολλοστή φορά τόν τελευταίο μήνα τόν τόπο. Ο κόσμος παρακολουθεί άφωνος τίς καθημερινές αποκαλύψεις, έχουν πιά γκρεμιστεί και οί τελευταίες σταθερές γύρω από τίς όποιες διαμορφωνόταν μιά κοινή γνώμη ή μιά κοινή συνείδηση: τώρα πιά τίποτα δέν φαίνεται άπίστευτο, ό καθένας είναι έτοιμος, είναι «ώριμος» νά δεχθεί ότιδήποτε. Η παλιά ρήση του πρωθυπουργού «άν έπρόκειτο για ένα δωράκι εντάξει, θά τό καταλάβαινα», άποκτά πιά υπό τό πρίσμα τών πρόσφατων αποκαλύψεων ιδιαίτερη σημασία. Γιατί φαίνεται πώς άρκετά δωράκια ήταν από παλιότερα γνωστά στην κυβέρνηση και, τότε, είχε έπιδειχθεί ή πρέπουσα κατανόηση.

Σέ αντίθεση μέ τήν «περίοδο τών Τσάτσων», τήν περίοδο δηλαδή πού ό —καθοδηγούμενος— σκανδαλισμός άφορούσε τόν ιδιωτικό τομέα, σήμερα τό φύλλο έχει γυρίσει, τά σκάνδαλα άφορούν πιά τόν δημόσιο τομέα, καθετί τό δημόσιο. Δέν είναι μόνο ή ΠΡΟΜΕΤ, οί διάφορες Τράπεζες, τά Λαϊκά Λαχεία, ή ΔΕΗ, τό ΤΕΒΕ κ.ο.κ., είναι άκόμα και τό Έθνικό Σύστημα Υγείας πού δυσφημίζεται μέ τά διάφορα μικρόβια πού επληξαν τό τελευταίο δίμηνο τρία τουλάχιστον νοσοκομεία. Στην κοινή γνώμη καθετί τό κρατικό, καθετί τό δημόσιο, έχει πλέον όριστικά δυσφημιστεί, όχι μόνο ως άναποτελεσματικό, αντιπαραγωγικό και τά τοιαύτα, αλλά ως επικίνδυνο. Καί όταν λέμε ότι γκρεμίζονται πλέον και οί τελευταίες σταθερές, μέσα σ' αυτές περιλαμβάνεται και ή κοινή στους Έλληνες όλου του πολιτικού φάσματος άναζήτηση του δημοσίου, ένας «έμφυτος» κρατισμός, ό όποιος πάντα υπήρχε αλλά τήν τελευταία δεκαετία καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα. Σήμερα πιά τά γεγονότα έχουν κλονίσει αλλά και έχουν πείσει τούς πάντες νά αντιμετώπιζον μέ καχυποψία καθετί τό δημόσιο, νά άναζητούν τήν υγεία (μεταφορικά αλλά και κυριολεκτικά) στό ιδιωτικό: τό έδαφος είναι έλεύθερο για τό νεοφιλελευθερισμό, άφού άκόμα και ή ΑΤΑ δυσφημίζεται κάθε τετράμηνο στή πράξη μέ τά θλιβερά 1%, έτσι ώστε ό καθένας να καταλαβαίνει ότι τίποτα χειρότερο δέν θά μπορούσε νά του συμβεί μέ τίς έλεύθερες συμβάσεις.

Καί επειδή στην Ελλάδα ό κρατισμός έχει καταλήξει συνώνυμος μέ τό

σοσιαλισμό, επειδή και ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ αυτοαποκαλείται —και θεωρείται— σοσιαλιστική, έχουν τελικά δυσφημιστεί, έχουν τραωθεί, οί ιδέες του σοσιαλισμού. Κι αυτό είναι τό μόνο στέρεο έδαφος, ή άπαραίτητη προϋπόθεση για νά άνθήσει και σ' αυτή τή χώρα ό νεοφιλελευθερισμός.

Δέν μπορούμε νά γνωρίζουμε άν αυτή είναι ή σκοπιμότητα πού κρύβεται πίσω από τίς αποκαλύψεις τών σκανδάλων. Γνωρίζουμε πάντως ότι οί αποκαλύψεις δέν είναι τυχαίες, ότι κάποια συγκεκριμένη σκοπιμότητα υπάρχει πίσω από αυτές: τά περισσότερα από όσα αποκαλύπτονται σήμερα, είναι γνωστά στην κυβέρνηση ήδη από τό 1984 ή τό 1985. Τότε θεωρούνταν άνεκτά (ή και έπιθυμητά — και θά εξηγήσουμε μέ ποιάν έννοια) και πάντως καλύπτονταν. Σήμερα αντίθετα καταδικάζονται και αποκαλύπτονται.

Υπάρχει και άλλη μιά ιδιομορφία στα περισσότερα από τά πρόσφατα σκάνδαλα και χαρακτηριστική είναι ή περίπτωση Σταματελάτου. Έκεί ή κάτληρη έγινε (άπ' ό,τι φαίνεται) όχι τόσο για ίδιον όφελος, όσο για χάρη του Πανιωνίου. Ίσως μάλιστα νά ήταν αυτός και ό λόγος τής άνωθεν κάλυψης τής όλης ύπόθεσης, μέ τήν έννοια ότι πίσω από αυτή δέν βρισκόταν κάποιος κλέφτης, αλλά μιά πολιτικοαθλητική σκοπιμότητα. Άλλά και στα σκάνδαλα τής ΠΡΟΜΕΤ, εκείνο πού λείπει για τήν ώρα είναι τό πρόσωπο (ή τά πρόσωπα) πού «έφαγε» τά λεφτά. Καί για όσο διάστημα δέν αποκαλύπτεται τό πρόσωπο και ή τελική τύχη τών χρημάτων, δικαιούται κανείς νά πιστεύει ότι έδω έχουμε νά κάνουμε μέ έναν τρόπο διαχείρισης τών δημοσίων επιχειρήσεων, πού κάποτε έθεωρείτο «νόμιμος», έναν τρόπο διαχείρισης δηλαδή μέσα στόν όποιο περιέχονταν μεγάλες δόσεις «πολιτικής βούλησης», και ότι, αντίθετα, σήμερα πού ή πολιτική βούληση έχει αλλάξει κατεύθυνση, τήν πληρώνουν κάποια πρόσωπα.

Όσον άφορά τήν πολιτική σκοπιμότητα πού κρύβεται πίσω από τή σκανδαλολογία, έχουν προταθεί πολλά: μιά έρμηνεία είναι ή διαμάχη τής «κεντροδεξιάς» μέ τήν «κεντροαριστερά» του ΠΑΣΟΚ (μέ τόν κ. Παπανδρέου νά ποντάρει στην «κεντροδεξιά») και ή δυσφήμιση συγκεκριμένων στελεχών τής «κεντροαριστεράς» ώστε νά έξουδετερωθούν πολιτικά.

Συναφής είναι και ή έρμηνεία ότι πίσω από τήν ύπόθεση υπάρχει τό ζήτημα τής διαδοχής του κ. Παπανδρέου, όπου, προκειμένου νά έξελιχθούν όλα κατ' εύχην για τόν πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ, θά πρέπει νά έξουδετερωθούν τά έπιφανή κομματικά στελέχη πού έπιμένουν ότι τό κόμμα πρέπει νά αποφασίσει για τό νέο του ήγέτη. Συναφής μέ τήν τελευταία είναι και ή έκδοχή πού δημοσιεύτηκε ή όποια άναφέρεται στην πρόταση του κ. Άλευρά περί όλοσχερους διάλυσης και άνοικοδόμησης του κόμματος.

Υπάρχει βέβαια και ή απλούστερη έκδοχή, ότι ό κ. Παπανδρέου, μπροστά στην πιθανότητα νά χάσει τήν έξουσία, προτιμά νά αποκαλύψει ό ίδιος καταστάσεις, προκειμένου νά μήν τίς αποκαλύψουν άργότερα οί άντιπαλοί του. Πάντως όλες αυτές οί έκδοχές έχουν ένα κοινό σημείο: τήν άπώλεια τής έξουσίας από τό ΠΑΣΟΚ. Η σκανδαλολογία εντάσσεται δηλαδή στην προοπτική τής άπώλειας τής έξουσίας, τήν έπιτείνει, προετοιμάζει πολιτικοϊδεολογικά τό έδαφος τόσο για τήν έπόμενη κυβέρνηση όσο και για τό κόμμα τής άξιοματικής αντιπολίτευσης και τέλος άναδεικνύει όρισμένα πρόσωπα και έξουδετερώνει άλλα.

Μόνο πού, άκόμα κι άν είναι κανείς σήμερα ώριμος νά δεχτεί τά πάντα ως πιθανά, έξακολουθούμε νά θεωρούμε ότι κάτι δέν είναι φυσιολογικό μέσα σέ όλην αυτή τήν ιστορία. Η τετραετία τής «πολιτικής βούλησης» μέ τήν τετραετία του Νταβός δέν παντρεύονται εύκολα, όσο κι άν «κρατήσουν οί χοροί» στό ενδιάμεσο. Άλλά άς μήν έπεκταθούμε για τήν ώρα...

Ένα άνοιξιότικο συνέδριο

Τήν παρακμή τών ιδεών του σοσιαλισμού στην εποχή μας έλαβε ιδιαίτερα ύπόψη του τό νέο κόμμα τής Άριστεράς πού βαφτίστηκε Ε.ΑΡ. Τό συνέδριο πού πραγματοποιήσε, αλλά και τά άποτελέσματά του είναι σχεδόν άδύνατο νά κριθούν μιά και ή ιδεολογική και πολιτική ταυτότητα του νέου κόμματος ξεγλιστράει σέ κάθε προσπάθεια σοβαρής άνάλυσης σάν τό χέλι.

Οί δύο κύριες μερίδες πού συναποτελέσαν τό νέο κόμμα είναι από τή μιά πλευρά μιά ομάδα παλαιών κομματικών, παραδοσιακότατης νοοτροπίας και άπό τήν άλλη άνέντακτων πού δύσκολα θά μπορούσε κανείς νά τούς θεωρήσει όμοιογενείς, άρκετοί από τούς όποιους πάντως έμφορούνται από τίς ιδέες ενός ριζοσπαστικού έξοσυχρονισμού. Η «μάχη» έληξε μέ νίκη τής πρώτης μερίδας στα περισσότερα σημεία. Άκόμη και ό τίτλος του κόμματος «Έλληνική Άριστερά» προέκυψε (σέ αντίθεση μέ τήν προτει-

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

νόμηση από την ήγεσία Ν.Ε.Α.) όταν κάποιος σύνεδρος είπε ότι η 'Αριστερά ήταν και είναι πάντα νέα και ότι θα ήταν σαν να άμφισβητούνταν αυτό αν έμπαινε στον τίτλο το επίθετο «νέα». Κυριάρχησε δηλαδή και στον τίτλο η αντίληψη της συνέχειας και αποκρούστηκε το νεοτερστικό στοιχείο και μάλιστα σε αντίθεση με τη θέληση της ίδιας της ήγεσίας.

Παρόμοια ήταν και η περίπτωση του ΝΑΤΟ και των βάσεων, όπου αφού κατ' αρχήν το Συνέδριο ψήφισε τις προτεινόμενες «άνωθεν» τροπολογίες και νεοτερσμούς, μετά την παρέμβαση ενός συνέδρου που τόνισε πως το κείμενο που ψηφίστηκε αναιρεί δηλαδή την προηγούμενη στάση της 'Αριστεράς στο θέμα του ΝΑΤΟ, επακολούθησε νέα ψηφοφορία κατά την οποία οι έντρομοι σύνεδροι άποκατέστησαν την τάξη ψηφίζοντας το αντίθετο από αυτό που είχαν υπερψηφίσει λίγη ώρα πριν.

«Καινοτομίες» αντίθετα πέρασαν στον οικονομικοκοινωνικό τομέα. Τά περι «νέας συσσώρευσης» εδάφια σε συνδυασμό με τις έπεξηγήσεις που έδωσε ο ίδιος ο Λεων. Κύρκος για τις σχέσεις ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, για τη διάκριση ιδιωτικής πρωτοβουλίας και ιδιωτικής ληστείας κ.λπ. θυμίζουν αρκετά τις ανάλογες πρό του 1981 απόψεις του ΠΑΣΟΚ. Οι «καινο-

τομίες» αυτές δεν αποτελούν παρά μία ακόμη ένδειξη ουσιαστικής γήρανσης της εν λόγω 'Αριστεράς και ως τέτοιες έγιναν δεκτές από τον κύριο όγκο των συνέδρων.

Η επικράτηση της παλαιοκομματικής ομάδας της μετεξέλιξης έγινε εμφανής και στη σύνθεση των οργάνων. Τά δύο τρίτα των μελών της Κ.Ε. ανήκουν στο πρώην ΚΚΕ έσωτερικού, ή ήγετική ομάδα του οποίου κράτησε για τον έαυτό της και την ανωτάτου επιπέδου εκπροσώπηση του νέου κόμματος.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι το πρόσωπο του νέου κόμματος θα είναι ίδιο με αυτό που έδειχνε το ΚΚΕ έσωτερικού. 'Υπάρχει ανάγκη φρεσκαρι-

σματος, ανάγκη νέων ιδεών για το νέο κόμμα και ακόμα και τά πιο παλιά στελέχη καταβάλλουν προσπάθειες για να παρουσιάσουν ένα νέο πρόσωπο. Καινοτομίες, όπως λ.χ. ή (τυπική και όχι ουσιαστική) άποδοχή των τάσεων θα υπάρξουν και στο μέλλον, πάντα όμως με εθύνη και σύμφωνη γνώμη της ήγεσίας, της στενής ομάδας της μετεξέλιξης δηλαδή, ή οποία κρατάει για τον έαυτό της τό δικαίωμα να σταθμίζει πολιτικά τις καταστάσεις και να άποφασίζει περί του πρακτέου.

Θά πρέπει παράλληλα να σημειώσουμε ότι παρ' όλη την άποδοχή των τάσεων, στο συνέδριο δέν υπήρξαν τάσεις, με την έννοια της προβολής συγκροτημένων πολιτικών άπόψεων από διακριτές ομάδες. Αυτό είναι καταννητό στο πλαίσιο της όμοψυχίας που άπαιτεί ή συγκρότηση ενός νέου κόμματος, έδωσε όμως την εύκαιρία στη μοναδική προϋπάρχουσα συγκροτημένη τάση της μετεξέλιξης να επικρατήσει με τον τρόπο που επικρατούσε πάντα: χωρίς πολιτική σύγκρουση δηλαδή.

Ότι ή πρωτοβουλία βρίσκεται και σήμερα στον παλιό ήγετικό πυρήνα του κόμματος δέν τό άρνούνται ούτε όρισμένοι από τους πρώην άνέντακτους. Κατηγορούν όμως οι τελευταίοι ως υπεύθυνους γι' αυτή την εξέλιξη όλους όσους δέν πήραν μέρος στο συνέδριο και έδωσαν με την άπουσία τους την εύκαιρία στην πρώην μετεξέλιξη να έλέγξει τους συσχετισμούς. Ξεχνούν μόνο ότι ή πολιτική δέν είναι πάντα παιγνίδι, ότι οι άνθρωποι που άσχολούνται με αυτήν έχουν τά όριά τους, τις άρχές και τις άναφορές τους. Στο κάτω κάτω και τά παιγνίδια έχουν κι αυτά τους κανόνες τους.

Δέν θά προχωρήσουμε έδώ σε προβλέψεις για την έμβέλεια του νέου κόμματος. Όσοι πάντως εύελπιστούν ότι ή έμβέλεια του θά είναι άνάλογη της προβολής που του έγινε, θά πρέπει να άναρωτηθούν σε ποιά κοινωνικά στρώματα άπευθύνεται τελικά ό πολιτικός λόγος της Ε.ΑΡ και κατά πόσον τά στρώματα αυτά δέν έχουν άλλους πολύ πιο δυνατούς, άξιόπιστους και άποτελεσματικούς πολιτικούς φορείς να επιλέξουν. Αυτό όσον άφορā την εύρύτερη κοινωνική άπήχηση του νέου κόμματος. Γιατί όσον άφορā την άπήχηση του στα καθ' ήμās, στον γνωστό δηλαδή κόσμο της άνανεωτικής 'Αριστεράς, εκεί όλοι μπορούμε να κρίνουμε από τις έμπειρίες μας.

Τούτη τη βδομάδα γίνεται, κεκλεισμένων των θυρών, και τό Συνέδριο του ΚΚΕ. 'Ελπίζουμε να άναφερθούμε έκτενέστερα σε αυτό στο επόμενο τεύχος, παρ' όλο που ή έπομένη του 12ου Συνεδρίου δέν προβλέπεται να είναι ριζικά διαφορετική από την προηγούμενη.

ΕΞΑΝΤΑΣ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΚΛΑΣΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Italo
SVEVO

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ
ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

Michel
FOUCAULT

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ
ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Δια γυμνού σφραγιστού

«Έλληνική 'Αριστερά»: 'Η κερένια κούκλα

*Και έτοιμαζότουνα νά φωνάζει δυνατά
γιά νά δείξει πώς δέν επέθανε.*

Σέ μία έξωφρενική κατάσταση προσιδιάζει μία έξωφρενική ματιά. Όταν τό μίσος παύει νά άποτελεϊ τήν άλλη πλευρά τής αγάπης, ή εϊρωνεία είναι αυτή πού χαράζει τά όρια τών έμπολέμων. 'Η εϊρωνεία δέν έχει ένοχές ούτε καπρίτσια· γιατί τά έχει ένωματώσει και τά έχει προαγάγει σέ γλώσσα-λεπίδι, σέ ένα βλέμμα-νυστέρι. Καί ώς γνωστόν τό ξεμάγεμά της, ή έγκοσμιοποίησή της — ή «σημειολογία τής καθημερινής ζωής» γιά τούς άπανταχού τής γής άνατρεπτικούς— συναρτάται και έννοηματοώνεται μέ τό ξεμάγεμα τού κόσμου. Τού κόσμου πού ζοϋμε, πού φανταζόμαστε, πού γνωρίζουμε.

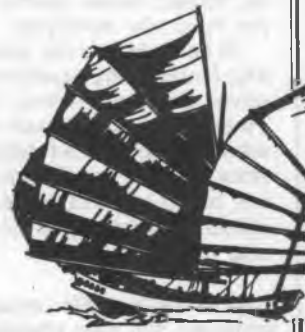
Γιά τήν «Έλληνική 'Αριστερά» ό λόγος. 'Απ' τή σημειολογία τής καθημερινής ζωής στή σημειολογία τής πολιτικής στιγμής. Καί άπ' τήν αυταρέσκεια τής παρατήρησης τού σημαϊνομένου άς αναχθοϋμε στή λαγνεία τού σημαϊνοντος. 'Αλλωστε τό σημαϊνόμενο δέν μπορεί νά κρύβεται έπ' άπειρον κάτω άπ' τήν ντελικάτη φιγούρα τού όνόματος: και γιά τούς μή μαρξιστές ή «όπισθενέργεια» είναι προφανής. 'Έλληνική 'Αριστερά. Τελεία. Καί παύλα.

'Η 'Έλληνική 'Αριστερά δέν είναι παράταξη, πόσο μάλλον στρατόπεδο και δή έγκλεισμού σέ καταναγκαστικά έργα, αλλά άποτελεϊ *αυτοτελή κομματικό σχηματισμό*. Καί μηχανισμό φυσικά. 'Η 'Έλληνική 'Αριστερά είναι ένα κόμμα, όχι πολλά κόμματα-όμάδες-όργανώσεις-πρόσωπα κ.λπ. Διαθέτει έναν και μόνο Γραμματέα, μία και μοναδική Κεντρική 'Επιτροπή, ένα 'Εκτελεστικό Γραφείο. 'Ο 'Έλληνας άριστερός δέν μπορεί παρά νά αναφέρεται, νά αναγνωρίζεται και νά εκπροσωπείται μόνο άπό και ύπό τού κόμματος τής Ε.Α. Τό άκρον άωτον τού πολιτικού κρετινισμού θά ήταν ό 'Έλληνας άριστερός πολίτης νά μήν αναγνωρίζεται στήν Ε.Α., νά μένει άνέντακτος. Τό α- τό στερητικόν δέν συμβιβάζεται μέ τήν 'Έλληνική 'Αριστερά πού άποφάσισε, έννοείται οί φορείς της κ.λπ., νά συγκροτηθεί ώς τό αντίπαλο δέος τού άστισμού και τής βαρβαρότητας.

Στήν Ελλάδα ή 'Αριστερά είναι μία. Τά τείχη γκρεμίστηκαν, οί άποστάσεις έκμηδενίστηκαν, οί ιδεολογίες και οί θεωρίες συντέθηκαν, οί στρατηγικές ένοποιήθηκαν, οί άριστεροί στεγάστηκαν, ή άριστερά δυνάμωσε: 'Εν τή ένώσει ή ισχύς. Καί εν τώ τίτλω έπίσης.

Κι όμως όλοι γνωρίζουμε τί πραγματικά συνέβη και εξακολουθεί νά συμβαίνει. *Γιατί λοιπόν ό τίτλος «Έλληνική 'Αριστερά»;* Μπορούμε νά τόν καταγγείλουμε προφανώς ώς άνακριβή, ψευδεπίγραφο και άκόμα ως άνιστόρητο. Στήν Ελλάδα κανείς δέν μίλησε γιά έλληνική 'Αριστερά. Ποτέ. Οί άναφορές σ' αυτό τό επίπεδο είναι πασίγνωστες. Κομμουνιστική 'Αριστερά, Παραδοσιακή 'Αριστερά, Δημοκρατική 'Αριστερά (ΕΔΑ), 'Ανεωτική 'Αριστερά και προσφάτως Σοσιαλιστική 'Αριστερά. Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών τών άναφορών: *ό ύπαινιγμός*: ύπαινιγμός ιστορικά θεμελιωμένος και ύπαρκτός, άναγνώσιμος και δοκιμασμένος. 'Η παραδοσιακή 'Αριστερά άσφυκτικά χωροθετημένη άπό άποψη στρατηγικής εξαιτίας τής άνεωτικής. 'Η σοσιαλιστική 'Αριστερά όροθετημένη άπό όλες τίς έκδοχές τής κομμουνιστικής 'Αριστεράς. 'Αν τά μέτωπα τής πολιτικής πάλης σέ κάθε περίπτωση δέν ήταν διακριτά, οί στρατηγικές τών φορέων διέφεραν αισθητά. Ούτε ό γιγαντισμός και ή άλαζονεία τού ΠΑΣΟΚ, ούτε ό άγχώδης μικρομεγαλισμός τού ΚΚΕ άναίρεσαν τήν πραγματικότητα.

'Η 'Έλληνική 'Αριστερά όμως δέν ύπαινίσσεται. Γιατί προσπαθώντας νά κλείσει τό χάσμα στους κόλπους της, τό διαβόητο ιστορικό σχίσμα, πλάθει μία πραγματικότητα κατά τό δοκοϋν. 'Η 'Έλληνική 'Αριστερά δέν αφήνει περιθώρια. 'Ο έγκλεισμός είναι πλήρης και άπόλυτος: *ό ήγεμονισμός πάνω στίς πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις άδιαπραγμάτευτος. 'Ο ιμπεριαλισμός τού «τίτλου» δέν παίρνει ύπόψη του ούτε τήν ένδεχόμενη μοναχικότητα και άγωνία τού σημερινού 'Έλληνα άριστεροϋ, ούτε αναγνωρίζει τήν πρωτόβουλη δημιουργικότητα και έμπνευσή του. 'Αντίθετα σκορπάει ένοχές και έκβιάζει: 'Ενα είναι τό κόμμα. 'Η «Έλληνική 'Αριστερά». 'Ο άριστερός «άντιρρησίας συνείδησης» γιά τήν «Έλληνική 'Αριστερά» δέν είναι καν άριστερός. Δέν μπορεί καν νά ύπάρξει.*

Δια γυμνού σφάλλμασ

... μά εσύ Φανή δέν έχεις κότσια
νά σέ πάρω άγκαζέ
γιά τό θεό
ποιός σέ φυλάκισε στά μπλέ...

Τό εγχείρημα του νέου φορέα όμως συντελεί σ' ένα διαλεκτικό ξεπέρασμα των αντιφάσεων και των συνεπειών που γέννησε η ιστορία του εργατικού και λαϊκού κινήματος στη χώρα μας. 'Ο φορέας εκτός από άριστερός είναι και έλληνικός: 'Αγέρωχος και μετριοπαθής, πυροσβέστης της θύμησης και στοιχείο της «νεοελληνικής ιδιοπροσωπίας». 'Η «'Ελληνική 'Αριστερά» είναι προπάντων έθνική άριστερά. Και ως έθνική 'Αριστερά δέν μπορεί νά σέρνει τό φορτίο των λαθών και των άνομημάτων του παρελθόντος. 'Ετσι ή Ε.Α. δέν έχει παρελθόν, ή τουλάχιστον κακό παρελθόν· είναι νέα και άμόλυντη, έλπιδοφόρα και γηγενής. 'Η συγκρότησή της περνάει μέσα άπ' τήν έθνική νομιμοποίησή της, τήν έκλογίκευσή της. 'Ο στρατηγικός προσανατολισμός της είναι οι «στόχοι του έθνους»: Νά βάλουμε τήν 'Ελλάδα νά δουλέψει. Τό έθνος συνιστά σ' αυτή τήν περίπτωση τή χωρική μήτρα, τό έδαφος πάνω στό όποιο ή Ε.Α. θέλει νά κυκλοφορεί και νά εξαπλώνεται και όχι νά κατακτά και νά τροποποιεί. 'Ο χώρος, ή ελληνική έθνική ένότητα, είναι ά-κεντρος, όμοιογενής και άδιαφοροποίητος: τά σημεία άσκησης της εξουσίας-παρέμβασης συνεχώς δέν μπορεί παρά νά έξαντλούνται στις άπομιμήσεις του σώματος του άρχοντα. Τό ξαναλέμε: ή έθνικοκεντρική διάσταση της Ε.Α. είναι καθοριστική και υπερπροσδιοριστική κάθε άλλου παραθετικού· άκόμα και άριστερού.

(...) άμπαρωμένη στις παρέες σου
στείρες γριές βαλαμωμένες
φοράς σακάκι στις ιδέες μου
κι όμως τίς έχω πληρωμένες...

Τούτος ό τίτλος, τό ξανάπαμε, κουβαλάει μαζί του έναν ιμπεριαλισμό της άυταρέσκειας: τίτλος κατεξοχήν «άντιδημοκρατικός», έγωκεντρικός, άλαζονικός και ήγεμονικός. 'Ιδιον Πανοπτικόν νέτα-σκέτα. Κι όμως δέν είναι οι παρέες, μικρές ή μεγάλες, που κάνουν τήν ιστορία. Οι παρέες στην καλύτερη περίπτωση στήνουν μαγαζάκια και στη χειρότερη περίπτωση εκμεταλλεύονται και οικειοποιούνται τίς άγαθοεργίες και τίς άμαρτίες των άλλων. 'Η Ε.Α. άυτοαποκλήθηκε έτσι, άφου πρώτα, μέσω της πολιτικής της βούλησης, προσπάθησε νά έξουδετερώσει τίς άντιστάσεις και τά έμπόδια που τή δυσκόλευαν. Οι επιλογές της άναίρεσης και της άκύρωσης της συγκεκριμένης ιστορικότητας του κινήματος άποτελέσαν τή βασική συνθήκη ύποδοχής πάνω στην όποια άθλοθετήθηκε διά βοής ή ύστεροφημία του.

'Η «'Ελληνική 'Αριστερά» είναι ένας επίταφος λόγος και όχι μία γενέθλια παρουσία. 'Η Ε.Α. είναι ένας τίτλος άτολμος, άνυδρος, καχύποπτος, παραπλανητικός και πλαδαρός. Και συγχρόως είναι άτεγκτος, μεγαλοπρεπής και άνέντιμος, ώχρος και ίσοπεδωτικός: Γιατί δέν προπηλακίζει, δέν διεγείρει, δέν συναρπάζει, δέν έμπνέει, δέν φαντάζεται, δέν επιθυμεί· του λείπει ή υπερφάνεια της άταξίας και του προτάγματος γιατί προτιμά νά έγκλωπωθεί τόν έγωισμό της συνέχειας και της επανάληψης.

'Η Ε.Α. είναι ένα κόμμα των προσώπων κι όχι της ιστορίας, όπως είπώθηκε. Οι επιλογές των προσώπων άν όχι άνιστόρητες είναι τουλάχιστον ά-ιστορικές, υπερ-ιστορικές: και όμως άπ' τά «θεμέλια της μεταφυσικής των ήθών» έχουμε άποπλεύσει, πάει καιρός πολύς.

'Ανδρέας Πανταζόπουλος

Κίνημα Ειρήνης: Γιά νά κάνει φίλους, πρέπει ν' άποκτήσει έχθρούς

'Εγινε και ή 10η Πορεία Ειρήνης της ΑΚΕ. 'Όπως έγινε και ή 9η, ή 8η, ή 7η, ... και ή 1η. Χωρίς φόβο αλλά και χωρίς πάθος, χωρίς κόσμο και χωρίς αντίπαλο, χωρίς έντάσεις και χωρίς παλμό.

Μέ κάποια συνθήματα —ξέπνοα από τή μηχανική επανάληψη και τήν έπετειακή χρήση— και μέ συμμετοχή που περιορίζεται σ' ένα μέρος των μελών και των έπιρροών του παλαιού ΚΚΕ έ-σωτ.

Δια γυμνού σφάλλμας

Κίνημα ειρήνης στην Ελλάδα, μετά τη μεταπολίτευση, δέν υπάρχει. Υπάρχουν οργανώσεις ειρήνης, δημιουργημένες από τά πάνω, οι οποίες μέ τήν εύκαιρία έπετείων αναπαράγουν είτε τόν κομματικό λόγο είτε ξναν άδειο και άνώδυνο πασιφισμό.

Η φετινή προκήρυξη τής Αδέσμευτης Κίνησης Ειρήνης είναι άπολύτως χαρακτηριστική αύτου τού τελευταίου.

Μέ τό σαρτζετάκειο ύφος τής ίσοπεδωτικής μεγαλοστομίας, «ό Δωδεκάλογος τής 10ης Μαρθώνιας Πορείας» διακηρύσσει:

- «Πιστεύω στόν άνθρωπο. Κοινή μοίρα μās ένώνει όλους»...
- «Μισώ τόν πόλεμο, τό φασισμό, τό ρατσισμό και τή στρατοκρατία... Στή σκέψη μας πάντα ζεί ή Άνν Φράνκ, ή Ήλέκτρα Άποστόλου και ό Ναπολέων Σουκατζίδης»...
- ... «Όδοιπορώ γιατί θέλω οι λαοί νά 'ναι ελεύθεροι»...
- ... «Θέλουμε νά ένθαρρυνθοϋν οι λαοί και τά αυτόνομα κινήματα»...
- ... «Δέν άρκει ν' άγαπά κανείς τήν ειρήνη και τόν άνθρωπο, όφείλει και ν' άγωνίζεται γι' αυτά.

Έλα νά περπατήσουμε,
νά άγωνιστούμε μαζί
ΑΚΕ».

Όταν πιστεύεις στόν Άνθρωπο (όπως λέμε πιστεύω στό θεό), όταν μισείς τόν Πόλεμο, όταν άγαπάς τήν Ειρήνη και τήν Έλευθερία, πώς ν' άγωνιστείς γι' αυτές;

Άπό λέξεις μέ βάρος πολιτικό και ιδεολογικό, βάρος πού δίνει ή ιστορία και ή συγκυρία, βάρος πού τίς κρατά άνάμεσα στους ανθρώπους, στη ζωή και στους άγώνες τους, έγιναν λέξεις πού μās κοιτάζουν άπό τό υπερπέραν.

Σάν νά άδειασαν άπό τό νόημά τους, νά πέταξαν τό συγκεκριμένο τους περιεχόμενο, νά φούσκωσαν μέ άέρα και κορδωμένες νά άπογειώθηκαν στό χώρο τού υπερβατικού.

Πώς νά άγωνιστείς γιά κάτι τόσο άπόμακρο, τόσο ιδεατό και άπλησίαστο; Τό μόνο πού μπορείς νά κάνεις είναι νά περπατάς (στις έπετείους πάντα), νά πιστεύεις, ν' άγαπάς, νά μισείς (και, θά μου ξεφευγε, νά προσεύχεσαι).

Πού ήταν τό ελληνικό κίνημα ειρήνης όταν πριν λίγες εβδομάδες, έδώ στην Ελλάδα, στους δρόμους οι έφημερίδες έγραφαν «πόλεμος», στά σπίτια ό πρωθυπουργός άπό τήν τηλεόραση έλεγε «πόλεμος», στά σουπερ μάρκετ ό πανικός έλεγε «πόλεμος», ό κόσμος πού έπιστρατευόταν έλεγε «πόλεμος»; Αυτός δέν ήταν πόλεμος γενικός και άφηρημένος. Η άπειλή τού πολέμου ήταν συγκεκριμένη.

Πού ήταν τότε οι οργανώσεις ειρήνης; Πώς βοήθησαν τόν ελληνικό λαό νά διαδηλώσει τά φιλειρηνικά και άντιιμπεριαλιστικά του αισθήματα; Νά καταπολεμήσει τόν έθνικισμό και τήν πατριδοκαπηλία; Γιατί τό ιδιωτικό «δέν θέλουμε πόλεμο μέ τήν Τουρκία», τής παρέας και τού καφενείου, δέν έγινε δημόσιο; Γιατί δέν έγινε λόγος πολιτικός ένάντια στην πολιτική και τούς χειρισμούς τών συμμάχων μας και τής κυβέρνησης πού μās οδήγησαν στό σημείο νά συζητάμε σοβαρά γιά πόλεμο;

Όσο έξορκίζουμε τήν πολιτική και τίς πολιτικές κουβέντες τόσο πίο ναρκωμένοι και πίο μοιρολατρικά θά παρακολουθοϋμε τόν πρωθυπουργό νά μās αναλύει άπό τήν τηλεόραση τί έκανε και τί θά κάνει, τόσο πίο τρομοκρατημένοι θά τρέχουμε στά σουπερ μάρκετ γιά προμήθειες.

Τι έχουν νά πουν οι ελληνικές οργανώσεις ειρήνης γιά τόν ελληνικό στρατό, γιά τήν ελληνική πολεμική βιομηχανία;

Τό ελληνικό κίνημα ειρήνης γιά νά ύπάρξει πρέπει ν' άρχίσει νά συγκρούεται. Κι αυτό σημαίνει νά έμπλακεί μέ τήν πολιτική. Σήμερα, έν όνόματι τής αυτονομίας άπό τά κόμματα, οι οργανώσεις γιά τήν ειρήνη, κομματικοποιημένες οι ίδιες, απέβαλαν κάθε πολιτικό λόγο και τόν άντικατέστησαν μέ ιδεαλιστικά εύχολόγια.

Τό κίνημα ειρήνης πριν τή δικτατορία ήταν μαχητικό και μαζικό γιατί συγκρούστηκε μέ τό κράτος και τό παρακράτος, γιατί συνδέθηκε μέ τούς άγώνες τού λαού γιά δημοκρατία. Και γιά νά ανακοπεί έπιστρατεύθηκαν οι συλλήψεις, οι διωγμοί, ή βία και ή τρομοκρατία. Όπως ακριβώς γίνεται σήμερα μέ τά κινήματα ειρήνης στη Δυτική και Άνατολική Ευρώπη, στην Άμερική, στην Αυστραλία, τή Νέα Ζηλανδία κ.λπ.

Τό κίνημα ειρήνης στην Ελλάδα γιά ν' άποκτήσει φίλους πρέπει πρώτα ν' άποκτήσει έχθρους.

Βάσω Κιντή

Ἐν διατεταγμένῃ λαϊκῇ κυριαρχίᾳ

Συζητήθηκε πρό ἡμερῶν στό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας προσφυγή τοῦ πρώην δημάρχου Περάματος κ. Κασαπίδη κατά τοῦ ἀποτελέσματος ἑνός ἐκλογικοῦ τμήματος. Ἡ προσφυγή στηρίζε τόν ἰσχυρισμό γιά ἀκυρότητα στό ὅτι ἐκεῖ δέν μοιράστηκαν λευκά ψηφοδέλτια στούς ψηφοφόρους τῶν τελευταίων δημοτικῶν ἐκλογῶν, πράγμα πού ἀπαιτεῖται βάσει τοῦ ἀρθροῦ 52 τοῦ Συντάγματος: «Ἡ ἐλεύθερη καί ἀνόθευτη ἐκδήλωση τῆς λαϊκῆς θέλησης, ὡς ἐκφρασης τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, τελεῖ ὑπό τήν ἐγγύηση ὄλων τῶν λειτουργῶν τῆς Πολιτείας πού ἔχουν ὑποχρέωση νά τή διασφαλίζουν σέ κάθε περίπτωση». Οἱ λόγοι γιά τούς ὁποίους ὁ εἰσηγητής καί συνάμα πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας εἰσηγήθηκε τήν ἀπόρριψη τῆς προσφυγῆς παραεῖναι χοντροί γιά νά χωρέσουν στά ψιλὰ τῶν ἐφημερίδων.

Κατά τόν κ. κρατικό λειτουργό, λοιπόν, δέν συντρέχει λόγος νά ἀμφισβητηθοῦν τά ἀποτελέσματα, διότι: «οἱ ψηφοφόροι εἶχαν τή δυνατότητα νά διαλέξουν μεταξύ τῶν ὑποψηφίων τῆς ἀρρεσκείας τους». Ἔχει ἀπόλυτο δίκιο. Κανείς δέν ὑποχρέωσε κανένα νά διαλέξει ἄλλον ὑποψήφιο ἀπό ἐκεῖνον πού ἠθελε. Μεταξύ τῶν ὑποψηφίων. Ἐκεῖνοι ὁμως πού δέν γούσταραν κανένα ὑποψήφιο;

Τό πρόβλημα εἶναι δικό τους, ἀποφαίνεται ὁ κ. κρατικός λειτουργός, διότι ἐκλογές —τό λέει καί ἡ λέξη— θά πεῖ διαλέγω, ὄχι ἀπορρίπτω. Ἄλλο ἡ λαϊκή θέληση, τήν ὁποία σέ περίοπτη θέση διασφαλίζει τό Σύνταγμα, καί ἄλλο ἡ λαϊκή ἄρνηση, περί τῆς ὁποίας οὐδέν σχετικό ἀναφέρεται οὐδαμοῦ. Αὐτή εἶναι λοιπόν ἡ ἐλεύθερη καί ἀνόθευτη θέληση τῆς πολιτείας, ὅπως τή διατύπωσε ἐρμηνεύοντας τά καταστατικά κείμενα ἐπιφανῆς θεράπων της: «ἡ ἀρχή τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἐκδηλώνεται ἀσφαλέστερα καί σαφέστερα ὅταν οἱ ἐκλογές ἐκφράζουν θετικά τήν ἐπιδοκιμασία τους γιά ἕνα ἀπό τά κόμματα πού μετέχουν στίς ἐκλογές». Καί ὅσοι θέλουν νά ἐκφράσουν ὄχι ἀσφαλέστερα ἀλλά ἀσφαλέστατα, ὄχι σαφέστερα ἀλλά σαφέστατα, ὄχι θετικά ἀλλά ἀρνητικά, ὄχι τήν ἐπιδοκιμασία τους ἀλλά τήν ἀποδοκιμασία τους, ὄχι γιά ἕνα ἀπό τά κόμματα πού μετέχουν στίς ἐκλογές ἀλλά γιά ὅλα συλλήβδην; Ἀλίμονο, ἀπαντᾷ ὁ κρατικός λειτουργός οὐ μὴν ἀλλά καί ἔγκυρος ἐρμηνευτής τοῦ Συντάγματος, ἀν ἀφήναμε τή Λαϊκή Κυριαρχία —λέει τίς δύο λέξεις καί κολλάει τό στόμα του— νά κάνει ὅ,τι τῆς κατέβει! Ἄλλωστε ἡ ἐλευθερία τοῦ πολίτη σταματάει, ὡς γνωστόν, ἐκεῖ πού ἀρχίζει ἡ ἐλευθερία τῆς πολιτείας.

Καί ἰδοῦ, μέ δύο λόγια, τό ἀπαύγασμα τῆς κρατικῆς σκέψης: ἡ προσφυγή πρέπει νά ἀπορριφθεῖ (ἐδῶ βέβαια ἐπιτρέπεται ἡ ἀπόρριψη...) γιὰτί «ἡ Πολιτεία δέν εἶναι ὑποχρεωμένη νά δίνει λευκά ψηφοδέλτια». Σέ ὕψιστο, λοιπόν, κανόνα ἀνάγονται οἱ ὑποχρεώσεις τῆς Πολιτείας. Ἡ ἴδια δηλαδή ἡ Πολιτεία, ὄχι ὁ πολίτης. Ἐν ἀρχῇ ἦν τό κράτος: οἱ πολίτες δικαιούνται ἐκεῖνα πού ὑποχρεοῦνται ἡ Πολιτεία. Ἐνα μικρό παιχνίδι λέξεων, μιά τεράστια μετατόπιση στυγνοῦ αὐταρχισμοῦ. Γιατί ἐμᾶς μᾶς μάθανε ὅτι, τυπικά, στήν ἀστική δημοκρατία τά πράγματα εἶναι ἀκριβῶς ἀντίστροφα: ἡ Πολιτεία ὑποχρεοῦται ἐκεῖνα πού δικαιούνται οἱ πολίτες. Καί ὡς πολίτες ἄρα δικαιούμαστε —προφανῶς χωρίς καν ἐπανάσταση· ἢ μήπως δέν γίνεται ἀλλιῶς;...— νά βροῦμε τρόπους νά τήν ὑποχρεώσουμε.

Καί ἄς μὴν πεῖ κανείς ὅτι τάχα κρίναμε τίς ἀποφάσεις τῆς δικαιοσύνης· ἐμεῖς μόνο γιά τίς προφάσεις τῆς μιλήσαμε.

Γιῶργος Καρρᾶς

Διάλογος μετά διδασκάλου

Βρισκόμαστε σέ μέρες διαλογικοῦ ὄργασμοῦ. Σύμφωνα μέ τό ὑπουργεῖο Παιδείας τουλάχιστον καί τόν ἡγέτη του, ὁ ὁποῖος ἀναμένει ὅτι ἐκτελοῦνται κατά γράμμα οἱ διαταγές του. Βέβαια οἱ περισσότεροι δάσκαλοι, καθηγητές, γονιοί καί μαθητές ἄφησαν τόν κ. Τρίτη μέ μόνη ἀπάντηση τίς ἀνακοινώσεις τῶν ὀργανώσεών τους. Ἄλλά τόν ὑπουργό τόν ἐνοίαζε ἀπλῶς νά ἀνακωνωθεῖ ὁ διάλογος (καί νά χρησιμοποιηθοῦν τά «ἀποτελέσματά» του), ὄχι νά γίνει. Ἐνας, ἄλλωστε, ἀπό τούς λόγους πού οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἐπεφύλαξαν τόσο ἐχθρική ὑποδοχή στή διαταγή εἶναι καί τό εἶδος τοῦ «διαλόγου» πού ἐπιχειρεῖ νά ἐπιβάλλει ὁ ἐν λόγω κυβερνητικός ἄνδρας.

Στίς 30 Ἀπριλίου, λοιπόν, ὁ ὑπουργός ἐκπονεῖ τηλεγραφική ἐγκύκλιο πρὸς τά Γραφεῖα Ἐκπαίδευσης τῶν Νομαρχιῶν, στίς 11 Μαΐου ἐκεῖνες τή στέλνουν στά σχολεῖα καί ἔτσι τά τελευταῖα πληροφοροῦνται (στίς 13, στίς 14;) ὅτι στίς 15 Μαΐου πουρνό-πουρνό ἀρχίζει πανελλαδικά καί μέ συνοπτική διαδικασία ὁ διάλογος, στόν ὁποῖο συμμετέχουν καθηγητές, μαθητές, γονιοί, προϊστάμενοι Γραφείων Ἐκπαίδευσης, ἐκπρόσωποι πολιτιστικῶν καί κοινοτικῶν φορέων καί βάλε. Ἡ ἐγκύκλιος ὀρίζει ἐπακριβῶς:

Δια γυμνού σφραγιστού

α) Τους στόχους του «διαλόγου». 'Ανάμεσά τους «ή συνειδητοποίηση των ρόλων συνευθύνως κάθε όργανου ή φορέα...», «ή συνειδητοποίηση των προβλημάτων...». 'Ο εκπρόσωπος της εξουσίας φρονεί ότι οι άμεσα ενδιαφερόμενοι δέν έχουν συνειδητοποιηθεί καί συνειδητοποιήσει.

β) Τά θέματα. Βεβαίως, στό πλαίσιο της δημοκρατίας, ό ύπουργός διατυπώνει γενναιόδωρα ότι «κάθε άλλο θέμα μπορεί νά συζητηθεί μετά τήν εξάντληση του παραπάνω καταλόγου θεμάτων». Γιά όρισμένες πάντως από τίς προβλεπόμενες συζητήσεις δέν είναι εξίσου φιλελεύθερος. 'Εκεί, μετά τήν εξάντληση του καταλόγου των θεμάτων, «συζητείται ιδιαίτερα... κ.λπ.».

γ) Τό ποιόι θά κάνουν τίς εισηγήσεις.

δ) Τό πότε. «Τήν Παρασκευή 15 Μαΐου συζητούν οι μαθητές κάθε σχολείου στις δύο πρώτες ώρες στην τάξη τους...», τίς επόμενες ώρες συζητούν οι τάδε, τό Σάββατο 16 Μαΐου οι δεΐνα, τήν Κυριακή κ.λπ.

ε) Τό πώς. Διότι ύπάρχει κεντρικό δημοκρατικό πρότυπο, πού έχει κιόλας μεταδοθεί από τήν τηλεόραση ώστε νά έχει γίνει κτήμα όλων: «κατά τό παράδειγμα των συζητήσεων του κ. ύπουργού...».

"Όλα κανονισμένα μέχρι κεραίας λοιπόν, ό διάλογος ως μουρουνόλαδο, ως κρατική άρμοδιότητα. "Ένα μόνο δέν έχει κανονιστεί έκ των προτέρων: τό τί θά βγει. Γιατί αυτό δέν τόν ενδιαφέρει τόν ύπουργό. "Ο «διάλογος», μέσα σε δύο μέρες, σε καιρό προετοιμασίας για τίς εξετάσεις, μέ όλους σχεδόν άπροετοίμαστους (π.χ. τούς γονείς), θά καταλήξει σε ένα τίποτα, τό όποιο θά κάνουν ακόμα πιό τίποτα όσοι θά αναλάβουν τό «κλείσιμο» στέλνοντας τά γενικά συμπεράσματα προς τά πάνω: οι Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας καί Δευτεροβάθμιας 'Εκπαίδευσης μαζί μέ τούς σχολικούς συμβούλους, τά κρατικά όργανα δηλαδή. "Έτσι: ό κ. ύπουργός θά έχει στά χέρια του τά «πορίσματα» έθνικού διαλόγου καί θά μπορεί —εξού καί ή βιασύνη— νά βγάλει τό καλοκαίρι, ως είθισται, τά προεδρικά διατάγματα του μέ τήν ήσυχία του. Καί τί θά είναι τά προεδρικά διατάγματα; 'Ακούσαμε π.χ. για κάποιο πού, παρά τό νόμο του ύπουργείου, θά όρίζει ότι έφεξης ό διευθυντής του σχολείου άποφασίζει μόνος, ένώ ό σύλλογος διδασκόντων θά γνωμοδοτεί.

"Ο κ. Τρίτης θέλει λοιπόν νά παρακάμψει τήν αντιπροσωπευτική δημοκρατία στό χώρο του. Νά παρακάμψει π.χ. τούς μαζικούς φορείς των διδασκόντων καί τίς αποφάσεις των πρόσφατων συνεδρίων τους, νά μήν τά ξαναβρεί μαστούνια μέ τούς εκπροσώπους των μαθητών κ.λπ. "Έτσι εισάγει τήν «άμεση δημοκρατία»: όργανώνει δηλαδή ένα διάλογο άκριβώς για νά άποδιοργανώσει τό διάλογο. Για νά έπικυρώσει έκ των προτέρων τίς αποφάσεις του, άναβαπτισμένος στη λαϊκή θέληση τήν όποία προτιμά ως λαϊκή βαβούρα. "Ο ύπουργός, έκτός από θρησκευτικά, άρχισε νά ξαναγράφει ιστορία.

Ηλίας Ραυτόπουλος

ΤΟ ΚΑΠΑ

Περιοδικό πολιτικής και
κοινωνικής παρέμβασης της Αριστεράς
Τεύχος 9, 15/5/87

Της Σύνταξης, Πολιτικό Περισκόπιο, Σημειώσεις στην επικαιρότητα, Το ΑΛΛΟ... εικονογράφημα του Γ. Κάλαιτζη, Στ. Καπάκου: Η σκανδαλιστική ανασυγκρότηση του ΠΑΣΟΚ, Γ. Λαμπάτου: Οι πάγοι λιώνουν πιο γρήγορα στη Μόσχα... Χωρίζουν και στο Ρήγα οι δρόμοι, Χουντικοί στις επιτροπές κρίσης αντιστασιακών, Παρατηρητή: Ζυμώσεις και συγκλίσεις στην Αριστερά, Κ. Εργατικού: Ανάγκη νέας τακτικής, Γ. Πετράκη: Τα πάθη μιας κοινωνικοποιημένης, Μπ. Κοβάνη: Η μάλα παίρνει τώρα τίς κοινωνικές ασφάλισεις, Στ. Παππά: Εκθεση Χαλκιάς: Αποτύχημα!, Τα σχόλια του Οικονομικού, Ε. Αστερίου: Οι κοινωνικές συγκρούσεις πολιτικοποιούνται στην Ισπανία, Γ.Ζ. Δρόσου: Ελλάδα, ΕΟΚ, Τουρκία και διεθνής ολοκλήρωση, Β. Κεφαλά: Η ενότητα και ο Αραφάτ βγαίνουν κερδισμένοι, Ε. Αστερίου: Μαζικό κύμα διαμαρτυρίας στις ΗΠΑ, Γ. Χωλ: Τι είναι και τί θέλουν οι ευρωμilitarιστές, Η 10η Μαραθώνια πορεία της ΑΚΕ, Κ. Λιολιούση: Ραδιενέργεια δεν σημαίνει μόνο Τσέρνομπιλ, Το Δισέλιδο των γυναικών, Γαλαξίδι '87: Μια ιστορία χωρίς πολλά σχόλια, Χ. Νικολαυτσόπουλου: Επάγγελμα μοντέλο, Ευρωπαϊκή συνάντηση για τήν ψυχιατρική μεταρρύθμιση, Μπ. Βακαλοπούλου: Στιγμιότυπα πολιτικής και πολιτιστικής φαντασίας, Κ. Λιόντη: Μια συζήτηση με τον πεζογράφο Στ. Αντωνίου, Η. Κανέλλη: Ετήσιος απολογισμός μιας τέχνης που υποφέρει, Γ.Ι. Μπαμπασάκη: Αλητήριο ζόρκι για τον Ν. Καρούζο, Βιβλιοκριτική-Βιβλιοπαρουσίαση, Γράμματα αναγνωστών.

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ

Καλοκαίρι 1987

'Αφιέρωμα

Γραφές τής περιπλάνησης

Εξήντα έλληνες καί ξένοι συγγραφείς

Ποίηση, Πεζογραφία,
Θεωρία, 'Οδοιπορικό

ΣΤΥΧΜΙΑΪΑ

Όλιγη από γκλασνόςτ

Άπαντώντας σέ ερώτηση του Ριζοσπάστη σχετικά μέ τή στάση του κόμματός της άπέναντι στή γραμμή Γκορπατσόφ, ή κα Άλέκα Παπαρρήγα, άναπληρωματικό μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ, μάς κούφανε δλους: «Θά μπορούσε νά ρωτήσει κανείς γιατί δέν μιλήσαμε νωρίτερα γιά τίς συγκεκριμένες άδυναμίες πού έμφανίστηκαν αυτά τά χρόνια τής στασιμότητας» στήν ΕΣΣΔ. «Μά οί γνώσεις καί ή δυνατότητα γνώσης ενός κόμματος δέν μπορούν νά υπερβαίνουν τό επίπεδο γνώσης πού κάθε κόμμα έχει γιά τή δική του χώρα. Καί άν μετά από δέκα χρόνια άποδειχτεί ότι καί στή σημερινή προσπάθεια άνασυγκρότησης γίνονται κάποια λάθη ή έλλείψεις, θά κατηγορηθούμε μήπως γιατί άνεπιφύλακτα ύποστηρίζουμε τους Σοβιετικούς μας συντρόφους στό γιγαντιαίο αυτό έργο;».

Λιτή καί μεστή ή Άλέκα, μέ έναν καί μόνο διαλεκτικούλιστικό συλλογισμό έξηγει τή χθεσινή γραμμή, διατρανώνει τήν πίστη του ΚΚΕ στή σημερινή καί προανακινώνει μέ σιγουριά τήν αύριανή. Βέβαια τήν τελευταία δέν τήν ξέρει από τώρα· αλλά σάματις τήν ξέρουν οί Σοβιετικοί σύντροφοι;

Γιά μιά λέξη

Άπό τίς συνεντεύξεις πού έδωσε ό πολύ φίλος δλων μας καί μέχρι πρόφρατα έκλεκτός συνεργάτης του Πολίτη Μιχάλης Παπαγιαννάκης μέ τήν εύκαιρία του συνεδρίου τής Έλληνικής Άριστεράς, έντύπωση ιδιαίτερη μάς προκάλεσε μία φράση του στά δσα ειπε στή Μεσημβρινή τής 28.4.87 στήν έρευνα «Άς μιλήσουμε γιά τή φιλελεύθερη λύση». Είπε λοιπόν: «Γιά τό πού καί πώς θά μειωθεί τό κράτος θά υπάρχουν πάντα διαφορετικές λύσεις: μιά άριστερή, μιά κεντρώα, μιά δεξιά ή μιά επαναστατική».

Με δεδομένο ότι ή λέξη άριστερά βρίσκεται στόν τίτλο του κόμματος στήν ήγεσία του όποιου έχει εκλεγεί ό Μιχάλης, θεωρούμε ότι κατ' αυτόν ή σωστή λύση είναι ή άριστερή. Ή όποια, έξυπακουέται, δέν είναι αυτό πού είναι οί άλλες. Δηλαδή

άριστερός είναι μή δεξιός, μή κεντρώος καί μή επαναστατικός. Οί λέξεις έχουν βέβαια φθαρεί, ό σοσιαλισμός κατάντησε σκάνδαλο καί ρεμούλα, ό κομμουνισμός Γκουλάγκ, ό Λένιν χασάπης, ό δημοκρατικός συγκεντρωτισμός φυλακή — όλες σχεδόν οί λέξεις μας έχουν κατακυλήσει στή συνείδηση των ανθρώπων. Καί βέβαια όχι πάντα άδικο. Ή λέξη επανάσταση όμως ήταν ίσως ή μόνη πού διατηρούσε τό σεβασμό του κόσμου τής Άριστεράς. Μιά λέξη πού είχε μέν άποσιωπηθεί, κανείς όμως δέν είχε άποπειραθεί νά τή διαχωρίσει ούτε καν έμμεσα από τή σημερινή κληρονομιά των άριστερών, κανείς δέν είχε άφήσει ύπονοούμενα ότι καιρός νά παρατήσουμε στά άζήτητα (άν όχι καί στα έχθρικά) τό φορτίο της καί τήν πραγματικότητα πού αυτή σηματοδότησε καί σηματοδοτεί.

Έκτός πιά κι άν πρόκειται γιά άπλό όλίσθημα έν τή ρύμη του λόγου. Αυτό, άλλωστε, φανταζόμαστε κι έμεις.

Γιά μιά εθνικά υπερήφανη κρίση τής μουσικής

Δώδεκα βαθμούς (τό άριστα δηλαδή) έδωσε ή Έλλάδα στήν Κύπρο καί άλλους δώδεκα ή Κύπρος στήν Έλλάδα, στόν πρόφατο διαγωνισμό τραγουδιού τής Γιουροβίζιον. Οί έμβρόντητοι Εύρωπαίοι τηλεθεατές θά πρέπει, πριν βάλουν ότιδήποτε άλλο στό μυαλό τους, νά σκεφτούν ότι ή ένέργεια αυτή δέν ήταν παρά μιά έμμεση κριτική καί άποδοκιμασία τής ποιότητας των διαγωνιζόμενων τραγουδιών. Οί συμπατριώτες μας κριτές μή μπορώντας νά ικανοποιήσουν τό μουσικό τους αίσθημα από κανένα τραγούδι, θέλησαν τουλάχιστον νά ικανοποιήσουν τό εθνικό τους αίσθημα. Καί παράλληλα διατράνωσαν σέ δλη τήν Εύρώπη τους άκατάλυτους μουσικούς δεσμούς πού μάς ένώνουν μέ τους χειμαζόμενους έν μουσική άδελφούς Κυπρίους, έκτελώντας στό άκέραιο τό καθήκον τής συμπάραστασης καί συμπάραταξης, γιά μιά Κύπρο ένιαία καί άδέσμευτη, χωρίς ξένα στρατεύματα...

Ή μουσική ένώνει...

Ή τεμπελιά ως προτέρημα καί ως ελάττωμα

«Είμαι ένας κλασικός τεμπέλης Έλληνας καί τό πρόβλημά μου είναι πώς κάθε πρωί πού άνοίγω τό ραδιόφωνό

μου δέν μπορώ νά άκούσω λίγη μουσική τής προκοπής...».

Ή διαμαρτυρία προέρχεται από τον κ. Γιώργη Παπαχριστοφόρου άπ' τήν Κυψέλη, πού γιά τό σκοπό αυτό άναγκάστηκε νά γράψει ένα γράμμα στήν Έλευθεροτυπία τής 11/5/87. Αυτό πού έννοχλεί τον συμπαθή «τεμπέλη» εκ Κυψέλης είναι ότι «είναι άναγκασμένος νά άκούει συνεχώς τή φωνή κάποιας κατά κανόνα άτάλαντης καί μέ λεξιλόγιο εκατό λέξεων έκφωνήτριας».

Δέν μπορούμε παρά νά προσυπογράψουμε τό «δικαίωμα στήν τεμπελιά» του άγνωστου συνοδοιπόρου μας: όχι γιά κανένα άλλο λόγο αλλά νά, άν ή μουσική έξημερώνει τά ήθη όπως λέγεται, ή πρωινή μουσική, άνευ σχολίων καί πολλαπλών πληροφοριών γιά τήν κυκλοφοριακή κίνηση στήν Άθήνα, λειτουργεί έκτονωτικά εκ των προτέρων γιά ό, τι ήθελε ακολουθήσει στό ύπόλοιπον τής ημέρας αλλά καί τής νυκτός. Άν όχι λοιπόν σέ κάθε περίπτωση, τουλάχιστον, σ' αυτήν έδώ, ή τεμπελιά είναι μέγιστον προτέρημα.

Είθε νά πληθυνθούν οί αντίστοιχες φωνές γιά τό πρόβλημα καί νά εισακουστούν φυσικά.

Ξαναδιαβάζοντας

τό «Κεφάλαιο»

Ή Σύνταξη του Ριζοσπάστη γιά τό 12ο Συνέδριο (10/5/87):

«ΕΙΝΑΙ Συνέδριο του κάθε εργαζόμενου.

ΣΥΝΕΔΡΙΟ του εργατή πού πονά τις μηχανές, τά εργαλεία του. Πού άγαπά τό προϊόν τής δουλιās του, τήν παραγωγή του»

Είπαμε νά μήν καταστρέφουν οί εργατές τις μηχανές συγγέοντας τον αντίπαλο. Άλλά όχι καί νά τις «πονάνε». Άυτές άραγε τούς «πονάνε» όταν τούς άκρωτηριάζουν; Καί ν' άγαπά ό εργάτης τήν παραγωγή του; Τή δική του ή του κεφαλαίου;

Έχουμε φάνεται νά κάνουμε μέ τή νέα έκδοχή του: «τρώνε τό φαί σου, άγάπα τό κελί σου, δούλευε πολύ».

Ειρήνη καί σαγιονάρα

«ΟΣΟΙ δέν πήγατε ήδη από τά ξεμερώματα στήν Πορεία Ειρήνης τής ΑΚΕ, πολύ άσχημα κάνατε καί θά τό μετανώσετε. Διότι πέραν του ειρημιστικού καθήκοντος καί τά τέτοια, υπάρχουν καί κάτι παραπάνω σια κιλά πός καυσιν. Άσε πού θά λανσαριστεί, έμαθα, σήμερα καί τό νιού λούκ στά σορτσάκια. Σπεύσατε λοιπόν να πλαισιώσετε τή

μεγαλειώδη πομπή έστω από τή Ραφήνα ή στη χειρότερη περίπτωση από τήν Άγία Παρασκευή. "Όπου κατά παράδοσιν έκφωνεί πανηγυρικών ό Ρέγκας και μήν τόν χάσετε...».

Στήν Αθήν 10/5/87 αὐτά, γιά τήν Πορεία Ειρήνης τής ΑΚΕ.

«'Αστειάκι» ή ό,τι είδους πιστοί σπεύσατε;

'Αφού είναι καθήκον («ειρηνιστικό και τά τέτοια»), δηλαδή άγγαραία, άς τό κάνουμε πιό έλκυστικό. 'Ελάτε όλοι. "Άλλοι γιά δίαίτα, άλλοι γιά τόν ήλιο, άλλοι γιά τό νιού λούκ, άλλοι γιά τόν Ρέγκα.

Ίσότητα τών φίλων

'Ο καθηγητής κ. Δρεττάκης στό Ριζοσπάστη (10/5/87):

«Δέν έχει γίνει σαφές τί έννοούμε μέ τόν όρο ίσοτιμία. 'Εγώ τόν έρμηνεύω ως εξής: "Όταν μιλάμε, μιλάμε όλοι ως ίσος πρός ίσον, ανεξάρτητα από τή δύναμη πού ό καθένας αντιπροσωπεύει. "Όταν αποφασίζουμε, όμως, αποφασίζουμε μέ βάση τή δύναμη πού έχει ό καθένας στό λαό. (...)

Είναι αυτόνοήτο, όμως, ότι ή πλειοψηφία, όταν διαμορφώνει τίς τελικές αποφάσεις της, θά παίρνει σοβαρά υπόψη τίς γνώμες τής μειοψηφίας».

"Όλοι είμαστε ίσοι, αλλά κάποιοι είναι πιό ίσοι από τούς άλλους.

Μισθοί...

Θά αύξηθει θεαματικά ό μισθός του προπονητή τής 'Εθνικής 'Ελλάδος ποδοσφαίρου κ. Μίλτου Παπαποστόλου. Βέβαια ού υπόλοιποι μισθοί παραμένουν παγωμένοι και ό άρτος δύσκολος γιά τούς εργαζόμενους. Ο μισθός όμως του κ. Παπαποστόλου έμπίπτει στόν τομέα θεάματα.

Οί προλετάριοι έχουν πατρίδα

«Πρώτη στις χθεσινές όμιλίες ή εργατική τάξη και μάλιστα του βιομηχανικού προλεταριάτου. "Ανοίξε αντιπρόσωπός της τή δεύτερη μέρα του Συνεδρίου λέγοντας ανάμεσα στ' άλλα: "Τίς προσωπικότητες πρέπει νά τίς αναζητήσουμε μέσα στους άπλους ανθρώπους"» (Ριζοσπάστης 14.5.87). Τί άκριβώς επαγγέλεται τό μέλος του Π.Γ. του ΚΚΣΕ Μιχαήλ Σολόμεντσεφ, ό χαιρετισμός του όποιου στό Συνέδριο «αναδείχτηκε στό κεντρικό πολιτικό γεγονός τής χθεσινής μέρας»;

Οικοδεσπότες και φιλοξενούμενοι

«Χαίρομαι πού σās υποδέχομαι σ' αυτόν τόν ιδεολογικό χώρο», είπε ό πρέσβυς τής ΕΣΣΔ στόν εκπρόσωπο τής ΝΔ στό συνέδριο του ΚΚΕ. «'Εγώ σās καλωσορίζω σάν ξένο εδώ στόν Περισσό, επί ελληνικού έδάφους», ανταπάντησε ό κ. Τσαλδάρης. Σε ξένο άχυρώνα οικοδεσπότες, θά έλεγε κανείς. 'Εκτός πιά και άν τό δει από ευρύτερη διαλεκτική άποψη...

...και κέρδη

'Αθώα είναι ή Τράπεζα Μακεδονίας-Θράκης, δήλωσε κατηγορηματικά ό πρόεδρος της, απαντώντας στά του νέου σκανδάλου. Διότι, πρόσθεσε, «παραβιάσεις έγιναν, ζημιές όχι». Και οί παραβάσεις ήταν άπλώς «συνήθειες». Μά και οί ζημιές συνήθειες είναι, κύριε πρόεδρε.

Κοινωνία...

Προτάσεις για «συμμαχία τών νέων δυνάμεων τής κοινωνίας» έκανε πρό ήμερών ό κ. 'Ανδρέας 'Ανδριανόπουλος σέ όμιλία του. "Όσο πάει και βαθαίνει ή πολιτική σκέψη του νεοφιλελευθερισμού.

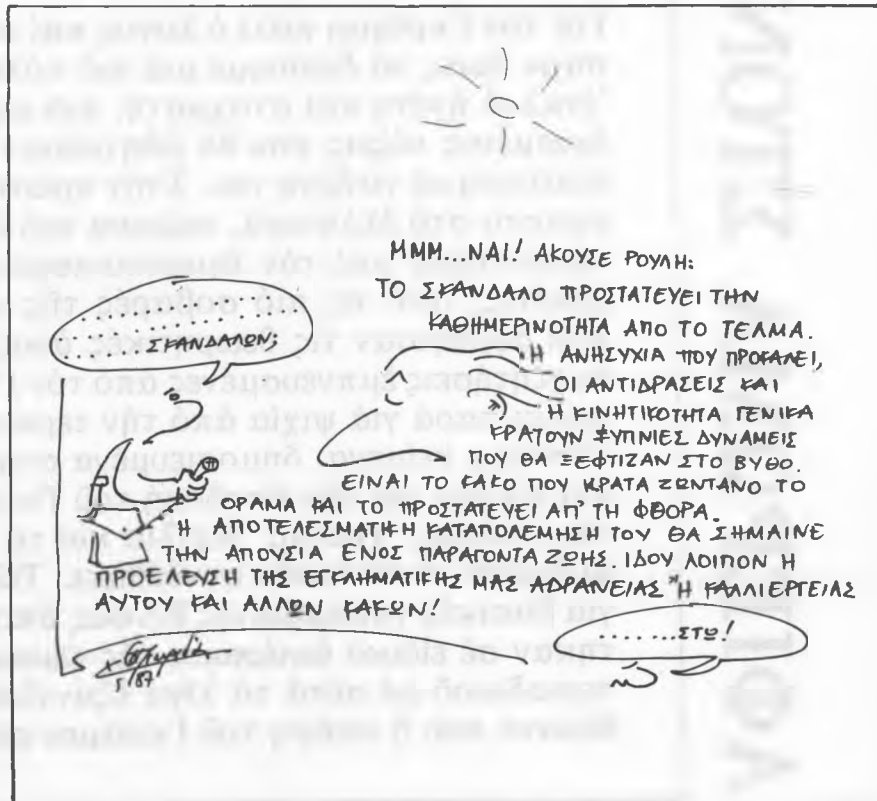
'Εκτός εάν έπρόκειτο γιά άπλή φιλοφρόνηση πρός τούς οργανωτές τής όμιλίας, τή «Λέσχη Νέων Διπλωματών».

...και έθνος

«'Ελλάδα-Τουρκία 64-0» έλεγε ό όγκώδης τίτλος τών Νέων στή σελίδα τών θεαμάτων. 'Επρόκειτο γιά τά άποτελέσματα του διαγωνισμού τραγουδιού τής Γιουροβίζιον. 'Αλλά έχει και γενικότερη σημασία. Θά μπορούσε νά 'ναι, γιά παράδειγμα, και τό άποτέλεσμα τής ψηφοφορίας στό δικαστήριο τής Χάγης.

Ζωογόνα στατιστική

«Μās θλίβει όλους τό γεγονός ότι νέοι άνθρωποι πού ύπηρετούν τήν πατρίδα φτάνουν στό σημείο τής αυτοκτονίας. Αυτό δέν είναι, όμως, κάτι πρωτοφανές, όπως άποδεικνύεται στατιστικάς. 'Ο σχετικός δείκτης στόν 'Ελληνικό Στρατό είναι μικρότερος άπ' ό,τι στόν άμερικανικό και τόν γερμανικό» (κ. Χαλαμπόπουλος, ύπουργός 'Εθνικής 'Αμυνας). Ναι, αλλά δέν αυτοκτονεί ό δείκτης, κύριε ύπουργέ.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΓΚΡΑΜΣΙ

Γιά τόν Γκράμσι πάλι ό λόγος καί σέ τοῦτο τό τεῦχος. Θελήσαμε ὅμως νά δώσουμε μιά πιό «όλοκληρωμένη» εἰκόνα τοῦ Ἰταλοῦ ἠγέτη καί στοχαστῆ, πιό σωστά νά ὀλοκληρώσουμε ὀρισμένες νύξεις πού θά ὀδηγοῦσαν σέ μιά σοβαρότερη ἐνασχόληση μέ τό ἔργο του. Στήν πρώτη ἐνότητα μερικά, ἀμετάφραστα στά ἑλληνικά, κείμενα τοῦ ἴδιου τοῦ Γκράμσι γιά τόν «φορντισμό καί τόν ἀμερικανισμό», στή συνέχεια μερικές μελέτες, ἀπό τίς πιό σοβαρές τῆς προηγούμενης δεκαετίας πού σφράγισαν τίς θεωρητικές ἀναζητήσεις τῶν μαρξιστῶν, ἀναζητήσεις ἐμπνευσμένες ἀπό τόν Γκράμσι. Φυσικά δέν πρόκειται παρά γιά ψιχία ἀπό τήν τεράστια διεθνή βιβλιογραφία. Τέσσερα κείμενα, δημοσιευμένα στήν ἰταλική *Rinascita*, δίνουν μιά εἰκόνα γιά τήν ὑποδοχή τοῦ Γκράμσι στή Δυτική Γερμανία, Γαλλία, Ἰταλία, Ἀγγλία καί τά πολιτικοθεωρητικά προβλήματα μέ τά ὀποία συνδέθηκε. Τέλος, κάποια, «λήμματα» γιά βασικές γκραμσιανές ἐννοιες ἀπό τά πολλά πού δημοσιεύτηκαν σέ εἰδικό ἀφιέρωμα τῆς *Unità* (12.4.87). Ὁ χῶρος τοῦ περιοδικοῦ μέ αὐτά τά λίγα ἐξαντλήθηκε. Ὅχι ὅμως καί τά θέματα πού ἡ σκέψη τοῦ Γκράμσι φέρνει στήν ἐπιφάνεια.

Πληθώρα προβλημάτων, που κατατάσσονται υπό αυτόν τον γενικό και κάπως συμβατικό τίτλο «'Αμερικανισμός και φορντισμός», πρέπει να έρευνηθούν παίρνοντας υπόψη τό θεμελιώδεις γεγονόσεις ότι οί λύσεις τους τοποθετούνται και αναζητούνται στό πλαίσιο τών αντιφάσεων τής σύγχρονης κοινωνίας. Τό γεγονός αυτό συνεπάγεται συνθετότητες, θέσεις παράλογες, οικονομικές και ήθικες κρίσεις που συχνά τείνουν νά είναν καταστροφικές κ.λπ.

Γενικά, μπορούμε νά ποῦμε ότι ό άμερικανισμός και ό φορντισμός άπορρέουν από τήν ένύπαρκτη [στό καπιταλιστικό σύστημα] αναγκαιότητα νά επιτευχθεῖ ή όργάνωση μιᾶς προγραμματισμένης κοινωνίας· θά μπορούσαμε επίσης νά υποστηρίξουμε ότι τά διάφορα υπό εξέταση θέματα θά έπρεπε νά άποτελέσουν τούς κρίκους τής αλυσίδας που σημαδεύει, άκριβώς, τό πέραςμα από τόν παλαιό οικονομικό ατομικισμό στή σχεδιοποιημένη οικονομία. Τά προβλήματα αυτά γεννιούνται από διάφορες μορφές αντίστασης που συναντώνται στή διάρκεια τής αναπτυξιακής διαδικασίας, αντιστάσεις προερχόμενες από δυσκολίες σύμφυτες στή *societas rerum* και τή *societas hominum**. Τό γεγονός ότι ή μία ή ή άλλη κοινωνική δύναμη ήταν αυτή που άποπειράθηκε ένα βήμα προόδου δέν είναν χωρίς θεμελιακές συνέπειες: οί κατώτερες δυνάμεις που πρέπει νά χειραγωγηθούν και νά «έξορθολογισθούν» έν όφει νέων στόχων, αναγκαστικά έκδηλώνουν αντιστάσεις. 'Αλλά αντιστάσεις έκδηλώνονται επίσης και σε όρισμένους τομείς τών κυρίαρχων δυνάμεων ή, έν πάση περιπτώσει, συμμάχων τών κυρίαρχων δυνάμεων. 'Η «ποταπαγόρευση»,** που στίς ΗΠΑ άποτέλεσε αναγκαία συνθήκη για τήν ανάπτυξη ενός νέου τύπου έργαζομένου, κατάλληλου για τή «φορνοποιημένη» βιομηχανία, καταργήθηκε εξαιτίας τής αντίστασης περιθωριακών και άκόμη καθυστερημένων δυνάμεων και όχι βεβαίως εξαιτίας τής αντίστασης τών βιομηχανών ή τών έργατών.

'Ιδού ένας κατάλογος μερικῶν σημαντικῶν προβλημάτων ή προβλημάτων ιδιαίτερου ενδιαφέροντος άν και, εκ πρώτης όψεως, δέν μοιάζουν πρωταρχικά:

1. 'Αντικατάσταση του σημερινού πλουτοκρατικού στρώματος από έναν νέο μηχανισμό συσσώρευσης και κατανομής του χρηματιστικού κεφαλαίου άμεσα βασισμένου πάνω στην βιομηχανική παραγωγή.

2. Σεξουαλικό ζήτημα.

3. 'Ο άμερικανισμός μπορεί νά άποτελέσει μία εποχή «ιστορική», μπορεί δηλαδή νά άποτελέσει

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΦΟΡΝΤΙΣΜΟΣ

μία βαθμιαία εξέλιξη σαν κι εκείνη τών «παθητικών έπαναστάσεων» του περασμένου αιώνα ή, αντίθετα, δέν αντιπροσωπεύει παρά τή μοριακή συσσώρευση στοιχείων προορισμένων νά προκαλέσουν μιάν «έκρηξη», δηλαδή μιάν άνατροπή γαλλικού τύπου [έννοεί τήν Γαλλική έπανάσταση] ;

4. Τό πρόβλημα του «έξορθολογισμού» τής ευρωπαϊκής δημογραφικής σύνθεσης.

5. Αυτή ή ανάπτυξη πρέπει νά έκκινεί από τούς κόλπους τής βιομηχανίας και τής παραγωγής ή μπορεί νά έρθει άπ' έξω, μέ τή συνετή και μαζική οίκοδόμηση ενός τυπικού νομικού πλέγματος που θά διευθύνει εκ τών έξω τήν αναγκαία εξέλιξη του παραγωγικού μηχανισμού;

6. Τό πρόβλημα τών «ύψηλών μισθών» που πληρώνει ή έξορθολογισμένη βιομηχανία φορντικού τύπου.

7. 'Ο φορντισμός θεωρούμενος ως τό σημείο έσχατης κατάληξης μιᾶς διαδικασίας διαδοχικών προσπαθειών που προώθησε ή βιομηχανία για νά αντιμετωπίσει τό νόμο τής πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους.

8. 'Η ψυχανάλυση (ή τεράστια διάδοσή της μετά τόν πόλεμο) ως έκφραση του αυξανόμενου ήθικου καταναγκασμού που άσκει ό μηχανισμός του κράτους και τής κοινωνίας πάνω σε καθένα ξεχωριστό άτομο και οί νοσογόνες κρίσεις που προξενεί ό έν λόγω καταναγκασμός.

9. 'Ο Ροταριανός 'Ομιλος*** και ή μασονία.

μετάφραση: *K.M.*

* *Societas rerum, societas hominum*: λατινικές εκφράσεις που σημαίνουν τό «σύνολο τών πραγμάτων» (ύλικός κόσμος) και τήν «κοινότητα τών ανθρώπων» (άνθρώπινη κοινωνία).

** 'Ο νόμος Volstead του 1919 που άπηγόρευε τό εμπόριο τών αλκοολούχων ποτών. 'Η «ποταπαγόρευση» προκάλεσε τήν ανάπτυξη ενός τεράστιου «παράνομου» έμπορικού κυκλώματος. 'Ο νόμος Volstead καταργήθηκε τό 1933.

*** 'Ο Ροταριανός 'Ομιλος (Rotary Club) είναι μία έταιρεία βιομηχανών που ίδρυσε στό Σικάγο τό 1905 ό μηχανικός Π. Χάρρις. 'Απέκτησε διακλαδώσεις σε όλο τόν κόσμο. 'Εμβλημα του μία ρόδα, άπ' όπου και τό όνομά του.

'Ο άμερικανισμός και ό φορντισμός άπορρέουν από τήν ένύπαρκτη στό καπιταλιστικό σύστημα αναγκαιότητα νά επιτευχθεῖ ή όργάνωση μιᾶς προγραμματισμένης κοινωνίας.

ΕΞΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ

Ἡ ἡγεμονία γεννιέται στό ἐργοστάσιο καί γιά νά ἀσκηθεῖ δέν χρειάζεται παρά ελάχιστους ἐνδιάμεσους ἐπαγγελματίες τῆς πολιτικῆς καί τῆς ἰδεολογίας.

Στὴν Εὐρώπη, οἱ διάφορες ἀπόπειρες εἰσαγωγῆς μερικῶν στοιχείων τοῦ ἀμερικανισμοῦ καί τοῦ φορντισμοῦ ἦταν ἔργο τοῦ παλαιοῦ πλουτοκρατικοῦ στρώματος πού θά ἤθελε νά συμβιβᾶσει, μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου, τὰ ἀσυμβίβαστα: τὴν παλαιά καί ἀναχρονιστικὴ κοινωνικὴ δομὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς δημογραφίας μὲ μιά ὑπερμοντέρνα μορφή τῆς παραγωγῆς καί τοῦ τρόπου ἐργασίας, αὐτὴν πού προσφέρει τὸ πιό τελειοποιημένο ἀμερικανικὸ ὑπόδειγμα: ἡ βιομηχανία τοῦ Χένρυ Φόρντ. Γι' αὐτὸ ἡ εἰσαγωγή τοῦ φορντισμοῦ συναντᾷ τόσες «πνευματικὲς» καί «ἠθικὲς» ἀντιστάσεις καί προωθεῖται μέσα ἀπὸ ἰδιαιτέρα βάρυνση καί δύσκολες μορφές, μέσω τῆς πιό ἀκράτιας καταστολῆς. Γιὰ νά τὸ ποῦμε ὠμά, ἡ Εὐρώπη θά ἤθελε καί τὴν πίτα ἀκέρια καί τὸ σκύλο χορτάτο: νά ἀπολαμβάνει τὰ πλεονεκτήματα πού παρέχει ὁ φορντισμὸς χάρις στὴν ἐξουσία τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀλλὰ καί νά διατηρεῖ τὸν παρασιτικὸ στρατὸ ὁ ὁποῖος καταβροχθίζει σημαντικὲς ποσότητες ὑπεραξίας, ἐπιβαρύνει ἐξαρχῆς τίς τιμές καί ἐξασθενίζει τίς δυνατότητες ἀνταγωνισμοῦ στὴ διεθνή ἀγορά. (...)

Ὁ ἀμερικανισμὸς, ὑπὸ τὴν πιό τελειοποιημένη μορφή του, προϋποθέτει μιά προκαταρκτικὴ συνθήκη, τὴν ὁποία οἱ Ἀμερικανοὶ — πού ἀσχολήθηκαν μὲ αὐτὰ τὰ προβλήματα — δέν εἶχαν νά ἀντιμετωπίσουν, διότι αὐτὴ ἡ συνθήκη στὴν Ἀμερικὴ βρίσκεται σέ «φυσικὴ» κατάσταση: αὐτὸ πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε «ὀρθολογικὴ δημογραφικὴ σύνθεση», καί πού συνίσταται στό γεγονός ὅτι δέν ὑπάρχουν ἀξιόλογες τάξεις πού δέν ἀσκοῦν οὐσιαστικὲς λειτουργίες στὸν τρόπο παραγωγῆς, τὸ γεγονός δηλαδή ὅτι δέν ὑπάρχουν τάξεις ἀπολύτως παρασιτικὲς. Ἀντίθετα, ἡ «παράδοση», ὁ «πολιτισμὸς» τῆς Εὐρώπης χαρακτηρίζονται ἀπὸ τέτοιες τάξεις πού δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὰ «πλούτη» καί τὴ «συνθετότητα» τῆς προηγούμενης ἱστορίας· μιᾶς ἱστορίας πού ἄφησε πάμπολλες παθητικὲς διαστρωματώσεις, συνέπεια τοῦ κορεσμοῦ καί τῆς ἀπολίθωσης τοῦ προσωπικοῦ τοῦ κράτους καί τῶν διανοουμένων, τοῦ κλήρου καί τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας, τοῦ ληστρικοῦ ἐμπορίου καί τοῦ στρατοῦ, ἀρχικά ἐπαγγελματικοῦ καί στή συνέχεια στρατοῦ τῆς ὑποχρεω-

τικῆς θητείας ἀλλὰ πάντοτε ἐπαγγελματικοῦ ὡς πρὸς τὸ σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν. Θά μπορούσαμε μάλιστα νά ποῦμε ὅτι ὅσο πιό παλιὰ εἶναι ἡ ἱστορία μιᾶς χώρας τόσο πιό πολυάριθμες καί βραδυκίνητες εἶναι οἱ διαστρωματώσεις τῶν μὴ παραγωγικῶν καί ἀνώφελων τάξεων πού ζοῦν ἀπὸ τὴν «περιουσία» τῶν «προγόνων», σάν συνταξιούχοι τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας. (...)

Ἐνα φαινόμενο πού δέν ἔχει ἀκόμη ἀρκετὰ μελετηθεῖ εἶναι τὸ ἀκόλουθο: ἡ μικρὴ καί μεσαία ἐγγειος ἰδιοκτησία δέν βρίσκεται στὰ χέρια τῶν καλλιεργητῶν ἀλλὰ τῶν ἀστῶν τῶν μικρῶν πόλεων καί τῶν κωμποπόλεων καί ἡ γῆ δίνεται σέ μισθωτοὺς σύμφωνα μὲ ἓνα πρωτόγονο σύστημα (δηλαδή τὸ μίσθωμα πληρώνεται σέ εἶδος καί σέ ποσοστὸ ἐπὶ τῆς παραγωγῆς) ἢ μὲ τὸ σύστημα τῆς ἐμφύτευσης. Ὑπάρχει ἐπομένως (σέ σχέση μὲ τὸ ἀκαθάριστο προϊόν) μιὰ τεράστια μάζα μικρομεσαίων ἀστῶν, ραντιέρηδων καί εἰσοδηματιῶν, πού ἔφερε στὸ φῶς μιὰ ὀρισμένη οἰκονομικὴ φιλολογία ἀντάξια τοῦ Candide,* αὐτὸ τὸ τερατώδες πρόσωπο πού ὀνομάσθηκε «παραγωγὸς ἀποταμίευσης»· ἓνα στῶμα δηλαδή τοῦ πολιτισμοῦ, παθητικὸ ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴν πρωτόγονη ἐργασία ἐνός ὀρισμένου ἀριθμοῦ ἀγροτῶν ἀπομυζεῖ ὄχι μόνο τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀλλὰ ἐπιπλέον μιὰ ὀρισμένη ἀποταμίευση. Πρόκειται δηλαδή γιὰ ἓναν τρόπο συσώρευσης κεφαλαίου ἀπὸ τοὺς πιό τερατώδεις καί νοσηροὺς, διότι τὸ κόστος τῆς εἶναι πολὺ ὑψηλὸ καί γιὰ αὐτὸ βασίζεται στὴν ἄδικη καὶ τοκογλυφικὴ ἐκμετάλλευση τῶν ἀγροτῶν, ἀφήνοντάς τους στὰ ὄρια τοῦ ὑποσιτισμοῦ. Πράγματι, σ' αὐτὸ τὸ λιγοστὸ ἀποταμιευμένο κεφάλαιο ἀντιστοιχεῖ μιὰ τεράστια δαπάνη πού εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ συχνὰ ἐξαιρετικὰ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ζωῆς αὐτῆς τῆς μεγάλης μάζας τέλειων παρασίτων. (...)

Μιὰ ἄλλη πηγὴ ἀπόλυτου, πανάρχαιου παρασιτισμοῦ ἦταν ἡ κρατικὴ διοίκηση. Ὁ Ρενάτο Σπαβέντα ὑπολόγισε ὅτι τὸ ἓνα δέκατο τοῦ ἰταλικοῦ πληθυσμοῦ (4 ἑκατομμύρια κάτοικοι) ζεῖ ἀπὸ τὸν κρατικὸ προϋπολογισμό. Σήμερα ἀκόμη, συμβαίνει ἄνθρωποι σχετικὰ νέοι (πού δέν ἐκλείσαν ἀκόμη τὰ σαράντα τους), σέ πολὺ καλὴ κατάσταση ὑγείας, σέ πλήρη φυσικὴ καί πνευματικὴ ἄνθηση, ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια στὴν ὑπηρεσία τοῦ κράτους, νά μὴν ἀφιερώνονται σέ καμιὰ πα-

* Candide: Διάσημος φιλοσοφικὸς μῦθος (1759) ὅπου ὁ Βολταῖρος κατακρίνει τὴν τυφλὴ αἰσιοδοξία. Ὁ Γκράμσι ἐδῶ ὑπαινίσσεται τοὺς οἰκονομολόγους μὲ τοὺς ὁποίους, ὅπως ὁ φιλόσοφος Πάνγλωσσος πού εἰρωνεύεται ὁ Βολταῖρος, τὰ πάντα δικαιολογοῦνται «μέσα στὸν καλύτερο δυνατὸ κόσμος» διότι, σύμφωνα μὲ τὴν προκαθορισμένη ἀρμονία τοῦ Λάιμπνιτς «τὰ πράγματα δέν μπορεῖ νά εἶναι διαφορετικὰ ἀπ' αὐτὸ πού εἶναι».

ραγωγική δραστηριότητα, αλλά νά ζούν από συντάξεις περισσότερο ή λιγότερο παχυλές, τή στιγμή πού ένας εργάτης δέν βγαίνει στή σύνταξη παρά μετά τά εξήντα πέντε του χρόνια και ένας αγρότης δέν γνωρίζει όριο ηλικίας στή δουλειά του. "Αν σέ μιά οικογένεια ένας παπάς γίνει ανώτερος κληρικός, πάραυτα ή «χειρωνακτική εργασία» είναι ντροπή για όλους τούς συγγενείς του: τό πολύ πολύ θά αφιερωθούν στό εμπόριο. (...) Αύτή ή κατάσταση δέν υπάρχει μόνο στήν Ίταλία: λίγο-πολύ τή συναντά κανείς σέ όλες τές χώρες τής γηραιάς Ευρώπης, και σέ μορφές ακόμη χειρότερες στήν Κίνα και τές Ίνδιες, πράγμα πού εξηγεί τή στασιμότητα τής ιστορίας σέ αυτές τές χώρες, τήν πολιτική και στρατιωτική τους καχεξία. (...)

Ή Αμερική δέν έχει «μεγάλες ιστορικές και πολιτισμικές παραδόσεις» αλλά δέν συντρίβεται απ' αυτό τό βαρύ φορτίο: έδώ βρίσκεται μιά από τές κύριες αιτίες (σίγουρα σημαντικότερη από τόν «φυσικό πλοῦτο») τής καταπληκτικής συσσώρευσης κεφαλαίων, παρά τό γεγονός ότι για τές λαϊκές τάξεις επικρατεί ένα επίπεδο ζωής ύψηλότερο από τό αντίστοιχο τής Ευρώπης. Ή άνυπαρξία τέτοιων παρασιτικών στρωμάτων, ύπολειμμάτων περασμένων ιστορικών φάσεων, επέτρεψε νά δοθεί στήν αμερικανική βιομηχανία και ιδιαίτερα στό εμπόριο υγιής βάση και νά περιοριστεί ακόμη περισσότερο ή οικονομική λειτουργία πού αντιπροσωπεύουν οί μεταφορές και τό εμπόριο, νά μετατραποῦν σέ δραστηριότητες πραγματικά ύποκειμένες στήν παραγωγή. Αυτό μάλιστα επέτρεψε νά ένσωματωθούν και αυτές οί δραστηριότητες στήν ίδια τήν παραγωγική διαδικασία.

Τό συντεχνιακό κίνημα υπάρχει και, υπό όρισμένες απόψεις, οί κρατούσες νομικές κατοχυρώσεις δημιούργησαν τές τυπικές συνθήκες για νά μπορέσει νά έκδηλωθεί σέ μεγάλη κλίμακα ή τεχνικοοικονομική ανατροπή, διότι οί εργάτες δέν είναι δυνατόν ούτε νά άντισταθούν ούτε νά αγωνιστούν ώστε νά γίνουν οί ίδιοι οί σημαιοφόροι αυτής τής διαδικασίας. Ή συντεχνιακή όργάνωση μπορεί νά γίνει ή μορφή μιās τέτοιας αλλαγής, αλλά τότε πρέπει νά αναρωτηθούμε μήπως δέν βρισκόμαστε εμπρός σ' αυτό πού ό Βίκο όνόμαζε «πονηριά τής Θείας Πρόνοιας», σύμφωνα μέ τήν όποία οί άνθρωποι, χωρίς νά έχουν ούτε τήν πρόθεση ούτε τή θέληση, ύπακούουν στίς έπιταγές τής ιστορίας. Για τήν ώρα άμφιβάλουμε. Τό άρνητικό στοιχείο τής «οικονομικής άστυνομίας» μέχρι τώρα υπερίσχυε πάνω στό θετικό, πάνω στήν άπαιτήση για μιά νέα οικονομική πολιτική, πού θά ήταν ικανή έκσυγχρονίζοντας τήν οικονομικοκοινωνική δομή του έθνους νά τήν αναθεώσει, ακόμη και αν παρέμενε σέ ισχύ τό πλαι-

Πρέπει νά πάρουμε υπόψη τές έμπειρίες του Φόρντ και τές οικονομίες πού πραγματοποίησε ή επιχείρησή του χάρη στήν άμεση διαχείριση τής διακίνησης και του έμπορίου των προϊόντων πού παρήγαγε, οικονομίες πού έπηρεάζουν τό κόστος τής παραγωγής, πράγμα πού μέ τή σειρά του επέτρεψε τή βελτίωση των ήμερομισθίων και τήν πτώση των τιμών πωλήσεως.

Από τή στιγμή πού στήν Αμερική ύπήρχαν αυτές οί προκαταρκτικές συνθήκες, ήδη όρθολογικές χάρη στήν ιστορική ανάπτυξη, ήταν σχετικά εύκολο νά έξορθολογιστεί ή εργασία και ή παραγωγή, συνδυάζοντας επιδέξια τή δύναμη και τήν πειθώ (αφ' ενός καταστροφή του συνδικαλισμού σέ έδαφική βάση, αφ' έτέρου ύψηλοί μισθοί, διάφορα κοινωνικά πλεονεκτήματα, προπαγάνδα πολιτική και ιδεολογική), επιτυγχάνοντας έτσι νά επικεντρωθεί όλη ή ζωή τής χώρας στήν παραγωγή. Ή ήγεμονία γεννιέται στό εργοστάσιο και για νά άσκηθεί δέν χρειάζεται παρά έλάχιστους ενδιάμεσους επαγγελματίες τής πολιτικής και τής ιδεολογίας. Τό φαινόμενο των «μαζών» πού τόσο έντυπωσίασε τόν Ρομιέ** δέν είναι παρά ή μορφή αυτού του τύπου «όρθολογικής» κοινωνίας, όπου ή «δομή» κυριαρχεί μέ πιό άμεσο τρόπο πάνω στίς υπερδομές, όπου —άκόμη και αυτές— είναι έξίσου «όρθολογικές» (άπλουστευμένες και όλιγάριθμες).

μετάφραση: Κ.Μ.

* * Lucien Romier: *Qui sera le maître, Europe ou Amérique?* (1927).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΥΤΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ

σιο του παλαιού βιομηχανισμού. Ή νομική μορφή είναι μιά από τές συνθήκες, όχι όμως ή μόνη ούτε ή σπουδαιότερη: είναι μόνο ή σπουδαιότερη από τές άμεσες. Ο έξαμερικανισμός άπαιτεί έναν δεδομένο χώρο, μιά δεδομένη κοινωνική δομή (ή, διαφορετικά, τήν άποφασιστική θέληση νά δημιουργηθεί) και έναν όρισμένο τύπο κράτους. Αυτό τό κράτος είναι τό φιλελεύθερο κράτος, όχι μέ τήν έννοια των ελεύθερων δασμολογικά έμπορικων ανταλλαγών, των ουσιαστικών πολιτικών

Μέχρι τώρα, ή συντεχνιακή όργάνωση άσκήθηκε μέ τέτοιο τρόπο ώστε νά ύποστηριχθούν οί άπειλούμενες θέσεις των μεσοστρωμάτων, και όχι για νά έκμηδενιστούν.

ἐλευθεριῶν ἀλλά μέ τήν πιό θεμελιώδη ἔννοια τῆς ἐλευθέρης πρωτοβουλίας καί τοῦ οἰκονομικοῦ ἀτομικισμοῦ πού, ὡς «κοινωνία τῶν πολιτῶν», χάρη στήν ἴδια τήν ἱστορική ἀνάπτυξη, μέ τά ἴδια του τά μέσα φτάνει ὡς τό καθεστώς τῆς βιομηχανικῆς συγκεντροποίησης καί τά μονοπώλια.

Ἡ ἐξαφάνιση τοῦ ἡμιφουδαρχικοῦ ραντιέρη στήν Ἰταλία εἶναι μία ἀπό τίς οὐσιαστικές αἰτίες τοῦ βιομηχανικοῦ μετασχηματισμοῦ (ἀποτελεῖ ἐν μέρει, ἡ ἴδια, εἰκονογράφηση αὐτοῦ τοῦ μετασχηματισμοῦ) καί ὄχι συνέπειά της. Ἡ οἰκονομοπιστωτική πολιτική τοῦ κράτους εἶναι ἐργαλεῖο αὐτῆς τῆς ἐξαφάνισης: αὐξηση τοῦ δημοσίου χρέους, ὀνομαστικός χαρακτήρας τῶν χρεογράφων, ἀξιοπλοῦνο βάρος τῶν ἄμεσων φόρων σέ σχέση μέ τούς ἔμμεσους στά δημόσια ἔσοδα. Ἀλλά δέν φαίνεται ὅτι ἡ οἰκονομική πολιτική τοῦ κράτους ὁδεύει πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση. Ἀντίθετα, τό κράτος δημιουργεῖ νέους εἰσοδηματίες, εὐνοεῖ δηλαδή τίς παλαιές μορφές παρασιτικῆς συσσώρευσης τῆς ἀποταμίευσης καί ἐπιδιώκει νά δημιουργήσει νέα, κλειστά, κοινωνικά πλαίσια. Στήν πραγματικότητα, μέχρι τώρα, ἡ συντεχνιακή ὀργάνωση ἀσκήθηκε μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά υποστηριχθοῦν οἱ ἀπειλούμενες θέσεις τῶν μεσοστρωμάτων, καί ὄχι γιά νά ἐκμηδενιστοῦν. Ἐξαιτίας τῶν συμφερόντων πού διαμορφώνονται

πάνω στήν παλαιά βάση, κάθε μέρα καί περισσότερο διαμορφώνεται ἕνας μηχανισμός διατήρησης τῶν πραγμάτων στήν ὑπάρχουσα κατάσταση καί ὄχι παράγοντας ἀλλαγῆς. Γιατί αὐτό; Διότι ὁ συντεχνιακός προσανατολισμός εἶναι ἐπίσης συνάρτηση τῆς ἀνεργίας: ἐξασφαλίζει στούς ἀπαγχολούμενους ἕνα ἐλάχιστο ὄριο διαβίωσης, τό ποῖο ἂν ὁ ἀνταγωνισμός ἦταν ἐλεύθερος θά κατέρρευε, προξενώντας σοβαρότατες κοινωνικές ἀναταραχές. Ἐπιπλέον ὁ συντεχνιακός προσανατολισμός δημιουργεῖ ἀπασχολήσεις νέου τύπου (ὀργάνωσης καί ὄχι παραγωγικῆς) γιά τούς ἀνεργούς τῶν μεσαίων τάξεων. Πάντοτε ὅμως παραμένει μία διέξοδος: τό συντεχνιακό κίνημα, πού γεννιέται σέ συνάρτηση μιᾶς τέτοιας λεπτῆς κατάστασης, γιά νά ἀποφευχθεῖ ἡ φοβερή καταστροφή θά μπορούσε νά κινεῖται κατά φάσεις πολὺ ἀργόρυθμες, σχεδόν ἀνεπαίσθητες, μετασχηματίζοντας τήν κοινωνική δομή χωρίς βίαιες ἀνατροπές: ἀκόμη καί τό πιό σκληρά σπαραγνυμένο παιδί συνεχίζει νά μεγαλώνει καί νά ἀναπτύσσεται. Σέ κάθε περίπτωση ὅμως ἡ διαδικασία θά ἦταν τόσο μακρά καί θά προσέκρουε σέ τέτοια ἐμπόδια ὥστε, στό μεσοδιάστημα, θά μπορούσαν νά συγχροτηθοῦν νέα συμφέροντα πού θά προέβαλλαν σθεναρές ἀντιστάσεις στήν ἀνάπτυξη τῆς ἕως ὅτου τήν καταστήσουν ἀνέφικτη.

Μετάφραση: Κ.Μ.

ΟΙ ΥΨΗΛΟΙ ΜΙΣΘΟΙ

Ἡ ἀμερικανική βιομηχανία μέ τούς ὑψηλοὺς μισθοὺς ἐκμεταλλεύεται ἀκόμα ἕνα μονοπώλιο πού τό ἀπέκτησε ἐπειδὴ ἔχει τήν πρωτοβουλία στίς νέες μεθόδους.

Εἶναι λογικό νά υποθέσουμε ὅτι οἱ λεγόμενοι ὑψηλοὶ μισθοὶ εἶναι μία μορφή μισθοδοσίας μεταβατικῆς. Ὑπάρχει ἡ «προκατάληψη» ὅτι ἡ προσαρμογή στίς νέες μεθόδους παραγωγῆς καί ἐργασίας μόνο μέ τή χρήση κοινωνικοῦ καταναγκασμοῦ μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ. Αὐτή ἡ «προκατάληψη» — πού ἄλλωστε βασιζέται στήν ἐνδημική ἀνεργία πού δημιουργήθηκε ἀμέσως μετά τόν πόλεμο — ἔχει εὐρέως διαδοθεῖ στήν Εὐρώπη (καί ἀκόμα περισσότερο στήν Ἰαπωνία), καί εἶναι σίγουρο ὅτι σύντομα θά φανοῦν οἱ σοβαρές συνέπειές της στή σωματική καί ψυχική υγεία τῶν ἐργαζόμενων. Ἐάν ἡ κατάσταση ἦταν «φυσιολογική», ὁ ἀναγκαῖος γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ ποθητοῦ ἀποτελέσματος μηχανισμός καταναγκασμοῦ θά κόστιζε περισσότερο ἀπὸ τούς ὑψηλοὺς μισθοὺς. Γι' αὐτό τόν λόγο, ὁ καταναγκασμός πρέπει νά συνδυαστεῖ συνετά μέ τήν πειθῶ καί τήν συναίνεση, πράγμα πού μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μέ τίς προ-

σιδιάζουσες σέ κάθε κοινωνία μορφές, μέ μία μεγαλύτερη ἀνταμοιβή, πού θά ἐπιτρέπει ἕνα συγκεκριμένο τρόπο ζωῆς, ἱκανό νά συντηρήσει καί νά ἀνανεώσει τίς δυνάμεις πού ἔχουν φθαρεῖ ἀπὸ τόν νέο τύπο κόπωσης. Ἀλλά μόλις οἱ νέες μέθοδοι ἐργασίας καί παραγωγῆς γενικευθοῦν καί διαδοθοῦν, μόλις ὁ νέος τύπος ἐργάτη δημιουργηθεῖ σέ παγκόσμια κλίμακα καί ὁ μηχανισμός τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς τελειοποιηθεῖ περισσότερο, ὁ ὑπερβολικός τζίρος θά περιοριστεῖ αὐτόματα λόγω τῆς ἐπέκτασης τῆς ἀνεργίας καί οἱ ὑψηλοὶ μισθοὶ θά ἐξαφανιστοῦν. Στήν πραγματικότητα, ἡ ἀμερικανική βιομηχανία μέ τούς ὑψηλοὺς μισθοὺς ἐκμεταλλεύεται ἀκόμα ἕνα μονοπώλιο πού τό ἀπέκτησε ἐπειδὴ ἔχει τήν πρωτοβουλία στίς νέες μεθόδους. Στά μονοπωλιακά κέρδη ἀντιστοιχοῦν μισθοὶ μονοπωλίου. Τό μονοπώλιο ὅμως, ἀναγκαστικά, στήν ἀρχή θά μειωθεῖ καί ἔπειτα θά καταστραφεῖ ἀπὸ τή διάδοση τῶν νέων μεθόδων, τόσο στό ἐσωτερικό τῶν Η.Π.Α. ὅσο καί στό ἐξωτερικό (βλέπε γιά παράδειγμα, τό φαινόμενο τῶν χαμηλῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων στήν Ἰαπωνία) καί, μαζί μέ τά μεγάλα κέρδη, θά ἐξαφανιστοῦν οἱ ὑψηλοὶ μισθοὶ. Ἄλλωστε εἶναι γνωστό ὅτι οἱ ὑψηλοὶ μισθοὶ συνδέονται μέ μία ἐργατική ἀριστοκρατία καί δέν δίνονται σέ ὄλους τούς ἀμερικανοὺς ἐργάτες.

‘Ολόκληρη η ιδεολογία του φορντισμού με τους ύψηλους μισθούς δεν είναι φαινόμενο πρωτογενές, αλλά προέρχεται από μία αντικειμενική ανάγκη της σύγχρονης βιομηχανίας που έχει φτάσει σε ένα συγκεκριμένο βαθμό ανάπτυξης: αυτό βέβαια δεν μας απαλλάσσει από τη μελέτη της σπουδαιότητας και των επιπτώσεων που η ιδεολογία αυτή, καθ’ εαυτήν, μπορεί να έχει. Και τελικά τί σημαίνει «ύψηλός μισθός»; ‘Ο μισθός που πληρώνει ο Φόρντ είναι ύψηλός ως τιμή της εργατικής δύναμης που οι υπάλληλοί του καταναλώνουν στην παραγωγή με τις μεθόδους εργασίας του, ή είναι ύψηλός μόνο σε σύγκριση με τον μέσο όρο των αμερικανικών μισθών; Φαίνεται ότι δεν έχει γίνει μία τέτοια συστηματική έρευνα, που και μόνη της θα μπορούσε να δώσει μία πειστική απάντηση. ‘Η έρευνα είναι δύσκολη, αλλά οι ίδιες οι αιτίες αυτής της δυσκολίας συνιστούν μία έμμεση απάντηση. ‘Η δυσκολία έγκειται στο ότι το εργατικό δυναμικό του Φόρντ δεν είναι σταθερό και συνεπώς δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί ένας μέσος όρος της «φυσιολογικής» θνησιμότητας των εργαζομένων του Φόρντ ώστε να τον συγκρίνουμε με τον μέσο όρο των άλλων βιομηχανιών.

‘Αλλά γιατί αυτή η έλλειψη σταθερότητας; Γιατί ένας εργάτης μπορεί να προτιμήσει έναν μισθό «πιό χαμηλό» από εκείνο που πληρώνει ο Φόρντ. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι λεγόμενοι «ύψηλοί μισθοί» βοηθούν λιγότερο την αναπλήρωση της εργατικής δύναμης που καταναλώνεται, από όσο οι χαμηλότεροι μισθοί των άλλων επιχειρήσεων; ‘Η έλλειψη σταθερότητας του εργατικού δυναμικού αποδεικνύει ότι οι φυσιολογικές συνθήκες ανταγωνισμού ανάμεσα στους εργάτες (διαφορά μισθού) δεν παίζουν παρά περιορισμένο ρόλο σε ό,τι αφορά τη βιομηχανία Φόρντ: δεν παίζει ρόλο τό διαφορετικό επίπεδο ανάμεσα στους μέσους όρους του μισθού και δεν παίζει ρόλο η πίεση του εφεδρικού στρατού των ανέργων.

Αυτό σημαίνει ότι στη βιομηχανία Φόρντ πρέπει να αναζητήσουμε κάποιο καινούργιο στοιχείο, που αποτελεί την αιτία των ύψηλων μισθών αλλά και των άλλων φαινομένων για τα οποία γίνεται λόγος (έλλειψη σταθερότητας κ.λπ.). Αυτό τό στοιχείο θά τό αναζητήσουμε στο γεγονός ότι η βιομηχανία Φόρντ απαιτεί μία διάκριση και κάποια προσόντα από τους εργάτες της που οι άλλες βιομηχανίες δεν ζητούν ακόμα: έναν τύπο ειδικεύσης νέου είδους, μία μορφή κατανάλωσης εργατικής δύναμης και μία ποσότητα δύναμης που καταναλώνεται στον ίδιο μέσο χρόνο, που είναι όμως πιό κοπιαστικές και πιό εξαντλητικές από ό,τι άλλου και που συγχρόνως ο μισθός δεν καταφέρνει να τις ανταμείψει συνολικά ώστε να αναπαραγάγουν τις δυνάμεις τους στις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες. Τούτου λεχθέντος ανακύπτει τό εξής πρόβλημα: ‘Ο τύπος βιομηχα-

νίας και οργάνωσης της εργασίας του Φόρντ είναι «όρθολογικός» μπορεί και πρέπει δηλαδή να γενικευθεί, ή πρόκειται αντίθετα για ένα νοσηρό φαινόμενο που η νομοθεσία και οι συνδικαλιστικές δυνάμεις οφείλουν να καταπολεμήσουν; Είναι δηλαδή δυνατόν, με την υλική και ήθικη πίεση της κοινωνίας και του κράτους, να υποχρεωθεί η μάζα των εργατών να υποστεί όλη τη διαδικασία ψυχοσωματικού μετασχηματισμού ώστε ο μέσος τύπος του εργάτη Φόρντ να γίνει ο μέσος τύπος του σύγχρονου εργάτη, ή αυτό είναι αδύνατον γιατί θά οδηγούσε στον φυσικό έκφυλισμό και στην αλλοίωση της φυλής καταστρέφοντας όλες τις δυνάμεις της εργασίας; Φαίνεται ότι μπορούμε να απαντήσουμε ότι ή μέθοδος Φόρντ είναι όρθολογική, δηλαδή πρέπει να γενικευθεί. Για να γίνει όμως αυτό είναι αναγκαία μία μακρά διαδικασία, κατά την οποία θά μεταβληθούν οι κοινωνικές συνθήκες και θά αλλάξουν τά ήθη και οι ατομικές συνήθειες. Και αυτό δεν μπορεί να συμβεί αποκλειστικά με τον «καταναγκασμό» αλλά μονάχα με μία εξισορρόπηση του καταναγκασμού (αυτοπειθαρχία) με τη μορφή που συνιστούν οι ύψηλοί μισθοί, δηλαδή προσφέροντας στον εργάτη τη δυνατότητα να ζήσει καλύτερα ή μάλλον άκριβέστερα προσφέροντάς του ένα επίπεδο ζωής που ταιριάζει καλύτερα στις νέες μορφές παραγωγής και εργασίας, μορφές που απαιτούν μία ιδιαίτερη ανάλωση μυικής και νευρικής ενέργειας.

Φαινόμενα —περιορισμένης κλίμακας αλλά όχι άσημαντα— όμοια με εκείνα που προκάλεσε σε ευρεία κλίμακα ο φορντισμός, συνέβαιναν και συμβαίνουν σε όρισμένους τομείς της βιομηχανίας ή σε όρισμένα εργοστάσια που δεν έχουν ακόμη άφομοιώσει τον τύπο του φορντισμού. ‘Η δημιουργία καλά διαρθρωμένου και συγχροτημένου εργοστασιακού δυναμικού ή μιᾶς ομάδας ειδικευμένης εργασίας δεν ήταν ποτέ κάτι απλό: από τη στιγμή που δημιουργείται αυτό τό εργατικό δυναμικό ή ή ομάδα ειδικευμένης εργασίας, τά μέλη της (όλα ή κάποια από αυτά) καταλήγουν καμιά φορά να έπωφελούνται από μισθούς μονοπωλίου και άκόμη, σε περιπτώσεις προσωρινής ύφεσης της παραγωγής δεν απολύονται. Θά ήταν αντιοικονομικό αν αφήνονταν να διασκορπιστούν τά στοιχεία ενός οργανικού συνόλου που με κόπο δημιουργήθηκαν γιατί θά ήταν σχεδόν αδύνατον να συγκεντρωθούν από την αρχή. Και ή αναδημιουργία με νέα στοιχεία θά στοίχιζε προσπάθειες και έξοδα όχι άμελητά. Αυτό είναι ένα όριο στο νόμο του ανταγωνισμού που προκαλεί ο στρατός εφεδρείας και ή ανεργία και αυτό τό όριο υπήρξε πάντα στην αρχή των σχηματισμών προνομιούχων άριστοκρατιών. Δεδομένου ότι δεν λειτουργεί —και ούδέποτε δεν λειτούργησε— ένας νόμος τέλειας εξίσωσης των συστημάτων και των μεθόδων παραγωγής και εργασίας για όλες τις επιχειρήσεις ενός συγκεκριμένου κλάδου της βιο-

**Στά
μονοπωλιακά
κέρδη
άντιτοιχούν
μισθοί
μονοπωλίου.**

μηχανίας, έπεται ότι κάθε επιχείρηση, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, είναι «μοναδική» στο είδος της και δημιουργεί ένα προσωπικό με ιδιαίτερα προσόντα που ταιριάζουν στην έν λόγω επιχείρηση· μικρά «μυστικά» κατασκευής και εργασίας, «κόλπα» που μοιάζουν άμελητά αλλά επαναλαμβανόμενα άμετρητες φορές μπορούν να έχουν τεράστια οικονομική δυναμική. Μπορούμε να μελετήσουμε μια ιδιαίτερη περίπτωση στην οργάνωση της εργασίας των λιμανιών, ιδιαίτερα σε εκείνα όπου υπάρχει ανισορροπία ανάμεσα στο φόρτωμα και στο ξεφόρτωμα εμπορευμάτων και εμφανίζονται εποχικές συμφορήσεις εργασίας και νεκρές περιόδους. Έπειδή δέ είναι απαραίτητο να υπάρχει ένα εργατικό δυναμικό πάντα διαθέσιμο

που δέν απομακρύνεται από τό χώρο της εργασίας για να εξασφαλιστεί τό μίνιμουμ της εποχικής ή άλλου τύπου εργασίας, δημιουργούνται κλειστοί ρόλοι με ύψηλους μισθούς και ύψηλά προνόμια, σε αντίθεση με τή μάζα των «έκτακτων» κ.λπ. Αυτό συμβαίνει και στη γεωργία, στη σχέση ανάμεσα στους μόνιμους και τούς εποχικούς εργάτες γής και σε πολλές βιομηχανίες όπου υπάρχουν οι «νεκρές εποχές», για λόγους σύμφυτους μά τήν ίδια τή βιομηχανία, όπως ή βιομηχανία ένδυμάτων, ή εξαιτίας της έλλιπους οργάνωσης του χονδρικού εμπορίου που κάνει τίς αγορές του σύμφωνα με τούς δικούς του κύκλους, οι όποιοι δέν λειτουργούν σύμφωνα με τόν κύκλο της παραγωγής, κ.λπ.

Μετάφραση: Άβα Χαλκιαδάκη

ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΛΕΥΡΕΣ ΤΟΥ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Τά γενετήσια ένστικτα ήταν εκείνα που περισσότερο καταπιέστηκαν στίς υπό ανάπτυξη κοινωνίες.

Ιδεοληψία του σεξουαλικού ζητήματος και οι έξ αυτής κίνδυνοι. Όλοι οι «προγραμματιστές» θέτουν στην πρώτη γραμμή τό σεξουαλικό ζήτημα και τό επίλυουν «έξυπνα».

Πρέπει να παρατηρήσουμε τήν εξαιρετική, και συχνά προεξάρχουσα, θέση που κατέχει τό σεξουαλικό ζήτημα στα «ουτοπικά» συστήματα. Είναι ήλίθια ή παρατήρηση του Κρότσε σύμφωνα με τόν όποιο οι λύσεις που πρότεινε ό Καμπανέλα στην Πολιτεία του Ήλιου δέν μπορούν να εξηγηθούν από τίς σεξουαλικές ανάγκες των χωρικών της Καλαβρίας. Τά γενετήσια ένστικτα ήταν εκείνα που περισσότερο καταπιέστηκαν στίς υπό ανάπτυξη κοινωνίες· ή «ρύθμισή» τους, παίρνοντας υπόψη τίς αντιφάσεις που γεννά, και οι διαστροφές που τής αποδίδουν μοιάζει, τό λιγότερο, «φυσιολογικό» πράγμα όσο οι αναφορές στη «φύση» γίνονται όλο και πιό συχνές σ' αυτόν τόν τομέα. Ή «φυχαναλυτική» φιλολογία, με τή, μερικές φορές, «διαφωτιστική»* μορφή της, είναι κι αυτή ένας τρόπος άσκησης κριτικής στον έλεγχο των σεξουαλικών ένστικτων, με τή δημιουργία ενός νέου μύθου, θεμελιωμένου πάνω στη σεξουαλικότητα, του μύθου του «άγριου» (περιλαμβανομένων των σχέσεων μεταξύ γονιών και παιδιών).

Στόν τομέα αυτό υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ πόλης και υπαίθρου, όχι όμως τήν υπαίθρο με τήν ειδυλλιακή έννοια, αλλά εκείνη όπου διαπράττονται τά πιό κτηνώδη και πιό πολυάριθμα σεξουαλικά έγκλήματα, όπου ή παιδεραστία και ή κτηνοβασία είναι ιδιαίτερα διαδεδομένες. Στην κοινοβουλευτική έρευνα για τό Νότο, τό 1911, άποκαλύπτεται ότι στην περιοχή τής

Μπασιλικάτα και Άμπρούζ (όπου ό θρησκευτικός φανατισμός και ή πατριαρχία κυριαρχούν, και όπου οι ιδέες των πόλεων έπηρεάζουν πολύ λιγότερο, τόσο λίγο μάλιστα ώστε κατά τόν Σερπιέρι τό 1919-20 δέν υπήρχε ή παραμικρή άγροτική κινητοποίηση) επικρατεί αίμομιξία στό 30% των οικογενειών, ένω δέν φαίνεται ότι αυτή ή κατάσταση άλλαξε ως τά τελευταία χρόνια.

Ή σεξουαλικότητα ως λειτουργία άναπαγωγής και ως άθλημα: Τό «αίσθητικό» ιδεώδες της γυναίκας αίωρείται μεταξύ της «διοικητικής» αντίληψης και της αντίληψης για τή γυναίκα-«μπιμπελό», «παιχνίδι». Όμως, ή σεξουαλικότητα δέν έγινε «άθλημα» μόνο στην πόλη· οι λαϊκές παροιμίες «ό άνδρας είναι κυνηγός και ή γυναίκα πειρασμός», «όποιος δέν έχει τίποτε καλύτερο κοιμάται με τή γυναίκα του» κ.λπ., δείχνουν τή διάδοση αυτής της «άθλητικής» αντίληψης για τή γυναίκα, άκόμη και στην έπαρχία, άκόμη και στίς σεξουαλικές σχέσεις ανάμεσα στα στοιχεία της ίδιας τάξης.

Οικονομική λειτουργία της άναπαραγωγής: Δέν είναι μόνο ένα γενικό γεγονός που ένδιαφέρει τήν κοινωνία στο σύνολό της, που έπιζητεί μία όρισμένη αναλογία ανάμεσα στίς διάφορες ήλικίες ώστε να επιτυγχάνεται ή άναπαραγωγή και ή διατήρηση της παθητικής μερίδας του πληθυσμού (παθητικής μερίδας με τρόπο φυσιολογικό, λόγω ήλικίας, άτομικότητας κ.λπ.) αλλά είναι έπίσης ένα γεγονός «μοριακό» που σημειώνεται άκόμη και στίς πιό μικρές οικονομικές συλλογικότητες, όπως ή οικογένεια. Ή έκφραση «παιδιά, τό μπα-

* Βασισμένη στη φιλοσοφία του Διαφωτισμού του 18ου αιώνα.

στούνι τών γηρατειών» δείχνει τήν ένστικτώδη συνείδηση τής οικονομικῆς ἀναγκαιότητας μιᾶς ὀρισμένης σχέσης ἀνάμεσα σέ γέρους καί νέους σέ ὄλο τό εὖρος τής κοινωνίας. Τό θέαμα τής κακομεταχείρισης τών ἄτεκνων γέρων καί τών γριῶν στά χωριά προκαλεῖ τά ζευγάρια νά ἐπιθυμοῦν παιδιά (ή παροιμία: «μιά μάνα μεγαλώνει ἑκατό παιδιά κι ἑκατό παιδιά δέν φυλάνε μιά μάνα») ἀποκαλύπτει μιά ἄλλη διάσταση τοῦ ζητήματος: οἱ γέροι χωρίς παιδιά στίς λαϊκές τάξεις ἀντιμετωπίζονται ὡς «μπάσταρδοι» (μαγκούφηδες). Οἱ πρόοδοι τής ὑγιεινῆς πού ἐπεξέτειναν τή μέση ἡλικία τής ἀνθρώπινης ζωῆς, θέτουν ἀκόμη περισσότερο τό σεξουαλικό ζήτημα ὡς μιά θεμελιώδη καί αὐτόνομη διάσταση τοῦ οικονομικοῦ προβλήματος, διάσταση τόσο σημαντική ὥστε μπορεῖ μέ τή σειρά της νά ἀναδείξει ἄλλα σύνθετα προβλήματα τής σφαίρας τών «ὑπερδομῶν». Ἡ αὔξηση τοῦ μέσου ὄρου ζωῆς στή Γαλλία, συνδεδεμένη μέ τή χαμηλή γεννητικότητα καί τήν ἀναγκαιότητα νά λειτουργήσι ἕνας πολύ πλούσιος καί ἰδιαίτερα σύνθετος οικονομικός μηχανισμός, θέτει στίς μέρες μας προβλήματα συνδεδεμένα μέ τό ἔθnikό ζήτημα: οἱ παλαιότερες γενιές ἀντιμετωπίζουν ὄλο καί πιό ἀφύσικες σχέσεις μέ τίς νεότερες γενιές τοῦ ἴδιου ἔθνικου πολιτισμοῦ, ἐνῶ οἱ ἐργαζόμενες μάζες διογκώθηκαν ἀπό ξένα μεταναστευτικά στοιχεῖα: ἐμφανίζεται ἤδη, ὅπως στήν Ἄμερική, ἕνας νέος καταμερισμός ἐργασίας: ἐπαγγέλματα ἐξειδικευμένα γιά τούς αὐτόχθονες (ἐκτός ἀπό τίς ὀργανωτικές-διευθυντικές λειτουργίες) καί ἐπαγγέλματα ἀνειδικευτῶν γιά τούς μετανάστες.

Μιά παρόμοια σχέση, ἀλλά μέ σημαντικές ἀντιοικονομικές συνέπειες, καθιερώνεται σέ μιά ὀλόκληρη σειρά χωρῶν ἀνάμεσα στίς βιομηχανικές πόλεις χαμηλῆς γεννητικότητας καί τήν ὑψηλῆς γεννητικότητας ὑπαιθρο. Ἡ ζωή στή βιομηχανία ἀπαιτεῖ μιά γενική ἐκμάθηση, μιά διαδικασίαν ψυχοφυσιολογικῆς προσαρμογῆς σέ συγκεκριμένες συνθήκες ἐργασίας, διατροφῆς, κατοικίας, ἡθῶν κ.λπ., πού δέν εἶναι κάτι τό ἔμφυτο, τό «φυσικό», ἀλλά πρέπει νά κατακτηθεῖ ἐνῶ τά κεκτημένα ἀστικά χαρακτηριστικά μεταδίδονται μέ κληρονομικό τρόπο ἢ ἀφομοιώνονται στή διάρ-

κεια τῆς παιδικῆς ἢ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Ἐπίσης ἡ χαμηλή γεννητικότητα στίς πόλεις συνεπάγεται ἕνα σημαντικό καί κανονικό κόστος γιά τή συνεχή ἐκπαίδευση τῶν νεόφερτων ἀπό τήν ὑπαιθρο στήν πόλη στοιχείων καί ἐμπεριέχει μιά συνεχή οικονομικοκοινωνική σύνθεση τῆς πόλης πού μεταθέτει ἀενάως σέ νέες βάσεις τό πρόβλημα τῆς ἡγεμονίας.

Τό πιό σπουδαῖο ἠθικό καί πολιτισμικό ζήτημα, συνδεδεμένο μέ τό σεξουαλικό, εἶναι αὐτό πού ἔχει σχέση μέ τή διαμόρφωση μιᾶς νέας γυναικείας προσωπικότητας: ὅσο ἡ γυναίκα ὄχι μόνο δέν θά ἔχει καταφέρει νά πετύχει πραγματική ἀνεξαρτησία ἀπό τόν ἄνδρα ἀλλά, κυρίως, ἕνα νέο τρόπο νά κατανοεῖ τόν ἑαυτό της καί τό ρόλο της στίς σεξουαλικές σχέσεις, τό σεξουαλικό ζήτημα θά παραμένει φορτωμένο μέ νοσηρά γνωρίσματα, καί κάθε νομοθετική ἀνανέωση στό θέμα αὐτό πρέπει νά ἀντιμετωπίζεται μέ σύνεση. Κάθε μονόπλευρος καταναγκασμός στόν σεξουαλικό τομέα καταλήγει σέ «ρομαντικές» ἀπορρυθμίσεις πού μπορεῖ νά ἐπιδεινωθοῦν μέ τήν κατάργηση τῆς «νόμιμης» καί ὀργανωμένης πορνείας. Ὅλα τούτα τά στοιχεῖα καθιστοῦν πολύ πιό σύνθετη καί δύσκολη κάθε ρύθμιση τοῦ σεξουαλικῆς ζητήματος καί κάθε ἀπόπειρα γιά τήν ἀνάδυση μιᾶς νέας σεξουαλικῆς ἠθικῆς στάσης σύμφωνης μέ τίς νέες παραγωγικές καί ἐργασιακές μεθόδους. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὡστόσο, εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο νά προωθηθεῖ μιά τέτοια ρύθμιση καί νά δημιουργηθεῖ μιά νέα ἠθική. Πρέπει νά παρατηρήσει κανεῖς ὅτι οἱ βιομήχανοι (καί ἰδίως ὁ Φόρντ) ἔχουν ἰδιαίτερα ἐνδιαφερθεῖ γιά τίς σεξουαλικές σχέσεις ὅσων ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτούς καί, κατά γενικό κανόνα, γιά τήν ἐγκατάσταση τῶν οἰκογενειῶν τους. Τά φαινόμενα «πουριτανισμοῦ» πού περιβάλλουν αὐτό τό ἐνδιαφέρον (ὅπως στήν περίπτωση τῆς «ποτοαπαγόρευσης») δέν πρέπει νά μάς ἀπατοῦν.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ νέος τύπος ἀνθρώπου πού ἀπαιτεῖ ὁ ἐξορθολογισμός τῆς παραγωγῆς καί τῆς ἐργασίας, δέν μπορεῖ νά ἀναπτυχθεῖ ὅσο τό σεξουαλικό ἐνστικτο δέν ἔχει ρυθμιστεῖ σέ συνάρτηση μέ αὐτόν τόν ἐξορθολογισμό, ὅσο καί τό ἴδιο δέν ἔχει ἐξορθολογιστεῖ.

μετάφραση: Κ.Μ.

Κάθε μονόπλευρος καταναγκασμός στόν σεξουαλικό τομέα καταλήγει σέ «ρομαντικές ἀπορρυθμίσεις» πού μπορεῖ νά ἐπιδεινωθοῦν μέ τήν κατάργηση τῆς «νόμιμης» καί ὀργανωμένης πορνείας.

Ἡ ἱστορία τοῦ βιομηχανισμοῦ ἦταν πάντοτε (καί σήμερα εἶναι μέ μιά πιό τονισμένη καί αὐστηρή μορφή) ἕνας συνεχῆς ἀγῶνας ἐναντία στό «ζωῶδες» στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου, μιά ἀδιάκοπη διαδικασίαν, συχνά ὀδυνηρή καί αἱματηρή, γιά τήν ὑποταγή τῶν ἐνστικτῶν (ἐνστικτῶν φυσικῶν, δηλαδή ζωικῶν καί πρωτόγονων) σέ νέους κανόνες ὀλοένα πιό αὐστηροῦς καί σύνθετους, γιά τήν ὑποταγή τους σέ συμπεριφορές τάξης, προσοχῆς καί ἀκριβείας πού καθιστοῦν δυνατές ὄλο καί πιό

ΤΟ ΖΩΩΔΕΣ ΚΑΙ Ο ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ

περίπλοκες μορφές συλλογικῆς ζωῆς, ὡς ἀναγκαῖες συνέπειες τῆς ἀνάπτυξης τοῦ βιομηχανισμοῦ. Αὐτός ὁ ἀγῶνας ἐπιβάλλεται ἐξωθεν καί τά ἀποτελέσματα πού ἐπιτεύχθηκαν ὡς σήμερα, παρὰ τή μεγάλη ἄμεση πρακτική τους σημασία, σέ μεγάλο βαθμό, εἶναι ἀπολύτως μηχανικά καί δέν ἔχουν γίνει «δεύτερη φύση».

*Οι νέες μέθοδοι
άπαιτούν
αυστηρή
πειθάρχηση των
σεξουαλικών
ένστίκτων.*

Όστόσο, μήπως κάθε νέος τρόπος ζωής, στην περίοδο που επιβάλλεται ο αγώνας ενάντια στο παλαιό, δέν ήταν πάντοτε για όρισμένο χρονικό διάστημα αποτέλεσμα μιᾶς μηχανικής συμπίεσης; Ἀκόμη καί τὰ ένστικτα πού θά ἔπρεπε σήμερα νά κυριαρχηθοῦν γιατί ἐξακολουθοῦν νά εἶναι πολύ «ζωώδη», στήν πραγματικότητα ἦταν καί αὐτά μιᾶ σημαντική πρόοδος ὡς πρός τὰ ἀκόμη πιό πρωτόγονα προηγούμενά τους: ποιός τάχα θά μπορούσε νά περιγράψει πόσο κόστισε σέ ἀνθρώπινες ζωές καί σέ ὀδυνηρές καταστολές τῶν ένστίκτων τό πέρασμα ἀπό τό νομαδισμό στήν κατοικιοποιημένη καί ἀγροτική ζωή; Ἡ διαδικασία αὐτή περιλαμβάνει τίς πρώτες μορφές τῆς σκλαβιάς, τῆς δουλοπαροικίας, τῶν ἐπαγγελματῶν κ.λπ.

Μέχρι σήμερα ὅλες οἱ ἀλλαγές στόν τρόπο ὑπαρξῆς καί ζωῆς προκλήθηκαν μέ τό βίαιον καταναγκασμό, μέ τήν κυριαρχία μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας πάνω σέ ὅλες τίς παραγωγικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας· ἡ ἐπιλογή καί ἡ «ἐκπαίδευση» τοῦ προσαρμοσμένου στοῦς νέους τύπους πολιτισμοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή στίς νέες μορφές παραγωγῆς καί ἐργασίας, πραγματοποιήθηκε μέ ἀνήκουστες βαναυσότητες, ρίχνοντας στήν κόλαση τοῦς ἀδύνατους καί ἀπροσάρμοστους, ἢ ἐξαλείφοντας τοῦς ὀλοσχερῶς. Κρίσεις δημιουργοῦνται κάθε φορά πού ἐμφανίζονται νέοι τύποι πολιτισμοῦ ἢ στή διάρκεια τῆς ἀνάπτυξῆς τους. Ἀλλά ποιοί ἐξωθήθηκαν στίς κρίσεις αὐτές; Ὅχι βέβαια οἱ ἐργαζόμενες μάζες ἀλλά οἱ μεσαῖες τάξεις καί ἕνα μέρος τῆς ἴδιας τῆς κυρίαρχης τάξης καθῶς, κι αὐτές, δοκίμασαν τήν κατασταλτική πίεση πού, ἀναγκαστικά, ἀσκήθηκε σέ ὅλο τό εὖρος τῆς κοινωνίας. Οἱ κρίσεις ἐλευθεριότητας ἦταν πολλές: κάθε ἱστορική ἐποχή εἶχε τή δική της.

Ὅταν ἡ πίεση τοῦ καταναγκασμοῦ ἀσχεῖται σέ ὀλόκληρο τό κοινωνικό σύνολο (καί κάτι τέτοιο παρατηρήθηκε μετά τήν κατάρρευση τῆς δουλείας καί τήν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ) βλέπουμε ὅτι ἀναπτύσσονται πουριτανικές ἰδεολογίες πού παρέχουν στήν ἐσωτερική χρήση τῆς ἐξουσίας τίς ἐξωτερικές μορφές τῶν πεποιθήσεων καί τῆς συναίνεσης: ἀλλά ἀπό τή στιγμή πού ἔχει ἐπιτευχθεῖ τό ἀποτέλεσμα, τουλάχιστον μέχρι ἕνα ὀρισμένο σημεῖο, ἡ πίεση σταματᾷ καί ἀρχίζει νά ἐκδηλώνεται ἡ κρίση ἐλευθεριότητας (αὐτή ἡ διάρρηξη, ὅπως εἶναι φυσικό, ἐκδηλώνεται ἱστορικά μέ διάφορους τρόπους, διότι ἡ πίεση πάντοτε ἔπαιρνε μορφές πρωτότυπες καί συχνά προσωποπαγεῖς: ἄν ταυτιζόταν μέ ἕνα θρησκευτικό κίνημα δημιουργοῦσε τό δικό της μηχανισμό πού προσωποποιήθηκε σέ ὀρισμένα πρόσωπα ἢ κάστες, καί πῆρε τό ὄνομα τοῦ Κρόμβελ ἢ τοῦ Λουδοβίκου XV κ.λπ.). Ἡ γαλλική κρίση μετά τό θάνατο τοῦ Λουδοβίκου XV γιά παράδειγμα, δέν μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τήν ἀμερικανική κρίση πού ἐπακολούθησε τήν ἄνοδο τοῦ Ροῦσβελτ,

ὅπως καί ἡ ποτοαπαγόρευση, μέ τόν γκανγκστερισμό πού ἐπακολούθησε, δέν ἔχει ἰσοδύναμο σέ προηγούμενες ἐποχές.

Όστόσο, ἡ ἐν λόγω κρίση μόνο ἐπιφανειακά θίγει τίς ἐργαζόμενες μάζες, ἢ τίς θίγει ἔμμεσα διότι διαφθερίζει τίς γυναῖκες τους. Πράγματι, οἱ ἐργαζόμενοι ἢ ἀπέκτησαν ἤδη συνήθειες καί τρόπους ζωῆς πού τό νέο σύστημα ἐργασίας καί ζωῆς ἔχει καταστήσει ἀναγκαῖες ἢ ἐξακολουθοῦν νά αἰσθάνονται τήν κατασταλτική πίεση ἀκόμα καί στίς πιό στοιχειώδεις ἀνάγκες τῆς ὑπαρξῆς τους (ἡ ἴδια ἡ πάλη κατά τῆς ποτοαπαγόρευσης δέν ἦταν θέληση τῶν ἐργατῶν καί ἡ διαφθορά πού ἔφεραν ὁ γκανγκστερισμός εἶχε διαδοθεῖ κυρίως στίς ἀνώτερες τάξεις).

Στό μεσοπόλεμο παρατηρήθηκε κρίση ἠθῶν σημαντικῶν διαστάσεων πού ὡστόσο δέν εἶχε ἐπιβληθεῖ γιά νά δημιουργήσει συνήθειες σύμφωνες μέ τή νέα μορφή ἐργασίας ἀλλά λόγω τῶν ἀναγκαιοτήτων, θεωρουμένων ἄλλοστε ὡς μεταβατικῶν, τῆς ζωῆς τῶν χαρακωμάτων καί τοῦ πολέμου. Ἡ πίεση αὐτῆς τῆς ζωῆς καταπίεσε ἰδίως τὰ σεξουαλικά ένστικτα, ἀκόμη καί τὰ φυσιολογικά, μεγάλης κατηγορίας νέων ἀνθρώπων. Ἡ κρίση ἔφτασε σέ παροξυσμό τή στιγμή τῆς ἐπιστροφῆς στήν κανονική ζωή καί ἐκφράστηκε μέ ἀκόμη μεγαλύτερη βιαιότητα ἐξαιτίας τῆς ἐξαφάνισης στόν πόλεμο ἑνός μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνδρῶν καί τῆς συνεχοῦς ἀνισοροπίας στήν ἀριθμητική σχέση ἀνάμεσα στά ἄτομα τῶν δύο φύλων. Οἱ συνδεδεμένοι μέ τή σεξουαλική ζωή θεσμοί δέχθηκαν μιᾶ ἰσχυρή δόνηση καί τό σεξουαλικό ζήτημα ἐπενδύθηκε μέ νέες μορφές οὐτοπίας, «διαφωτιστικῆς» ἀπόχρωσης. Ἡ κρίση ἐγίνε ἀκόμη πιό σφοδρή (καί εἶναι ἀκόμη) ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι ἔθιξε ὅλα τὰ στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ καί ἦρθε σέ σύγκρουση μέ τίς ἀπαιτήσεις τῶν νέων ἐργασιακῶν μεθόδων πού στό μεταξύ εἶχαν ἐπιβληθεῖ (τεῦλορισμός καί ἐν γένει ἐξορθολογισμός). Οἱ νέες μέθοδοι ἀπαιτοῦν μιάν αὐστηρή πειθάρχηση τῶν σεξουαλικῶν ένστίκτων (τοῦ νευρικοῦ συστήματος), δηλαδή μιᾶ σταθεροποίηση τῆς «οἰκογένειας» μέ τήν εὐρεία ἔννοια (καί ὄχι ἐτούτη ἢ ἐκείνη τή μορφή οἰκογενειακοῦ συστήματος), τῆς ρύθμισης καί τῆς σταθερότητας τῶν σεξουαλικῶν σχέσεων.

Πρέπει νά ἐπιμεινουμε ὅτι, στόν τομέα τῆς σεξουαλικότητας, ὁ φθοροποιός καί πιό ἀνασταλτικός ἰδεολογικός παράγοντας εἶναι ἡ «διαφωτιστική» καί ἐλευθεριακή ἀντίληψη πού προσιδιάζει στίς τάξεις πού δέν συνδέονται στενά μέ τήν παραγωγική ἐργασία καί ἀπ' αὐτές τίς τάξεις μεταδίδεται στίς ἐργαζόμενες. Αὐτό τό στοιχεῖο ἀποβαίνει τόσο πιό σημαντικό ὅταν, σέ ἕνα κράτος, οἱ ἐργαζόμενες τάξεις δέν ὑφίστανται πλέον τήν κατασταλτική πίεση μιᾶς ἀνώτερης τάξης, ὅταν οἱ νέες συνήθειες καί οἱ ψυχοφυσικές δεξιότητες, οἱ συνδεδεμένες μέ τίς νέες παραγωγικές καί

εργασιακές μεθόδους, πρέπει να κατακτηθούν μέσω της αμοιβαίας πειθοῦς, τῆς προτεινόμενης και ἀποδεκτῆς ἀπὸ τὰ ἄτομα συγκατάθεσης. Εἶναι δυνατόν ἔτσι νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ κατάσταση μέ δύο ὄψεις: μιὰ ἰδιαίτερη σύγκρουση μεταξύ «λεκτικῆς» ἰδεολογίας πού ἀναγνωρίζει τὶς νέες ἀναγκαιότητες καὶ τῆς πραγματικῆς πρακτικῆς, τῆς «ζωῶδους», πού ἐμποδίζει τὰ φυσικά σώματα νὰ ἀποκτήσουν νέες δεξιότητες. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση δημιουργεῖται αὐτὸ πού μπορούμε νὰ ὀνομάσουμε κατάσταση ὀλοκληρωτικῆς κοινωνικῆς ὑποκρισίας.

Γιατὶ ὀλοκληρωτικῆς; Στὶς ἄλλες καταστάσεις οἱ λαϊκές τάξεις ὑποχρῶνεται νὰ εἶναι «ἐνάρετες». Αὐτὸς πού διακρύπτει τὴν ἀρετὴ δὲν τὴ σέβεται ἐνῶ στὰ λόγια τὴν τιμᾶ, ἔτσι πού ἡ ὑποκρισία εἶναι μερικὴ, ὄχι ὀλική. Αὐτὴ ἡ κατάσταση, βεβαίως, δὲν μπορεῖ νὰ διαρκέσει γιὰ πάντα· ὀφείλει νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ κρίση ἐλευθεριότητας, πού θὰ ἐκδηλωθεῖ ὅταν θὰ ἔχει ἤδη ἀφομοιωθεῖ ἡ «ἀρετὴ» σὲ συμπεριφορὲς σχεδόν μόνιμες, δηλαδή ὅταν οἱ αἰωρήσεις ἀπὸ τὴ μιὰ συμπεριφορὰ στὴν ἄλλη θὰ ἔχουν ἐξασθενήσει. Ἀντίθετα, στὴν περίπτωση πού δὲν ὑπάρχει κατασταλτικὴ πίεση

μιᾶς ἀνώτερης τάξης «ἡ ἀρετὴ» καθομολογεῖται μέ γενικὸ τρόπο καὶ δὲν τὴ σέβονται οὔτε ἀπὸ πεποιθήση οὔτε καταναγκαστικά, χωρὶς ὡστόσο νὰ ὑπάρχει οἰκείωση τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὶς νέες μεθόδους ἐργασίας ψυχοφυσικῶν δεξιοτήτων. Ἡ κρίση ἐνδέχεται νὰ γίνῃ «διαρκῆς», νὰ ἔχει δηλαδή καταστροφικὲς προοπτικὲς διότι μόνον ὁ καταναγκασμὸς μπορεῖ νὰ ρυθμίσει τὸ ζήτημα, ἕνας καταναγκασμὸς νέου τύπου στό μέτρο πού, ἀσκούμενος ἀπὸ τὴν «ἐλίτ» μιᾶς τάξης πάνω στὴν ἴδια τὴν τάξη, ἐμφανίζεται ὡς αὐτοκαταναγκασμὸς, δηλαδή αὐτοπειθαρχία. (...)

Σὲ κάθε περίπτωση, αὐτὸ πού μπορεῖ νὰ ἀντισταθεῖ στὴ λειτουργία τῶν «ἐλίτ» εἶναι ἡ νοσοτροπία τοῦ «διαφωτισμοῦ» καὶ τῆς ἐλευθεριότητας πού ἐφαρμόζεται στὸν κόσμον τῶν σεξουαλικῶν σχέσεων· ἐπιπλέον, πάλι ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἀντίληψης σημαίνει, ἀκριβῶς, δημιουργία νέων ἐλίτ ἀναγκαίων γι' αὐτὸ τὸ ἱστορικὸ ἔργο, ἢ τουλάχιστον καλλιέργειάς τους ὥστε ἡ λειτουργία τους νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας.

Μετάφραση: Κ.Μ.

Σέ μιὰ συνέντευξη στὸν Κοράντο Ἀλβάρτο («L' Italia Letteraria», 14 Ἀπριλίου 1929) ὁ Λουίτζι Πιραντέλο ὑποστήριξε: «Ὁ ἀμερικανισμὸς μᾶς κατακλύζει. Νομίζω ὅτι ἐκεῖ κάτω ἔχει ἀνάψει ἕνας νέος φάρος πολιτισμοῦ. (...) Τὸ χρῆμα πού κινεῖ τὸν κόσμον εἶναι ἀμερικανικό (!), πίσω ἀπὸ τὸ χρῆμα ρέει ὁ τρόπος ζωῆς καὶ ἡ κουλτούρα [αὐτὸ ἰσχύει μόνο γιὰ τὴν ἀφρόκρεμα τῆς κοινωνίας, καὶ φαίνεται ὅτι ὁ Πιραντέλο —καὶ ὄχι μόνον αὐτός— νομίζει ὅτι ὅλος ὁ "κόσμος" ἀποτελεῖται ἀπὸ κοσμοπολιτικὴ ἀφρόκρεμα]. "ἔχει κουλτούρα ἡ Ἀμερικὴ; [Θά 'πρεπε νὰ ποῦμε: ἔχει ἐνιαία καὶ συνεκτικὴ κουλτούρα; Εἶναι δηλαδή ἡ Ἀμερικὴ ἕνα ἔθνος γαλλικοῦ, γερμανικοῦ ἢ ἀγγλικικοῦ τύπου;]. "ἔχει βιβλία καὶ ἤθη. Τὰ ἤθη εἶναι ἡ καινούργια τῆς λογοτεχνίας, αὐτὴ πού εἰσχωρεῖ μέσα ἀπὸ τὶς πιὸ ὀχυρωμένες καὶ προφυλαγμένες πόρτες. Στὸ Βερολίνο κανεὶς δὲν αἰσθάνεται τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν παλαιὰ καὶ τὴ νέα Εὐρώπη ἐπειδὴ ἡ ἴδια ἡ δομὴ τῆς πόλης δὲν προσφέρει ἀντιστάσεις. [Ὁ Πιραντέλο, σήμερα, δὲν θὰ μπορούσε νὰ πεῖ τὸ ἴδιο καὶ ἄρα πρέπει νὰ ἐνοήσουμε, εἶναι προφανές, ὅτι ἀναφερόταν στό Βερολίνο τῶν νυχτερινῶν καφενείων]. Στὸ Παρίσι, ὅπου ὑπάρχει μιὰ ἱστορικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ δομὴ, ὅπου οἱ μαρτυρίες ἐνός αὐτόχθονος πολιτισμοῦ εἶναι παρούσες, ὁ ἀμερικανισμὸς φαντάζει

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ὅπως τὸ καλλοντικό στό γέρικο πρόσωπο μιᾶς πόρνης».

Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἂν στὴν Ἀμερικὴ ὑπάρχει νέος πολιτισμὸς, νέα κουλτούρα, ἔστω καὶ ἂν βρισκεται ἀκόμα σὲ κατάσταση «φάρου», ἂν αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς τείνει νὰ κατακλύσει ἢ ἔχει ἤδη εἰσβάλει στὴν Εὐρώπη. Ἄν τὸ πρόβλημα ἐτίθετο ἔτσι, ἡ ἀπάντηση θὰ ἦταν εὐκολή: ὄχι, δὲν ὑπάρχει τέτοια εἰσβολὴ κ.λπ. κ.λπ., ἴσα ἴσα στὴν Ἀμερικὴ δὲν κάνουν ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἀναμασοῦν τὴν παλαιὰ εὐρωπαϊκὴ κουλτούρα.

Τὸ πρόβλημα ὡστόσο εἶναι ἄλλο: ἂν ἡ Ἀμερικὴ μέ τὸ ἀμειλικτὸ βᾶρος τῆς οἰκονομικῆς τῆς παραγωγῆς (δηλαδή ἐμμεσα) θὰ ὑποχρεώσει ἢ ὑποχρεώνει ἤδη τὴν Εὐρώπη σὲ μιὰ ἀνατροπὴ τῆς ἰδιαίτερα ἀπαρχαιωμένης οἰκονομικο-κοινωνικῆς ὑποδομῆς τῆς. Ἄλλωστε αὐτὴ ἡ ἀνατροπὴ θὰ εἶχε συμβεῖ οὔτως ἢ ἄλλως ἀλλὰ μέ ἀργὸ ρυθμὸ· ἐνῶ ἂν γίνῃ ἀμέσως θὰ παρουσιαστεῖ ὡς ἀντίκτυπος τῆς ἀμερικανικῆς «ἐπαρσης». Τὸ πρόβλημα δηλαδή εἶναι κατὰ πόσον μετασχηματίζονται οἱ ὀλικές βάσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, γεγονὸς πού σιγὰ σιγὰ (καὶ ὄχι πολὺ σιγὰ γιὰτὶ στὴν τωρινὴν περίοδο ὄλα εἶναι πολὺ

Τὸ πρόβλημα εἶναι κατὰ πόσον μετασχηματίζονται οἱ ὀλικές βάσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

πιό γρήγορα από παλαιότερα) θά επιφέρει μιá αναστάτωση στή μορφή του υπάρχοντος πολιτισμού και μιá βεβιασμένη γέννηση ενός νέου πολιτισμού.

Τά στοιχεΐα «νέας κουλτούρας» και «νέου τρόπου ζωής» που σήμερα εξαπλώνονται κάτω από τήν άμερικανική έτικέτα, είναι οι πρώτες προσπάθειες στά τυφλά: όφείλονται όχι σέ μιá τάξη που γεννιέται πάνω σέ νέο, άμορφοποίητο πρόσ τό παρόν υπόβαθρο αλλά στήν επιπόλαιη και πιθηκίζουσα πρωτοβουλία των στοιχείων που αρχίζουν νά αισθάνονται κοινωνικά μετακινούμενα από τή δράση, άκόμα καταστρεπτική και διαλυτική, των νέων υπό διαμόρφωση κοινωνικών προϋποθέσεων. Αυτό που σήμερα άποκαλείται «άμερικανισμός» είναι σέ μεγάλο βαθμό ή προληπτική κριτική των παλαιών κοινωνικών στρωμάτων που θά συνθλιβούν από τό βάρος αυτής της πιθανής νέας κοινωνικής τάξης, ήδη έρμιαια κοινωνικού πανικού, άποσύνθεσης, άπελπισίας. Είναι μιá προσπάθεια ύποσυνειδητής αντίδρασης ανθρώπων οι όποιοι, άνίσχυροι νά άναδημιουργήσουν, στηρίζονται στίς άρνητικές πλευρές της άλλαγής. Δέν μπορούμε νά περιμένουμε τήν άνοιχοδόμηση από «καταδικασμένες» λόγω της νέας τάξης κοινωνικές ομάδες, αλλά από εκείνες που τώρα, μέ τόν έξαναγκασμό και τό μόχθο τους, δημιουργούν τίς ύλικές βάσεις αυτής της καινούργιας τάξης: «όφείλουν» νά βρουν τό σύστημα της «αυθεντικής» ζωής, και όχι άμερικανικής σφραγίδας, ώστε νά γίνει «έλευθερία» αυτό που σήμερα είναι «άναγκαιότητα».

Είναι έξαιρετικά σημαντικό τό κριτήριο μέ βάση τό όποιο τόσο οι διανοητικές και ήθικές αντιδράσεις για τήν έγκαθίδρυση μιās νέας παραγωγικής μεθόδου όσο και οι επιπόλαιοι έγκωμιασμοί του άμερικανισμού όφείλονται στά ύπολείμματα των παλαιών στρωμάτων που άποσυντίθενται και όχι στίς ομάδες που τό πεπρωμένο τους

συνδέεται μέ μιá παραπέρα άνάπτυξη της νέας μεθόδου. Έξηγει για ποιό λόγο όρισμένα στοιχεία ύπεύθυνα για τή σύγχρονη πολιτική, που βασίζουν τήν τύχη τους στήν όργάνωση του συνόλου των μεσαίων στρωμάτων, δέν θέλουν νά πάρουν θέση αλλά παραμένουν «θεωρητικά» ούδέτερα, λύνοντας τά πρακτικά προβλήματα μέ τήν παραδοσιακή μέθοδο του έμπειρισμού και του καιροσκοπισμού (βλέπε τίς διάφορες εξηγήσεις που δόθηκαν για τόν άγροτισμό από τόν Ούγκο Σπιρίτο, που θέλει νά «άστικοποιήσει» τήν έπαρχία, και από άλλους που παίζουν τή φλογέρα του Πάνα).

Διότι στήν περίπτωση του άμερικανισμού, θεωρούμενου όχι μόνο ως ζωής καφενείου αλλά και ως ιδεολογίας του Ρόταρυ Κλάμπ, δέν πρόκειται για νέο τύπο πολιτισμού, πράγμα που άπορρρει από τό γεγονός ότι τίποτα δέν άλλαξε στο χαρακτήρα και στίς σχέσεις των θεμελιωδών ομάδων. Πρόκειται για όργανική επέκταση και για έντατικοποίηση του ευρωπαϊκού πολιτισμού που άπλως προσέλαβε νέα έπιδερμίδα στίς συνθήκες του άμερικανικού κλίματος. Η παρατήρηση του Πιραντέλο για τήν αντίθεση που γνωρίζει ο άμερικανισμός στο Παρίσι (μήπως στά έργοστάσια Κρεζώ;) και στήν άμεση ύποδοχή που θά εύρισκε στο Βερολίνο, σέ κάθε περίπτωση άποδεικνύει ότι ή διαφορά του προς τόν «ευρωπαϊσμό» δέν είναι διαφορά ουσίας αλλά μόνο διαφορά βαθμού. Στο Βερολίνο οι μεσαιες τάξεις είχαν ήδη καταστραφεί από τόν πόλεμο και από τόν πληθωρισμό και ή βερολινέζικη βιομηχανία στο σύνολό της έχει πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά από τήν παρισινή: οι μεσαιες τάξεις στή Γαλλία δέν ύπέστησαν τίς ευκαιριακές κρίσεις όπως ο γερμανικός πληθωρισμός ούτε τήν όργανική κρίση του '29, μέ τόν ίδιο έπιταχυνόμενο ρυθμό που τή γνώρισε ή Γερμανία. Γι' αυτό είναι άλήθεια ότι στο Παρίσι ο άμερικανισμός φαίνεται σαν ένα φτιασιδι, μιá επιπόλαιη ξένη μόδα.

Μετάφραση: Άβα Χαλκιαδάκη

ΕΚΤΕΥΛΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥ

Θά μπορούσαν νά γίνουν μιá σειρά χρήσιμων παρατηρήσεων για τό παρελθόν σέ σχέση μέ τό χάσμα που δημιουργεί ο τεύλορισμός μεταξύ της χειρωνακτικής εργασίας και του «άνθρώπινου περιεχομένου» της εργασίας. Νά δοϋμε ιδίως εκείνα τά επαγγέλματα που τά θεωρούμε «περισσότερο διανοούμενα», δηλαδή εκείνα που συνδέονται μέ τήν άναπαραγωγή κειμένων προορισμένων για δημοσίευση ή για όποιαδήποτε άλλη μορφή διάδοσης και μετάδοσης: τούς αντιγραφείς πριν

από τήν άνάπτυξη της τυπογραφίας, τούς τυπογράφους, λινότυπες, δακτυλογράφους, στενογράφους κ.λπ. Αν σκεφτούμε τίς περιπτώσεις αυτών των επαγγελμάτων θά διαπιστώσουμε ότι ή προσαρμογή στον εκμηχανισμό είναι πιό δύσκολη απ' ό,τι σέ άλλα επαγγέλματα. Γιατί; Διότι είναι δύσκολο νά φτάσει κανείς τήν κορυφή της επαγγελματικής εξειδίκευσης, όπου ο εργαζόμενος πρέπει νά «έχει ξεχάσει» τό πνευματικό περιεχόμενο του γραπτού που άναπαράγει, ή νά σκέπτεται έτσι ώστε άπλως νά συγκεντρώσει τήν προσοχή του στήν καλλιγράφηση του κάθε γράμματος άν είναι αντιγραφείας, ή νά άποσυνθέσει τίς φράσεις σέ λέξεις «άφηρημένες», και αυτές τίς τελευταίες σέ τυπογραφικούς χαρακτήρες, νά διαλέξει

Ό,τι σήμερα
άποκαλείται
«άμερικανισμός»
είναι ή
προληπτική
κριτική των
παλαιών
κοινωνικών
στρωμάτων που
θά συνθλιβούν
από τό βάρος της
νέας κοινωνικής
τάξης.

γρήγορα τὰ κομμάτια τοῦ μολυβιοῦ ἀπὸ τὴν «κάσα», γιὰ νὰ ἀποσυνθέσει ὄχι μόνον κάθε λέξη ἀλλὰ ὁμάδες λέξεων ἀπὸ τὸ κείμενο ἑνὸς γραπτοῦ, γιὰ νὰ τὶς ὁμαδοποιήσει μηχανικὰ σὲ στενογραφικὲς συντομογραφίες ἢ νὰ πετύχει τὴ δέουσα ταχύτητα ἂν εἶναι δακτυλογράφος κ.λπ. Τὸ ἐνδιαφέρον πού δείχνει ὁ ἐργαζόμενος γιὰ τὸ πνευματικὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου μετρίεται μὲ τὰ λάθη του, ἢ διαφορετικὰ ἀποτελεῖ ἐπαγγελματικὴ παραμόρφωση: ἡ ἐξειδίκευσή του, ἀκριβῶς, μετρίεται μὲ τὴν ἔλλειψη πνευματικοῦ ἐνδιαφέροντος ἐκ μέρους του, δηλαδή μὲ τὸν ἐκμηχανισμό του.

Ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ Μεσαίωνα πού ἐνδιαφερόταν γιὰ τὸ κείμενο ἄλλαζε τὴν ὀρθογραφία, τὴ μορφολογία, τὴ σύνταξη τοῦ κειμένου πού ἀντέγραφε, παρέλειπε ὀλόκληρα χωρία τὰ ὁποῖα ἢ μικρὴ μόρφωσή του δέν τοῦ ἐπέτρεπε νὰ κατανοεῖ· οἱ ἰδέες τὶς ὁποῖες γεννοῦσε τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸ κείμενο τὸν ὀδηγοῦσαν στὸ νὰ παρεμβάλλει δικὰ του σχόλια καὶ παρατηρήσεις· ἂν ἡ διάλεκτός του ἢ ἡ γλῶσσα του ἦταν διαφορετικὲς ἀπὸ ἐκείνη τοῦ κειμένου, προσέδιδε σ' αὐτὸ ἀποχρώσεις ἀλλότριες· ἦταν δηλαδή ἕνας κακὸς ἀντιγραφεὺς στὴν πραγματικότητα, διότι «ξανάφτιαχνε» τὸ κείμενο. Ἡ βραδύτητα τῆς μεσαιωνικῆς γραφῆς (πού, ὡστόσο, ἦταν μιὰ τέχνη) ἐξηγεῖ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ ἐλαττώματά της: ὑπῆρχε πολὺς χρόνος γιὰ σκέψη καὶ ἐπομένως ἡ μηχανικὴ δουλειά ἦταν δύσκολη.

Ὁ τυπογράφος ἀντίθετα ὀφείλει νὰ εἶναι πολὺ ταχύς, τὰ μάτια του καὶ τὰ δάχτυλά του πρέπει νὰ κινοῦνται ἀκατάπαυστα, πράγμα πού διευκολύνει τὴ μηχανικὴ δουλειά. Παίρνοντας ὑπόψη ἔστω καὶ μόνον τὸ παράδειγμα τῆς γραφῆς, ἂν ἀναλογιστοῦμε τὴν προσπάθεια πού πρέπει νὰ καταβάλλουν οἱ ἐργαζόμενοι στὸν τομέα αὐτό, τοποθετημένοι μπροστὰ σὲ ἕνα κείμενο πού τὸ περιεχόμενό του μερικὲς φορές εἶναι ἐρεθιστικὸ (καὶ πράγματι, στίς περιπτώσεις αὐτές ἐργάζεται κανεὶς πιὸ ἀργὰ καὶ πιὸ ἄσχημα), βρισκόμαστε μπροστὰ στὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἔνταση πού θὰ μπορούσε νὰ ἀπαιτήσῃ κανεὶς ἀπὸ ἕνα ἐπάγγελμα. Ὡστόσο, ὁ ἄνθρωπος καταβάλλει αὐτὴ τὴν προσπάθεια χωρὶς νὰ σκοτῶνει τὴν πνευματικὴ του ζωὴ. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ξεπερνιέται τὸ στάδιο τῆς προσαρμογῆς διαπιστώνεται ὅτι ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἐργάτη ἀντὶ νὰ νεκρωθεῖ κατακτᾷ μιὰ κατάσταση πλήρους ἐλευθερίας. Μόνον ἡ χειρονομία ἔγινε ἀπολύτως μηχανικὴ. Ἡ μνήμη τοῦ ἐπαγγέλματος, περιορισμένου σὲ ἀπλὲς ἐπαναλαμβανόμενες χειρονομίες καὶ μὲ ταχεῖς ρυθμούς, φώλιασε στίς μυϊκὲς καὶ νευρικὲς δέσμες ἀφήνοντας ἐλεύθερο καὶ ἀπαλλαγμένο τὸν ἐγκέφαλο ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ ἄλλα πράγματα. "Ὅταν περπατᾶμε δέν ὑπάρχει λόγος νὰ σκεπτόμαστε τὶς ἀναγκαῖες κινήσεις ὥστε νὰ συγχρονιστοῦν ὅλα τὰ τμήματα τοῦ σώματος μὲ ἕναν ὀρισμένο τρόπο: μὲ τὸν ἴδιο τρόπο στὴ βιο-

μηχανία γίνονται, καὶ θὰ συνεχίσουν νὰ γίνονται, οἱ βασικὲς κινήσεις τοῦ ἐπαγγέλματος. Βαδίζουμε μηχανικὰ καὶ ταυτόχρονα σκεπτόμαστε ὅτιδήποτε θέλουμε.

Οἱ Ἀμερικανοὶ βιομήχανοι κατάλαβαν πολὺ καλά αὐτὴν τὴν διαλεκτικὴ πού προσιδιάζει στίς νέες βιομηχανικὲς μεθόδους. Κατάλαβαν ὅτι τὸ «ἐξημερωμένο θηρίο» δέν εἶναι παρά τρόπος τοῦ λέγειν, καὶ ὅτι ὁ ἐργάτης, παρά ταῦτα, δέν εἶναι, «δυστυχῶς», λιγότερο ἄνθρωπος, μάλιστα τὴν ὥρα τῆς δουλειᾶς του σκέφτεται περισσότερο, ἢ ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμή πού πέρασε τὴν κρίση τῆς προσαρμογῆς ἔχει μεγαλύτερη δυνατότητα νὰ σκεπτεῖ. Καὶ ὄχι μόνον σκέφτεται, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι δέν ἱκανοποιεῖται ἄμεσα ἀπὸ τὴ δουλειά του καὶ ὅτι θέλουν νὰ τὸν μετατρέψουν σὲ «ἐξημερωμένο θηρίο» μπορεῖ νὰ τὸν ὀδηγήσῃ σὲ ἰδέες ἐλάχιστα συμβατικές. "Ὅτι ἔχουν τέτοιες φροντίδες οἱ βιομήχανοι μᾶς τὸ δείχνει μιὰ ὀλόκληρη σειρά πρωτοβουλιῶν καὶ μέτρων «διδασκτικῶν» πού βρίσκουμε στὰ βιβλία τοῦ Φόρντ καὶ στοῦ ἔργου τοῦ Φιλίπ.*

μετάφραση: Κ. Μηλιώνης

* Philip André: Γάλλος σοσιαλιστὴς καὶ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου *Le problème ouvrier aux États-Unis* (Τὸ βιομηχανικὸ πρόβλημα στίς ΗΠΑ). Παρίσι, 1929.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΓΚΡΑΜΣΙ

Συμπληρωματικά, στὴν ἐκτενὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Γκράμσι πού δημοσιεύτηκε στὸ προηγούμενο τεῦχος:

Κείμενα τοῦ Γκράμσι στὰ ἑλληνικά

1. «Τὸ κίνημα τῶν ἐργοστασιακῶν συμβουλιῶν στὸ Τουρίνο». *Στὸ Γκράμσι, Λαπασάντ κ.ἀ., Ἄρθρα γιὰ τὴν αὐτοδιαχείριση*, ἐκδ. Ἀνδρομέδα, Μικρὴ σειρά, Ἀθήνα 1982 (2η), μτφρ. Δ. Βεργίδης (δημοσιευμένο καὶ στὸ Ἄντι, τεῦχ. 107, Σεπτέμβριος 1978).

2. «Τὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα — Τὸ πρόβλημα τῶν νέων», *Σύγχρονα Θέματα*, τόμος Α', τεῦχ. 3 (Μάρτιος 1972), σελ. 93-96.

Βιβλία καὶ ἄρθρα γιὰ τὸν Γκράμσι

Μ. Τρικουκῆς, *Πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία στὸν Γκράμσι*, Ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 1985.

Μπ. Νοῦτσος, «Ὁ Γληνός, ὁ Γκράμσι καὶ τὰ λατινικά», *στὸ Δημήτρης Γληνός. Τομέας Φιλοσοφίας Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων*. Ἐκδ. Gutenberg 1983, σελ. 82-96.

Γκ. Μοσσέ, «Χρειαζόταν ὁ Γκράμσι στὴ θέση τοῦ Ἐνγκελς», *στὸ Ὁ Μάρξ στὸ τέλος τοῦ 20οῦ αἰώνα*, Ἐκδ. Ὁκεανίδα 1983, μτφρ. Μ. Βακαλοπούλου-Τ. Δρακοπούλου, σελ. 125-128.

Μετά τὸ στάδιο τῆς προσαρμογῆς στὸν μηχανικὸ τρόπο ἐργασίας, ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἐργαζομένου ἀντὶ νὰ νεκρωθεῖ κατάσταση πλήρους ἐλευθερίας.

Ο μαρξισμός δέν είναι ιστορικισμός

του Λουί 'Αλτουσέρ

(...) Κατ' αυτόν τόν τρόπο όμως, νά πού αντιμετωπίζουμε μιά τελευταία παρανόηση πού είναι του ίδιου γένους, αλλά ένδεχομένως άκόμη σοβαρότερη γιατί δέν άφορά μόνο τήν άνάγνωση του *Κεφαλαίου* ούτε μόνο τή μαρξιστική φιλοσοφία αλλά τή σχέση πού ύπάρχει μεταξύ του *Κεφαλαίου* και τής μαρξιστικής φιλοσοφίας, συνεπώς μεταξύ του ιστορικού ύλισμου και του διαλεκτικού ύλισμου, δηλαδή τό νόημα του έργου του Μάρξ, ενός έργου πού έκλαμβάνεται ως όλον. 'Η παρανόηση αυτή όφειλεται σε μιά *άβλεψία* πού βλέπει στον μαρξισμό έναν ιστορικισμό, μάλιστα τόν πιο ριζοσπαστικό από όλους, έναν «*άπόλυτο ιστορικισμό*». 'Η διαβεβαίωση αυτή παρουσιάζει επί σκηνής, υπό τή μορφή τής σχέσης πού ύπάρχει μεταξύ τής μαρξιστικής έπιστήμης τής ιστορίας και τής μαρξιστικής φιλοσοφίας, τή σχέση πού διατηρεί ή μαρξιστική θεωρία μέ τήν *πραγματική ιστορία*.

*

Θά ήθελα νά προτάξω τόν ισχυρισμό ότι ο μαρξισμός δέν είναι, από θεωρητική άποψη, περισσότερο ιστορικισμός άπ' ότι ούμανισμός (βλ. *Γιά τόν Μάρξ*, [Pour Marx, Παρίσι, Maspero, 1965], σελ. 225 κ.έ. *)· ότι σε πολλές περιστάσεις ούμανισμός και ιστορικισμός έναπόκείνται, και οι δύο, στήν ιδεολογική προβληματική και ότι, *μιλώντας θεωρητικά*, ο μαρξισμός μέ τήν ίδια κίνηση και λόγω τής μοναδικής έπιστημολογικής τομής ή όποία τόν θεμελιώνει, είναι ένας άντι-ουμανισμός και ένας άντι-ιστορικισμός. Θά έπρεπε, άκριβέστατα, νά πώ ένας άν-ουμανισμός και ένας άν-ιστορικισμός. Χρησιμοποιώ συνεπώς ένσυνείδητα —για νά προσδώσω σε αυτούς τούς όρους όλο τό βάρος μιάς διακήρυξης-ρήξης, ή όποία δέν είναι προφανής αλλά άντίθετα πολύ δύσκολα συντελείται— αυτόν τόν διπλό *άρνητικό* τύπο (άντι-ουμανισμός, άντι-ιστορικισμός) άντί του άπλου στερητικού τύπου, γιατί τό κέλευσμα του τελευταίου δέν άρχει ώστε νά άπωθήσουμε τήν ούμανιστική και ιστορικιστική έφοδο πού, σε όρισμένους κύκλους έδώ και σαράντα χρόνια, δέν παύει νά άπειλεί τόν μαρξισμό.

* Πρόκειται για τό κεφάλαιο πού έχει τόν τίτλο «Μαρξισμός και ούμανισμός» («Marxisme et humanisme») (Σ.τ.Μ.).

Γνωρίζουμε πλήρως σε ποιές περιστάσεις γεννήθηκε αυτή ή ούμανιστική και ιστορικιστική έρμηνεία του Μάρξ και ποιές περιστάσεις άναζωπύρωσαν τό σφρίγος της. Γεννήθηκε από μιά ζωτική αντίδραση έναντίον τής μηχανιστικής θεώρησης και του οικονομισμού τής Β' Διεθνούς, κατά τήν περίοδο πού προηγήθηκε —και προπάντων τά χρόνια πού άκολούθησαν— τής Έπανάστασης του 1917. 'Από τήν άποψη αυτή, έχει πραγματικές ιστορικές άρετές, όπως άκριβώς κατέχει όρισμένους ιστορικούς τίτλους —άν και υπό μιά διαφορετική μορφή— ή πρόσφατη άναγέννηση αυτής τής έρμηνείας τήν έπαύριο τής καταγγελίας, από τό 20ό Συνέδριο, των έγκλημάτων και των δογματικών σφαλμάτων τής «Προσωπολατρίας». 'Αν ή πρόσφατη αυτή άναζωπύρωση δέν είναι παρά ή επανάληψη και συνηθέστατα ή θαρραλέα, ή έπιδέξια αλλά «δεξιά» έκτροπή μιάς ιστορικής αντίδρασης πού άλλοτε είχε τήν ισχύ μιάς διαμαρτυρίας επαναστατικής πνοής, άν και «άριστεριστικής» — τήν άναζωπύρωση αυτή δέν μπορούμε νά τή χρησιμοποιήσουμε ως γνώμονα για νά κρίνουμε τό ιστορικό νόημα τής πρώτης κατάστασής της. Τά θέματα ενός επαναστατικού ούμανισμού και επαναστατικού ιστορικισμού —πού υιοθετήθηκαν έκ νέου από τήν Ε.Σ.Σ.Δ., υπό μιά ιδιαίτερη μορφή, από τούς έμφυχωτές τής Προλετκούλτ— συγκροτήθηκαν από τόν κύκλο τής γερμανικής 'Αριστεράς, άρχικά από τή Ρόζα Λούξεμπουργκ και τόν Μέρινγκ, κατόπιν —μετά τήν Έπανάσταση του '17— από μιά πληθώρα θεωρητικών, των όποιων όρισμένοι —όπως ο Κόρς— χάθηκαν, άλλοι όμως έπαιξαν σημαντικό ρόλο όπως ο Λούκατς, ή άκόμη πολύ σημαντικό όπως ο Γκράμσι. Γνωρίζουμε μέ ποιούς όρους ο Λένιν έκρινε αυτό τό κίνημα «άριστερίζουσας» αντίδρασης [de réaction «gauchisant»], ή όποία στρεφόταν έναντίον τής μηχανιστικής συμβατικότητας τής Β' Διεθνούς: καταδικάζοντας τά θεωρητικά της μυθολογήματα, τήν πολιτική της τακτική (βλ. «'Ο άριστερισμός» ή ή παιδική άσθένεια του κομμουνισμού), αλλά έχοντας τήν Ικανότητα νά άναγνωρίζει ό,τι αυθεντικά επαναστατικό περιείχε τότε αυτό τό κίνημα, για παράδειγμα στή Ρόζα Λούξεμπουργκ και τόν Γκράμσι. Κάποια ήμέρα πρέπει όπωσδήποτε νά διασαφηνίσουμε όλο αυτό τό παρελθόν. 'Η ιστορική και θεωρητική αυτή μελέτη μās είναι άπαραίτητη για νά διακρίνουμε σωστά τά πραγματικά πρόσωπα από τά φαν-

τάσματα — ακριβώς στο δικό μας παρόν — και για να έδραιώσουμε πάνω σε αδιαμφισβήτητες βάσεις τα πορίσματα μιας κριτικής, ή οποία τότε οδηγήθηκε διαμέσου των συγχύσεων της μάχης, κατά την οποία η αντίδραση εναντίον της μηχανιστικής θεώρησης και της μοιροκρατίας (fatalisme) της Β' Διεθνούς κατ' ανάγκην προσέλαβε τη μορφή της έκκλησης προς τη συνείδηση και τη βούληση των ανθρώπων, ώστε να κάμουν τελικά την επανάσταση που τους απονέμεται από την ιστορία για να την κάμουν. Ακριβώς την ημέρα εκείνη ένδεχομένως θα κατανοήσουμε κάπως καλύτερα την παραδοξότητα ενός φημισμένου τίτλου μέσω του οποίου ο Γκράμσι εξέθιζε την *Επανάσταση εναντίον «Του Κεφαλαίου»*, διαβεβαιώνοντας με βανάυσο τρόπο ότι η αντικαπιταλιστική επανάσταση του 1917 είχε γίνει μάλλον εναντίον του «Κεφαλαίου» του Κ. Μάρξ, μέσω της οικειοθελούς και ένσυνειδητης δράσης των ανθρώπων, των μαζών και των Μπολσεβίκων, και όχι με τη δύναμη ενός Βιβλίου, στο οποίο —σάν να ήταν η Βίβλος— η Β' Διεθνής διάβαζε τη μοιραία άνοδο του σοσιαλισμού.¹

Ενώ αναμένουμε την επιστημονική μελέτη των συνθηκών που παρήγαγαν την πρώτη μορφή, «αριστεριστική», αυτού του ούμανισμού και αυτού του ιστορισμού, έχουμε τη δυνατότητα να εξακριβώσουμε ό,τι στον Μάρξ καθιστούσε έγκριτη τότε αυτή την έρμηνεία και ό,τι δέν παραλείπει, προφανώς, να δικαιώνει την πρόσφατη μορφή της ενώπιον των σημερινών αναγνωστών του Μάρξ. Δέν θα έκπλαγοῦμε αν ανακαλύψουμε ότι οι ίδιες άμφισιμίες της διατύπωσης, που κατόρθωσαν να τροφοδοτήσουν μία μηχανιστική και έξελικτικιστική ανάγνωση, κατέστησαν επίσης έγκριτη μία ιστοριστική ανάγνωση: ο Λένιν μάς έχει δώσει αρκετά παραδείγματα για την κοινή θεωρητική βάση του καιροσκοπισμού και του αριστερισμού, ώστε αυτή η παράδοση συνεύρεση να μή μάς καταπλήσει.

Επικαλοῦμαι κάποιες άμφισιμίες της διατύπωσης. Ακόμη και εκεί, προσκρούμε σε μία πραγματικότητα, της οποίας τις συνέπειες έχουμε ήδη καταμετρήσει: ο Μάρξ, που όντως παρήγαγε στο έργο του τη διάκριση που τον διαχωρίζει από τους προγενεστέρους του, δέν στοχάστηκε —και αυτή είναι η κοινή τύχη όλων των έπινοητών— με όλη την απαιτούμενη σαφήνεια την έννοια αυτής της διάκρισης: ο Μάρξ δέν στοχάστηκε θεωρητικά, υπό μία προσήκουσα και άνεπτυγμένη μορφή, την έννοια και τις θεωρητικές έπιπτώσεις του θεωρητικά επαναστατικού του διαβήματος (démarche). Ένίοτε τη στοχάστηκε, έλλείπει καλύτερης έπιλογής, μέσω έννοιών που ήταν εν μέρει δάνεια, και προπάντων μέσω έγγελιανών έννοιών — γεγονός που εισάγει κάποιαν αίσθηση άναντιστοιχίας μεταξύ του άρχικου σημασιολογικού πεδίου, απ' όπου προήλθε τό δάνειο αυτών των έννοιών, και του πεδίου των έννοιολογικών άντικειμένων στα όποια έφαρμόστηκαν οι έννοιες αυτές.

1. Γκράμσι: «Όχι, οι μηχανικές δυνάμεις οὔδέποτε θα έπικρατήσουν στην ιστορία: οι άνθρωποι, οι συνειδήσεις και τό πνεῦμα διαπλάσσουν την έξωτερική φαινομενότητα και τελικά πάντοτε θριαμβεύουν... Στη θέση του φυσικού νόμου, στη μοιραία άνέλξη των πραγμάτων των ψευδο-επιστημόνων έχει έγκαθιδρυθεῖ ή άνένδοτη βούληση του ανθρώπου.» (Κείμενο που δημοσιεύθηκε στη *Rinascita*, 1957, σελ. 149-158. Παρατίθεται από τόν Μάριο Τρόντι στο *Studi Gramsciani*, Editori Riuniti, 1959, σελ. 306).

Ένίοτε στοχάστηκε αυτήν τη διαφορά χάριν της διαφορᾶς κατ' έαυτήν, αλλά μερικῶς, ή μέσω του διαγράμματος μιας υπόδειξης, μέσω της έπίμονης άναζήτησης ίσοδυνάμων,² δίχως ωστόσο να κατορθώσει έξαρχής να διατυπώσει στην άναντιστοιχία μιας έννοιας τό αυστηρό άρχικό νόημα του πράγματος που ο ίδιος παρήγαγε. Η άναντιστοιχία αυτή, που μπορεί να άποκαλυφθεῖ και να μειωθεῖ μόνο από μία κριτική άνάγνωση, άντικειμενικά συγκαταλέγεται ακριβῶς στο κείμενο του λόγου (discours) του Μάρξ.³

Έδῶ ακριβῶς, πέρα απ' όποιαδήποτε αίτια που στοιχειοθετεῖ κάποιαν τάση, έντοπίζεται τό έρώτημα γιατί τόσο κληρονόμοι και θιασῶτες του Μάρξ κατόρθωσαν να αναπτύξουν όρισμένες ανακρίβειες σχετικά με τη σκέψη του, ίσχυριζόμενοι έντούτοις, με τά κείμενα στο χέρι, ότι παραμένουν πιστοί στο γράμμα του.

Έδῶ, θά ήθελα να υπεισέλθω σε κάποιες λεπτομέρειες για να δείξω, στην προκειμένη αυτή περίπτωση, σε ποιά κείμενα μπορούμε να στηρίξουμε μία ιστοριστική άνάγνωση του Μάρξ. Δέν θά μνημονεύσω τά Νεανικά κείμενα του Μάρξ ή τά κείμενα της Τομής (βλ. *Pour Marx**, ό.π., σελ. 26), γιατί ή απόδειξη αυτής της θέσης είναι έδῶ εύκολη. Δέν είναι άναγκαῖο να άσκήσουμε βία σε όρισμένα κείμενα όπως οι *Θέσεις για τόν Φόουερμαχ* και ή *Γερμανική Ίδεολογία* —τά όποια μάλιστα αναπάλλονται από άπόμακρες άνθρωπιστικές και ιστοριστικές άντηχήσεις— για να τά άναγκάσουμε να προφέρουν τις λέξεις που αναμένουμε από αυτά: τις προφέρουν αυτόβούλως. Θά όμιλήσω μόνο για τό *Κεφάλαιο* και για την *Είσαγωγή* του 1857.

Τά κείμενα του Μάρξ, στα όποια είναι δυνατόν να στηρίξουμε μία ιστοριστική άνάγνωση του Μάρξ, μπορούν να συγκεντρωθοῦν σε δύο κατηγορίες. Τά πρώτα άφορούν τόν προσδιορισμό των συνθηκών μέσα στις όποιες μάς δίδεται τό άντικείμενο κάθε ιστορικής έπιστήμης:

Στην *Είσαγωγή* του '57 ο Μάρξ γράφει: «... σε κάθε ιστορική ή κοινωνική έπιστήμη έν γένει οὔδέποτε πρέπει να λησμονούμε, σχετικά με την εξέλιξη των οικονομικών κατηγοριών, ότι τό υποκείμενο, έδῶ ή σύγχρονη άστική τάξη, είναι δεδομένο τόσο στην πραγματικότητα όσο και στο νοῦ, ότι

2. Σύμφωνα μ' αυτήν τη συνάρτηση, θά έπρεπε να άφιερῶσουμε μία πλήρη μελέτη στις τυπικές μεταφορές του, στον πολλαπλασιασμό τους γύρω από ένα κέντρο, τό όποιο —αυτή είναι ή άποστολή τους— πρέπει να περιζώσουν, εφόσον δέν μπορούν να τό άποκαλέσουν με τό κύριο όνομα της έννοιας του.

3. Τό δεδομένο αυτής της άναντιστοιχίας, ή άναγκαιότητά της, δέν είναι τό στοιχείο που χαρακτηρίζει κατ' ίδιαν τόν Μάρξ αλλά όποιοδήποτε διάβημα έπιστημονικής θεμελίωσης, και όποιαδήποτε έπιστημονική παραγωγή έν γένει: ή μελέτη τους έξαρτάται από μία θεωρία της ιστορίας της παραγωγής των γνώσεων και από μία ιστορία του θεωρητικού, την άναγκαιότητα της οποίας αισθανόμαστε άκόμη και έδῶ.

* «Προτείνω να χαρακτηρίσουμε τά κείμενα της τομής του 1845, δηλαδή τις *Θέσεις για τόν Φόουερμαχ* και τη *Γερμανική Ίδεολογία*, όπου έμφανίζεται για πρώτη φορά ή νέα προβληματική του Μάρξ αλλά συχνότατα υπό μία μορφή έν μέρει άκόμη άρνητική και έντονα πολεμική και κριτική, με τη νέα έκφραση: *Έργα της τομής (Oeuvres de la coupure)*» (Louis Althusser, *Pour Marx*, ό.π., σελ. 26) (Σ.τ.Μ.).

οί κατηγορίες συνεπώς εκφράζουν μορφές ύπαρξης, καθορισμένες συνθήκες ύπαρξης, συχνά άπλες καθορισμένες όψεις αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου, αὐτῆς τῆς καθορισμένης κοινωνίας, κ.λπ...» (σελ. 170).

Μποροῦμε νά συσχετίσουμε αὐτό τό κείμενο μέ τό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα τοῦ *Κεφαλαίου*:

«Ὁ διαλογισμός γιά τίς μορφές τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, καί συνεπώς ἡ ἐπιστημονική τους ἀνάλυση, πορεύεται σέ μιά ὁδὸ πού εἶναι ἐντελῶς ἀντίθετη πρὸς τὴν πραγματική ἐξέλιξη. Ἄρχίζει *post festum* (κατόπιν ἑορτῆς) καί συνεπώς μέ τὰ ἤδη συγκροτημένα ἀποτελέσματα τῆς ἐξελικτικῆς διαδικασίας» (Κ. Marx, *Das Kapital*, τόμ. I, Dietz Verlag, 1966, σελ. 89).

Τά κείμενα αὐτά ὑποδεικνύουν ὄχι μόνο ὅτι τό ἀντικείμενο κάθε κοινωνικῆς καί ἱστορικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἐξελιγμένο ἀντικείμενο, ἕνα ἀποτέλεσμα ἀλλά ἀκόμη ὅτι ἡ γνωστική δραστηριότητα πού προσβλέπει σέ αὐτό τό ἀντικείμενο προσδιορίζεται ἐπίσης ἀπὸ τό παρόν αὐτοῦ τοῦ δεδομένου, ἀπὸ τὴν τωρινὴ στιγμή τοῦ δεδομένου. Πρόκειται γιά ὅ,τι ὀνομάζουν ὀρισμένοι ἐρμηνευτές, Ἴταλοί μαρξιστές —υἱοθετώντας μιά ἐκφραση τοῦ Κρότσε— ὡς κατηγορία τῆς «σύγχρονικότητας» («*contemporanéité*») τοῦ «ἱστορικοῦ παρόντος», κατηγορία πού προσδιορίζει ἱστορικά, καί ὀρίζει, ὡς ἱστορικές, τίς συνθήκες κάθε γνώσης ἡ ὅποια ἀφορᾷ ἕνα ἱστορικό ἀντικείμενο. Ὁ ὅρος αὐτός τῆς σύγχρονικότητας ἐνδέχεται νά περιέχει κάποια ἀσάφεια.

Ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ μοιάζει νά ἀναγνωρίζει αὐτὴ τὴν ἀπόλυτη συνθήκη στὴν *Εἰσαγωγή*, λίγες ἀράδες πρὶν ἀπὸ τό κείμενο πού ἤδη παραθέσαμε:

«Ὅ,τι ὀνομάζουμε ἱστορικὴ ἐξέλιξη ἔγκειται τελικά σὸ γεγονός ὅτι ἡ τελευταία μορφή θεωρεῖ τίς προηγούμενες μορφές ὡς στάδια πού ὀδηγοῦν σὸ δικό της βαθμὸ ἀνάπτυξης, καί ἐπειδὴ σπανίως εἶναι ἱκανή —μάλιστα μόνο σέ ἐξαιρετικά καθορισμένες συνθήκες— νά ἀσκήσει στὸν ἑαυτό της τὴν δικὴ της κριτική... τίς ἐννοεῖ ὑπὸ μιά μονόπλευρη ἄποψη. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία κατόρθωσε νά συμβάλει στὴν ἀντικειμενικὴ κατανόηση τῶν προγενέστερων μυθολογιῶν μόνο ὅταν εἶχε ὀλοκληρώσει ὡς ἕνα βαθμὸ, θά λέγαμε δυνάμει, τὴν κριτικὴ τοῦ ἑαυτοῦ της. Παρομοίως, ἡ ἀστικὴ πολιτικὴ οικονομία κατόρθωσε νά κατανοήσει τίς φεουδαρχικές, ἀρχαίες, ἀνατολικές κοινωνίες μόνο τὴν ἡμέρα πού ἄρχισε ἡ αὐτοκριτικὴ τῆς ἀστικῆς κοινωνίας...» (σελ. 170).

Συνοψίζω: κάθε ἐπιστῆμη ἑνός ἱστορικοῦ ἀντικειμένου (καί ἰδιαίτερα τῆς πολιτικῆς οικονομίας) προσβλέπει σέ ἕνα δεδομένο, παρόν ἱστορικό ἀντικείμενο, ἀντικείμενο πού ἔχει ἐξελιχθεῖ σέ ἀποτέλεσμα τῆς παρελθούσας ἱστορίας. Συνεπώς κάθε γνωστικὴ διεργασία πού ἔχει ὡς ἀφετηρία τό παρόν καί προσβλέπει σέ ἕνα ἐξελιγμένο-ἀντικείμενο εἶναι ἀποκλειστικά ἡ προβολὴ τοῦ παρόντος σὸ παρελθόν αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου. Ὁ Μάρξ, ἐπομένως, περιγράφει ἐδῶ τὴν ἀναδρομικὴ θέαση, γιά τὴν ὅποια εἶχε ἀσκήσει κριτικὴ ὁ Χέγκελ στὴ «διαλογιζόμενη» ἱστορία (*Εἰσαγωγή στὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας*). Αὐτὴ ἡ ἀναπόφευκτη ἀναδρομικὴ θέαση εἶναι ἐπιστημονικὴ μόνο ἂν τό παρόν φθάσει στὴν ἐπιστῆμη ἑαυτοῦ (*science de soi*), στὴν κριτικὴ ἑαυτοῦ (*critique de soi*), στὴν αὐτοκριτικὴ του, δηλαδή ἂν τό παρόν εἶναι «οὐσιαστικὴ διατομή» πού καθιστᾷ τὴν οὐσία ὀρατή.

Ὡστόσο, ἐδῶ παρεμβάλλεται ἡ δευτέρη ὀμάδα κειμένων:

σὸ ἀποφασιστικὸ σημεῖο ὅπου θά ἦταν δυνατόν νά ὀμιλήσουμε γιά κάποιον ἱστορισμὸ τοῦ Μάρξ. Τό σημεῖο αὐτό ἀφορᾷ ἀκριβῶς ὅ,τι σὸ παραπάνω κείμενο ὁ Μάρξ ὀνομάζει ὡς «ἐξαιρετικά καθορισμένες συνθήκες τῆς αὐτοκριτικῆς» ἑνός παρόντος. Ἐπεξήγηση: γιά νά παῦσει ἡ ἀναδρομικὴ θέαση τῆς αὐτοσυνειδησίας ἑνός παρόντος νά εἶναι ὑποκειμενικὴ, πρέπει αὐτό τό παρόν νά εἶναι ἱκανὸ νά αὐτοκρίνεται, ὡστε νά ἐπιτυγχάνει τὴν ἐπιστῆμη ἑαυτοῦ. Τί βλέπουμε λοιπόν, ἂν ἀτενίσουμε τὴν ἱστορία τῆς πολιτικῆς οικονομίας; Βλέπουμε ὀρισμένους στοχαστές πού εἶχαν ὡς ἀποκλειστικὴ ἑνασχόληση τό στοχασμὸ, ἐγκλειστοὶ μέσα στὰ ὄρια τοῦ παρόντος τους, δίχως νά ἔχουν τὴ δυνατότητα νά ὑπερπηδήσουν τό χρόνο τους. Ἀριστοτέλης: ἡ μεγαλοφυΐα του, παρ' ὄλο τό εὖρος τῆς, δέν τοῦ ἐπέτρεψε παρά νά διατυπώσει τὴν ἐξίσωση: x ἀντικείμενα $A = \psi$ ἀντικείμενα B — ὡς ἐξίσωση, καί νά διακηρύξει ὅτι ἡ κοινὴ ὑπόσταση αὐτῆς τῆς ἐξίσωσης ἦταν ἀδύνατον νά ἐννοηθεῖ ἐφόσον εἶναι παράλογη. Τί τὸν ἐμπόδιζε νά προχωρήσει πέρα ἀπὸ αὐτό τό σημεῖο;

«Ὡστόσο, τό γεγονός ὅτι στὴ μορφή τῶν ἐμπορευματικῶν ἀξιών ὄλες οἱ ἐργασίες παρουσιάζονται ὡς ὀμοειδῆς ἀνθρώπινη ἐργασία, καί συνεπῶς ὡς ἰσοδύναμες, ὁ Ἀριστοτέλης δέν μπόρεσε νά τό συναγάγει ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ* (*herauslesen [εἰκάζω διαβάζοντας]*) τὴ μορφή τῆς ἀξίας, ἐπειδὴ ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία στηριζόταν στὴν ἐργασία τῶν δούλων καί εἶχε, συνεπῶς, ὡς φυσικὴ βάση τὴν ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων καί τῶν ἐργατικῶν τους δυνάμεων» (*Τὸ Κεφάλαιο*, τόμ. I, ὁ.π., σελ. 74).

Τό παρόν, πού προσέφερε τὴ δυνατότητα στὸν Ἀριστοτέλη νά ἔχει αὐτὴν τὴ μεγαλοφυὴ ἀναγνωστικὴ ἐνόραση, ταυτόχρονα τοῦ ἀπαγόρευε νά ἀπαντήσει σὸ πρόβλημα πού ὁ ἴδιος εἶχε θέσει. Τό ἴδιο ἰσχύει γιά ὄλους τοὺς ἄλλους μεγάλους ἐπινοητές τῆς κλασικῆς πολιτικῆς οικονομίας. Οἱ Μερκαντιστές διαλογίστηκαν ἀποκλειστικά τό δικό τους παρόν δημιουργώντας τὴ νομισματικὴ θεωρία τῆς νομισματικῆς πολιτικῆς τῆς ἐποχῆς τους. Οἱ Φυσιοκράτες διαλογίστηκαν ἀποκλειστικά τό δικό τους παρόν σχεδιάζοντας μιά μεγαλοφυὴ θεωρία τῆς ὑπεραξίας, ἀλλά βέβαια τῆς φυσικῆς ὑπεραξίας, τῆς ὑπεραξίας τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας, ὅπου ἦταν δυνατόν νά βλέπουμε πῶς ἀναπτύσσεται τό σιτάρι καί πῶς καταλήγει στὶς σιταποθήκες τοῦ γαιοκτῆμονα τό ἀδιάθετο πλεόνασμα ἑνός ἀγροργάτη παραγωγῆς σιταριοῦ: ἐνεργώντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο δέν ἐξέφραζαν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν οὐσία καθ' ἑαυτὴν τοῦ παρόντος τους, τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀγροτικοῦ καπιταλισμοῦ στὶς εὐφορες πεδιάδες τοῦ Παρισινοῦ Λεκανοπεδίου, τίς ὅποιες ὁ Μάρξ ἀπαριθμεῖ: Νορμανδία, Πικαρδία, Ἴλ-ντέ-Φράνς (*Anti-Dühring*, ἐκδ. Editions Sociales, κεφ. X, σελ. 283). Ἀκόμη καί αὐτοὶ δέν κατόρθωσαν νά ὑπερπηδήσουν τὴν ἐποχὴ τους: ἀποκοτοῦσαν γνώσεις μόνο σὸ βαθμὸ πού ἡ ἐποχὴ τους τίς προσέφερε στούς ἴδιους ὑπὸ μιά ὀρατὴ μορφή, τίς εἶχε παραγάγει γιά τὴ συνειδησή τους: τελικά περιέγραφαν ὅ,τι ἔβλεπαν. Μήπως ὁ Σμίθ καί ὁ Ρικάρντο προχώρησαν πέρα ἀπὸ αὐτό τό σημεῖο καί περιέγραψαν ὅ,τι δέν ἔβλεπαν; Μήπως ὑπερπήδησαν τὴν ἐποχὴ τους; Ὁχι. Ἄν ἔφθασαν σέ μιά ἐπιστῆμη πού ἦταν κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀπλή συνεί-

* Ἡ ἐμφατικὴ χρῆση τοῦ ρήματος διαβάζω εἶναι τοῦ Ἀλτουσέρ (Σ.τ.Μ.).

δηση του παρόντος τους, αυτό όφειλεται στο γεγονός ότι η συνειδησή τους περιείχε την αληθινή αυτοκριτική αυτού του παρόντος. Πώς ήταν δυνατή τότε αυτή η αυτοκριτική; Η λογική αυτής της έρμηνείας, έγγελιανή ως προς την αρχή της, μάς ώθει να δηλώσουμε: μέσω της συνειδησης του παρόντος τους έφθασαν ακριβώς ως την έπιστήμη, γιατί η συνειδηση αυτή ήταν, ως συνειδηση, η κατ' ιδίαν αυτοκριτική της, συνεπώς έπιστήμη έαυτού.

Μέ άλλα λόγια: η ιδιομορφία του ζωντανού και βιωμένου παρόντος τους, η όποια τό διαχωρίζει από όλα τά άλλα παρόντα (του παρελθόντος), συνίσταται στο γεγονός ότι τό παρόν αυτό, γιά πρώτη φορά, παρήγαγε καθ' έαυτό την κατ' ιδίαν κριτική έαυτού (*sa propre critique de soi*), ότι συνεπώς κατείχε τό ιστορικό προνόμιο να παραγάγει την έπιστήμη έαυτού ακριβώς υπό τή μορφή της αυτοσυνειδησίας. "Όμως τό παρόν αυτό έχει όνομα: είναι τό παρόν της απόλυτης γνώσης, όπου η συνειδηση και η έπιστήμη είναι ένα και τό αυτό, όπου η έπιστήμη υπάρχει στην άμεση μορφή της συνειδησης, και όπου μπορούμε να διαβάσουμε την αλήθεια εκ του προχείρου μέσα στα φαινόμενα, αν όχι άμεσα, τουλάχιστον μέ ελάχιστη προσπάθεια, εφόσον οι αφαιρέσεις στις όποιες έναπόκειται όλη η εύυπόληπτη ιστορικοκοινωνική έπιστήμη είναι πράγματι παρούσες μέσα στα φαινόμενα, στην πραγματική έμπειρική ύπαρξη.

«Τό μυστικό της έκφρασης της αξίας», λέει ο Μάρξ άμεσα μετά τή δήλωσή του γιά τόν Άριστοτέλη, «ή ισότητα και ή ισοδυναμία όλων των έργασιών —εφόσον και ένόσω οι έργασίες αυτές είναι γενικά ανθρώπινη εργασία— μπορεί να άποκρυπτογραφηθεί μόνο όταν η έννοια της ανθρώπινης ισότητας έχει ήδη άποκτήσει την άνθεκτικότητα της λαϊκής προκατάληψης. Αυτό, όμως, είναι δυνατό μόνο σε μία κοινωνία, όπου η έμπορευματική μορφή είναι η γενική μορφή του προϊόντος της εργασίας, και όπου συνεπώς η σχέση των ανθρώπων προς άλλήλους ως κατόχων έμπορευμάτων είναι η δεσπόζουσα κοινωνική σχέση» (*Τό Κεφάλαιο*, τόμ. Ι, ό.π., σελ. 74).

Η ακόμη:

«Χρειαζόταν η πλήρως άνεπτυγμένη έμπορευματική παραγωγή, πριν προκύψει από την έμπειρία καθ' έαυτήν η έπιστημονική επίγνωση ότι οι ιδιωτικές εργασίες —πού έπιτελούνται άνεξάρτητα οι μέν από τις δέ άλλα συναρτώνται πολύπλευρα ως άυτοφυή μέλη του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας— διαρκώς άνάγονται στο άναλογικό κοινωνικό τους μέτρο...» (*Τό Κεφάλαιο*, τόμ. Ι, ό.π., σελ. 89).

«Η όψιμη έπιστημονική ανακάλυψη ότι τά προϊόντα της εργασίας, στο βαθμό που είναι αξίες, είναι άπλως άντικειμενικές έκφράσεις της ανθρώπινης εργασίας ή όποια έχει αναλωθεί στην παραγωγή τους, σημαδεύει μία εποχή στην ιστορία της άνάπτυξης της ανθρωπότητας...» (*Τό Κεφάλαιο*, τόμ. Ι, ό.π., σελ. 88).

Η ιστορική αυτή εποχή της θεμελίωσης της έπιστήμης της Πολιτικής Οικονομίας μοιάζει πράγματι να συσχετίζεται έδω μέ την έμπειρία καθ' έαυτήν (*Erfahrung*), δηλαδή η άπροκάλυπτη άνάγνωση της ούσίας μέσα στο φαινόμενο ή, αν προτιμάτε, η άνάγνωση-διατομή (*lecture en coupe*) της ούσίας στο κλάσμα του παρόντος μοιάζει να συσχετίζεται μέ την ούσία μιας ιδιαίτερης εποχής της ανθρώπινης ιστορίας, όπου η γενίκευση της έμπορευματικής παραγωγής —και συνεπώς

της έμπορευματικής κατηγορίας— έμφανίζεται έντελώς ταυτόχρονα ως η άπόλυτη προϋπόθεση της δυνατότητας και τό άμεσο δεδομένο αυτής της εύθείας άνάγνωσης της έμπειρίας. Πράγματι, στην *Εισαγωγή* και συνάμα στο *Κεφάλαιο* έχει λεχθεί ότι αυτή η πραγματικότητα της εργασίας έν γενεί, της άφηρημένης εργασίας, έχει παραχθεί ως φαινομενική πραγματικότητα από την καπιταλιστική παραγωγή. Η ιστορία, κατά κάποιον τρόπο, έχει φθάσει έως αυτό τό σημείο, έχει παραγάγει αυτό τό ιδιότυπο έξαιρετικό παρόν, όπου οι έπιστημονικές αφαιρέσεις ύπάρχουν υπό τό καθεστώς έμπειρικών πραγματικοτήτων, κατά τό όποιο οι έπιστημονικές έννοιες ύπάρχουν υπό τή μορφή του όρατου της έμπειρίας, όπως τόσες άπροκάλυπτες αλήθειες.

Νά και η γλωσσική διατύπωση της *Εισαγωγής*:

«Αυτή η αφάιρηση της εργασίας έν γενεί δέν είναι μόνο τό άποτέλεσμα στή σκέψη (*geistige*) μιας συγκεκριμένης όλότητας των έργασιών. Η άδιαφορία έναντι μιας τέτοιας καθορισμένης εργασίας άνταποκρίνεται σε μία μορφή κοινωνίας, όπου καθορισμένα άτομα μεταπηδούν εύκολα από μία εργασία σε κάποιαν άλλη και όπου τό συγκεκριμένο είδος εργασίας είναι γι' αυτά συμπτωματικό, συνεπώς άδιάφορο. Έδω η εργασία έχει γίνει —όχι μόνο στην κατηγορία αλλά στην πραγματικότητα (*in der Wirklichkeit*) καθ' έαυτήν— μέσο γιά να δημιουργηθεί γενικά ο πλούτος, και έχει παύσει, ως καθορισμός, να έναρμονίζεται μέ τά άτομα, έστω και υπό όποιαδήποτε ιδιαίτερη όψη. Αυτή η κατάσταση έφθασε ως την ύψηλότερη βαθμίδα της άνάπτυξης της στην πιό σύγχρονη μορφή ύπαρξης των άστικων κοινωνιών, στις Ένωμένες Πολιτείες. Μόνο εκεί η αφάιρηση της κατηγορίας «εργασία», «εργασία έν γενεί», εργασία «δίχως επεξήγηση», άφετηρία της σύγχρονης οικονομίας, γίνεται πρακτική αλήθεια (*wird praktisch wahr*). "Έτσι, η άπλούστερη αφάιρηση —πού τοποθετείται από τή σύγχρονη οικονομία στην πρώτη βαθμίδα και έκφράζει μία πανάρχαιη σχέση που ισχύει γιά όλες τις μορφές κοινωνίας— έμφανίζεται, έντούτοις, υπό την άφηρημένη αυτή μορφή ως πρακτική αλήθεια (*praktisch wahr*) μόνο ως κατηγορία της πιό σύγχρονης κοινωνίας» (*Εισαγωγή*, σελ. 168-169) (Η έμφατική γραφή όρισμένων φράσεων έχει γίνει από έμένα, Λ.Α.).

Αν τό παρόν της καπιταλιστικής παραγωγής στην όρατή του πραγματικότητα (*Wirklichkeit* [πραγματικότητα], *Erscheinung* [φαινομενικότητα], *Erfahrung* [έμπειρία]) στην αυτοσυνειδησία του, έχει παραγάγει την έπιστημονική αλήθεια καθ' έαυτήν, αν συνεπώς η αυτοσυνειδησία του, τό δικό του φαινόμενο είναι ή έν δράσει κατ' ιδίαν αυτοκριτική του —κατανοούμε πλήρως ότι η άναδρομική προβολική θέαση του παρόντος στο παρελθόν δέν είναι πιά ιδεολογία αλλά αληθινή γνώση, και αντιλαμβανόμαστε τή νόμιμη έπιστημολογική προτεραιότητα του παρόντος έναντι του παρελθόντος:

«Η άστική κοινωνία είναι η πιό άνεπτυγμένη και η πιό πολυσχιδής ιστορική όργάνωση της παραγωγής. Γι' αυτό, οι κατηγορίες που έκφράζουν τις σχέσεις αυτής της κοινωνίας και έπιτρέπουν να κατανοήσουμε τή δομή της, ταυτόχρονα έπιτρέπουν να συλλάβουμε τή δομή και τις παραγωγικές σχέσεις όλων των έξαφανισθέντων μορφών κοινωνίας, μέ τά συντρίμια και τά στοιχεία των όποιων έχει οικοδομηθεί ή άστική κοινωνία: όρισμένα ίχνη αυτών των μορφών, που έν μέρος δέν έχουν ακόμη ξεπεραστεί, έξακολουθούν να έπι-

βιώνουν μέσα σέ αυτές, ενώ όρισμένα άπλά σημεία τους καθώς αναπτύσσονται έχουν άποκτήσει τήν πλήρη σημασία τους, κ.λπ. *Ή ανατομία του άνθρώπου είναι τό κλειδί τής ανατομίας του πιθήκου.* Στά κατώτερα είδη των ζώων μπορούμε νά κατανοήσουμε τά σημεία που προαγγέλλουν τήν άνώτερη μορφή μόνο άν ή άνώτερη μορφή είναι καθ' έαυτή γνωστή. "Έτσι ή άστική οίκονομία μας δίνει τό κλειδί τής άρχαίας οίκονομίας, κ.λπ.» (*Είσαγωγή*, σελ. 169).

Άρχει νά υπερβούμε άκόμη έναν αναβαθμό στήν περιοχή τής λογικής τής άπόλυτης γνώσης, νά στοχαστούμε τήν εξέλιξη τής ιστορίας που κορυφώνεται και ολοκληρώνεται στο παρόν μιας έπιστήμης ή όποία ταυτίζεται με τή συνείδηση, και νά διαλογιστούμε αυτό τό αποτέλεσμα διαμέσου μιας εύλογης αναδρομικής θέασης, ώστε νά έννοήσουμε όλη τήν οικονομική (ή όποιαδήποτε άλλη) ιστορία ως τήν εξέλιξη, υπό τήν έγελιανή σημασία, μιας άπλής πρωτόγονης, άρχέγονης μορφής —για παράδειγμα τήν αξία, άμεσα παρούσα στο εμπόρευμα— και νά διαβάσουμε *Τό Κεφάλαιο* ως μία λογικο-ιστορική παραγωγή όλων των οικονομικών κατηγοριών από μία πρωταρχική, τήν κατηγορία τής αξίας ή άκόμη τήν κατηγορία τής εργασίας. Υπό αυτή τήν προϋπόθεση ή εξηγητική μέθοδος του *Κεφαλαίου* συμπίπτει με τή θεωρησιακή γένεση τής έννοιας. Άκόμη περισσότερο: αυτή ή θεωρησιακή γένεση τής έννοιας είναι ταυτόσημη με τή γένεση του συγκεκριμένου πραγματικού καθ' έαυτό, δηλαδή με τήν εξέλικτική διαδικασία τής εμπειρικής «ιστορίας». Κατ' αυτόν τόν τρόπο βρισκόμαστε ένδεχομένως ένώπιον ενός έργου, έγελιανού τύπου. "Έτσι εξηγείται γιατί τό ζήτημα τής άφετηρίας άποκτά τέτοια κριτική αξία: έπειδή τά πάντα ένδεχομένως διακυβεύονται σέ μία παρανοούσα άνάγνωση του πρώτου Βιβλίου. 'Επίσης γι' αυτόν τό λόγο κάθε κριτική άνάγνωση, όπως τό έχουν δείξει οι προηγούμενες αναλύσεις, πρέπει νά διασαφηνίσει τό καθεστώς των έννοιών και του τρόπου άνάλυσης στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου Βιβλίου, για νά άποφύγει αυτή τήν παρανόηση.

Αυτή ή μορφή του ιστορισμού μπορεί νά θεωρηθεί ως *όριακή μορφή*, στο βαθμό μάλιστα που κορυφώνεται και αυτομηδενίζεται στήν άρνηση τής άπόλυτης γνώσης. Λόγω αυτής τής ιδιότητάς της μπορούμε νά τήν ελάβουμε ως τήν κοινή μήτρα των άλλων μορφών —λιγότερο άδιαμφισβήτητων και συχνά λιγότερο όρατών, άν και ένίστε πιό «ριζοσπαστικών»— του ιστορισμού, γιατί αυτή μας εισάγει στήν έννόσή τους.

Ός άπόδειξη αυτής τής θέσης έπικαλούμαι κάποιες σύγχρονες μορφές ιστορισμού, από τις όποιες διαποτίζεται — ένίστε ένσυνείδητα, ένίστε άσυνείδητα— τό έργο όρισμένων έρμηνευτών του μαρξισμού, ιδιαίτερα στήν Ίταλία και στή Γαλλία. Άκριβώς στήν ίταλική μαρξιστική παράδοση ή έρμηνεία του μαρξισμού ως «άπόλυτου ιστορισμού» παρουσιάζει τις πιό έκδηλες ιδιομορφίες και τις πιό άυστηρές μορφές: άς μου έπιτραπεί νά έπιμείνω για λίγο σέ αυτό τό σημείο.

Ή παράδοση αυτή άνάγεται πίσω στον Γκράμσι, ό όποιος τήν είχε κληρονομήσει κατά μέγα μέρος από τόν Λαμπριόλα και τόν Κρότσε. Συνεπώς πρέπει νά άναφερθώ στον Γκράμσι. Δέν τό κάνω δίχως νά διακατέχομαι από μία βαθιά άνησυχία: γιατί φοβάμαι όχι μόνο μήπως διαστρεβλωθεί από τις κατ' άνάγκην σχηματικές παρατηρήσεις τό πνεύμα ενός μεγαλοφυούς έργου, έκπληκτικά πολύφωνου και διορατικού — αλλά έπίσης μήπως δεσμεύσω παρά τή θέλησή μου τόν άναγνώ-

στη μέ τέτοιον τρόπο, ώστε νά έπεκτείνει στις γόνιμες άνακαλύψεις του Γκράμσι στον τομέα του ιστορικού υλισμού τις θεωρητικές επιφυλάξεις, τις όποιες θά ήθελα νά διατυπώσω άποκλειστικά και μόνο για τήν γκραμισιανή έρμηνεία του διαλεκτικού υλισμού. Συνεπώς, ζητώ νά ληφθεί σοβαρά ύπόψη ή διάκριση αυτή, δίχως τήν όποία αυτή ή προσπάθεια του κριτικού διαλογισμού θά υπερέβαινε τά όριά της.

Άρχικά θέλω νά έπισημάνω ένα στοιχειώδες προληπτικό μέτρο: έφεξής άρνούμαι νά έμπιστευθώ άμεσα —σε κάθε εύκαιρία και υπό όποιοδήποτε πρόσχημα ή εξαιτίας όποιοδήποτε κειμένου— τά λόγια του Γκράμσι: θά λάβω ύπόψη τις λέξεις του μόνο στήν περίπτωση που θά έχουν τήν έγκυρη λειτουργία των «όργανικών» έννοιών, οι όποιες πράγματι άνήκουν στή βαθύτερη φιλοσοφική προβληματική του, και όχι όταν θά παίζουν άποκλειστικά τό ρόλο μιας γλώσσας, ή όποία προορίζεται είτε νά ύποδυθεί έναν πολεμικό ρόλο είτε νά λειτουργήσει ως «πρακτικός» προσδιορισμός (προσδιορισμός είτε ενός ύπαρκτου προβλήματος ή άντικειμένου είτε μιας κατεύθυνσης που πρέπει νά ακολουθήσουμε ώστε νά θέσουμε σωστά και νά λύσουμε ένα πρόβλημα). Για παράδειγμα, θά ήταν κυριολεκτικά άδικη ή κατηγορία έναντίον του Γκράμσι άν τόν χαρακτηρίζαμε «ούμανιστή» και «άπόλυτο» «ιστορικιστή», εξαιτίας τής πρώτης άνάγνωσης ενός πολεμικού κειμένου όπως είναι ή περίφημη σημείωση για τόν Κρότσε (*Il Materialismo Storico e la Filosofia di B. Croce*, [*Ό ιστορικός υλισμός και ή φιλοσοφία του Μπ. Κρότσε*], Einaudi, σελ. 159):

«Είναι βέβαιο ότι ό έγελιανισμός είναι ή σημαντικότερη (σχετικά) από τις αίτίες που καθορίζουν τό φιλοσοφείν του συγγραφέα μας [Μάρξ], κατά συνέπεια και ειδικότερα έπειδή ό έγελιανισμός προσπάθησε νά υπερβεί τις παραδοσιακές αντίληψεις του ιδεαλισμού και του υλισμού μέσω μιας νέας σύνθεσης, ή όποία άναμφίβολα είχε εξαιρετική σημασία και στοιχειοθετεί μία παγχόσμια ιστορική στιγμή τής φιλοσοφικής έρευνας. Γι' αυτό άκριβώς, όταν στο *Δοκίμιο* (του Κρότσε) έχει λεχθεί ότι ό όρος «ένυπαρξη» στή φιλοσοφία τής πράξης χρησιμοποιείται με μεταφορική σημασία, αυτό δέν λέει άπολύτως τίποτε: στήν πραγματικότητα, ό όρος ένυπαρξη έχει άποκτήσει μία ιδιαίτερη σημασία που δέν είναι ή αντίστοιχη των πανθειστών και δέν προσιδιάζει διόλου στήν παραδοσιακή μεταφυσική σημασία αλλά είναι καινούργια και πρέπει νά προσδιοριστεί. Στήν περίπτωση τής εξαιρετικά τρέχουσας έκφρασης [ιστορικός υλισμός] έχουμε λησμονήσει ότι θά έπρεπε νά τονίσουμε τόν πρώτο όρο —«ιστορικός»— και όχι τόν δεύτερο, του όποιου ή προέλευση είναι μεταφυσική. *Ή φιλοσοφία τής πράξης είναι ό άπόλυτος «ιστορικισμός», ή άπόλυτη έκκοσμίκευση και «έπιγειότητα» τής σκέψης, ένας άπόλυτος ούμανισμός τής ιστορίας.* Προς αυτή τήν κατεύθυνση πρέπει νά διορύξουμε τό κοίτασμα τής νέας κοσμοαντίληψης».

Πράγματι, είναι εξαιρετικά σαφές ότι αυτές οι «άπόλυτες» «άνθρωπιστικές» και «ιστορικιστικές» δηλώσεις του Γκράμσι έχουν άρχικά κριτική και πολεμική σημασία: έχουν, πριν από όποιαδήποτε άλλη, τήν άόλουθη λειτουργία: (1) νά άπορρίψουν κάθε μεταφυσική έρμηνεία τής μαρξιστικής φιλοσοφίας και (2) νά ύποδείξουν, ως «πρακτικές»⁴ έννοιες τόν τόπο, και τόν προσανατολισμό του τόπου, όπου πρέπει νά έδραιωθεί ή μαρξιστική θεώρηση ώστε νά σπάσει όλους τους δεσμούς με

τίς προηγούμενες μεταφυσικές: τόν τόπο τῆς «ἐνούπαρξης», τόν «ἐπί γῆς» (= d'ici-bas), τόν ὅποιο ὁ Μάρξ εἶχε ἀντιπα-
ραθέσει — ὡς τό «diesseits» (= ἐντεῦθεν), (τό γαλλικό «ici-
bas») — πρὸς τὴν ὑπερβατικότητα, τό ἐπέκεινα (= l'au-
delà) (jenseits [= ἐκεῖθεν]) τῶν κλασικῶν φιλοσοφιῶν. Ἡ
διάκριση αὐτὴ ἐμφανίζεται μὲ τούς ἴδιους ὄρους σέ μιά ἀπό τίς
Θέσεις γιά τόν *Φόνερμπαχ* (ἡ δευτέρα Θέση). Ὡστόσο, ἤδη
μποροῦμε ἀπό τὴν «ὑποδεικτικὴ πρακτικὴ» φύση αὐτῶν τῶν
δύο ἐννοιῶν, τίς ὁποῖες ὁ Γκράμσι συνδυάζει στὴν ἴδια καὶ μο-
ναδικὴ λειτουργία (οὐμανισμός, ἱστορικισμός) νά συναγάγου-
με τό πρῶτο συμπέρασμα, ὅπωςδήποτε περιοριστικό ἀλλὰ
θεωρητικὰ σημαντικό: ἂν οἱ ἐννοίες αὐτές εἶναι πολεμικές-
ὑποδεικτικές, ὑποδεικνύουν ἐπαρκῶς τὴν κατεύθυνση πρὸς τὴν
ὁποία πρέπει νά στραφεῖ ἡ ἔρευνα, τόν τύπο τῆς περιοχῆς
ὅπου πρέπει νά θέσουμε τό πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ μαρξί-
σμου — ἀλλὰ δέν παρέχουν τὴ θετικὴ ἐννοία αὐτῆς τῆς ἐρμη-
νείας. Γιά νά ἀποκτήσουμε τὴν ἱκανότητα νά κρίνουμε τὴν ἐρ-
μηνεία τοῦ Γκράμσι πρέπει ἀρχικὰ νά ἐκθέσουμε στό φῶς τίς
θετικές ἐννοίες πού τὴν ἐκφράζουν. Πῶς ἐννοεῖται λοιπὸν ἀπὸ
τόν Γκράμσι ὁ «ἀπόλυτος ἱστορικισμός»;

Ἄν προχωρήσουμε πέρα ἀπὸ τὴν κριτικὴ σκοπιμότητα
τῶν διατυπώσεων του, ἀμέσως βρισκουμε τό πρῶτο θετικό
νόημα. Παρουσιάζοντας τόν μαρξισμό ὡς ἱστορικισμό, ὁ
Γκράμσι ἐξαιρεῖ ἕναν οὐσιαστικό καθορισμὸ τῆς μαρξιστικῆς
θεωρίας: τόν πρακτικὸ τῆς ρόλου στὴν *πραγματικὴ ἱστορία*.
Μία ἀπὸ τίς σταθερές ἀνησυχίες τοῦ Γκράμσι ἀφορᾷ τόν πρα-
κτικο-ἱστορικὸ ρόλο τοῦ φαινομένου, τό ὅποιο ὀνομάζει — υἱο-
θετώντας τὴν ἀντίληψη τοῦ Κρότσε γιά τὴ θρησκεία — μεγά-
λες «κοσμοαντιλήψεις» ἢ «ἰδεολογίες»: πρόκειται γιά θεωρη-
τικὰ μορφώματα, ἱκανὰ νά διεισδύσουν στὴν πρακτικὴ ζωὴ
τῶν ἀνθρώπων, συνεπῶς νά ἐμπνεύσουν καὶ νά ἐμψυχώσουν
μιά ἱστορικὴ ἐποχὴ στὴν ὀλότητά της, προσφέροντας συνάμα
στούς ἀνθρώπους — ὄχι μόνο στούς «διανοούμενους» ἀλλὰ
ἐπίσης καὶ προπάντων στούς «ἀπλοῦς» — μιά γενικὴ ἐποψη
τῆς πορείας τοῦ κόσμου καὶ ταυτόχρονα ἕναν κανόνα πρακτι-
κῆς διαγωγῆς.⁵ Ἀπὸ αὐτὴν τὴ σκοπιὰ, ὁ ἱστορικισμός τοῦ
μαρξισμοῦ εἶναι ἀπλῶς ἡ συνείδηση αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς καὶ
αὐτῆς τῆς ἀναγκαιότητας: ὁ μαρξισμός μπορεῖ νά ἰσχυρίζεται
πῶς εἶναι ἡ θεωρία τῆς ἱστορίας μόνο ἂν στοχάζεται, *ἀκόμη*
καὶ στὴ θεωρία του, τίς προϋποθέσεις αὐτῆς τῆς διείσδυσης
μέσα στὴν ἱστορία, σέ ὅλα τὰ στρώματα τῆς κοινωνίας, ἀκό-
μη καὶ στὴν καθημερινὴ διαγωγή τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ ἡ
προοπτικὴ μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νά κατανοήσουμε ἀρκετές
ρήσεις τοῦ Γκράμσι, πού δηλώνουν, γιά παράδειγμα, ὅτι ἡ
φιλοσοφία πρέπει νά εἶναι συγκεκριμένη, πραγματικὴ, πρέπει
νά εἶναι ἱστορία, ὅτι ὁ πραγματικὸς φιλόσοφος εἶναι ἀπλῶς ὁ
πολιτικός, ὅτι ἡ φιλοσοφία, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἱστορία εἶναι τε-
λικά ἕνα καὶ τό αὐτὸ πράγμα.⁶ Ἀκριβῶς διαμέσου αὐτῆς τῆς
σκοπιᾶς μποροῦμε νά κατανοήσουμε τὴ θεωρία του γιά τούς
διανοούμενους καὶ γιά τὴν ἰδεολογία, τὴ διάκρισή του μεταξὺ
τῶν ἀτομικῶν διανοουμένων πού μποροῦν νά παραγάγουν
ὑποκειμενικές καὶ αὐθαίρετες — κατὰ προσέγγιση — ἰδεολο-
γίες, καὶ τῶν «ὀργανικῶν» διανοουμένων, ἢ τοῦ «συλλογικοῦ
διανοουμένου» (τό Κόμμα), οἱ ὁποῖοι διασφαλίζουν τὴν «ἡγε-
μονία» μῆς ἀρχουσας τάξης διοχετεύοντας τὴν «κοσμοαντι-
λήψή» της (ἢ ὀργανικὴ ἰδεολογία) στὴν καθημερινὴ ζωὴ
ὅλων τῶν ἀνθρώπων· καὶ νά ἐννοήσουμε τὴν ἐρμηνεία του γιά
τόν *Πρίγκιπα* τοῦ Μακιαβέλι, τοῦ ὁποῖου τὴν κληρονομία

ἀποδέχεται τό σύγχρονο κομμουνιστικὸ κόμμα ὑπὸ νέες συνθη-
κες κ.λπ. Σέ ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ὁ Γκράμσι ἐκφράζει
ἀπλῶς αὐτὴ τὴν ἀναγκαιότητα, ἡ ὁποία εἶναι ἐγγενές στοι-
χεῖο τοῦ μαρξισμοῦ ὄχι μόνο πρακτικὰ ἀλλὰ ἐνσυνείδητα,
θεωρητικὰ. Ἐφεξῆς ὁ ἱστορικισμός τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι
ἀπλῶς μιά ἀπὸ τίς ὄψεις καὶ τίς συνέπειες τῆς δικῆς του, ὀρθᾶ
συγκροτημένης θεωρίας, εἶναι ἀποκλειστικά ἡ δική του, συνε-
πῆς πρὸς τόν ἑαυτὸ της, θεωρία: μιά θεωρία τῆς πραγματικῆς
ἱστορίας πρέπει ἐπίσης, ὅπως τό ἔχουν ἤδη ἐπιτελέσει ἄλλες
«κοσμοαντιλήψεις», νά μεταπηδήσει στὴν πραγματικὴ ἱστο-
ρία. «Ὅ, τι εἶναι ἀληθές γιά τίς μεγάλες θρησκείες, πρέπει νά
εἶναι a fortiori γιά τόν μαρξισμό καθ' ἑαυτὸν, ὄχι μόνο σέ ἀν-
τίθεση πρὸς τὴ διαφορά πού ὑπάρχει μεταξύ του καὶ αὐτῶν

4. Ὑπὸ τὴ σημασία πού ἔχει προσδιοριστεῖ στό *Pour Marx*, ὁ.π.,
σελ. 254 κ.ε.

5. «Ἄν περιοριστοῦμε στὸν ὀρισμὸ πού δίνει ὁ Κρότσε γιά τὴ θρη-
σκεία, περιπτώση μιᾶς κοσμοαντιλήψης πού μᾶλλον ἔχει γίνει κανόνας
ζωῆς, καὶ ἂν ὁ κανόνας ζωῆς δέν ἐννοεῖται ὑπὸ τὴ φιλολογί-
ζουσα σημασία ἀλλὰ ὡς κανόνας πού ἔχει πραγματωθεῖ στὴν πρα-
κτικὴ ζωὴ — ἡ πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων εἶναι φιλόσοφοι, ἐνερ-
γοῦν πρακτικὰ καὶ στά πρακτικὰ τους ἐνεργήματα ἐμπεριέχεται
σιωπηρὰ μιά κοσμοαντιλήψη, μιά φιλοσοφία» (Gramsci, *Materialismo Storico*, ὁ.π., σελ. 21).

«Ἄλλὰ τώρα τίθεται τό θεμελιακὸ πρόβλημα κάθε κοσμοαντιλη-
ψης, κάθε φιλοσοφίας πού ἔχει γίνει πολιτισμικὴ κίνηση, «θρη-
σκεία» καὶ «πίστη», δεδομένο ἀπὸ τό ὅποιο ἔχει δημιουργηθεῖ μιά
πρακτικὴ δραστηριότητα καὶ μιά βούληση, στίς ὁποῖες ἐμπεριέχεται
ἡ φιλοσοφία ὡς σιωπηρὴ θεωρητικὴ προκειμένη (θὰ μπορούσαμε νά
ποῦμε μιά «ἰδεολογία», ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι στὸν ὄρο ἰδεολογία
ἀποδίδουμε τό ὑψηλότερο νόημα μιᾶς κοσμοαντιλήψης, ἡ ὁποία ἐμ-
φανίζεται σιωπηρὰ στὴν τέχνη, τό δίκαιο, τὴν οἰκονομικὴ δραστη-
ριότητα, σέ ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς
ζωῆς).

Μέ ἄλλα λόγια, τό πρόβλημα πού τίθεται ἀφορᾷ τὴ διατήρηση
τῆς ἰδεολογικῆς ἐνότητας μέσα στὸν κοινωνικὸ συνασπισμὸ, ὁ
ὅποιος ἰσχυροποιεῖται καὶ ἐνοποιεῖται ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἰδε-
ολογία» (ibid., σελ. 7).

Θὰ ἔχετε ἐπισημάνει ὅτι ἡ ἀντίληψη γιά μιά ἰδεολογία πού ἐμφα-
νίζεται «σιωπηρὰ» στὴν τέχνη, τό δίκαιο, τὴν οἰκονομικὴ δραστη-
ριότητα, σέ «ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς
ζωῆς», γειτνιαίνει ἐξαιρετικὰ πρὸς τὴν ἐγγεληνὴ ἀντίληψη.

6. «Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι φιλόσοφοι» (ibid., σελ. 3).

«Ἐφόσον δράση σημαίνει ὅτι πάντοτε δροῦμε πολιτικῶς, δέν
μποροῦμε νά δηλώσουμε ὅτι ἡ πραγματικὴ φιλοσοφία τοῦ καθενὸς
ἐμπεριέχεται καθ' ὅλοκληρίαν στὴν πολιτικὴ του; ... Συνεπῶς, εἶ-
ναι ἀδύνατον νά διαχωρίσουμε τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, μά-
λιστα μποροῦμε νά δείξουμε ὅτι ἡ ἐπιλογή καὶ ἡ κριτικὴ μιᾶς
κοσμοαντιλήψης εἶναι ἐπίσης πολιτικὸ γεγονός» (ibid., σελ. 6).

«Ἄν εἶναι ἀληθές ὅτι κάθε φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐκφραση μιᾶς κοι-
νωνίας, θὰ ἔπρεπε ἡ φιλοσοφία αὐτὴ νά ἐπενεργεῖ μέσα στὴν κοινο-
νία, νά καθορίζει ὀρισμένες ἐπιπτώσεις, θετικές καὶ ἀρνητικές· τό
μέτρο σύμφωνα μὲ τό ὅποιο προσδιορίζεται ἡ ἐπενέργειά της εἶναι
τό μέτρο τῆς ἱστορικῆς τῆς ἐμβέλειας, ἐφόσον ἡ φιλοσοφία δέν εἶναι
ἀτομικὸ «ἐπαχθές» ἐπίτευγμα ἀλλὰ «ἱστορικὸ γεγονός» (ibid.,
σελ. 23-24).

Ἡ ταυτότητα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἐνυπάρχουσα
(immanente) στὸν ὕλισμό... Ἡ πρόταση ὅτι τό γερμανικὸ προλε-
ταριάτο εἶναι ὁ κληρονόμος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας
ἐμπεριέχει ἀκριβῶς τὴν ταυτότητα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς
φιλοσοφίας...» (ibid., σελ. 217). Πρβλ. σελ. 232-234.

των ιδεολογιών αλλά άκριβώς εξαιτίας της, λόγω της φιλοσοφικής του καινοτομίας, έφθσον ή καινοτομία του συνίσταται στό γεγονός ότι έμπεριέχει τό πρακτικό νόημα της θεωρίας του άκριβώς μέσα στην θεωρία του.

Ώστόσο, —θά τό έχετε έπισημάνει— αυτό τό τελευταίο νόημα του «ιστορικισμού», τό όποιο μάς παραπέμπει σέ μία έσωτερική θεματική της μαρξιστικής θεωρίας, είναι άκόμη σέ πολύ μεγάλο βαθμό μία κριτική υπόδειξη πού προορίζεται νά καταδικάσει όλους τούς «φιλολογίζοντες» μαρξιστές, εκείνους πού ισχυρίζονται ότι θά υπαγάγουν τόν μαρξισμό στην μοίρα των «άτομικών φιλοσοφιών», οι όποίες δέν έπηρεάζουν τήν πραγματικότητα — ή άκόμη νά καταδικάσει όλους τούς ιδεολόγους, όπως ό Κρότσε, πού έπανασυνδέονται μέ τήν άτυχή παράδοση των διανοουμένων της Άναγέννησης, θέλοντας νά εκπαιδέσουν τό ανθρώπινο γένος «έκ των άνω», δίχως νά έμπλακούν στην πολιτική δράση και στην πραγματική ιστορία. Ό ιστορικισμός τόν όποιο καταφάσκει ό Γκράμσι έχει τό νόημα μιας σθεναρής διαμαρτυρίας έναντίον αυτού του άριστοκρατισμού της θεωρίας και των «στοχαστών» της.⁷ Έδώ άκόμη άντηχεί ή παλαιά διαμαρτυρία έναντίον του φιλολογίζοντος φαρισαισμού της Β' Διεθνούς («'Η Άπανάσταση έναντίον του Κεφαλαίου»): πρόκειται για μία άμεση έκκληση πού δείχνει πρός τήν «πρακτική», πρός τήν πολιτική δράση, πρός τό «μετασχηματισμό του κόσμου», δίχως τά όποια ό μαρξισμός θά ήταν άπλως ή βορά των τρωκτικών των βιβλιοθηκών ή των παθητικών δημοσίων υπαλλήλων.

Μήπως ή διαμαρτυρία αυτή κομίζει κατ' ανάγκην άφ' έαυτης μία νέα θεωρητική έρμηνεία της μαρξιστικής θεωρίας; Όχι κατ' ανάγκην: γιατί μπορεί άπλως νά αναπτύξει υπό τήν πρακτική μορφή μιας άπόλυτης υπόμνησης ένα ουσιαστικό θέμα της θεωρίας τόν Μάρξ: τό θέμα της νέας σχέσης —πού συγκροτήθηκε από τόν Μάρξ, άκριβώς μέσα στην θεωρία του— μεταξύ της «θεωρίας» και της «πρακτικής». Τό θέμα αυτό τό πραγματεύθηκε ό Μάρξ σέ δύο περιοχές: από τή μία μεριά στόν ιστορικό ύλισμό (στή θεωρία του ρόλου των ιδεολογιών και του ρόλου μιας έπιστημονικής θεωρίας στό μετασχηματισμό των ύπαρχουσών ιδεολογιών) και από τήν άλλη στόν διαλεκτικό ύλισμό —σέ συνάρτηση μέ τή μαρξιστική θεωρία για τή θεωρία και τήν πρακτική, και για τή σχέση τους— σέ ό,τι συνήθως ονομάζουμε «ύλιστική θεωρία της γνώσης». Στίς δύο αυτές περιπτώσεις, ό,τι καταφάσκει σθεναρά ό Μάρξ, και ό,τι διακυβεύεται στό πρόβλημά μας, είναι ό μαρξιστικός ύλισμός. 'Η έμφαση πού δίνει ό Γκράμσι στόν «ιστορικισμό» του μαρξισμού, υπό τό πολύ άκριβές νόημα πού ήδη προσδιορίσαμε, υπαινίσσεται συνεπώς στην πραγματικότητα τόν άποφασιστικά ύλιστικό χαρακτήρα της θεωρησης του Μάρξ (συνάμα στόν ιστορικό ύλισμό και στόν διαλεκτικό ύλισμό). Έντούτοις ή πραγματικότητα αυτή μάς οδηγεί σέ μία παρατήρηση πού έκπλήσσει και έχει τρεις όψεις, καθεμία από τίς όποίες προκαλεί έξίσου άμηχανία. 1) Ένώ ό,τι διακυβεύεται άμεσα είναι ό ύλισμός, ό Γκράμσι δηλώνει ότι στην έκφραση «ιστορικός ύλισμός» «πρέπει νά τονίσουμε τόν πρώτο όρο —«ιστορικός»— και όχι τόν δεύτερο, του όποιου ή προέλευση είναι μεταφυσική». 2) Ένώ ή ύλιστική έμφαση άφορά όχι μόνο τόν ιστορικό ύλισμό αλλά έπίσης τόν διαλεκτικό ύλισμό, ό Γκράμσι αναφέρεται άποκλειστικά στόν ιστορικό ύλισμό — άκόμη περισσότερο, υπαινίσσεται ότι ό όρος «ύλισμός» δημιουργεί αναπόφευκτα «μεταφυσικές» πα-

ρηγήσεις, ή ένδεχομένως κάτι περισσότερο από παρηγήσεις. 3) Είναι σαφές, έφεξης, ότι ό Γκράμσι προσδίδει στην έκφραση «ιστορικός ύλισμός», ή όποία χαρακτηρίζει άποκλειστικά τήν έπιστημονική θεωρία της ιστορίας, διπλό νόημα: γι' αυτόν σημαίνει ταυτόχρονα και τόν ιστορικό ύλισμό και τή μαρξιστική φιλοσοφία: ό Γκράμσι συνεπώς τείνει νά συγκεράσει μέσα στόν μοναδικό ιστορικό ύλισμό συνάμα τή θεωρία της ιστορίας και τόν διαλεκτικό ύλισμό, πού είναι ώστόσο δύο διακριτικοί κλάδοι. Για νά διατυπώσω αυτές τίς παρατηρήσεις και τό τελευταίο αυτό συμπέρασμα, προφανώς δέν στηρίζομαι στην έγκυρότητα της μοναδικής φράσης πού αναλύω, αλλά στην έγκυρότητα άλλων πολυάριθμων θεματικών αναπτύξεων του Γκράμσι,⁸ οι όποίες τήν επικυρώνουν μέ σαφήνεια και συνεπώς της προσδίδουν έννοιολογική σημασία. Πιστεύω ότι σέ αυτό τό σημείο μπορούμε νά ανακαλύψουμε ένα νέο νόημα του γκραμισιανού «ιστορικισμού», ότι δέν μπορούμε πιά νά τόν αναγάγουμε, τούτη τή φορά, στην νόμιμη χρήση μιας ύποδεικτικής, πολεμικής ή κριτικής έννοιας — αλλά πρέπει όπωσδήποτε νά τόν εκλάβουμε ως θεωρητική έρμηνεία ή όποία άφορά άκριβώς τό περιεχόμενο της σκέψης του Μάρξ και μπορεί, έπομένως, νά έμπίπτει στίς έπιφυλάξεις μας ή στίς κριτικές μας.

Τελικά, ύπάρχει στόν Γκράμσι, πέρα από τήν πολεμική και πρακτική σημασία αυτής της έννοιας, μία άληθινή «ιστορικιστική» άντιληψη του Μάρξ: μία «ιστορικιστική» άντιληψη για τή θεωρία της σχέσης μεταξύ της θεωρίας του Μάρξ και της πραγματικής ιστορίας. Δέν είναι έντελως τυχαίο γεγονός ότι ό Γκράμσι διακατέχεται διαρκώς από τήν έμμονη ιδέα της θεωρίας του Κρότσε για τή θρησκεία: ότι άποδέχεται τήν όρολογία της και ότι τήν έπεκτείνει από τίς ύπάρχουσες θρησκείες στην νέα «κοσμοαντιληψη» πού είναι ό μαρξισμός: ότι, σύμφωνα μέ αυτόν τό συσχετισμό, δέν έπιστημαίνει καμία διαφορά μεταξύ αυτών των θρησκειών και του μαρξισμού: ότι τίς κατατάσσει, θρησκείες και μαρξισμό, υπό τήν ίδια έννοια των «κοσμοαντιλήψεων» ή «ιδεολογιών»: ότι ταυτίζει τόσο εύκολα θρησκεία, ιδεολογία, φιλοσοφία και μαρξιστική θεωρία, δίχως νά έξάρει τό γεγονός πως ό,τι διαχωρίζει τόν μαρξισμό από αυτές τίς ιδεολογικές «κοσμοαντιλήψεις» είναι λιγότερο αυτή ή μορφική (σημαντική) διαφορά, δηλαδή ή κατάργηση αυτού του υπέργειου «πέκεινα», άπ' ό,τι ή διακριτή μορφή αυτής της άπόλυτης ένύπαρξης (της «έπιγειότητάς» της [sa "terrestreité]): ή μορφή της έπιστημονικότητας. Τήν «τομή» αυτή μεταξύ των παλαιών θρησκειών ή ιδεολογιών — άκόμη και των «όργανικών» — και του μαρξισμού, ό όποιος, καθ' έαυτόν, είναι έπιστήμη και πρέπει νά γίνει ή «όργανική» ιδεολογία της ανθρώπινης ιστορίας υπό τήν προϋπόθεση ότι θά παραγάγει, μέσα στίς μάξες, μία νέα μορφή ιδεολογίας (ιδεολογία πού θά στηρίζεται τή φορά αυτή σέ μία έπιστήμη — κάτι πού ουδέποτε έχει παρατηρηθεί) — τήν τομή αυτή ό Γκράμσι δέν τή διαλογίστηκε πραγματικά: καθώς μάλιστα τόν άπασχολούσαν ή αναγκαιότητα και οι πρακτικές συνθήκες της διείσδυσης της «φιλοσοφίας της πράξης» στην πραγματική ιστορία, παραμελεί τή θεωρητική σημασία αυτής της τομής και τίς θεωρητικές και πρακτικές της συνέπειες. Γι' αυτό, πολύ συχνά έχει τήν τάση νά συνδέει υπό τόν ίδιο όρο τήν έπιστημονική θεωρία της ιστορίας (ιστορικός ύλισμός) και τή μαρξιστική φιλοσοφία (διαλεκτικός

υλισμός) και να στοχάζεται αυτή την ένότητα ως μία «κοσμοαντίληψη» ή ως μία «ιδεολογία» την οποία, κατόπιν τούτου, μπορούμε να αντιπαραβάλουμε με τις παλαιές θρησκείες. Παρομοίως έχει την τάση να στοχάζεται τη σχέση μεταξύ της μαρξιστικής *έπιστήμης* και της πραγματικής ιστορίας διαμέσου του μοντέλου της σχέσης μεταξύ μιας «οργανικής» ιδεολογίας (ιστορικά κυρίαρχης και δραστικής) και της πραγματικής ιστορίας· και, τελικά, να στοχάζεται αυτήν τη σχέση μεταξύ της μαρξιστικής επιστημονικής θεωρίας και της πραγματικής ιστορίας διαμέσου του μοντέλου της *άμεσης έκφραστικής* σχέσης, ή οποία εξηγεί άρκετά καλά τη σχέση μεταξύ μιας οργανικής ιδεολογίας και της εποχής της. Η έννοια που επιτρέπει στον Γκράμσι να στοχαστεί αυτή την ολική έκφραστική ένότητα, ή οποία συνδέει τη δομή και την ιδεολογία ενός ιστορικού παρόντος, είναι ο «ιστορικός συνασπισμός», έννοια του Σορέλ. Έδω, νομίζω, έδρευει ή άμφισβητούμενη άρχή του ιστορισμού του Γκράμσι. Έδω ο Γκράμσι έπανευρίσκει αυθόρμητα τη γλώσσα και τη θεωρητική προβληματική που είναι απαραίτητες για κάθε «ιστορισμό».

Με άφετηρία αυτές τις βασικές προϋποθέσεις, είναι δυνατόν να δώσουμε ένα θεωρητικώς ιστοριστικό νόημα στις διατυπώσεις που παρέθεσα εξαρχής — γιατί, αν λάβουμε υπόψη ότι αυτές εδραιώνονται σε όλα τα συμφραζόμενα που ήδη έχω επισημάνει, προσλαμβάνουν αυτό τό νόημα επίσης στον Γκράμσι· αν τώρα επιχειρώ να αναπτύξω, με τον αυστηρότερο δυνατό τρόπο σε έναν τόσο μικρό χώρο, τις συνεξαρτήσεις τους, δεν τό κάνω τόσο για να επιτιμήσω τον Γκράμσι (ο όποιος έχει πολύ μεγάλη ιστορική και θεωρητική ευαισθησία ώστε να μη διατηρεί, όταν είναι ανάγκη, όλες τις αποστάσεις του), αλλά για να καταστήσω *ορατή* μία λανθάνουσα λογική, της οποίας ή επίγνωση μπορεί να καταστήσει κατανοητές ορισμένες από τις θεωρητικές της επιπτώσεις ειδήλλως, ή συνάντηση με αυτές τις επιπτώσεις θά παρέμενε αίνιγματική είτε στο έργο του ίδιου του Γκράμσι, είτε στο έργο ορισμένων που εμπνέονται από αυτόν ή μπορούν να συγκριθούν με αυτόν. Ακόμη και έδω, θά αναλύσω έπομένως —όπως τό έχω ήδη κάμει όσον άφορά την «ιστοριστική» άνάγνωση ορισμένων άποσπασμάτων από τό *Κεφάλαιο*— μία *οριακή κατάσταση*, και θά προσδιορίσω λιγότερο την τάδε ή τη δείνα έρμηνεία (Γκράμσι, Ντέλα Βόλπε, Κολέτι, Σάρτρ κ.λπ.) και περισσότερο τό πεδίο της θεωρητικής προβληματικής, ή οποία κατατρέπει τους διαλογισμούς τους και ένίστε αναδύεται σε κάποιες από τις έννοιές τους, τά προβλήματά τους και τις λύσεις τους.

Σύμφωνα με αυτόν τό σκοπό, και με αυτές τις επιφυλάξεις που δεν είναι άπλως ζήτημα ύφους, τώρα εκλαμβάνω τη διατύπωση: ο μαρξισμός πρέπει να έννοηθεί ως «*άπόλυτος ιστορισμός*» — ως συμπτωματική θέση που θά μάς επιτρέψει να φωτίσουμε τό σύνολο μιας λανθάνουσας πρακτικής. Πώς να έννοήσουμε, υπό την παρούσα προοπτική μας, αυτόν τον ισχυρισμό; "Αν ο μαρξισμός είναι άπόλυτος ιστορισμός, αυτό όφείλεται στο γεγονός ότι ιστοριοποιεί ό,τι άκριβώς στον έγγελιανό ιστορισμό είναι κατ' έξοχήν θεωρητική και πρακτική άρνηση της ιστορίας: τό τέλος της, τό άνυπέρβατο παρόν της Απόλυτης Γνώσης. Στόν άπόλυτο ιστορισμό δεν υπάρχει πιά Απόλυτη Γνώση, άρα τέλος της ιστορίας.

Δέν υπάρχει πιά προνομιακό παρόν, όπου ή ολόκληρη γίνεται *ορατή* και εύανάγνωστη σε μία «ουσιώδη διατομή»

(«*coupe d'essence*»), όπου συνείδηση και έπιστήμη θά συνέπιπταν. Τό γεγονός ότι δεν υπάρχει πιά Απόλυτη Γνώση —ό,τι καθιστά τον ιστορισμό *άπόλυτο*— σημαίνει ότι ή Απόλυτη Γνώση έχει κατ' έαυτήν ιστοριοποιηθεί. "Αν δεν υπάρχει πιά προνομιακό παρόν, όλα τά παρόντα γίνονται στόν ίδιο βαθμό προνομιακά. Από αυτό συνάγεται ότι ο ιστορικός χρόνος έχει, σε καθένα από τά παρόντα του, τέτοια δομή ώστε αυτή καθιστά δυνατή σε κάθε παρόν την «ουσιώδη διατομή» της συγχρονικότητας (*contemporanéité*). "Ωστόσο, επειδή ή μαρξιστική ολόκληρη δεν έχει την ίδια δομή με την έγγελιανή ολόκληρη, επειδή ειδικότερα περιέχει διάφορα επίπεδα ή αναβαθμούς που δεν εκφράζουν άμεσα οι μέν τούς δέ — είναι ανάγκη, για να μπορεί ή μαρξιστική ολόκληρη να επιδέχεται την «ουσιώδη διατομή», να διασυνδέσουμε τά διακριτά αυτά επίπεδα με τέτοιον τρόπο ώστε τό παρόν κάθε επιπέδου να συμπίπτει με όλα τά παρόντα των άλλων επιπέδων, ώστε να είναι «συγχρονικά». Έφεξης, ή κατ' αυτόν τον τρόπο άνασχευασμένη σχέση τους αποκλείει αυτές τις επενέργειες διαστρέβλωσης και αναντιστοιχίας, οι όποιες αντιφάσκουν, στο πλαίσιο της αυθεντικής μαρξιστικής αντίληψης, προς αυτή την ιδεολογική άνάγνωση της συγχρονικότητας. Τό σχέδιο να στοχαστούμε τον μαρξισμό ως (άπόλυτο) ιστορισμό προκαλεί αυτόματα άλυσιδωτές επενέργειες μιας δεσμευτικής λογικής, ή οποία τείνει να υποβιβάζει και να ίσοπεδώσει τη μαρξιστική ολόκληρη στο επίπεδο μιας παραλλαγής της έγγελιανής ολόκληρης, και ή οποία —παρά τις προληπτικές, ρητο-

7. Γκράμσι, *Materialismo Storico*, ό.π., σελ. 8-9.

8. Βλ., π.χ.: «Η φιλοσοφία άπορρέει βεβαίως από την ένυπαρκτική αντίληψη (*conception immanentiste*) της πραγματικότητας, αλλά στο βαθμό που ή τελευταία έχει άποκαθαρθεί από οποιοδήποτε θεωρητικό άρωμα και έχει αναχθεί στην καθαρή ιστορία ή ιστορικότητα, ή στον καθαρό ούμανισμό... Με τον ένυπαρκτισμό (*immanentisme*) δεν συνδέεται μόνο ή φιλοσοφία της πράξης αλλά επίσης ή υποκειμενική της αντίληψη για την πραγματικότητα, στο βαθμό μάλιστα που την αντίστρέφει έφόσον την εξηγεί ως ιστορικό γεγονός, ως «ιστορική υποκειμενικότητα μιας κοινωνικής ομάδας», ως πραγματικό γεγονός που παρουσιάζεται ως κοινωνικό φιλοσοφικής «θεώρησης» και είναι άπλως πρακτικό ένέργημα, ή μορφή ενός συγκεκριμένου κοινωνικού περιεχομένου και ο τρόπος με τον όποιο μπορούμε να κατευθύνουμε τό σύνολο της κοινωνίας ώστε να διαμορφώσει για τον έαυτό της μία ήθική ένότητα...» (*Materialismo Storico*, ό.π., σελ. 191).

"Η ακόμη: «"Αν είναι άναγκαίο, στην αιώνια ροή των γεγονότων, να προσδιορίσουμε τις έννοιες, δίχως τις όποιες θά ήταν άδύνατο να κατανοήσουμε την πραγματικότητα, πρέπει επίσης, και αυτό είναι άπολύτως απαραίτητο, να προσδιορίσουμε και να ύπεθυμίσουμε ότι πραγματικότητα εν κινήσει και έννοια της πραγματικότητας, αν μπορούν να διαχωριστούν λογικά, πρέπει να έννοηθούν *ιστορικά* ως άδιαχώριστη ένότητα» (*ibid.*, σελ. 216).

Οι άπηχσεις του ιστορισμού του Μπογκνάνωφ είναι καταφανείς στο πρώτο άπόσπασμα· στο δεύτερο προβάλλει ή έμπειριστική-θεωρησιακή θέση όλου του ιστορισμού: ή ταυτότητα της έννοιας και του *πραγματικού* (ιστορικού) άντικειμένου.

9. Για την έννοια του «ιστορικού συνασπισμού» βλ. Γκράμσι, *Materialismo Storico*, ό.π., σελ. 39, 231, και προάπτων σελ. 49:

«... ανάγκη να ένισχύσουμε τη θεώρηση του "ιστορικού συνασπισμού", όπου άκριβώς οι υλικές δυνάμεις είναι τό περιεχόμενο και οι ιδεολογίες ή μορφή, διάκριση καθαρα διδακτική μεταξύ της μορφής και του περιεχομένου...».

ρικές κατά προσέγγιση, διακρίσεις— καταλήγει στην άμβλυση, αναγωγή ή παράλειψη των πραγματικών διαφορών οι οποίες διαχωρίζουν τά επίπεδα.

Τό συμπωματικό σημείο όπου αυτή ή αναγωγή των επιπέδων άποκαλύπτεται έμφανώς —δηλαδή κρύβεται πίσω από την κάλυψη μιās «προφάνειας» που την προδίδει (υπό τις δύο σημασίες της λέξης προδίδω [trahir])— μπορούμε να τό προσδιορίσουμε με άκριβεια: στό καθεστώς της επιστημονικής και φιλοσοφικής γνώσης (connaissance). Είδαμε ότι ο Γκράμσι τονίζει τόσο πολύ την πρακτική ένότητα της κοσμοαντίληψης και της ιστορίας ώστε παραμελεί να λάβει υπόψη ό,τι διακρίνει τή μαρξιστική θεωρία από κάθε προηγούμενη ιδεολογία: τό χαρακτήρα της ως επιστημονικής γνώσης. 'Η μαρξιστική φιλοσοφία, την οποία δέν διαχωρίζει σαφώς από τή θεωρία της ιστορίας, υπόκειται στην ίδια μοίρα: ο Γκράμσι, μέσω της έννοιας του «ιστορικού συνασπισμού», τή θέτει σε άμεση έκφραστική σχέση με την παρούσα ιστορία: ή φιλοσοφία είναι έφεξης, άκριβώς όπως έπιθυμούσε ο Χέγκελ (άντιληψη που υιοθετήθηκε από τον Κρότσε), «ιστορία της φιλοσοφίας» και τελικά *ιστορία*. 'Εφόσον κάθε επιστήμη, κάθε φιλοσοφία είναι, όσον άφορά τό πραγματικό τους βάθος, πραγματική ιστορία, ή πραγματική ιστορία καθ' έαυτήν μπορεί να άποκαλείται φιλοσοφία και επιστήμη. Αυτή είναι ή άπροκάλυπτη θέση του Κολέτι που υιοθετεί την έννοια της «καθορισμένης-ιστορικής άφαίρεσης» του Ντέλα Βόλπε, για να δείξει ότι ή καθ' έξοχήν άρετή της θεωρίας του Μάρξ συνίσταται στό γεγονός ότι θεμελιώνει τή διπλή ταυτότητα: ιστορία-επιστήμη και επιστήμη-ιστορία¹⁰.

Πώς όμως μπορούμε να στοχαστούμε στη μαρξιστική θεωρία αυτόν τον διπλό ριζοσπαστικό ίσχυρισμό, να δημιουργήσουμε τις θεωρητικές προϋποθέσεις που θά επιτρέψουν να τον διατυπώσουμε; Μέσω μιās πλήρους σειράς έννοιολογικών διολισθήσεων, που άκριβώς έχουν άποτελέσμα να μειώσουν την άπόσταση μεταξύ των επιπέδων που είχε διακρίνει ο Μάρξ. Καθεμιά από αυτές τις διολισθήσεις γίνεται λιγότερο ευδιάκριτη, ένόσω δέν έχουμε προσέξει τις θεωρητικές διακρίσεις που έχει καταγράψει ή άκριβεια των έννοιών του Μάρξ.

Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Γκράμσι διακηρύσσει διαρκώς ότι μιιά επιστημονική θεωρία —ή ή τάδε ή ή δείνα κατηγορία που έξαρτάται από μιιά επιστήμη— είναι «*υπερδομή*»¹¹ («superstructure») ή «ιστορική κατηγορία» την οποία έξομοιώνει με μιιά «άνθρώπινη σχέση»¹². Στην πραγματικότητα, αυτό σημαίνει ότι άποδίδεται στην έννοια της «υπερδομής» ένα εύρος τό όποιο ο Μάρξ δέν άποδέχεται, έφόσον σε αυτή την έννοια κατατάσσει μόνο: 1) τή νομική και πολιτική υπερδομή, και 2) την ιδεολογική υπερδομή (τις αντίστοιχες «μορφές κοινωνικής συνείδησης»): *στην υπερδομή ο Μάρξ ουδέποτε περιέλαβε* —άν έξαιρέσουμε τά Νεανικά Έργα (ιδιαίτερα στά *Χειρόγραφα του '44*)— *την επιστημονική γνώση*. 'Η επιστήμη —έξισου με τή γλώσσα που, όπως έδειξε ο Στάλιν, έξέρχεται της υπερδομής— δέν μπορεί να ένταχθεί στην κατηγορία της «υπερδομής». 'Η μετάπλαση της επιστήμης σε υπερδομή σημαίνει ότι τή στοχαζόμαστε ως μιιά από αυτές τις «όργανικές» ιδεολογίες που διαμορφώνουν έναν τόσο συμπαγή «συνασπισμό» μαζί με τή δομή, ώστε πρέπει να έξαφανιστούν μαζί με αυτήν! 'Εντούτοις, άκόμη και στη μαρξιστική θεωρία διαβάζουμε ότι οι ιδεολογίες μπορούν να έπιβιώσουν της δομής που τις γέννησε (αυτό άφορά την πλειονότητά

τους: για παράδειγμα ή θρησκεία ή ή ήθική ή ή ιδεολογική φιλοσοφία), όπως έξισου όρισμένα στοιχεία της νομικής και πολιτικής υπερδομής (τό ρωμαϊκό δίκαιο!). 'Όσον άφορά την επιστήμη, αυτή ένδεχομένως μπορεί να γεννηθεί από μιιά ιδεολογία, να άποσυνδεθεί από τό πεδίο της για να συγκροτηθεί ως επιστήμη, αλλά άκριβώς αυτή ή άποσύνδεση, αυτή ή «τομή» έγκαινιάζουν μιιά νέα μορφή ιστορικής ύπαρξης και ιστορικής χρονικότητας, που διασώζουν την επιστήμη (τουλάχιστον σε όρισμένες ιστορικές συνθήκες που διασφαλίζουν την πραγματική συνέχεια της δικής της ιστορίας — όμως δέν συνέβη πάντοτε καθ' αυτόν τον τρόπο) από την κοινή μοίρα μιās μοναδικής ιστορίας: την ιστορία του «ιστορικού συνασπισμού» της ένότητας της δομής και της υπερδομής. 'Ο ιδεαλισμός διαλογίζεται τή χρονικότητα που προσιδιάζει στην επιστήμη, τον άναπτυξιακό της ρυθμό, τον προσιδιάζοντα τύπο της συνέχειάς της και της τονικότητάς της, που μοιάζουν να τή διασώζουν από τις διακυμάνσεις της πολιτικής και οικονομικής ιστορίας μέσω της μορφής της άνιστορικότητας, της άχρονικότητας: ο ιδεαλισμός υποστασιοποιεί καθ' αυτόν τον τρόπο ένα πραγματικό φαινόμενο, που χρειάζεται όλες τις άλλες κατηγορίες για να έννοηθεί, αλλά τό όποιο *πρέπει να έννοηθεί*, μέσω του διαχωρισμού της σχετικά αυτόνομης και χαρακτηριστικής ιστορίας της επιστημονικής γνώσης από τις άλλες τροπικότητες (modalités) της ιστορικής ύπαρξης (τροπικότητες των ιδεολογικών, νομικών και πολιτικών υπερδομών, και τροπικότητα της οικονομικής δομής).

Στόν Κολέτι ή θέση του Γκράμσι —την οποία μόλις υπαινίχνα— έχει γίνει ριζοσπαστική και έκτίθεται μέσω μιās άυστηρής σχέψης. 'Ο Κολέτι γράφει ότι «ή καθορισμένη ή επιστημονική άφαίρεση παράγεται ταυτόχρονα ως ανθρώπινη κοινωνική σχέση· ή ανθρώπινη κοινωνική σχέση ως σχέση της κοινωνίας και της φύσης». Στηρίζει τή διαβεβαίωσή του σε μιιά φράση, *καθαρά φουέρεμπαχική*, από τά *Χειρόγραφα του '44*, ή όποια δηλώνει:

«'Η κοινωνική σχέση του ανθρώπου προς τον άνθρωπο είναι ή θεμελιακή άρχή (principe) της θεωρίας».

Αυτό τό παράθεμα του άνοίγει τό δρόμο:

«'Η λογική [ή επιστήμη της λογικής] συγκροτείται ταυτόχρονα με την κοινωνιολογία, διαμέσου της ίδιας σχέσης ένότητας-διάκρισης, σχέσης που συνδέει μεταξύ τους τή συνείδηση και τό κοινωνικό Είναι: ή Λογική μεταπίπτει συνεπώς στην επιστήμη της ιστορίας, αλλά και ή επιστήμη της ιστορίας μεταπίπτει στην ιστορία» (ibid.).

'Ας παραμείνουμε μιιά στιγμή σε αυτά τά άποσπάσματα, αξιοσημείωτα λόγω της σαφήνιάς τους και της συνείδησής τους. Μās δείχνουν, καθ' έαυτά, τό κεντρικό έπιχείρημα που μαρτυρεί τή συνοχή τους: αυτό τό «ταυτόχρονα» («en même temps»), στοιχείο άπαραίτητο για την έκφραση της δομής της συγχρονικότητας. 'Αν ή «καθορισμένη ή επιστημονική άφαίρεση παράγεται ταυτόχρονα ως ανθρώπινη κοινωνική σχέση»· άν ή «λογική συγκροτείται ταυτόχρονα με την κοινωνιολογία», τότε δέν πρόκειται για τό τυχαίο μιās στιγμιαίας σύμπτωσης — αλλά για ούσιώδη ανάγκη που μεταπλάσσει τή χρονική συγχρονικότητα στην αισθητή ύπαρξιακή μορφή μιās έκφραστικής ταυτότητας. Αυτή είναι άκριβώς ή θέση του Χέγκελ: ή φιλοσοφία δέν είναι παρά ή ούσία του Παρόντος της ιστορικής Στιγμής της 'Ιδέας μέσα στό στοιχείο

της σκέψης· έφεξης ή φιλοσοφία (ή ή επιστήμη — όπως άλλωστε, σέ άλλα «στοιχεία», ή θρησκεία ή ή τέχνη, ή οποιοσδήποτε άλλος πολιτισμικός σχηματισμός) δέν είναι παρά ή έκφραση, δηλαδή ή παρουσία άκριβώς του "Όλου, μέσα σέ αυτή τήν «pars totalis» («όλικό μέρος») ή όποία είναι τό «στοιχείο» είτε τής έννοιας είτε τής άναπαράστασης είτε του αίσθητου κ.λπ. "Αν ό,τι συμβαίνει στή Λογική, στήν κοινωνιολογία ή σέ κάποια άλλη επιστήμη τελικά είναι άπλώς (πραγματική) ιστορία, αυτό σημαίνει ότι ή συγχρονικότητα του «ταυτόχρονα» είναι ό χρονικός δείκτης μιās έκφραστικής σχέσης, ή όποια μεταπλάσσει τήν τάδε επιστήμη, φιλοσοφία ή τέχνη, στήν αυτοπρόσωπη εμφάνιση τής συγκεκριμένης ιστορίας μέσα στό στοιχείο τής σκέψης, τής αισθητής άναπαράστασης κ.λπ.

Αυτή ή δομή τής συγχρονικότητας μάς εισάγει έφεξης στό μυστήριο αυτών των διαδοχικών άναγωγών. Ένώπιόν μας βλέπουμε νά επαναλαμβάνεται μιά άμειλικτη κλιμάκωση πτώσεων, ή όποία έχει άποτέλεσμα νά «μεταπίπτει» μιά δεδομένη επιστήμη (λογική, κοινωνιολογία κ.λπ.) στήν επιστήμη τής ιστορίας, και ή επιστήμη τής ιστορίας στήν άπλούστατη ιστορία, σάν νά μεταπίπτουν στήν τελευταία, δηλαδή στήν πρώτη, αλήθεια τους. Γνωρίζουμε τό νόμο πού διέπει αυτό τό θέαμα. Έδώ, ή πτώση τής επιστήμης στήν επιστήμη τής ιστορίας είναι άπλώς ή προτελευταία πτώση μιās θεωρητικής πτώσης: αυτή πού κατακρημνίζει τή θεωρία τής ιστορίας στήν *πραγματική* ιστορία· πού άνάγει τό (θεωρητικό) άντικείμενο τής επιστήμης τής ιστορίας στήν πραγματική ιστορία· πού συγγείνει συνεπώς τό γνωστικό άντικείμενο μέ τό πραγματικό άντικείμενο. Η πτώση αυτή δέν είναι τίποτε άλλο από μιά πτώση στήν έμπειριστική ιδεολογία, σκηνοθεσία όπου τούς ρόλους υποδύονται ή φιλοσοφία και ή πραγματική ιστορία. Παρά τή θαυμάσια ιστορική και πολιτική του μεγαλοφυΐα, ό Γκράμσι δέν απέφυγε αυτόν τόν έμπειριστικό πειρασμό όταν θέλησε νά στοχαστεί τό καθεστώς τής επιστήμης, και προπάντων (γιατί έλάχιστα ασχολείται μέ τήν επιστήμη) τής φιλοσοφίας. Διαρκώς διακατέχεται από τό ζήλο νά στοχαστεί τή σχέση μεταξύ τής πραγματικής ιστορίας και τής φιλοσοφίας ως σχέση έκφραστικής ένότητας, όποιοσδήποτε και άν είναι οι διαμεσολαβήσεις πού αναλαμβάνουν τήν ευθύνη νά διασφαλίσουν αυτήν τή σχέση¹³. Είδαμε πώς, γι' αυτόν, ό φιλόσοφος είναι σέ τελευταία άνάλυση ό «πολιτικός»· γι' αυτόν, ή φιλοσοφία είναι τό άμεσο προϊόν (υπό τήν επιφύλαξη όλων των «άναγκαίων διαμεσολαβήσεων») τής δραστηριότητας και τής έμπειρίας των μαζών, τής οικονομικοπολιτικής πράξης: οι έπαγγελματίες φιλόσοφοι άπλώς δανειζουν τή φωνή τους και τούς τύπους των λόγων τους σέ αυτήν τή φιλοσοφία τής «όρθοφροσύνης» («bon sens») —δίχως νά έχουν τήν ικανότητα νά αλλάξουν τήν ύπόστασή της— ή όποία έχει ήδη ολοκληρωθεί άνεξάρτητα από αυτούς και όμιλεί διαμέσου τής ιστορικής πράξης. Αυθόρμητα, ό Γκράμσι επανευρίσκει ως άπαραίτητη αντίθεση πρós τήν έκφραση τής σκέψης του άκριβώς τίς διατυπώσεις του Φόουερμαχ, ό όποιος σέ ένα περιβόητο κείμενο του 1839 αντιπαραθέτει τή φιλοσοφία πού παρήγαγε ή πραγματική ιστορία πρós τή φιλοσοφία πού παρήγαγαν οι φιλόσοφοι — διατυπώσεις πού αντιπαραθέτουν τήν πράξη πρós τή θεωρησιακή γνώση. Άκριβώς διαμέσου των όρων τής φοουερμαχιστικής «άντιστροφής» τής θεωρησιακής γνώσης σέ «συγκεκριμένη» φιλοσοφία, ό Γκράμσι επιδιώκει

νά άποσπάσει από τόν ιστορισμό του Κρότσε τό θετικό του στοιχείο: νά «άντιστρέψει» τόν θεωρησιακό ιστορισμό του Κρότσε, νά τόν επαναστηρίξει στά πόδια του για νά τόν μεταπλάσσει σέ μαρξιστικό ιστορισμό — και νά βρει έκ νέου τήν πραγματική ιστορία, τή «συγκεκριμένη ιστορία». "Αν είναι «άληθές» ότι ή «άντιστροφή» μιās προβληματικής διατηρεί τή δομή καθ' έαυτήν αυτής τής προβληματικής, δέν θά μάς εκπλήξει τό γεγονός ότι ή άμεση έκφραστική σχέση (μέ όλες τίς άναγκαίες «διαμεσολαβήσεις»), τήν όποία στοχάστηκαν ό Χέγκελ ή ό Κρότσε μεταξύ τής πραγματικής ιστορίας και τής φιλοσοφίας, επανευρίσκεται στήν άντεστραμμένη θεωρία: άκριβέστατα στήν άμεση έκφραστική σχέση πού ό Γκράμσι επιχείρησε νά έγκαθιδρύσει μεταξύ τής πολιτικής (πραγματικής ιστορίας) και τής φιλοσοφίας.

Όστόσο, δέν άρκει νά μειώσουμε στό έλάχιστο τήν άπόσταση πού διαχωρίζει στήν κοινωνική δομή τόν ιδιόμορφο τόπο των θεωρητικών, φιλοσοφικών και επιστημονικών μορφωμάτων από τήν πολιτική πρακτική, συνεπώς τόν τόπο τής θεωρητικής πρακτικής από τόν τόπο τής πολιτικής πρακτικής· πρέπει ακόμη νά έφοδιαστούμε μέ μιά έννοια τής θεωρητικής πρακτικής πού έπεξηγει και καθιερώνει τή διακρηχθείσα ταυτότητα μεταξύ τής φιλοσοφίας και τής πολιτικής. Αυτή ή λανθάνουσα άπαιτηση έξηγει όρισμένες νέες έννοιολογικές διολισθήσεις, πού έχουν έκ νέου άποτέλεσμα τή *μείωση* τής διάκρισης μεταξύ των επιπέδων.

Σέ αυτή τήν έρμηνεία, ή θεωρητική πρακτική τείνει νά χάσει κάθε ιδιαιτερότητα, για νά άναχθεί στήν *ιστορική πρακτική* γενικά, κατηγορία υπό τήν όποία ή σκέψη έχει έπεξεργαστεί τόσες διαφορετικές μορφές παραγωγής όπως ή οικονομική πρακτική, ή πολιτική πρακτική, ή ιδεολογική πρακτική και ή επιστημονική πρακτική. Αυτή ή έξομοίωση, έντούτοις, θέτει όρισμένα άκανθώδη προβλήματα: ό ίδιος ό Γκράμσι άναγνωρίζει ότι ό άπόλυτος ιστορισμός κινδυνεύει νά προσκρούσει στή θεωρία των ιδεολογιών. Όστόσο, όταν αντιπαραβάλλει τίς *Θέσεις για τόν Φόουερμαχ* πρós μιιά φράση του "Ενγκελς (ή ιστορία ως «βιομηχανία και πειραματισμός»), διατυπώνει τό έπιχείρημα πού οδηγεί σέ κάποια λύση, προτείνοντας τό μοντέλο μιās πρακτικής πού είναι ικανή νά ένοποιήσει υπό τήν έννοιά της όλες αυτές τίς διαφορετικές πρακτικές. Η προβληματική του άπόλυτου ιστορισμού *άπαιτούσε* νά λυθεί αυτό τό πρόβλημα: δέν είναι τυχαίο ότι ένώπιον αυτού του έμπειριστικού προβλήματος ή προβληματική αυτή τείνει νά προτείνει μιά λύση έμπειριστικού πνεύματος. Τό μοντέλο αυτό μπορεί, για παράδειγμα, νά είναι τό αντίστοιχο τής *πειραματικής πρακτικής*, δανεισμένο όχι τόσο από τήν πραγματικότητα τής σύγχρονης επιστήμης αλλά από μιά όρισμένη ιδεολογία τής σύγχρονης επιστήμης. Ό Κολέτι

10. Colletti, «Εισαγωγή» στά *Quaderni filosofici di Lenin*, σελ. CIII.

11. Βλ. τίς έκπληκτικές σελίδες του Γκράμσι για τήν επιστήμη: *Materialismo Storico*, ό.π., σελ. 54-57.

«Στήν πραγματικότητα ή επιστήμη είναι επίσης μιά υπερδομή, μιά ιδεολογία», αὐτ., σελ. 56. Πρβλ. επίσης αὐτ., σελ. 162.

12. *Materialismo Storico*, ό.π., σελ. 160.

13. Για τήν έννοια τής διαμεσολάβησης, βλ. τόμ. I, Κεφ. I, παράγ. 18.

υιοθέτησε αυτή την υπόδειξη του Γκράμσι και υποστήριξε ότι η ιστορία έχει, ακριβώς όπως και η πραγματικότητα, μία «πειραματική δομή», συνεπώς ότι είναι, στην ουσία της, δομημένη ως πειραματισμός. Έφθσον η πραγματική ιστορία, από τη μεριά της, διακηρύσσεται κατ' αυτόν τον τρόπο ως «βιομηχανία και πειραματισμός» — και όλη η επιστημονική πρακτική όριζεται, από τη δική της μεριά, ως πειραματική πρακτική, έφεξης ή ιστορική πρακτική και ή θεωρητική πρακτική έχουν άπλως την ίδια και μοναδική δομή. Ο Κολέτι προωθεί τή σύγκριση ως τή ακρότητά της, βεβαιώνοντας ότι ή ιστορία περιλαμβάνει στο Είναί της, ακριβώς όπως και ή έπιστήμη, τή στιγμή τής υπόθεσης πού είναι απαραίτητη για τή σκηνοθεσία τής δομής του πειραματισμού, σύμφωνα μέ τά σχήματα του Κλώντ Μπερνάρ. Έφθσον ή ιστορία δέν παύει, στή ζωντανή πολιτική δράση, νά προκαταλαμβάνει τόν έαυτό της (μέσω των προβολών στο μέλλον, απαραίτητων για κάθε δράση), είναι μάλλον υπόθεση και έπαλήθευση έν δράσει, ακριβώς όπως ή πρακτική τής πειραματικής έπιστήμης. Λόγω αυτής τής ταυτότητας τής ουσιαστικής δομής, ή θεωρητική πρακτική μπορεί νά έξομοιωθεί μέ τήν ιστορική πρακτική — και ή άναγωγή του τόπου τής θεωρητικής πρακτικής στον τόπο τής πολιτικής ή κοινωνικής πρακτικής μπορεί έφεξης νά θεμελιωθεί στήν άναγωγή των πρακτικών σε μία μοναδική δομή.

Μνημόνευσα τό παράδειγμα του Γκράμσι και του Κολέτι. Αυτό δέν όφειλεται στο γεγονός ότι είναι τά μοναδικά δυνατά παραδείγματα θεωρητικών παραλλαγών τής ίδιας θεωρητικής σταθεράς: τής προβληματικής του ιστορισμού. Μία προβληματική ούδέποτε επιβάλλει άπολύτως ταυτόσημες παραλλαγές στις σκέψεις πού διασχίζουν τό πεδίο της: μπορούμε νά διασχίσουμε ένα πεδίο επιλέγοντας πολύ διαφορετικές όδους, έφθσον μπορούμε νά τό προσεγγίσουμε από διάφορες κατευθύνσεις. Άλλά ή συνάντηση μέ αυτό προϋποθέτει ότι υποκύπτουμε στο νόμο του, ό όποιος προκαλεί τόσες διαφορετικές έπιπτώσεις όσες είναι οι διαφορετικές σκέψεις πού τό συναντούν: ώστόσο, όλες αυτές οι έπιπτώσεις έχουν από κοινού όρισμένα ταυτόσημα χαρακτηριστικά, έφθσον είναι οι έπιπτώσεις τής ίδιας δομής: τής δομής τής προβληματικής πού έχουμε συναντήσει.

Άς δώσουμε ένα παράδοχο παράδειγμα: όλοι γνωρίζουν ότι ή σκέψη του Σάρτρ δέν προέρχεται μέ κανέναν τρόπο από τήν γκραμισιανή έρμηνεία του μαρξισμού: έχει τελείως διαφορετικές άπαρχές. Ωστόσο, όταν συνάντησε τόν μαρξισμό, ό Σάρτρ άμέσως πρότεινε, για λόγους πού προσιδιάζουν έντελώς στον ίδιο, μία ιστορικιστική έρμηνεία του μαρξισμού (μολονότι άναμφίβολα δέν θά συμφωνούσε νά τής δώσει αυτό τό όνομα) διακηρύσσοντας ότι οι μεγάλες φιλοσοφίες (παραθέτει τή φιλοσοφία του Μάρξ, κατόπιν του Λόκ και των Κάντ-Χέγκελ) είναι «άνυπέρβατες, ένόσω δέν έχουμε υπερβεί τήν ιστορική στιγμή, έκφραση τής οποίας είναι αυτές οι φιλοσοφίες» (*Κριτική του Διαλεκτικού Λόγου [Critique de la Raison Dialectique]*, Παρίσι, Gallimard, 1960, σελ. 17). Στο έργο αυτό έπανευρίσκουμε, υπό μία μορφή πού προσιδιάζει στον Σάρτρ, τις δομές τής συγχρονικότητας, τής έκφρασης και του άνυπέρβατου («τό μηδέν δέν μπορεί νά υπερπηδήσει τό χρόνο του» του Χέγκελ), οι όποιες, γι' αυτόν, έκφράζουν όρισμένες ειδικεύσεις τής μεζονος έννοιας του: τής *όλοποίησης (totalisation)* αλλά δημιουργούν παρ' όλα αυτά, υπό τή μορ-

φή τής ειδικεύσης αυτής τής έννοιας πού προσιδιάζει στον ίδιο, τις απαραίτητες έννοιολογικές έπιπτώσεις τής συνάντησής του μέ τή δομή τής ιστορικιστικής προβληματικής. Οι έπιπτώσεις αυτές δέν είναι οι μοναδικές: δέν θά έκπλαγούμε άν δούμε τόν Σάρτρ νά έπανευρίσκει, μέ τά δικά του μέσα, μία θεωρία των «ιδεολόγων» (*ibid.*, σελ. 17-18) (οί όποιοι ρευστοποιούν και σχολιάζουν μία μεγάλη φιλοσοφία και τή διαβιβάζουν στήν πρακτική ζωή των ανθρώπων), ή όποια μοιάζει —σε άρκετά σημεία— νά γειτινάζει έξαιρετικά προς τήν γκραμισιανή θεωρία των οργανικών διανοουμένων.¹⁴ Έξίσου δέν θά έκπλαγούμε άν δούμε ότι ό Σάρτρ κάνει τήν ίδια *άναγκαία άναγωγή* των διαφορετικών πρακτικών (των διαφορετικών έπιπέδων πού διέκρινε ό Μάρξ) σε μία μοναδική πρακτική: στον Σάρτρ, για λόγους πού σχετίζονται ακριβώς μέ τις δικές του φιλοσοφικές άπαρχές, υπεύθυνη νά διεκπεραιώσει — μέ τό αντίτιμο πολλών «διαμεσολαβήσεων» (ό Σάρτρ είναι ό κατ' έξοχήν φιλόσοφος των διαμεσολαβήσεων: ή λειτουργία τους ακριβώς άποβλέπει νά διασφαλίζει τήν ένότητα στήν άρνηση των διαφορών) — τήν ένότητα τόσο διαφορετικών πρακτικών όπως είναι ή έπιστημονική πρακτική και ή οικονομική ή πολιτική πρακτική, δέν είναι ή έννοια τής πειραματικής πρακτικής αλλά άπλούστατα ή έννοια τής «πράξης».

Δέν μπορώ νά άναπτύξω αυτές τις υπερβολικά σχηματικές παρατηρήσεις. Μπορούν, έντούτοις, νά σχηματίσουν μία ιδέα των συνεξαρτήσεων — πού κατ' άνάγκη περιέχονται σε κάθε ιστορικιστική έρμηνεία του μαρξισμού — και των ιδιαίτερων έννοιών πού πρέπει νά παραγάγει αυτή ή έρμηνεία για νά άπαντήσει στα προβλήματα πού θέτει στον έαυτό της, τουλάχιστον όταν επιδιώκει — όπως συμβαίνει στήν περίπτωση του Γκράμσι, του Κολέτι ή του Σάρτρ — νά είναι θεωρητικά άπαιτητική και άυστηρή. Η έρμηνεία αυτή μπορεί νά στοσσει τόν έαυτό της μόνο υπό τήν προϋπόθεση μιας πλήρους συστοιχίας άναγωγών πού είναι τό άποτέλεσμα, σύμφωνα μέ τό καθεστώς τής παραγωγής των έννοιών, του έμπειριστικού χαρακτήρα του σχεδίου της. Για παράδειγμα, μόνο υπό τήν προϋπόθεση ότι άνάγουμε όποιαδήποτε πρακτική στήν πειραματική πρακτική ή στήν «πράξη» έν γένει και κατόπιν έξομοιώνουμε αυτήν τή μητέρα πρακτική μέ τήν πολιτική πρακτική, είναι δυνατόν νά έννοηθούν όλες αυτές οι πρακτικές ως άπόρροια τής «πραγματικής» ιστορικής πρακτικής, είναι δυνατόν νά έννοηθούν ή φιλοσοφία, άκόμη και ή έπιστήμη, και συνεπώς έξίσου ό μαρξισμός, ως ή «έκφραση» τής πραγματικής ιστορίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο κατορθώνουμε νά υποβιάσουμε άκόμη και τήν έπιστημονική γνώση, ή τή φιλοσοφία, και έν πάση περιπτώσει τή μαρξιστική θεωρία στο έπίπεδο τής ένότητας τής οικονομικοπολιτικής πρακτικής, στήν καρδιά τής «ιστορικής» πρακτικής, στήν «πραγματική» ιστορία. Έτσι, φθάνουμε στο άποτέλεσμα πού άπαιτούν, μάλιστα ως θεωρητική προϋπόθεσή τους, όλες οι ιστορικιστικές έρμηνείες του μαρξισμού: στο μετασχηματισμό τής μαρξιστικής όλότητας σε μία παραλλαγή τής έγγελιανής όλότητας.

Η ιστορικιστική έρμηνεία του μαρξισμού μπορεί νά καταλήξει σε αυτή τήν τελευταία έπίπτωση: στήν πρακτική άρνηση τής διάκρισης μεταξύ τής έπιστήμης τής ιστορίας (ιστορικός ύλισμός) και τής μαρξιστικής φιλοσοφίας (διαλεκτικός ύλισμός). Στήν τελευταία αυτή άναγωγή ή μαρξιστική φιλοσοφία χάνει πρακτικά τό λόγο ύπαρξής της προς όφελος τής θεωρίας τής ιστορίας: ό διαλεκτικός ύλισμός έξαφανίζεται μέσα

στον ιστορικό υλισμό.¹⁵ Αυτό είναι σαφώς όρατό στον Γκράμσι και στην πλειονότητα των όπαδών του: όχι μόνο η λέξη διαλεκτικός υλισμός αλλά και η έννοια μιας μαρξιστικής φιλοσοφίας —ή οποία προσδιορίζεται από ένα ιδιότυπο αντικείμενο— τούς υποβάλλει τις πιο ζωηρές επιφυλάξεις. Θεωρούν ότι η άπλη ιδέα μιας θεωρητικά αυτόνομης φιλοσοφίας (λόγω του αντικειμένου της, της θεωρίας της, της μεθόδου της), άρα διακριτής από την επιστήμη της ιστορίας, οδηγεί τον μαρξισμό πίσω στη μεταφυσική, στην αποκατάσταση μιας Φιλοσοφίας της Φύσης, της οποίας πρωτουργός ήταν μάλλον ο Ένγκελς.¹⁶ Εφόσον κάθε φιλοσοφία είναι ιστορία, ή «φιλοσοφία της πράξης» δεν μπορεί να είναι, ως φιλοσοφία, παρά η φιλοσοφία της ταυτότητας: φιλοσοφία-ιστορία, ή: επιστήμη-ιστορία. Έπειδή δεν έχει πια δικό της ιδιότυπο αντικείμενο, η μαρξιστική φιλοσοφία χάνει εφεξής τό καθεστώς της ως αυτόνομου κλάδου και ανάγεται, σύμφωνα με τη ρήση του Γκράμσι, σε μία άπλη «ιστορική μεθοδολογία», δηλαδή στην άπλη αυτόσυνειδησία της ιστορικότητας της ιστορίας, στο διαλογισμό για την παρουσία της πραγματικής ιστορίας σε όλες τις εκδηλώσεις της:

«Αποκομμένη από τη θεωρία της ιστορίας και της πολιτικής, η φιλοσοφία δεν μπορεί να είναι παρά μεταφυσική — ενώ η μεγάλη κατάκτηση της ιστορίας της σύγχρονης σκέψης, ή οποία παρουσιάζεται υπό τη μορφή της φιλοσοφίας της πράξης, είναι ακριβώς η συγκεκριμένη ιστορικοποίηση (*l' historicisation concrète*) της φιλοσοφίας και η ταύτισή της με την ιστορία» (Gramsci, *Materialismo Storico*, ό.π., σελ. 133).

Αυτή η ιστορικοποίηση της φιλοσοφίας τήν ανάγει εφεξής στο καθεστώς μιας ιστορικής μεθοδολογίας:

«Νά στοχαστούμε μία φιλοσοφική διαβεβαίωση ως αληθινή σε μία καθορισμένη περίοδο της ιστορίας (δηλαδή ως αναγκαία και αδιάσπαστη έννοια μιας καθορισμένης ιστορικής δραστηριότητας, μιας καθορισμένης πράξης), αλλά ως παρωχημένη και «κενή» νοήματος σε μία μεταγενέστερη περίοδο —δίχως να εμπίπτουμε στο σκεπτικισμό και στον ήθικό και ιδεολογικό σχετικισμό, πράγμα που σημαίνει ότι *έννοούμε τη φιλοσοφία ως ιστορικότητα*— είναι ένα δύσκολο νοητικό έγχειρημα... Ο συγγραφέας (Μπουχάριν) δεν κατορθώνει να επεξεργαστεί την έννοια της φιλοσοφίας της πράξης ως «ιστορικής μεθοδολογίας», ούτε την τελευταία ως φιλοσοφία, ως τη μοναδική συγκεκριμένη φιλοσοφία, δηλαδή δεν κατορθώνει να θέσει ούτε να λύσει, από την άποψη της πραγματικής διαλεκτικής, τό πρόβλημα που ο Κρότσε έθεσε και προσπάθησε να τό λύσει από τη θεωρησιακή σκοπιά».

Μέ τις τελευταίες αυτές λέξεις, νά πού επιστρέφουμε στις άπαρχές: στον έγγελικό ιστορικισμό —πού έγινε «ριζοσπαστικός» από τον Κρότσε—, του οποίου η «άντιστροφή» ήταν αρκετή ώστε αυτός νά μεταπηδήσει από τη θεωρησιακή φιλοσοφία στη «συγκεκριμένη» φιλοσοφία, από τη θεωρησιακή διαλεκτική στην πραγματική διαλεκτική κ.λπ. Τό θεωρητικό έγχειρημα νά έρμηνευθεί ό μαρξισμός ως ιστορικισμός δεν εξέρχεται από τά *άπόλυτα όρια* όπου έπιτελείται, έχοντας ως χρονική άφετηρία τον Φόουερμαχ, αυτή η «άντιστροφή» της θεωρησιακής γνώσης στην πράξη, της άφαιρέσης στο «συγκεκριμένο»: τά όρια αυτά προσδιορίζονται από την έμπειριστική προβληματική, έξαιλωμένη στην έγγελική θεωρησιακή γνώση από την όποια καμία «άντιστροφή» δεν μπορεί νά μάς απελευθερώσει.¹⁷

Στις διάφορες θεωρητικές άναγωγές, άπαραίτητες για την ιστορικιστική έρμηνεία του Μάρξ, και στις έπιπτώσεις τους, βλέπουμε συνεπώς καθαρά νά έμφανίζεται η θεμελιακή δομή κάθε ιστορικισμού: η συγχρονικότητα που καθιστά δυνατή μία άνάγνωση-διατομή της ουσίας. Βλέπουμε έπίσης, έφρσον πρόκειται για τη θεωρητική της προϋπόθεση, τη δομή αυτή —είτε τό θέλουμε είτε όχι— νά έπιβάλλεται στη δομή της μαρξιστικής δλότητας, νά τη μετασχηματίζει και νά μειώνει την πραγματική άπόσταση που χωρίζει τά διάφορα έπίπεδά της. Η μαρξιστική ιστορία «ξανάπέφτει» στην ιδεολογική έννοια της ιστορίας, κατηγορία της χρονικής παρουσίας και της χρονικής συνέχειας: στην οικονομικοπολιτική πρακτική της πραγματικής ιστορίας, μέσω της ιστοπεδατικής σύνθλιψης των έπιστημών, της φιλοσοφίας και των ιδεολογιών πάνω στην ένότητα των παραγωγικών σχέσεων και των παραγωγικών δυνάμεων, δηλαδή, πραγματικά, πάνω στην *υποδομή (infrastructure)*. * Όσο παράδοξο και άν είναι αυτό τό συμπέρασμα —άναμφισβήτητο θά μέ έπιτιμήσουν έπειδή τό εκφράζω— είμαστε όπωσδήποτε υποχρεωμένοι νά τό συναγάγουμε από την άποψη της θεωρητικής προβληματικής του, και όχι από την αντίστοιχη των πολιτικών του προθέσεων και του πολιτικού του ύφους, αυτός ό ούμανιστικός και ιστορικιστικός υλισμός έπανευρίσκει τις βασικές θεωρητικές άρχές της οικονομιστικής και μηχανιστικής έρμηνείας της Β' Διεθνούς. Άν ή ίδια αυτή θεωρητική προβληματική μπορεί νά στήριξει πολιτικές διαφορετικής έμπνευσης, μία μοιροκρατική και άλλη βολονταριστική, μία παθητική και άλλη ένσυνειδητη και δραστήρια — αυτό γίνεται μέσω των τεχνασμάτων του θεωρητι-

14. Άκόμη και στον Γκράμσι (*Materialismo Storico*, ό.π., σελ. 197) έντοπιζουμε μέ τούς ίδιους όρους τη σαρτρική διάκριση μεταξύ της φιλοσοφίας και της ιδεολογίας.

15. Μπορούμε νά παρατηρήσουμε, για τούς ίδιους δομικούς λόγους, την αντίστροφη *έπίπτωση*: στον Σάρτρ μπορούμε έξίσου νά πούμε ότι η μαρξιστική επιστήμη της ιστορίας γίνεται φιλοσοφία.

16. Βλ. την κριτική του Γκράμσι για τό έγχειρίδιο του Μπουχάριν έπίσης του Κολέτι την «Είσαγωγή», ό.π., *passim*.

17. Προηγουμένως μιλούσα για τις ιδιότυπες άπαρχές της φιλοσοφίας του Σάρτρ. Ό Σάρτρ στοχάζεται μέσω του Ντεκάρτ, του Κάντ, του Χούσερλ και του Χέγκελ: ώστόσο ή βαθύτερη σκέψη του κατάγεται άναμφισβήτητο από τον Πολιτζέρ (Politzer) και (παρά την ένδεχόμενη παραδοξότητα αυτής της σύγκρισης) δευτερευόντως από τον Μπεργκσόν. Άλλά ό Πολιτζέρ είναι ό Φόουερμαχ της σύγχρονης έποχής: τό βιβλίο του *Κριτική των άρχών της Ψυχολογίας (Critique des fondements de la psychologie)* είναι ή κριτική της θεωρησιακής Ψυχολογίας εν όνόματι μιας *συγκεκριμένης Ψυχολογίας*. Ό Σάρτρ θά μπορούσε νά πραγματευθεί τά θέματα του Πολιτζέρ ως «φιλοσοφήματα»: δεν έγκατέλειψε την έμπνευσή του: όταν ό σαρτρικός ιστορικισμός άντιστρέφει την «δλότητα», τις *άφαιρέσεις* του δογματικού μαρξισμού μέσω μιας θεωρίας της *συγκεκριμένης* υποκειμενικότητας, «επαναλαμβάνει» έπίσης, σε άλλους χώρους και σε συνάρτηση μέ άλλα αντικείμενα, μία «άντιστροφή» που, από τον Φόουερμαχ ως τον νεαρό Μάρξ και τον Πολιτζέρ, άπλως διατηρεί, υπό τη φαινομενότητα της κριτικής του, την ίδια προβληματική.

* «Η λέξη αυτή είναι πολύ μεταγενέστερη του Μάρξ και του Ένγκελς, δεν είναι έννοια της (μαρξικής) θεωρίας» (*Dictionnaire critique du marxisme*, Παρίσι, P.U.F., 1982, σελ. 462). Η δόκιμη λέξη είναι *βάση* (Σ.τ.Μ.).

κου «παιγνιδιού», τά όποια περιλαμβάνει, όπως κάθε ιδεολογία, αυτή ή ιδεολογική θεωρητική προβληματική. Στην περίπτωση αυτή, άπονέμοντας, μέσω μιās αντισταθμιστικής έναλλαγής θέσεων, στην ύποδομή (infrastructure) τίς δραστικότερες ιδιότητες τής πολιτικής και ιδεολογικής ύπερδομής (superstructure), τό είδος αυτό του ιστορικισμού κατόρθωσε νά έναντιωθεί πολιτικά πρός τίς θέσεις τής Β' Διεθνούς. Αυτό τό έγχείρημα τής μετάθεσης ιδιοτήτων μπορεί νά έννοηθεί υπό διάφορες μορφές: επενδύοντας, γιά παράδειγμα, τήν πολιτική πρακτική μέ όρισμένες ιδιότητες τής φιλοσοφίας και τής θεωρίας (ό αυθορμητισμός)· άπονέμοντας στην οικονομική «πράξη» όλες τίς δραστικές άρετές, άκόμη και έκρηκτικές, τής πολιτικής (ό άναρχοσυνδικαλισμός)· ή άναθέτοντας στην πολιτική συνείδηση και άποφασιστικότητα τήν αίτιοκρατία του οικονομικού (ό βολонταρισμός). "Όλα αυτά τά συνοψίζω σέ μία φράση: άν υπάρχουν όπωσδήποτε δύο διακριτοί τρόποι πού έπιτρέπουν νά ταυτίσουμε τήν ύπερδομή μέ τήν ύποδομή ή τή συνείδηση μέ τήν οικονομία, ένας πού βλέπει στή συνείδηση και στην πολιτική άποκλειστικά τήν οικονομία όταν ό άλλος έμποτίζει τήν οικονομία μέ τήν πολιτική και τή συνείδηση — ή δραστική δομή τής ταύτισης είναι πάντοτε μόνο μία: ή δομή τής προβληματικής πού ταυτίζει θεωρητικά, άνάγοντας τό ένα στό άλλο, τά άντιμέτωπα έπίπεδα. Αυτή άκριβώς ή κοινή δομή τής θεωρητικής προβληματικής γίνεται όρατή όταν δέν έξετάζουμε τίς θεωρητικές ή πολιτικές προθέσεις τής μηχανιστικής οικονομιστικής θεώρησης από τή μία μεριά, και του ούμανισμού ιστορικισμού από τήν άλλη — αλλά αναλύσουμε τήν έσωτερική λογική του έννοιολογικού μηχανισμού τους.

"Ας μου έπιτραπεί νά κάνω άκόμη μία παρατήρηση γιά τή σχέση μεταξύ ούμανισμού και ιστορικισμού. Σαφέστατα δέν είναι αδιανόητος ένας μή ιστοριστικός ούμανισμός, όπως έπίσης ένας μή ούμανιστικός ιστορισμός. Έδω, έννοείται, όμιλw πάντοτε μόνο γιά έναν θεωρητικό ούμανισμό και ιστορικισμό, οί όποιοι έξετάζονται διαμέσου τής λειτουργίας τους ως θεωρητικής θεμελίωσης τής έπιστήμης και τής μαρξιστικής φιλοσοφίας. Τό γεγονός ότι ή ζωή μας διαπνέεται από τήν ήθική ή τή θρησκεία ή από αυτή τήν ήθικοπολιτική ιδεολογία πού όνομάζεται σοσιαλδημοκρατία είναι άρκετό ώστε νά άρθρώσουμε μία ούμανιστική αλλά μή ιστοριστική έρμηνεία του Μάρξ: δέν χρειάζεται παρά νά διαβάσουμε τόν Μάρξ στό «φως» μιās θεωρίας τής «άνθρώπινης φύσης», είτε αυτή είναι θρησκευτική, ήθική είτε άνθρωπολογική (βλ. τούς Ποντίφηκες Καλβέζ και Μπιγκό και τόν κύριο Ρυμπέλ, μετά τούς σοσιαλδημοκράτες Λάντσχουτ και Μάγιερ, πρώτους έκδότες των Νεανικών Έργων του Μάρξ). Τό έγχείρημα νά αναγάγουμε τό Κεφάλαιο σέ μία ήθική έμπνευση είναι παιγνίδι γιά μικρά παιδιά: άρκει νά στηριχτούμε στή ριζοσπαστική άνθρωπολογία των Χειρογράφων του '44. Άλλά, άντίστροφα, μπορούμε έπίσης νά θεωρήσουμε ως δυνατή μία μή ούμανιστική ιστοριστική άνάγνωση του Μάρξ: άν τόν κατανwσωστά, οί καλύτερες προσπάθειες του Κολέτι προσανατολίζονται πρός αυτή τήν κατεύθυνση. Γιά νά είναι έγκυρη αυτή ή μή ούμανιστική-ιστοριστική-άνάγνωση πρέπει νά άρνηθούμε, άκριβώς όπως κάνει ό Κολέτι, νά αναγάγουμε τήν ένότητα παραγωγικές Δυνάμεις/παραγωγικές Σχέσεις —ή όποια στοιχειοθετεί τήν ουσία τής ιστορίας— στό άπλό φαινόμενο μιās ανθρώπινης φύσης, άκόμη και ιστορικοποιημένης. Άλλά

ας αφήσουμε σέ αυτό τό σημείο τίς δύο αυτές δυνατότητες.

Πρέπει όπωσδήποτε νά τό όμολογήσουμε: ή ένωση του ούμανισμού και του ιστορικισμού έκφράζει τόν σοβαρότερο πειρασμό γιάτί προσφέρει τά μεγαλύτερα θεωρητικά πλεονεκτήματα, τουλάχιστον φαινομενικά. Στην άναγωγή κάθε γνώσης στίς ιστορικές κοινωνικές σχέσεις, μπορούμε νά εισαγάγουμε λαθραία μία δεύτερη άναγωγή πού θά πραγματεύεται τίς παραγωγικές σχέσεις ως άπλές ανθρώπινες σχέσεις.¹⁸ Η δεύτερη αυτή άναγωγή στηρίζεται σέ μία «προφάνεια»: ή ιστορία δέν είναι έντελwς «άνθρώπινο» φαινόμενο; ό Μάρξ δέν διακηρύσσει, παραθέτοντας τόν Βίκο, ότι οί άνθρωποι μπορούν νά τή γνωρίσουν, έφόσον τήν έχουν «κάνει» αυτοί έξ όλοκλήρου; Η «προφάνεια» αυτή έγκειται wστόσο σέ ένα παράδοξο προαπαιτούμενο: ότι οί «πρωταγωνιστές» τής ιστορίας είναι οί συγγραφείς του κειμένου τής, τά ύποκείμενα τής παραγωγής τής. Άλλά τό προαπαιτούμενο αυτό έχει έπίσης τήν ισχύ μιās «προφάνειας», έφόσον —σέ άντίθεση πρός ό,τι μάς υπαινίσσεται τό θέατρο— στην ιστορία οί συγκεκριμένοι άνθρωποι είναι οί πρωταγωνιστές πού ύποδύονται ρόλους γραμμένους από τούς ίδιους. Άρκει νά έξαφανιστούμε ταχυδακτυλουργικά τό σκηνοθέτη wστε ό πρωταγωνιστής-συγγραφέας νά μοιάζει σάν άδελφός μέ τήν παλαιά φαντασίωση του Άριστοτέλη: τό γιατρό-πού-θεραπεύει-τόν-εαυτό-του: wστε οί παραγωγικές σχέσεις, πού wστόσο είναι οί κατ' έξοχήν σκηνοθέτες τής ιστορίας, νά άνάγονται σέ άπλές ανθρώπινες σχέσεις. Δέν βρίθει ή Γερμανική Ίδεολογία από διατυπώσεις γιά τούς «πραγματικούς ανθρώπους», αυτά τά «συγκεκριμένα άτομα», τά όποια, «μέ σταθερά πόδια πάνω στή γή», είναι τά άληθινά ύποκείμενα τής ιστορίας; Δέν διακηρύσσουν Οί Θεσεις γιά τόν Φόυερμπαχ ότι άκόμη και ή άντικειμενικότητα είναι τό, έντελwς ανθρώπινο, άποτέλεσμα τής «πρακτικοαισθητής» δραστηριότητας αυτών των ύποκειμένων;

Η άπονομή των ιδιοτήτων τής «συγκεκριμένης» ιστορικότητας σέ αυτή τήν ανθρώπινη φύση είναι άρκετή wστε νά άποφύγουμε τήν άφαίρεση και τόν άνεξελικτισμό (fixisme) των θεολογικών ή ήθικών άνθρωπολογιών και νά έπανασυνδεθούμε μέ τόν Μάρξ άκριβώς στό έπίκεντρο του όχυρου-καταφυγίου του: στόν ιστορικό υλισμό. Συνεπώς, αυτή ή ανθρώπινη φύση έφεξης έννοείται ως προϊόν τής ιστορίας, τό όποιο αλλάζει μαζί τής, ένw —όπως ήδη ισχυριζόταν ή Φιλοσοφία του Διαφωτισμού— ό άνθρωπος αλλάζει μαζί μέ τίς έπαναστάσεις τής ιστορίας του και έπηρεάζεται από τά κοινωνικά προϊόντα τής άντικειμενικής του ιστορίας wς τίς πιό ούσιwδεις φυσικές λειτουργίες του (τήν όραση, τήν άκοή, τή μνήμη, τό λογικό κ.λπ. Ο Έλβέτιος τό διαβεβαίωνε από τότε, ό Ρουσό έπίσης —έναντίον του Ντιντερό· ό Φόυερμπαχ άφιέρωσε σέ αυτή τήν προβληματική ένα σημαντικό τμήμα τής φιλοσοφίας του — και σήμερα πλήθος άνθρωπολόγοι του πολιτισμικού χώρου έπιδίδονται σέ αυτήν). Έφεξης ή ιστορία γίνεται μετασχηματισμός τής ανθρώπινης φύσης, ή όποια έξακολουθεί νά είναι τό άληθινό ύποκείμενο τής ιστορίας, τό όποιο τή μετασχηματίζει. Κατ' αυτόν τόν τρόπο θά έχουμε εισαγάγει τήν ιστορία στην ανθρώπινη φύση γιά νά συγχρονίζονται οί άνθρωποι μέ τίς ιστορικές έπιπτώσεις, των όποιων ύποκείμε-

18. Αυτή ή λαθροχειρία είναι τρέχουσα σέ όλες τίς άνθρωπιστικές έρμηνείες του μαρξισμού.

να είναι οί ίδιοι, αλλά επίσης —και εδώ κρίνονται τά πάντα— θά έχουμε αναγάγει τίς κοινωνικές παραγωγικές σχέσεις σέ ιστορικοποιημένες «άνθρωπινες σχέσεις», δηλαδή σέ διανθρώπινες, διυποκειμενικές σχέσεις. Αυτό είναι τό προσφιλές έδαφος του ιστορικού ούμανισμού. Αυτό είναι τό μεγάλο του πλεονέκτημα: ότι έντάσσει τόν Μάρξ στό ρεύμα μιās ιδεολογίας πού είναι πολύ μεταγενέστερή του, έφόσον αυτή έχει γεννηθεί τόν 18ο αιώνα· ότι αφαιρεί από τόν Μάρξ τήν άξία τής πρωτοτυπίας μιās επαναστατικής θεωρητικής ρήξης· ότι συχνά συμβάλλει ώστε ό Μάρξ νά γίνεται αποδεκτός από τίς σύγχρονες μορφές τής «πολιτισμικής» ανθρωπολογίας, κ.ο.κ. Ποιός δέν επικαλείται σήμερα αυτόν τόν ιστορικιστικό ούμανισμό, πιστεύοντας πράγματι ότι διεκδικεί τή μαρτυρία του Μάρξ, μολοντί αυτή ή ιδεολογία μάς απομακρύνει από τόν Μάρξ;

Ώστόσο, δέν επικρατούσε πάντοτε αυτή ή κατάσταση, τουλάχιστον όταν γίνεται λόγος γιά τήν πολιτική διάσταση των πραγμάτων. Έχω εκθέσει γιατί και πώς ή ιστορικιστική ούμανιστική έρμηνεία του μαρξισμού γεννήθηκε στά προμηνύματα και στά επακόλουθα τής Έπανάστασης του '17. Τότε, ή έρμηνεία αυτή είχε τή σημασία μιās βίαιης διαμαρτυρίας έναντίον τής μηχανιστικής θεώρησης και του καιροσκοπισμού τής Β' Διεθνούς. Άπευθυνόταν άμεσα στή συνείδηση και στή βούληση των ανθρώπων γιά νά απορρίψουν τόν πόλεμο, νά συντρίψουν τόν καπιταλισμό και νά κάνουν τήν επανάσταση. Άπέρριπτε ανεπιφύλακτα καθετί πού μπορούσε, ακόμη και στή θεωρία, νά αναστείλει ή νά καταπνίξει αυτή τήν επείγουσα έκκληση πρός τήν ιστορική ευθύνη των πραγματικών ανθρώπων πού είχαν άφοσιωθεί στήν επανάσταση. Άπαιτούσε, μέ τήν ίδια κίνηση, τή θεωρία τής βούλησής της. Γι' αυτό προκήρυσσε τή ριζοσπαστική επιστροφή στον Χέγκελ (βλ. τόν νεαρό Λούκατς, τόν Κόρς) και έπεξεργαζόταν μιιά θεωρία πού θά έθετε τή θεωρία του Μάρξ σέ άμεση έκφραστική σχέση μέ τήν έργατική τάξη. Άπό αυτήν άκριβώς τήν περίοδο χρονολογείται ή περιβόητη αντίθεση μεταξύ «άστικης επιστήμης» και «προλεταριακής επιστήμης», όπου θριάμβευε ή ιδεολογική και βολονταριστική έρμηνεία του μαρξισμού ως έκφρασης και άποκλειστικού προϊόντος τής προλεταριακής πρακτικής. Αυτό ό «άριστεριστικός» ούμανισμός χαρακτήριζε τό προλεταριάτο ως τόν τόπο και τόν ιεραπόστολο τής ανθρώπινης ουσίας. Άν τό προλεταριάτο ήταν προορισμένο νά άπελευθερώσει τόν άνθρωπο από τήν «άλλοτριώσή» του, αυτό όφείλεται στήν άρνηση τής ανθρώπινης ουσίας, τής οποίας τό προλεταριάτο ήταν τό άπόλυτο θύμα.

Η συμμαχία τής φιλοσοφίας και του προλεταριάτου, τήν οποία είχαν προαγγείλει τά Νεανικά Κείμενα του Μάρξ, έπαυσε νά είναι συμμαχία μεταξύ δύο μερίδων, των οποίων ή άμοιβαία σχέση ήταν έξωτερική. Τό προλεταριάτο, ανθρώπινη ουσία πού είχε έξεγερθεί έναντίον τής ριζικής άρνήσής της, γινόταν ή επαναστατική κατάφαση τής ανθρώπινης ουσίας: κατ' αυτόν τόν τρόπο, τό προλεταριάτο ήταν φιλοσοφία έν δράσει, και ή πολιτική πρακτική του ή φιλοσοφία καθ' έαυτήν. Έφεξης ό ρόλος του Μάρξ περιοριζόταν νά άπονεύμει σ' αυτήν τή φιλοσοφία —δρώμενη και βιωμένη στον τόπο τής γέννησής της— τήν άπλή μορφή τής αυτοσυνειδησίας. Γι' αυτό ανακήρυξαν τόν μαρξισμό «προλεταριακή επιστήμη» ή «προλεταριακή φιλοσοφία», άμεση έκφραση, άμεση παραγωγή τής ανθρώπινης ουσίας μέσω του μοναδικού ιστορικού δη-

μιουργού (auteur), του προλεταριάτου. Η θέση του Κάουτσου και του Λένιν γιά τήν παραγωγή τής μαρξιστικής θεωρίας μέσω μιās ιδιόμορφης θεωρητικής πρακτικής, έξω από τό προλεταριάτο, και τής «είσαγωγής» τής μαρξιστικής θεωρίας στό έργατικό κίνημα, άπορρίφθηκε ανεπιφύλακτα— και όλα τά θέματα του άυθορμητισμού συνέρρεαν στον μαρξισμό μέσω από αυτό τό άνοιχτό ρήγμα: τήν ανθρωπιστική καθολικότητα του προλεταριάτου. Θεωρητικά, αυτός ό επαναστατικός «ούμανισμός» και αυτός ό επαναστατικός «ιστορικισμός» διεκδικούσαν από κοινού τή μαρτυρία του Χέγκελ και των Νεανικών Κειμένων —τότε προσιτών— του Μάρξ. Άποσιωπώ τίς πολιτικές τους επιπτώσεις: τίς θέσεις τής Ρόζα Λούξεμπουργκ γιά τόν ιμπεριαλισμό, και τήν έξαφάνιση των νόμων τής «πολιτικής οικονομίας» στό σοσιαλιστικό καθεστώς: τήν Προλετκούλτ· τίς αντίληψεις γιά τήν «Άντίθεση των έργατων» κ.λπ., κ.λπ.· και, από μιιά γενική άποψη, τόν «βολονταρισμό» πού σφράγισε βαθιά, ως τίς παράδοξες μορφές του σταλινικού δογματισμού, τήν περίοδο τής δικτατορίας του προλεταριάτου στην Ε.Σ.Σ.Δ. Άκόμη και σήμερα, αυτός ό «ούμανισμός» και αυτός ό «ιστορικισμός» προκαλούν ακόμη επαναστατικές άντηχήσεις στους πολιτικούς άγώνες πού διεξάγουν οί λαοί του Τρίτου κόσμου γιά νά κατακτήσουν και νά προασπίσουν τήν πολιτική τους ανεξαρτησία και νά πορευθούν στον σοσιαλιστικό δρόμο. Ώστόσο, αυτά άκριβώς τά ιδεολογικά και πολιτικά πλεονεκτήματα άντισταθμίζονται, όπως τό είχε έπισημάνει μέ θαυμαστό τρόπο ό Λένιν, από όρισμένες επιπτώσεις τής λογικής πού διακυβεύεται από αυτά, και οί όποιες παράγουν αναπόφευκτα, όταν έλθει ή κατάλληλη στιγμή, ιδεολογικές και βολονταριστικές τάσεις στην οικονομικοπολιτική αντίληψη και πρακτική — εκτός αν προωθούν, μέ τή βοήθεια μιās ευνοϊκής συγκυρίας, μέσω μιās παράδοξης αλλά επίσης αναγκαίας άντιστροφής, όρισμένες αντίληψεις ρεφορμιστικής και καιροσκοπικής ή άπλούστατα άνθεωρητικής χροιάς.

Πράγματι, ή ιδιαιτερότητα κάθε ιδεολογικής άντίληψης, προπάντων αν αυτή υποτάσσεται σέ μιιά έπιστημονική άντίληψη αλλά ταυτόχρονα τήν εκτρέπει από τό άυθεντικό της νόημα, συνίσταται στό γεγονός ότι διέπεται από «συμφέροντα» πού είναι έξωτερικά πρός τή μοναδική αναγκαιότητα τής γνώσης. Υπ' αυτό τό νόημα, δηλαδή υπό τήν προϋπόθεση ότι τής δίνει τό άντικείμενο γιά τό όποιο αυτή όμιλεί δίχως νά τό γνωρίζει, ό ιστορικισμός δέν στερείται θεωρητικής άξίας: γιατί περιγράφει άρκετά καλά μιιά ουσιαστική όψη κάθε ιδεολογίας, ή όποια άποκτά τό νόημά της από τά τρέχοντα συμφέροντα, στην ύπηρεσία των οποίων υπάγεται. Άν ή ιδεολογία δέν εκφράζει τήν όλική άντικειμενική ουσία τής εποχής της (τήν ουσία του ιστορικού παρόντος), μπορεί, τουλάχιστον, νά εκφράσει άρκετά καλά, μέ τή βοήθεια ελαφρών μεταθέσεων των έσωτερικών τονισμών, τίς τρέχουσες άλλαγές τής ιστορικής κατάστασης: σέ άντιδιαστολή πρός τήν επιστήμη, ή ιδεολογία είναι συνάμα θεωρητικά κλειστή και πολιτικά εύλύγιστη και εύπροσάρμοστη. Υπαναχωρεί ένώπιον των άναγκών τής εποχής, αλλά δίχως νά κινείται φανερά, άρκούμενη νά άντανανκλά, μέσω κάποιας άνεπαίσθητης μεταβολής των δικών της έσωτερικών συσχετισμών, τίς ιστορικές άλλαγές, τίς όποιες πρέπει σύμφωνα μέ τήν άποστολή της νά άφομοιώσει και νά ελέγξει. Τό άμφίσημο παράδειγμα του «aggiognap-

mento» του Β' Βατικανού* είναι αρκετό για να μάς δώσει ένα πασιφανές αποδεικτικό στοιχείο για το θέμα αυτό: πρόκειται για το αποτέλεσμα και την ένδειξη μιας αναμφισβήτητης εξέλιξης, αλλά ταυτόχρονα για επιδέξια επανοικειοποίηση της ιστορίας, με τη βοήθεια μιας συγκυρίας ή όποια έγινε αντικείμενο ευφυούς εκμετάλλευσης. Συνεπώς, η ιδεολογία αλλάζει αλλά ανεπαίσθητα, διατηρώντας την ιδεολογική της μορφή· κινείται, αλλά με μία άμετακίνητη κίνηση που την καθλώνει επί τόπου, στον τόπο της και στον ιδεολογικό της ρόλο. Είναι η άμετακίνητη κίνηση, που αντανακλά και εκφράζει — ακριβώς όπως τό έλεγε ο Χέγκελ αναφερόμενος στη φιλοσοφία καθ' έαυτήν— ο,τι συμβαίνει στην ιστορία, δίχως ποτέ να υπερπηδά την εποχή της, εφόσον η ιδεολογία δεν είναι παρά αυτή ακριβώς η εποχή που έχει *αίχμαλωτιστεί* στην παγίδα μιας κατοπτρικής αντανάκλασης, ακριβώς για να *αίχμαλωτίζονται* σ' αυτήν οι άνθρωποι. Γι' αυτόν ακριβώς τον ουσιαστικό λόγο ο επαναστατικός ούμανισμός των άπονητων της Έπανάστασης του '17 μπορεί να χρησιμεύσει ως ιδεολογική *αντανάκλαση* σε ποικίλες πολιτικές ή θεωρητικές άνησυχίες, από τις όποτες οι μόν είναι ακόμη συγγενικές, οι δέ κατά προσέγγιση ξένες προς τις άπαρχές τους.

Αυτός ο ιστορικιστικός ούμανισμός μπορεί, για παράδειγμα, να χρησιμεύσει ως θεωρητική έγγυση σε όρισμένους διανοούμενους άστικης ή μικροαστικής προέλευσης, που ζητούν, και ένιστε με όρους άσθεντικά δραματικούς, να μάθουν αν είναι αυτοδικαίως ενεργά μέλη μιας ιστορίας που διαμορφώνεται, όπως τό γνωρίζουν ή τό φοβούνται, ανεξάρτητα από αυτούς. 'Ιδού ένδεχομένως τό βαθύτερο πρόβλημα του Σάρτρ. Έμπεριέχεται άκέραιο στη διττή θέση του που δηλώνει ότι ο μαρξισμός είναι «ή άνυπέρβατη φιλοσοφία της εποχής μας» και ότι κανένα λογοτεχνικό ή φιλοσοφικό έργο δεν άξίζει τό μόχθο μιας ώρας αν τό συγκρίνουμε με την όδύνη ενός έξαθλιωμένου, που υποφέρει από την πείνα και την άγωνία εξαιτίας της ήμπεριαλιστικής εκμετάλλευσης. Δεσμευμένος από αυτή τή διττή διακήρυξη πίστεως στην ιδέα του μαρξισμού από τή μία μεριά, στην υπόθεση όλων των εκμεταλλευομένων από τήν άλλη, ο Σάρτρ είναι βέβαιος ότι μπορεί πράγματι να παίξει ένα ρόλο —πέρα από τις «Λέξεις» που παράγει και τις όποτες θεωρεί γελοίες— στην άπάνθρωπη ιστορία της εποχής του μέσω μιας θεωρίας του «διαλεκτικού λόγου» που εκχωρεί σε κάθε (θεωρητική) όρθολογικήτητα, όπως σε κάθε (επαναστατική) διαλεκτική, τή μοναδική υπερβατολογική άπαρχή του ανθρώπινου «σχεδίου». 'Ο ιστορικιστικός ούμανισμός κατ' αυτόν τον τρόπο άποκτά τή μορφή μιας έξαρσης της ανθρώπινης έλευθερίας, όπου μέσω της έλεύθερης στράτευσης του στον άγώνα τους συμερίζεται τήν έλευθερία όλων των καταπιεσμένων, που διαρκώς άγωνίζονται για λίγο ανθρώπινο φως από τήν εποχή της λησμονημένης μακρόχρονης νύχτας των έξεγεργμένων δούλων.

'Ο ίδιος ούμανισμός —άρχει να μεταθέσουμε έλαφρά κάποιον από τους τόνους του— μπορεί να ύπηρετήσει άλλες υποθέσεις, άνάλογα με τή συγκυρία και τις άνάγκες: για παράδειγμα, τή διαμαρτυρία εναντίον των σφαλμάτων και των

έγκλημάτων κατά τήν περίοδο της «προσωπολατρίας», τήν άνυπομονησία να δοϋμε τήν εξοάλυνση αυτής της κατάστασης, τήν προσδοκία για μιá άληθινή σοσιαλιστική δημοκρατία, κ.λπ. "Όταν αυτά τά πολιτικά συναισθήματα θέλουν να βρουν τό θεωρητικό τους υπόβαθρο, τό άναζητούν πάντοτε στα ίδια κείμενα και στις ίδιες έννοιες: στον δείνα ή στον τάδε θεωρητικό που έμφανίστηκε στη μεγάλη περίοδο μετά τό '17 (έτσι έξηγούνται οι εκδόσεις των έργων του νεαρού Λούκατς και του Κόρς, και αυτό τό πάθος για όρισμένες άσφαφείς διατυπώσεις του Γκράμσι), ή στα ούμανιστικά κείμενα του Μάρξ: τά Νεανικά Έργα του· στον «πραγματικό ούμανισμό», στην «άλλοτρίωση», στο «συγκεκριμένο», στη «συγκεκριμένη» ιστορία, φιλοσοφία ή ψυχολογία.¹⁹

Μόνον ή κριτική άνάγνωση των *Νεανικών Έργων* του Μάρξ και ή έμβριθής μελέτη του *Κεφαλαίου* μπορεί να μάς φωτίσει για τό νόημα και τους κινδύνους ενός *θεωρητικού ούμανισμού* και ιστορικισμού, ξένων προς τήν προβληματική του Μάρξ.

* * *

'Ο άναγνώστης ίσως θυμάται τό σημείο άφετηρίας που μάς ώθησε να έπιχειρήσουμε τήν άνάλυση της παρανόησης εναντι της ιστορίας. Είχα έπισημάνει ότι ο τρόπος με τον όποιο ο Μάρξ στοχάζεται τον έαυτό του μπορούσε να άπορρέει από τις κρίσεις μέσω των όποιων σταθμίζει τά προτερήματα και τά έλαττώματα των προγενεστέρων του. Ταυτόχρονα είχα υποδείξει ότι έπρεπε να υποβάλουμε τό κείμενο του Μάρξ όχι σε μιá άμεση άνάγνωση αλλά σε μιá «*συμπτωματική*» άνάγνωση (lecture «*symptomale*»), ώστε να διακρίνουμε σε αυτό, στη φαινομενική συνέχεια του λόγου, τά χάσματα, τά λευκά κενά και τις ανεπάρκειες της ακριβολογίας, τους τόπους όπου ο λόγος του Μάρξ είναι τό μη λεχθέν της σιωπής του, τό όποιο άναδύεται ακριβώς στο λόγο του. Είχα έντοπίσει ένα τέτοιο θεωρητικό σύμπτωμα στην κρίση που είχε διατυπώσει ο Μάρξ όσον άφορά τήν άπουσία μιας έννοιας στους προγενεστέρους του: τήν άπουσία της έννοιας της υπεραξίας, τήν όποια ο Μάρξ πραγματευόταν, «μεγαλόφυχα» (όπως λέει ο Ένγκελς), σαν να έπρόκειτο για τήν άπουσία μιας λέξης. Προηγουμένως είδαμε τί συμβαίνει σε μιá άλλη λέξη, τή λέξη *ιστορία*, όταν αυτή άναδύεται στον κριτικό λόγο που ο Μάρξ άπευθύνει στους προγενεστέρους του. 'Η λέξη αυτή που μοιάζει να είναι πλήρης λέξη, είναι πράγματι κενή θεωρητική λέξη, στην άμεσότητα της προφάνειάς της — ή μάλλον είναι ή πλήρωση της ιδεολογίας²⁰, ή όποια άνέρχεται στην έπιφάνεια μέσα σε αυτό τό χάσμα της ακριβολογίας. "Όποιος διαβάσει τό *Κεφάλαιο* δίχως να θέτει τό κριτικό έρώτημα για τό αντικείμενό του, δεν διακρίνει δολιότητα σε αυτήν τή λέξη που του «όμιλεί»: συνεχίζει να παρακολουθεί με πλήρη άφέλεια τό λόγο, του όποιου αυτή ή λέξη μπορεί να είναι ή πρωταρχική λέξη, ο ιδεολογικός λόγος της ιστορίας, και κατόπιν ο ιστορικιστικός λόγος. Οι θεωρητικές και πρακτικές συνέπειες δεν έχουν, τό είδαμε και τό κατανόησαμε, τέτοια άθωότητα. 'Αντίθετα, σε μιá έπιστημολογική και κριτική άνάγνωση είναι άδύνατον να μην άκούσουμε κάτω από τή λέξη που

* Πρόκειται για τήν 11η οικουμενική σύνοδο που συνεκάλεσε ο Πάπας 'Ιωάννης ΚΓ' και συνέχισε ο Πάπας 'Ιωάννης ΣΤ' (από τό 1962 ως τό 1965) (Σ.τ.Μ.).

19. Βλ. *La Nouvelle Critique*, τεϋχ. 164 και έπόμενα.

προφέρεται τή σιωπή πού εισπράττεται από τή λέξη, νά μή δοῦμε τό λευκό κενό τῆς μετέωρης ἀκριβολογίας, μόλις κατά τό ἐλάχιστο χρονικό διάστημα μιᾶς ἀστραπῆς στό σκοτάδι τοῦ κειμένου· ἀντιστοίχως, εἶναι ἀδύνατον νά μήν ἀκούσουμε κάτω ἀπό αὐτόν τό λόγο, πού προφανῶς εἶναι συνεχῆς ἀλλά στήν πραγματικότητα διακόπτεται καί κυριαρχεῖται ἀπό τήν ἀπειλητική εἰσβολή ἑνός καταπιστικῶς λόγου, εἶναι ἀδύνατο νά μήν ἀποκαταστήσουμε τό κείμενό του ὥστε νά ἐπανεγκαθιδρύσουμε τήν βαθιά του συνέχεια. Ἐδῶ ἀκριβῶς, ἡ ἐξακρίβωση τῶν συγκεκριμένων σημείων τῆς ἀνεπάρκειας τῆς ἀκρι-

βολογίας τοῦ Μάρξ ταυτίζεται μέ τήν ἀναγνώριση αὐτῆς τῆς ἀκριβολογίας: ἡ ἀκριβολογία του μᾶς δείχνει τίς ἀνεπάρκειές της· καί στή στιγμιαία στιγμή τῆς προσωρινῆς σιωπῆς του, ἐμεῖς ἀπλῶς τοῦ ἐπιστρέφουμε τήν ὁμιλία πού εἶναι δική του.

Μετάφραση: Βαγγέλης Σταματιάδης

20. Μποροῦμε, ἀναλογικά, νά συγκρίνουμε τό συγκεκριμένο αὐτό σύμπτωμα μέ τή γλωσσική παραδρομή καί τό ὄνειρο — τό ὁποῖο, γιά τόν Φρόυντ, εἶναι ἡ «πλήρωση τῆς ἐπιθυμίας».

Ἐκ τῆς: *Politica Storia in Gramsci*,
τ. I, Editori Riuniti, 1977

Τό πλαίσιο τῆς κριτικῆς τοῦ Γκράμισι ὀρίζεται ἀπό τίς θέσεις του γιά τόν «ἀναθεωρητισμό» — ἔξω ἀλλά καί μέσα στήν ἐργατική παράδοση — ὡς πρὸς τή θεώρηση τῆς ἱστορίας.

Ὁ ἐκφυλισμός τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου σέ «ἱστορικό οικονομισμό» καταλήγει ἄμεσα σέ μιᾶ δραστική συρρίκνωση τοῦ πεδίου τῆς πολιτικῆς. Ἀπό τό ἐσωτερικό λοιπόν αὐτοῦ τοῦ «ἀναθεωρητικοῦ» ἐκφυλισμοῦ πρέπει νά ξεκινήσει ἕνας ἐπαναπροσδιορισμός (θεωρητικός καί πρακτικός) τοῦ πεδίου δράσης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

«Ὅταν ὁ ἱστορικός ὕλισμός ἐκφυλιστεῖ σέ ἱστορικό οικονομισμό, χάνει μεγάλο μέρος ἀπό τήν ἀπήχησή του στοὺς σκεπτόμενους ἀνθρώπους, κατακτᾷ θέσεις στοὺς νωθροὺς διανοούμενους, σ' αὐτοὺς πού θέλουν πάντα νά κάνουν τόν πονηρό. Ἐχουν ξεχάσει ὅτι ἡ θέση τοῦ Μάρξ — ὅτι δηλαδή οἱ ἀνθρώποι συνειδητοποιοῦν τίς βασικές συγκρούσεις στό πεδίο τῆς ἰδεολογίας — ἔχει ἀξία ὀργανική, ὅτι εἶναι μιᾶ θέση

Ὁ Γκράμισι καί ἡ κατηγορία τῆς πολιτικῆς

τοῦ Μπιάτζιο Ντέ Τζιοβάνι

γνωσιολογική κι ὄχι ψυχολογική ἢ ἠθική. Ἐχουν, ἔτσι, μιᾶ θεώρηση τῆς πολιτικῆς, καί ἄρα τῆς ἱστορίας, σάν νά ἦταν μιᾶ ἀγορά ἀπατεῶνων, σάν παιχνίδι ἐντυπώσεων καί ταχυδακτυλουργικῶν χειρισμῶν. Γι' αὐτό πρέπει νά πολεμήσουμε τόν οικονομισμό ὄχι μόνο στή θεωρία τῆς ἱστοριογραφίας ἀλλά καί στήν πολιτική θεωρία καί πράξη. Ἡ προσπάθεια πρέπει νά γίνει στό πεδίο τῆς ἔννοιας τῆς ἡγεμονίας, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού αὐτό ἔγινε πρακτικά στήν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τοῦ πολιτικοῦ κόμματος καί στήν ἐξέλιξη τῆς ζωῆς τῶν συγκεκριμένων πολιτικῶν κομμάτων».

Ἡ κριτική στόν ἱστορικό οικονομισμό μετατρέπεται ἐδῶ σέ «πρακτική» ἀλήθεια, πού γίνεται ὁρατή διαμέσου τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἄσκησης τῆς ἡγεμονίας στήν πολιτική θεωρία καί πράξη. Ἡ «ὀργανική ἀξία» τῆς θέσης τοῦ Μάρξ ὅτι οἱ ἀνθρώποι συνειδητοποιοῦν τίς βασικές συγκρούσεις στό πεδίο τῶν ἰδεολογιῶν, εἶναι ἡ θεωρητική προϋπόθεση γιά νά ξεπε-

ραστεί πρακτικά ο ιστορικός οικονομισμός (μέ όσα φέρνει μαζί του από τόν ντετερμινισμό, τόν μηχανιστικό τρόπο σκέψης, τον φετιχισμό κ.λπ.) και για να τονιστεί ή εύρύτητα της άκτινας δράσης του έποικοδομήματος και της πολιτικής. Δέν θά ύποτιμούσα αυτή τήν άναφορά στόν Μάρξ, άν μάλιστα συνδυάζόταν μέ ένα άλλο όζύτατο σημείο των *Τετραδίων* όπου άποδίδεται στόν Μάρξ ο βασικός πυρήνας μιās θεωρίας για τήν ήγεμονία.

Έτσι άναιρείται ή συρρίκνωση της πολιτικής για χάρη της έξουσίας και αυτής της τελευταίας για χάρη της ώμης έπιβολής της οίκονομίας.

Η άνάγνωση του Μάρξ όφειλει να ξαναγίνει συνολικά. Αυτό πού περισσότερο έντυπωσιάζει, σε σχέση μέ τό επίπεδο των συζητήσεων της έποχής εκείνης, είναι ή προσπάθεια του Γκράμσι να δώσει νέα διάσταση στην πολιτική θεωρία του Μάρξ μέσα άπ' τό σύνολο του έργου της ώριμότητάς του, δίνοντας μεγάλη προσοχή στη νέα αυτή διάσταση της «κριτικής».

Άλλά αυτό πού μέ ένδιαφέρει να ύπογραμμίσω βρίσκεται κυρίως σε άλλο σημείο.

Η άνάπτυξη και ή διαφοροποίηση του επίπεδου του έποικοδομήματος (πολιτικό) έχει σχέση μέ τή μορφολογία της σύγχρονης έποχής και μέ ούσιωδώς νέα στοιχεία πού έμφανίζονται στη δομή του σημερινού κράτους.

Ο Γκράμσι θεωρεί ότι στη σύγχρονη έποχή βρισκόμαστε μπροστά σε μιá έξάπλωση των δομών και των προβλημάτων πού έχουν σχέση μέ τήν ήγεμονία, άκριβώς στην ίδια περίοδο πού άρχίζει μιá έποχή οργανικής κρίσης: πύ παλιά, τήν «κριτική συνείδηση» τή συμπύκνωσε ένας μικρός κύκλος άτομων πού ναί μέν ήγεμόνευε αλλά ήταν στενός· ο πνευματικός «κυβερνητικός μηχανισμός» διεργάγη άρα ύπάρχει κρίση· αυτό σημαίνει επίσης διεύρυνση των δομών πού θά φέρει μιá

καινούργια «ήγεμονία», πύ σίγουρη και πύ σταθερή. Σε αυτή τήν έξάπλωση των ιδεολογικών μηχανισμών του έποικοδομήματος έως τά πύ στοιχειώδη επίπεδα της κοινωνίας των πολιτών άντιστοιχεί κυτταρική όργάνωση της «ύλικής δομής της ύπερδομής» σε όλα τά άποφασιστικά σημεία της κοινωνικής άναπαραγωγής. Ο Ρ. Μπόμπιο άπέχει πολύ από τήν κατανόηση αυτού του προβλήματος δεδομένου ότι θεωρεί ότι, κατά τόν Γκράμσι, ή κοινωνία των πολιτών κυριαρχεί πάνω στο κράτος και κατ' άναλογία ή ιδεολογία πάνω στους θεσμούς. Η δημιουργία ενός έκτεταμένου «ιδιωτικού δικτύου» του κράτους, φέρνει τά θεσμικά-διοικητικά στοιχεία κοντά στόν άυθορμητισμό της άναπαραγωγής. Έτσι όργανώνει ύλικά τίς μορφές της συνείδησης και γενικά όλο τό δίκτυο με- ταξύ των μαζών και του διευρυμένου πεδίου των θεσμών πού έχουν τό ρόλο της άναπαραγωγής των σχέσεων μεταξύ των τάξεων.

Πρόκειται για τήν πρωτοφανή άνάπτυξη της θεσμικής ύλικής λειτουργίας της ιδεολογίας, παράλληλα μέ τήν άνάπτυξη της πολιτικής στην κοινωνία.

Ο πυρήνας λοιπόν της άνάλυσης άφορά τή διεύρυνση των όρίων του κράτους τό όποιο είσχωρεί στις μορφές όργάνωσης και συνείδησης των μαζών, καταλαμβάνοντας στιγμές και χώρους της ζωής της κοινωνίας των πολιτών πού κάτω άπ' αυτές τίς συνθήκες μεταβάλλει τή σχέση της μέ τήν πολιτική. Έξάγοντας τά πύ ούσιαστικά συμπεράσματα αυτής της θέσης βλέπουμε πώς άναφέρεται στο ρυθμό διαφοροποίησης όλόκληρου του κοινωνικού σχηματισμού, στόν όποιο ο άνταγωνισμός και ή όργάνωση των σχέσεων μεταξύ των τάξεων μεταβάλλει τή σχέση μεταξύ πολιτικής και οίκονομίας. Τό κράτος για να διεισδύσει στη συνείδηση των μαζών πρέπει πρώτα να άποκτήσει πρόσβαση και να σταθεροποιηθεί στο οίκονομικό-συντεχνιακό επίπεδο της κοινωνικής ζωής των μαζών, εισάγοντας στην οίκονομία ένα μοντέλο παραγωγικότητας και εί- δικότερα κατακτώντας φερεγγυότητα και άξιοπιστία για τήν έν γένει λειτουργία του. Η έξάπλωση των όρίων του κράτους σημαίνει λοιπόν μετατόπιση προς τίς μάζες πού άποτελούν τήν κοινωνική του βάση, μετατόπιση που συντελείται τή στιγμή του διαχωρισμού μεταξύ κράτους και οίκονομίας (ή οίκονομία της άγοράς και ή φιλελεύθερη διαχείρισή της).

Άποφασιστική σημασία για τήν κατανόηση της σύγχρονης σχέσης μεταξύ κράτους, οίκονομίας και πολιτικής όργάνωσης των μαζών —στά χρόνια πού ακολουθούν τή *μεγάλη κρίση*— έχει ένα γραπτό πού είχα τήν εύκαιρία να άναλύσω και άλλο. Άναφέρεται στο τμήμα της μελέτης (του Γκράμσι) για τόν *Άμερικανισμό και φορντισμό* στά 1934. Έκει, ή μεταβολή της σχέσης μεταξύ κράτους και οίκονομίας (πού καθορίζεται από τό κράτος-συσσωρευτή των άποτεμιεύσεων των μαζών) έχει δύο έπιπτώσεις πού δείχνουν μιá βαθιά διαφοροποίηση στην *πραγματική* σχέση μεταξύ πολιτικής και οίκονομίας:

1) Τό κράτος διεισδύει στη συνείδηση των μαζών στο βαθμό πού «φαίνεται να έχει τήν κοινωνικοπολιτική του βάση στόν "μέσο άνθρωπο" και στους διανοούμενους» άκόμη κι άν «ή δομή του παραμένει πλουτοκρατική και ή ρήξη των δεσμών μέ τό μεγάλο χρηματιστικό κεφάλαιο παρουσιάζεται αδύνατη».

2) Ο τρόπος μέ τόν όποιο τό κράτος διαχειρίζεται τήν άποταμίευση και τή μή παραγωγική κατανάλωση εισάγει

αλλαγές στη δομή της παραγωγής και της αγοράς, δίνοντας στο κράτος το ρόλο του δυνάμει οργανωτή των συλλογικών αναγκών.

Ο χαρακτήρας αυτής της καινούργιας σχέσης κράτους-μαζών — απ' τή στιγμή που ή οργάνωση γίνεται νόμος του καπιταλισμού — δέν αποσαφηνίζεται μόνο στο πεδίο της διαχείρισης της οικονομίας αλλά και σ' εκείνο της φυσιογνωμίας των κοινωνικών στρωμάτων και της σχέσης τους μέ τήν πολιτική και τήν οργάνωση του κράτους. Όλη ή ανάλυση για τόν Αμερικανισμό και φορντισμό συγκλίνει σέ μιά κεντρική διαπίστωση: στόν καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό διαπιστώνεται μιά όλο και πυκνότερη διακλάδωση του κράτους και μιά διεύρυνση της μαζικής πολιτικής του βάσης, παράλληλα μέ τήν ανάπτυξη οργανωμένων δομών του χρηματιστικού κεφαλαίου. Η θέση για τή διεύρυνση της πολιτικής, που ό Γκράμσι τή βλέπει ως τυπικό χαρακτηριστικό της ευρωπαϊκής και αμερικανικής κοινωνίας μετά τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τό 1917, απέχει πολύ από τό νά είναι τό τίμημα που πληρώνει ό ίδιος στήν «ιδεαλιστική» του διαμόρφωση. Αυτή ή θέση άγγίζει κατευθείαν τήν αναδιοργάνωση της σφαίρας του κόσμου της παραγωγής, που έχει ανάγκη από περισσότερη πολιτική, από περισσότερη ήγεμονία, καθώς (σιγά σιγά) πέφτουν τά τελευταία όχυρά της φιλελεύθερης κοινωνίας.

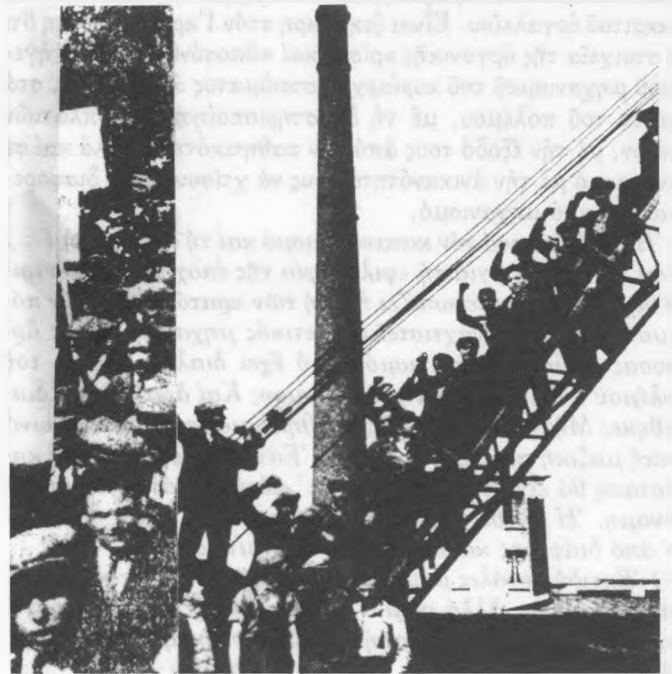
(...) Στή διεύρυνση, λοιπόν, της πολιτικής και γενικά του έποικοδομήματος, αντιστοιχεί μιά συγκεκριμένη ύλιστική ανάλυση των ιστορικών διαδικασιών, που μεταβάλλουν, στόν 20ό αιώνα, τή δομή του κόσμου.

Η διαστολή του έποικοδομήματος και των προβλημάτων ή — των θεμάτων — που άφορούν τήν ήγεμονία έμφανίζεται και σ' ένα άλλο πεδίο, τό ίδιο σημαντικό μέ τό προηγούμενο. Η ανάλυση των τάσεων που λειτουργούν ενάντια στο νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους οδηγεί τόν Γκράμσι στή μελέτη του οργανωμένου καπιταλισμού. Η διεύρυνση της μή παραγωγικής κατανάλωσης και ό έπαναπροσδιορισμός της σχέσης μάζες-κράτος που χαρακτηρίζουν όλη τήν κίνηση προς μιά «σχεδιασμένη» οικονομία, είναι ή άπάντηση των κυρίαρχων τάξεων στόν εκάστοτε υφιστάμενο «συσχετισμό δύναμης» μεταξύ των πρωταγωνιστικών στρωμάτων του κοινωνικού και πολιτικού ανταγωνισμού.

Γιά τόν Γκράμσι, ό αμερικανισμός, στο σύνολό του, πρέπει νά μελετηθεί σέ σχέση μέ τήν οργάνωση των αντιθετικών τάσεων που εμφανίζονται μέ βάση τήν πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους στο επίπεδο της παραγωγής.

«Γιά τήν πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους: Αυτός ό νόμος θά 'πρεπε νά μελετηθεί σέ σχέση μέ τόν ταιηλορισμό και τό φορντισμό. Μήπως αυτές οι δύο μέθοδοι παραγωγής και εργασίας δέν είναι μιά προσπάθεια νά ξεπεραστεί αυτή ή τάση πολλαπλασιάζοντας τις μεταβλητές σέ συνθήκες προοδευτικής αύξησης του σταθερού κεφαλαίου; Ο νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους βρίσκεται λοιπόν στή βάση του αμερικανισμού, είναι δηλαδή ή αιτία του αυξημένου ρυθμού της προόδου ως προς τις μεθόδους εργασίας και παραγωγής, όπως επίσης ή αιτία της διαφοροποίησης του εργάτη παραδοσιακού τύπου».

Ο αμερικανισμός και ό φορντισμός εισάγουν στοιχεία σχε-

διασμού εκεί όπου παλιά ό αυθορμητισμός κινούσε όλο τό μηχανισμό της συνεχούς αύξησης της διαφοράς μεταξύ του σταθερού και του μεταβλητού κεφαλαίου.

«Μπορούμε γενικά νά πούμε ότι ό αμερικανισμός και ό φορντισμός είναι αποτέλεσμα της σύμφυτης ανάγκης τους νά επιτευχθεί ή οργάνωση μιας προγραμματισμένης οικονομίας. Τά διάφορα προβλήματα που εξετάσαμε θά ήταν οι κρίκοι της αλυσίδας που οδηγούν από τόν παλιό οικονομικό ατομικισμό στήν προγραμματισμένη οικονομία».

Μεταρρύθμιση της παραγωγής και άλλαγή του κράτους κινούνται σέ δρόμους που συμπλέκονται στενά. Σ' αυτό τό σημείο, πράγματι, ξεπερνιέται ή άπλοϊκή προβληματική για τήν οικονομία (που ακόμη κυριαρχεί σέ θέματα όπως ή άποταμίευση, ή μή παραγωγική κατανάλωση κ.λπ.). Έτσι, τίθεται όχι μόνο τό πρόβλημα της φυσικής και διανοητικής άλλαγής του εργάτη-παραγωγού — ένα θέμα όπου ή οικονομία άγγίζει τους βιολογικούς και ιστορικούς παράγοντες διαμόρφωσης των υποκειμένων — αλλά και τό πρόβλημα της έξάπλωσης της ήγεμονίας και γενικά της ανάπτυξης όλων των μηχανισμών που σχετίζονται μέ τήν κοινωνική αναπαραγωγή. Από τή διαφοροποίηση των ανθρώπινων τύπων μέσα στήν καρδιά της παραγωγικής διαδικασίας μέχρι τήν ανάπτυξη της σχέσης μάζες-πολιτική διαμέσου των νέων μαζικών ιστορικών οργανισμών όπως τά κόμματα διοχετεύονται στόν ιδιωτικό κοινωνικό ιστό στοιχεία «προγράμματος» και «πολιτικής» καθοδήγησης των μαζών.

Αυτό εκφράζει γενικά τήν κύρια άπάντηση των κυρίαρχων τάξεων στήν έποχή που ή πολιτική γίνεται ανεφάρμοστη χωρίς τις μάζες. Η έξάπλωση του έποικοδομήματος συνδέει αυτό τό σύνολο κεντρικών σημείων και έπιδρά στήν οικονομία και τήν αγορά που δέν μπορούν πλέον νά «έπιβιώσουν» στήν άπομόνωση, αλλά αντίθετα, μόνο στο βαθμό που πολλαπλα-

σιάζεται και εκλεπτύνεται ή πολιτική παραγωγικότητα του κράτους. Αυτό δεν γίνεται καθόλου με γραμμικό τρόπο αλλά μέσα από διαδικασίες κρίσης στη λειτουργία της πολιτικής ως διακριτού έργαλειού. Είναι ξεκάθαρη στον Γκράμσι η θέση ότι τα στοιχεία της οργανικής κρίσης και «άποσύνθεσης» του ήγετικού μηχανισμού του κυρίαρχου στρώματος αναδύονται, στα χρόνια του πολέμου, με τη δραστηριοποίηση των πλατιών μαζών, με την εξοδό τους από την παθητικότητα αλλά και σε συνδυασμό με την ανικανότητά τους να χτίσουν έναν διαφορετικό ήγετικό μηχανισμό.

«Η συζήτηση για τον καταναγκασμό και τη συναίνεση (...) είναι η συζήτηση για τη «φιλοσοφία της εποχής», το κεντρικό θέμα που αντιμετωπίζει η ζωή των κρατών μετά τον πόλεμο. Πώς να ξαναχτιστεί ο ήγετικός μηχανισμός της άρχουσας ομάδας, μηχανισμός που έχει διαλυθεί λόγω του πολέμου σ' όλα τα κράτη του κόσμου; Και άραγε γιατί διαλύθηκε; Μήπως επειδή αναπτύχθηκε μια ισχυρή ανταγωνιστική μαζική πολιτική βούληση; Εάν ήταν έτσι, τότε η κατάσταση θα είχε λήξει εννοιακά για αυτή την ανταγωνιστική δύναμη. Η αλήθεια είναι ότι ο μηχανισμός αυτός διαλύθηκε από διάφορες καθαρά μηχανικές αιτίες:

1) Επειδή μεγάλες μάζες, προηγουμένως παθητικές, μπήκαν σε κίνηση, αλλά σε μία κίνηση χαοτική και άρρωστη, χωρίς καθοδήγηση, δηλαδή χωρίς συγκεκριμένη συλλογική πολιτική βούληση.

2) Επειδή οι μεσαίες τάξεις που στη διάρκεια του πολέμου κατείχαν ήγετικές και υπεύθυνες θέσεις, με την ειρήνη τις χάνουν και μένουν άνεργες, τη στιγμή μάλιστα που έχουν εκπαιδευτεί για τέτοιους ήγετικούς ρόλους.

3) Επειδή οι ανταγωνιστικές (πρός την άρχουσα τάξη) δυνάμεις αποδείχτηκαν ανίκανες να οργανώσουν προς όφελός τους αυτή την άταξια που αντικειμενικά βασιλεύει. Το πρόβλημα ήταν να δημιουργηθεί ο ήγεμονικός μηχανισμός αυτών των στοιχείων που πριν ήταν παθητικά και άπολιτικά, και αυτό δεν μπορούσε να γίνει χωρίς τον καταναγκασμό. Αλλά και ο καταναγκασμός δεν θα μπορούσε να 'ναι "νόμιμος" κ.ο.κ.»

Αν η οργανική κρίση διαφοροποιεί «τη γενική δομή της προηγούμενης διαδικασίας», ή απάντηση σ' αυτήν συνίσταται στο να δημιουργηθούν τα κατάλληλα καθοδηγητικά στοιχεία (πολιτικά και οικονομικά) στο έσωτερικό αυτής της υπό μεταλλαγή και υπό διεύρυνση μορφής έως ότου υπάρξουν διαφοροποιήσεις στην προηγούμενη σύνθεση των μαζών. Έτσι, μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου στην κοινωνία εμφανίζονται στοιχεία πολιτικής οργάνωσης των μαζών και διαχείρισης της οικονομίας, στο πλαίσιο της στρατηγικής του οργανωμένου καπιταλισμού σε σχέση με τη δημιουργία μιας νέας κοινωνικής δύναμης. «Όλοι αναγνωρίζουν ότι ο πόλεμος του '14-18 αντιπροσωπεύει μια ιστορική καμπή, με την έννοια ότι μία σειρά από ζητήματα που συσσωρεύονταν μεμονωμένα πριν απ' το 1914, έγιναν ξαφνικά πολλά και άλλαξαν τη γενική δομή της προηγούμενης διαδικασίας. Φτάνει να σκεφτούμε τη σημασία που απέκτησε το συνδικαλιστικό φαινόμενο, όπου άθροίζονται προβλήματα και διαδικασίες ανάπτυξης διαφορετικής σημασίας και σπουδαιότητας (κοινοβουλευτισμός, βιομηχανική οργάνωση, δημοκρατία, φιλελευθερισμός κ.λπ.) αλλά που αντικειμενικά αντανακλά το γεγονός ότι έχει δημιουργηθεί μία νέα κοινωνική

δύναμη, ότι έχει ένα βάρος που δεν μπορεί πιά να παραγνωριστεί κ.λπ.»

Γύρω απ' αυτόν τον διπλό χαρακτήρα της διαδικασίας αναπτύσσεται και το ζήτημα της διεύρυνσης του έποικοδομήματος και ο άποφασιστικός ρόλος της πάλης για την ήγεμονία.

Ο Γκράμσι τοποθετεί στην περίοδο 1915-1917 το ουσιαστικό γεγονός της εξέλιξης (ή τουλάχιστον της ρήξης) των στοιχείων του διαχωρισμού μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Στα Τετράδια γίνεται μεγάλη προσπάθεια για να καθοριστεί η επιστημονική φύση της αλλαγής.

Κάθε ανάλυση που ασχολείται μεμονωμένα με το «βάρος» που έχει το έποικοδομήμα στον Γκράμσι είναι ανεπαρκής. Μία τέτοια «οπτική» δεν παίρνει υπόψη το γεγονός ότι σε μία εποχή που οι μάζες βγαίνουν από την πολιτική παθητικότητα, ή απάντηση των κυρίαρχων στρωμάτων και η οργάνωση της νέας κοινωνικής δύναμης αναγκαστικά κινούνται καταργώντας τη διάκριση οικονομίας και πολιτικής και αναδεικνύοντας μία αμφίπλευρη σχέση μεταξύ ήγεμονίας και οικονομίας όπου η μία δεν γίνεται ιστορικά συγκεκριμένη χωρίς την άλλη: «Αν η ήγεμονία είναι ήθικο-πολιτική δεν μπορεί να μην είναι και οικονομική, δεν μπορεί να μην έχει τα θεμέλιά της στον διευθυντικό ρόλο που η κυρίαρχη ομάδα ασκεί στον διευθυντικό πυρήνα της οικονομικής δραστηριότητας».

Ο μετασχηματισμός της σχέσης της πολιτικής με τα άλλα στοιχεία του συνόλου επιφέρει ρωγμές σε μία μακρά παράδοση (θα λέγαμε από τον Μακιαβέλι ως τον Μάξ Βέμπερ), ή οποία περιορίζει και οργανώνει την πολιτική στο ρόλο της τέχνης και της τεχνικής της εξουσίας. Στον Γκράμσι υπογραμμίζεται ο νέος χαρακτήρας της πολιτικής όπως αυτή αναδύεται σε σχέση με τη δημιουργία μιας νέας συλλογικής κοινωνικής δύναμης. Το θέμα της «διάχυτης» ήγεμονίας συνεπάγεται ακόμη ότι η πολιτική «πρακτική» κινείται σ' αυτόν το χώρο που έχει μετασχηματιστεί από τον οργανικό νεοτερισμό ο οποίος εμπεριέχεται στη σχέση πολιτική θεωρία-κοινωνικές μάζες. Το ότι πρέπει να υπάρξει «ήγεμόνευση πριν ακόμα κατακτηθεί η εξουσία και ότι δεν πρέπει να υπολογίζουμε μόνο στην υλική δύναμη που δίνει η εξουσία για την άσκηση αποτελεσματικής διαχείρισης» δεν αποτελεί μία προειδοποίηση εμπειρικού τύπου για τη δράση του νέου «πρίγκιπα», αλλά ανταποκρίνεται στην αντικειμενική και ιστορική διεύρυνση του πεδίου της πολιτικής και της οργάνωσής της σε διάφορους χώρους του κοινωνικού πλέγματος. Το «βάρος» του έποικοδομήματος όριζεται λοιπόν στο έσωτερικό αυτού του μορφολογικού μετασχηματισμού της πολιτικής που μπορεί να οριστεί ως σταθερή βάση μιας νέας επιστήμης της πολιτικής. Η διεύρυνση της ιδεολογίας —που καθιστά σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, οργανική τη μαρξιστική αρχή ότι οι άνθρωποι συνειδητοποιούν τις κοινωνικές αντιθέσεις στο πεδίο της ιδεολογίας— πραγματοποιείται σε σχέση με το γεγονός ότι η πολιτική έπεμβαίνει σε όλο το δίκτυο της κοινωνικής αναπαραγωγής. Έτσι, διαφοροποιείται η οργανική σύνθεση των μαζών (τα πρώην «παθητικά» και «άπολιτικά» υποκείμενα βλέπουν τώρα μπροστά τους τις αθρόωσεις της πολιτικής εξουσίας) και τίθεται η αναγκαιότητα μιας θεσμικής οργάνωσης της διανοούμενης «μάζας».

Από τη μελέτη του Γκράμσι για την Αναγέννηση αναδύ-

εται ένα συγκεκριμένο στοιχείο προς αυτή την κατεύθυνση:

«Η ήγemonία ενός διευθυντικού κέντρου πάνω στους διανοούμενους ασκείται προς δύο βασικές κατευθύνσεις: 1) Μέσω μιας γενικής αντίληψης για τη ζωή, μιας φιλοσοφίας (Gioberti), που προσφέρει στους όπαδούς της μία πνευματική "άξιοπρέπεια", ένα σημείο διάκρισης και ένα όργανο πάλης ενάντια στις παλαιές ιδεολογίες που κυριαρχούν με τη βία. 2) Μέσω ενός εκπαιδευτικού προγράμματος, ιδιαίτερων εκπαιδευτικών και παιδαγωγικών αρχών, που ενδιαφέρουν και δραστηριοποιούν εκείνο το τμήμα των διανοουμένων που είναι το πιο όμοιογενές και πολυπληθές (στους εκπαιδευτικούς, από το δάσκαλο μέχρι τον καθηγητή πανεπιστημίου)».

Διακόπτοντας κάθε γραμμική σύνδεση με μία παράδοση ιδεών και έννοιων που έρχεται από πολύ μακριά, αυτό που διαφαίνεται στον νέο μηχανισμό της πολιτικής είναι ο επιστημονικός καθορισμός του συνολικού και διευρυνμένου χαρακτήρα της αναπαραγωγής των τάξεων και των σχέσεων μεταξύ τους, σ' έναν κοινωνικό σχηματισμό που εισάγει στοιχεία προγραμματισμού και πολιτικής οργάνωσης των μαζών. Αυτός ο επιστημονικός καθορισμός εισάγει ένα νεοτερισμό στην παράδοση του μαρξιστικού οικονομισμού συνδεδεμένος με άλλους δρόμους αυτής της παράδοσης και με βαθύτερα στοιχεία της μαρξιστικής σκέψης.

Η γκραμισιανή έννοια του «εποικοδομήματος» εμπεριέχει τα νέα στοιχεία που επέδρασαν στη μορφή της αναπαραγωγής. Η διαφοροποίηση αυτή είναι χαρακτηριστική στην εποχή όπου έχουμε μία άνευ προηγουμένου ανάπτυξη των «μη παραγωγικών» κλάδων και της μεσαίας τάξης, καθώς επίσης και μία έντονη και οργανική προσπάθεια διατήρησης των άμεσων παραγωγών στο συντεχνιακό έδαφος της άμεσης παραγωγής, καθώς τα στοιχεία του προγράμματος και της διαχείρισης της οικονομίας εισάγονται άνωθεν. Αυτός ο μετασχηματισμός της οικονομίας «περιβάλλεται» στη γέννησή του από πολιτική και φέρνει μαζί του, σχεδόν ως οργανικό του τμήμα, το πέρασμα στις «σύνθετες υπερδομές». «Σ' αυτές, οι ιδεολογίες που έχουν προηγουμένως εμφνευτεί γίνονται "κόμμα", συγκρίνονται και μάχονται μέχρι που μία απ' αυτές, ή τουλάχιστον ένας συνδυασμός τους, τείνει να κυριαρχήσει, να εξαπλωθεί σε όλο το κοινωνικό στρώμα, δίνοντας ομοιογένεια όχι μόνο στους πολιτικούς και οικονομικούς στόχους αλλά και στα πνευματικά και ηθικά χαρακτηριστικά. Μ' αυτό τον τρόπο, όλα τα προβλήματα για τα οποία διεξάγεται ή μάχη, τίθενται σ' ένα επίπεδο όχι πια συντεχνιακό αλλά 'καθολικό', δημιουργώντας έτσι την ήγemonία μιας βασικής κοινωνικής ομάδας πάνω στις άλλες που ήγemonούνται».

Αυτό συμβαίνει όχι μονάχα ως κάποιο μηχανικό αποτέλεσμα μιας πιά άμεσης σχέσης μεταξύ τάξεων και κρατους, που εμπεριέχεται στη θέση και στη λειτουργία των νέων στρωμάτων, αλλά και επειδή αυτή η σχέση καθορίζεται έξω από τη σφαίρα της άμεσης παραγωγής. Αναφέρεται δηλαδή σε μορφές συνείδησης γενικευμένες που παίζουν το ρόλο της διαμεσολάβησης και της οργάνωσης των άκρων: «Θρησκεία, μασονία, Ρόταρυ, Έβραίοι κ.λπ. μπορούν να καταταγούν στην κοινωνική κατηγορία των διανοουμένων που ρόλος τους είναι, σε διεθνές επίπεδο, να μετριάσουν τα άκρα, να 'κοινωνικοποιήσουν' τα τεχνικά εύρηματα που χρησιμεύ-

ουν σε κάθε διευθυντική δραστηριότητα, να εφεύρουν συμβασμούς» (...).

Αν από τα προηγουμένως συμπεραίνει κανείς ότι μία υποτιθέμενη ανατροπή από τον Γκράμσι της σχέσης οικονομίας-πολιτικής, θά ήταν δείγμα μιας πολύ απλοϊκής έρμηνείας της θεωρίας του Μάρξ, ή όποια θά έβλεπε τον καθοριστικό ρόλο της δομής απλώς ως νήματος μεταξύ δύο μεμονωμένων ειδικών «τομέων» της κοινωνικής μορφολογίας. Σε αντίθεση με αυτή την «ακαδημαϊκή» ανάγνωση του μαρξισμού, ο πλούτος της γκραμισιανής ανάλυσης της αναπαραγωγής ξαναφέρει στην επιφάνεια τη σχέση του Γκράμσι με τον Λένιν.

Ο Γκράμσι επαναλαμβάνει σε πολλές περιπτώσεις ότι ο Λένιν είναι ο κύριος σύγχρονος θεωρητικός της ήγemonίας. Υπονοεί κάτι που σχετίζεται με όλη τη δράση και σκέψη του Λένιν πριν ακόμη από τα κρίσιμα χρόνια της επανάστασης. Το γεγονός ότι, όπως γράφει ο Γκράμσι, στον Λένιν ή θεωρητική και πρακτική αρχή της ήγemonίας έχει γνωσιολογική βαρύτητα, εξηγείται από τον τρόπο με τον όποιο έρμηνεύει το μαρξισμό. Αυτό που δίνει στο μαρξισμό του Λένιν «ιστορική» βαρύτητα είναι ότι στην ανάλυση των προβλημάτων της καπιταλιστικής ανάπτυξης στη Ρωσία και στην κριτική του στον οικονομικό ρομαντισμό υιοθετεί την πολιτική και τη συνολική αναπαραγωγή της κοινωνίας ως αναλυτικό εργαλείο απαραίτητο στην ανάπτυξη της σχέσης μεταξύ αγοράς και κράτους.

Σ' αυτό το σημείο ή σχέση του Γκράμσι με τον Λένιν είναι στενότατη. Βγαίνουμε από τις απλοϊκές «σχέσεις παραγωγής», που συνθλιβονται και εξαντλούνται στον ανταγωνισμό της μισθωτής εργασίας με το κεφάλαιο. Εισάγεται αντίθετα ή πολυπλοκότητα των σχέσεων μεταξύ των τάξεων, σπέρμα μιας στρατηγικής πρωτοβουλίας που είναι σε θέση να μετρηθεί με τον σύνθετο χαρακτήρα που παρουσιάζει ή ιστορία των κοινωνικών ανταγωνισμών.

Ο Γκράμσι με μεγαλοφυή τρόπο βλέπει ότι στον πυρήνα της σκέψης του Μάρξ «εμπεριέχεται και ή ήθικοπολιτική πλευρά της πολιτικής ή ή θεωρία της ήγemonίας και της συνένεσης, εκτός από την πλευρά του καταναγκασμού και της οικονομίας».

Τό σημείο αυτό αποτελεί τό άλλο ένδιάμεσο για την κατανόηση της γκραμισιανής κριτικής στην υποτιθέμενη μεμονωμένη ικανότητα του καθοριστικού χαρακτήρα του οικονομικού στοιχείου και όσων ή αντίληψη αυτή συνεπάγεται για βασικά θέματα της στρατηγικής του εργατικού κινήματος. Ο καθοριστικός ρόλος της σχέσης δομής —εποικοδομήματος, ή αλλαγή στη σύνδεση θεωρίας και πρακτικής που γίνεται φανερή στην αντικειμενική διαφοροποίηση της σχέσης διευθυντές—διευθυνόμενοι, όλα αυτά τοποθετούνται ως σημεία της πραγματικής ιστορίας στην Εύρώπη που βγαίνει απ' τον πόλεμο του 1915. Την εποχή δηλαδή που ή Όκτωβριανή επανάσταση-διασπᾶ την ένότητα της πολιτικής ιστορίας και της «πνευματικής» οργάνωσης του κόσμου και ό φασισμός και ό άμερικανισμός εκφράζουν τό μέτωπο μιας «σύγχρονης» απάντησης των κυρίαρχων ομάδων στην έκπτωση των παλιών διαχωρισμών και του παλιού «ατομικισμού».

μετάφραση: Μαριλένα Κόμη

* Στο δοκίμιο αυτό, όλα τα παραθέματα από έργα του Γκράμσι προέρχονται από τά Τετράδια της φυλακής.

Από τόν Λένιν στόν Μάρξ

του Λεονάρντο Πάτζι

(...) Μέ τήν έννοια του απόλυτου ιστορικισμού ό Γκράμσι έπιχειρεί μιά θεωρητική έπεξεργασία πού θά μπορούσαμε νά τήν όνομάσουμε «καντιανού τύπου». Στόχος του είναι:

1) Νά διερευνήσει και νά έπαναπροσδιορίσει, στο έσω-τερικό του μαρξισμού, τούς σκοπούς τής φιλοσοφίας και τά όρια πού θέτουν.

2) Νά αναδείξει τίς συνέπειες τής περιοδικά έμφανιζόμενης τάσης νά ξεπεραστούν αυτά τά όρια, συνέπειες των όποιων ή μαρξιστική φιλοσοφία αποκτοῦσε τήν έμπειρία κάθε φορά πού δέν έπαιρνε ύπόψη τήν έννοια των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής.

Μέ αυτό τό «καντιανό» έγχείρημα ό Γκράμσι επιδιώκει νά ξαναδώσει στο μαρξισμό πλήρη αυτεπίγνωση τής ταυτότητάς του, νά αποκαταστήσει τό «πνεῦμα του σχίσματος», νά τόν άπαλλάξει από τίς παραποιήσεις πού φώλιασαν στο έσωτερικό του, νά τόν αποκαθάρει από τούς παλαιούς τρόπους σχέψης, οι όποιοι, άν και ξεπερασμένοι, αναπαράγονται μέσα στο ίδιο του τό σώμα.

Ό νέος τρόπος μέ τόν όποιο εκτίθεται ή πρωτοτυπία και ή άκεραιότητα τής γενικής θεωρίας πρέπει νά συσχετιστεί μέ τήν ιδιαίτερη διαστολή πού υφίσταται στόν Γκράμσι ή έννοια του αναθεωρητισμού, σε σχέση μέ τήν προηγούμενη σημασία του όρου. Ό Γκράμσι, μολοντί δέν επιδιώκει νά υποδείξει μορφές έπανεξέτασης των βασικών άρχών τής θεωρίας πού εκδηλώνονται στο έσωτερικό του έργατικού κινήματος, μέ τόν όρο «αναθεωρητισμός» όρίζει κάθε περίπτωση διείσδυσης τής άστικης ιδεολογίας «ή όποία μερικές φορές και μέ τόν πιό επικίνδυνο τρόπομπολιάζεται στο διδάγματα του Ένγκελς, άκόμη και του Μάρξ». Ήδη στις Θέσεις τής Λών ύποστήριζε:

«Υστερα από τή νίκη του μαρξισμού, οι έθνικου χαρακτήρα τάσεις πού πάνω τους είχε θριαμβεύσει επιδίωξαν νά εκφραστούν μέ άλλο τρόπο αναγεννώμενες στην καρδιά του μαρξισμού ως μορφές αναθεωρητισμού. Έτσι ή διαδικασία εκφυλισμού τής Β' Διεθνούς πήρε τή μορφή πάλης ενάντια στο μαρξισμό στο έσω-τερικό του ίδιου του μαρξισμού»¹.

Στά γραφτά τής φυλακής βλέπουμε νά ολοκληρώνεται ή θέση σύμφωνα μέ τήν όποία τά στοιχεα αναθεώρησης τής θεωρίας γίνονται αντιληπτά μόνο άν αναλύσουμε τή σχέση ανάμεσα στην «φιλοσοφία τής πράξης και τόν σύγχρονο πολιτισμό». Ό Γκράμσι έχοντας αποδώσει τόν όρο «όρθοδοξία» ως τή «θεμελιώδη έννοια μέ βάση τήν όποία ή φιλοσοφία τής πράξης είναι "αυτάρκης", έμπεριέχει όλα τά βασικά στοιχεία για τή συνολική και πλήρη κοσμοαντίληψη»² αφήνει όριστικά πίσω του εκείνη τήν έννοια του αναθεωρητισμού πού έρχεται από τίς έσωτερικές διαμάχες στη γερμανική σοσιαλ-δημοκρατία. Οι πιό επικίνδυνοι αναθεωρητές, τό είδαμε ήδη, είναι οι όρθόδοξοι, άκριβώς γιατί ή θεωρητική ουσία του αναθεωρητισμού δέν συνίσταται στη διάκριση ανάμεσα σε ό,τι είναι νεκρό και σε ό,τι είναι ζωντανό στο έργο του Μάρξ όσο μάλλον στη χρήση και τή λειτουργία του αναλυτικού πλαισίου του Μάρξ μέ κριτήρια πού του είναι ξένα.

Νά έπαναπροσδιορίσουμε τά όρια τής φιλοσοφίας σημαίνει νά έπαναπροσδιορίσουμε τά όρια του κόσμου και άρα νά δώσουμε μιά πληρέστερη θεωρητική γνώση των αντιθέσεων του.

1. CPC, σελ. 489.

2. Ec, σελ. 1434.

Κινητοποιήσεις στο Τουρίνο 1919

‘Ο μαρξισμός δέν μπορεί νά ἔχει κόν τήν ἀξίωση ὅτι παραβιάζει τά ὄρια τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Θά καταλήγαμε ἔτσι στόν οὐτοπισμό (καί κάθε «συστηματική» θεώρηση τοῦ μαρξισμού εἶναι οὐτοπική), ἀλλά μ’ αὐτήν τή διαφορά: ἐνώ ὁ παλαιός οὐτοπισμός ἦταν ὀπωσδήποτε τό ἰδανικό μιᾶς νέας κοινωνικῆς τάξης πού πάλευε ἐνάντια στό ὑπάρχον σύστημα, ὁ νέος οὐτοπισμός σημαίνει τήν ἀπειλή νά ἀφομοιωθεῖ ὁ μαρξισμός ἀπό τήν παλαιά φιλοσοφία. Βασική φροντίδα τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας θά ἦταν ν’ ἀποφύγει τήν τάση νά σχιμαγραφῆσει, ἤ καί νά προεικάζει μόνο, καθαρά λογικές λύσεις-τῶν ὑπαρχουσῶν ἀντιφάσεων. Μοναδικό τῆς ἔργου εἶναι νά τίς καταστήσει ὅσο τό δυνατόν πιό διάφανες· τίποτα δέν μπορεί νά προσθέσει ἤ νά ἀφαιρέσει. Διαφορετικά εἶναι μοιραῖο νά μπεῖ ὁ μαρξισμός στό δρόμο πού ὀδήγησε ἤδη τό ἐργατικό κίνημα στήν ἐξάρτηση ἀκριβῶς τῆ στιγμή πού ἐπρόκειτο νά δώσει ὀλοκληρωμένες ἐναλλακτικές λύσεις. “Ἦδη ἀπό τό 1921 ὁ Γκράμσι ἔλεγε: «Γιά τούς σοσιαλιστές ὑπάρχει κιάλας “προλεταριακή” διανόηση καί τή συνιστοῦν οἱ μικροαστοί ἐργαζόμενοι· ὑπάρχει κιάλας ἕνας πολιτισμός πού προσιδιάζει στόν κόσμο τῆς ἐργασίας καί χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἰδεολογία, τά συναισθήματα, τά ρευστά ὄνειρα τῶν *travett*»³. Ἡ κριτική τοῦ μεμονωμένου φιλοσόφου εἶναι λοιπόν ἡ ἴδια μέ αὐτήν πού ἀσχεῖται ἔχοντας ὡς βάση τήν ὑπόθεση ἑνός νέου πολιτισμοῦ πού οἰκοδομοῦν οἱ διανοούμενοι τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος. Ἡ ἀντιπαράθεση πρὸς τήν πληρέστερη συστηματοποίηση τοῦ μαρξισμού πού ἐπιδιώκει ἡ εὐρωπαϊκή καί γερμανική σοσιαλδημοκρατία, ἀλλά καί ἡ σαφῆς ἐπίγνωση τοῦ κινδύνου ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ θεωρητικοποίηση μπορεί νά διαβρώσει τήν οἰκοδόμηση τοῦ πρώτου κράτους πού θά διευθύνει ἡ ἐργατική τάξη, θά ὀδηγήσουν τόν Γκράμσι νά περιγράψει καί νά ἐμβαθύνει περισσότερο τήν ἀποψή του.

Ἀξίζει νά προσέξουμε ὅτι σ’ αὐτήν τήν ἀντιπαράθεση ἡ ἔννοια «κριτική» πού ὑπάρχει στόν ὑπότιτλο τοῦ Κεφαλαίου ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη ἔκταση:

«Ἡ κλασική οἰκονομία παραχώρησε τή θέση τῆς στήν “κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας” ἀλλά μέχρι τώρα δέν φαίνεται δυνατή μιᾶ νέα ἐπιστήμη ἢ μιᾶ νέα τοποθέτηση τοῦ ἐπιστημονικοῦ προβλήματος».⁴

‘Ο μαρξισμός, στό βαθμό πού εἶναι κριτική, μπορεί νά καθορίσει τήν ἱστορικότητα τοῦ τρόπου παραγωγῆς (ἤ, ὅπως λέει ὁ Γκράμσι σ’ αὐτό τό κείμενο, τήν ἱστορικότητα τῆς «συγκεκριμένης ἀγορᾶς»⁵), δέν μπορεί νά ἀναπτύξει μιᾶ νέα ἐπιστήμη οἰκονομικῶν γεγονότων, πράγμα πού θά ἀπαιτοῦσε τήν ὑπαρξη ἑνός συνόλου νέων παραγόντων. Ἀλλά ἡ διεύρυνση τῆς ἔννοιας τῆς κριτικῆς ἔτσι ὥστε νά σημαίνει καί «συμπεριφορά» τοῦ μαρξισμού ἀπέναντι σέ κάθε ἰδεολογική, πολιτιστική καί πολιτική ἐκδήλωση ἀπορρέει ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ ἐπαναπροσδιορισμός τῶν ὄρων τῆς σκέψης σημαίνει, γιά τόν Γκράμσι, ἐνίσχυση τοῦ ἐνῦπαρκτου στό μαρξισμό φορτίου ρήξης πρὸς τήν ὑπάρχουσα πολιτιστική παράδοση, σημαίνει, ἀκόμη, ἐπαγρύπνηση μπροστά στήν ἀπειλή μιᾶς νέας θεωρησιαρχίας (πράγμα πού σημαίνει ἀμβλυνση τῆς ἐπίγνωσης τῶν ἀντιφάσεων).

‘Ο τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὁ ταξικός ἐχθρός ἀποκαθιστᾷ τήν κυριαρχία του περιγράφεται ἀπό τόν Γκράμσι ὡς πορεία μέσα ἀπό νέα πάντα ἐπίπεδα «ἐνωτικῆς» σύνθεσης τοῦ κοινωνικοῦ,

3. Σφ, σελ. 138.

4. Ες, σελ. 1478.

5. Ες, σελ. 1478.

τά όποια άνεξάρτητα από τήν πραγματική τους ύπόσταση θά συνεχίζουν νά λειτουργοϋν έως ότου ξεμασκαρευτοϋν θεωρητικά και πρακτικά. 'Η θεωρητική στρατηγική γίνεται ένα μέ τήν πολιτική στρατηγική. Πρόκειται για τόν, μέ τήν αδιάκοπη άσκηση τής κριτικής, προοδευτικό περιορισμό τοϋ πεδίου έλιγμών τοϋ άντιπάλου, τήν όλο και μεγαλύτερη συμπίεσή του, τήν προοδευτική κατάκτηση τής δυνατότητας νά τοϋ καταφερθεί τό τελικό χτύπημα. Τά πρωτεία τής πολιτικής έπιστήμης, για μία όλόκληρη ιστορική φάση, ό πρωτεύων ρόλος πού άποδίδει ό Γκράμισι στήν «κριτική», δέν προέρχονται (όπως συχνά τά τελευταία χρόνια έχουν πολλοί ύποθέσει) από κάποια ύποτίμηση τοϋ θεωρητικού μαρξισμού αλλά από τήν άπλή διαπίστωση ότι ή κριτική άπολογητικού χαρακτήρα, όπως εκείνη τής κροτσιανής έρμηνείας τής ιστορίας τής 'Ιταλίας, δέν μπορεί νά όδηγεί sé διεξόδους άν δέν άσκηθεί από τή νέα πολιτική όργάνωση τών άγροτών τοϋ Νότου.

'Εξάλλου, στό άυστηρά θεωρητικό πεδίο, ή γκραμισιανή χρήση τής έννοιας «κριτική» ένέχει μία σαφέστατη διάκριση άνάμεσα στήν έπιστημονικότητα πού διεκδικεί ό μαρξισμός και τή νατουραλιστική και θετικιστική έννοια τής έπιστήμης. 'Ο μαρξισμός ως θεωρία (ή ως έπιστήμη) έχει τό «μοναδικό» καθήκον νά ύποδείξει αυτό πού είναι δυνατό πρίν και άνεξάρτητα από κάθε γεγονός ή σύνολο γεγονότων, άνεξάρτητα δηλαδή από κάθε έπιβεβαίωση και έπαλήθευση.

'Η κριτική τής πολιτικής οίκονομίας πού παίρνει ύπόψη τήν ιστορικότητα τοϋ τρόπου παραγωγής, ύποδεικνύει και τόν κληρονόμο του, πού όμως, προσθέτει άμέσως ό Γκράμισι, «θά είναι ό έπίδοχος ώσπου νά παρουσιάσει τίσ άποδείξεις του». Καθήκον τής έπιστήμης είναι νά έξάγει νόμους από τά γεγονότα. Καθήκον τής θεωρίας τοϋ μαρξισμού, θεωρίας τών άντιφάσεων, είναι μόνο νά καθορίσει τό έφικτό. 'Η έπιστήμη, σύμφωνα μέ τό νατουραλιστικό μοντέλο, είναι έπιστήμη τών γεγονότων. 'Η φιλοσοφία, ή κριτική, έπιτρέπει νά βλέπουμε πίσω από τά γεγονότα, πέρα άπ' αυτά, τή δυνατότητα, αλλά μόνο τή δυνατότητα, ένός νέου συνόλου γεγονότων. 'Η έπαλήθευση αυτής τής δυνατότητας βρίσκεται έντελώς έξω από τό πεδίο τής. 'Απ' αυτήν τήν άποψη, λέει ό Γκράμισι, *μπορούμε νά προβλέπουμε μόνο στό βαθμό πού δροϋμε*. Καί, μπορούμε νά προσθέσουμε, δροϋμε μόνο στό βαθμό πού μετασχηματίζουμε τό σύνολο τών συμβάντων: εκείνων τών ίδιων πού καθιστοϋν δυνατό, μέ τή σχετική μονιμότητά τους, τόν καθορισμό νόμων αίτίου και αίτιατοϋ και τήν πραγματοποίηση προβλέψεων. 'Η έκ νέου άναγνώριση τοϋ όρίου τής φιλοσοφίας ως όρίου τοϋ κόσμου σημαίνει, λοιπόν, τήν έκ νέου άναγνώριση τοϋ πεδίου πού πρέπει νά παραχωρηθεί στή «βούληση», στήν «πράξη», στό βαθμό πού πραγματοποιεί τήν άντικειμενική δυνατότητα μετασχηματισμοϋ όχι τών μεμονωμένων γεγονότων τοϋ κόσμου αλλά τών ίδιων τών όρίων τοϋ κόσμου. 'Η φιλοσοφία τής πράξης άποκαλύπτει ως τό βάθος τό ρόλο τής ύποκειμενικότητας έφόσον έχει κατανοήσει πλήρως τή διαφορά άνάμεσα σ' αυτό πού μπορεί νά είπωθεί και σ' αυτό πού μπορεί μόνο ν' άποδειχθεί πρακτικά. "Αν είναι άλήθεια ότι πρέπει νά σωπαίνουμε για όσα δέν έχουμε τίποτα νά πούμε, είναι επίσης άλήθεια ότι και τά πράγματα πού μπορεί νά είπωθούν είναι διαφορετικά σ' έναν διαφορετικό κόσμο. 'Η έπιστημονικότητα τοϋ μαρξισμού συνίσταται λοιπόν στό νά καταστήσει δυνατό άκόμη κι εκείνο τοϋ όποίου τήν ύπαρξη δέν

ύποπτεύεται και ή γεγοντολογική έπιστήμη. 'Ο άπόλυτος ιστορικισμός είσάγει κατευθείαν στήν πολιτική έπιστήμη. 'Αλλά αυτή μπορεί νά γεννηθεί μόνο όταν τό έδαφος έχει προληπτικά ξεκαθαριστεί στό έννοιολογικό πεδίο από κάθε πιθανό αυτόματισμό ή καταστροφισμό.

"Ας έπιστρέψουμε στήν ιδέα τοϋ Γκράμισι ότι για νά γίνει κατανοητή και νά δικαιωθεί ή έπανάσταση τοϋ 'Οκτώβρη άπαιτείται ριζική άρνηση όλόκληρης τής έρμηνείας τοϋ ιστορικού ύλισμοϋ πού έκαναν τά κόμματα τής Β' Διεθνούς. Σέ άρθρο στό *Ordine Nuovo* πού ύπογράφει ως Longobardi ύπάρχουν οι σχετικές παρατηρήσεις:

«'Ενώ ό Μάρξ γράφει ότι ή *καπιταλιστική κοινωνία, άν άφεθεί ελεύθερη, τείνει στήν άκραία συγκεντροποίηση τοϋ πλούτου, οϋδέποτε καθορίζει sé ποιό σημείο αυτή ή διαδικασία θά είναι άρκετά ώριμη ώστε νά είναι δυνατή ή άπαλλοτρίωση αυτών πού τόν μονοπωλοϋν*. Κι όταν γράφει ότι ή *καπιταλιστική όργάνωση θά καταστραφεί μόνο άφού θά έχει άναπτύξει όλες τίσ παραγωγικές δυνάμεις στίς όποιες είναι ικανή νά δώσει ζωή, αφήνει τό ίδιο άπροσδιόριστο τή στιγμή στήν όποία ή διαδικασία αυτή μπορεί νά θεωρηθεί περατωμένη*. Βασικό χαρακτηριστικό τοϋ κεφαλαίου, σημειώνει ό ίδιος ό Μάρξ, είναι ή *έπ' άόριστον άνάπτυξη του*. 'Η ώρα τοϋ θανάτου τοϋ καπιταλισμοϋ, όπως άκόμη πίο δικαιολογημένα κι εκείνη τών κοινωνιών πού προηγήθηκαν, δέν μπορεί, λοιπόν, νά καθοριστεί μέ βάση τήν άπόλυτη στασιμότητα τής συσσώρευσης τοϋ κοινωνικοϋ πλούτου, αλλά μέ βάση τίσ άξανάομενες δυσκολίες μέ τίσ όποιες πραγματοποιείται αυτή ή διαδικασία, τίσ όλο και πίο ισχυρές αντιδράσεις πού προκαλεί, τίσ όλο και πίο μεγάλες πιέσεις τοϋ προλεταριάτου. 'Η άλήθεια είναι ότι ή δυνατότητα έπιτυχίας μιας σοσιαλιστικής επανάστασης δέν έχει άλλο μέτρο παρά μόνο τήν έπιτυχία τήν ίδια»⁶.

'Η έυρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία άποδίδει στόν μπολσεβικισμό τό λάθος ότι θέλησε νά κάνει σοσιαλιστική επανάσταση sé μία χώρα πού δέν ήταν άκόμη ώριμη για έναν τέτοιο μετασχηματισμό. 'Η άπάντηση τοϋ Γκράμισι δέν περιορίζεται στήν άπόδειξη τών ιστορικών ιδιαιτεροτήτων τής ρωσικής κοινωνίας οι όποιες επέτρεψαν μία εξέλιξη πού είναι ταυτόχρονα «*ένα καθυστερημένο 1789 και μία πρωτοποριακή επανάσταση*». Τό πρόβλημα είναι θεωρητικής τάξεως και έπενδύει τή φύση τής «πρόβλεψης» τοϋ Μάρξ. 'Ο Γκράμισι άποκλείει, κατ' άρχήν, κάθε ύπόθεση καταστροφικής κρίσης τοϋ καπιταλισμοϋ, άποκλείοντας τήν ύπόθεση τοϋ κορεσμοϋ στή διαδικασία τής καπιταλιστικής συσσώρευσης. Παραπέμπει και πάλι στό δεύτερο μέρος τής *Είσαγωγής τοϋ '59* τοϋ Μάρξ, πού όπως ήδη είδαμε άποτελέσει τή θεωρητική βάση για τή δυνατότητα πολιτικής άνάλυσης. 'Αρνείται, κατά δεύτερο λόγο, ότι μπορούμε νά μιλήσουμε για κρίση ή για τό πεπερασμένο τής διαδικασίας άναπαραγωγής τής καπιταλιστικής κοινωνίας

6. E.C. Longobardi, "Marxismo, labourismo e bolcevismo", *Ordine Nuovo*.

νίας, περιοριζόμενοι στις δυσκολίες που έκδηλώνονται στο πεδίο της υλικής παραγωγής. Μέ βάση την *Εισαγωγή του '59* είναι, λοιπόν, δυνατή 1) η αντικατάσταση της έννοιας της πρόβλεψης με εκείνη της οικοδόμησης της αντικειμενικής δυνατότητας, ή όποια 2) για να γίνει πραγματικότητα πρέπει να έκδηλωθεί και να εισπραχθεί στο πεδίο της πολιτικής. Οι κοινωνικές αντιθέσεις όσο κι αν είναι βαθιές, αν δεν οργανωθούν δεν μπορούν ποτέ να έγγυηθούν τό πέρασμα σε μία άλλη τάξη πραγμάτων. Μ' αυτή την έννοια, τό κριτήριο ότι «*ή δυνατότητα επιτυχίας μιάς σοσιαλιστικής επανάστασης δεν έχει άλλο μέτρο παρά μόνο την επιτυχία της τήν ίδια*» είναι οίκουμενικό, ισχύει τόσο στην 'Ανατολή όσο και στη Δύση, δεν προκύπτει από την ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης αλλά από τή διαφορετική έρμηνεία του ρόλου της θεωρίας. Νά επαναπροσδιορίσουμε τή φύση και τά όρια της θεωρίας σημαίνει όχι μόνο να αναδειξουμε τόν άποφασιστικό ρόλο της βούλησης (δηλαδή της ύπαρξης στην ιστορία), αλλά να συμπληρώσουμε, στο πεδίο της ανάλυσης, τό κενό που άφησε ή οικονομιστική έρμηνεία του ιστορικού υλισμού που σημείο εκκίνησης είχε μιά έπιστημονοφανή έρμηνεία των προβλήσεων του Μάρξ. Έδω εισάγεται τό ήθικοπολιτικό στοιχείο πού, όχι τυχαία, έχει πάντα σημείο αναφοράς τήν *Εισαγωγή του '59* ή όποια αποκλείει έντελώς τή θεωρητική υπόθεση της κατάρρευσης του καπιταλισμού:

«*Τό αξίωμα ότι "ή κοινωνία δεν θέτει ποτέ προβλήματα πού για τή λύση τους δεν υπάρχουν ήδη οι υλικές συνθήκες" όρίζει τό ζήτημα της συγκρότησης της συλλογικής βούλησης πού εξαρτάται άμεσα από τό παραπάνω αξίωμα. Η κριτική ανάλυση του τί σημαίνει αυτό οδηγεί στη διερεύνηση του προβλήματος πώς άκριβώς σχηματίζονται οι μόνιμες συλλογικές βουλήσεις, πώς αυτές προτείνουν τους άμεσους στόχους και τά συγκεκριμένα μέσα, τή συλλογική, δηλαδή, κατεύθυνση της δράσης»⁷.*

«*Αν στο πρώτο μέρος του άποσπάσματος της Εισαγωγής του '59 στην έρμηνεία του Γκράμσι υπογραμμίζεται ή δυνατότητα επιβίωσης και διάρκειας της καπιταλιστικής κοινωνίας, στο δεύτερο μέρος —αυτό πού περιέχει τήν περικοπή πού μόλις αναφέραμε— αίτιολογείται ό αναγκαίος ιστορικά χαρακτήρας, οργανικός και έπομένως μη αντιστρέψιμος, της γέννησης και ανάπτυξης των πολιτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων της έργατικής τάξης. Μ' αυτά τά δύο αξιώματα (ή «κανόνες», όπως τά όρίζει ό Γκράμσι) συνδέεται ή δυνατότητα έπεξεργασίας όχι μόνο της θεωρίας του πολιτικού κόμματος αλλά και των δύο κύριων κατηγοριών πού έρμηνεύουν τις μορφές ανάπτυξης της επαναστατικής διαδικασίας στην καπιταλιστική κοινωνία: τήν έννοια «συσχετισμός δυνάμεων» και τήν έννοια «παθητική επανάσταση».*

«*Όσον άφορά τήν πρώτη άπ' αυτές θά προσθέσουμε μόνο ότι στην γκραμισιανή έρμηνεία της μαρξιστικής πολιτικής έπιστήμης, με τήν κατηγορία αυτή δεν καθορίζεται άπλώς ή ποσοτική δύναμη των αντίπαλων δυνάμεων. Περισσότερο, με τήν έννοια αυτή, κατανοείται ό σύνθετος τρόπος με τόν όποιο διαρθρώνεται οικονομικά και πολιτικά μιά κοινωνία πού βασίζεται στον ταξικό ανταγωνισμό και παρουσιάζεται ή πορεία*

της ως διαδοχή διαφορετικών διεξόδων πού δημιουργεί ή αντιπαράθεση των συγκρουόμενων δυνάμεων.

«*Γίνεται φανερό —λέει ό Γκράμσι στο σημείο πού επιχειρεί να καθορίσει τή μεθοδολογία της έρμηνείας πού δίνει στην αντίθεση μεταξύ των μετριοπαθών και του κόμματος της δράσης— ότι ποτέ δεν απουσιάζουν οι λεγόμενες υποκειμενικές συνθήκες όταν υπάρχουν οι αντικειμενικές έφόσον πρόκειται για διάκριση διδακτικού χαρακτήρα: ώστόσο είναι τό μέγεθος και ή ένταση των υποκειμενικών δυνάμεων, και άρα ή διαλεκτική σχέση ανάμεσα στις συγκρουόμενες υποκειμενικές δυνάμεις, πού μπορεί να προκαλέσει συζήτηση»⁸.*

«*Ό Γκράμσι έπεξεργαζόμενος τόν ιστορικό υλισμό σε πολιτική έπιστήμη ξεπερνάει τούς όρους της διένεξης πού διαίρεσε αναθεωρητές και όρθόδοξους άκριβώς τή στιγμή πού προσπαθεί να δώσει διαφορετική άπάντηση στα ζητήματα πού θέτουν οι αναθεωρητές. Σωστά έχει ειπωθεί ότι στην πολεμική για τό ήθικοπολιτικό του Κρότσε έχει διαρκώς υπόψη του τόν Μπερνστάιν⁹ και πράγματι τό πιο ένδιαφέρον και σημαντικό μέρος της κριτικής του συνίσταται στην προσοχή πού δίνει στο ρόλο πού είναι προορισμένες να άσκήσουν στην ιστορική ανάπτυξη άπ' τή μιά οι δυνάμεις της ιδεολογίας κι άπ' τήν άλλη οι οργανωμένες δυνάμεις: με τήν ανάπτυξη των προκαθορισμένων σχημάτων και της καθοδηγημένης επέμβασης στην κοινωνία των πολιτών, ή μαρξιστική πρόβλεψη (ταυτισμένη με τή θεωρία της κατάρρευσης του Κάουτσκι) πού βασίζεται στην στενή άλληλεξάρτηση ανάμεσα στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και τήν προώθηση της σοσιαλιστικής επανάστασης, άποδεικνύεται άβάσιμη. Η εξέλιξη των πραγμάτων άπαιτεί τήν αναθεώρηση αυτής της θεωρίας. Τό σχέδιο του Γκράμσι είναι να άποδεχτεί τις προωθημένες θέσεις των αναθεωρητών, άποδεικνύοντας —με τή ριζική άρνηση της όρθόδοξης θέσης— ότι είναι έντελώς συμβατές με τή μαρξιστική θεωρία της ιστορίας, αντίθετα άπ' ό,τι σκεφτόταν ό Μπερνστάιν, και μαζί του ό Κρότσε πού επιχείρησε τήν όριστική έκμηδένιση του μαρξισμού με τήν έπεξεργασία άκριβώς του ήθικοπολιτικού.*

«*Αλλά μπορούμε να καταλάβουμε εύκολότερα πόσο σημαντική είναι ή ανάλυση του συσχετισμού των δυνάμεων στην γκραμισιανή έρμηνεία αν τήν επανασυνδέσουμε με τήν άλλη έννοια της πολιτικής θεωρίας πού εξάγεται από τήν Εισαγωγή του '59, εκείνη της «παθητικής επανάστασης». Στα γραφτά της φυλακής υπάρχει εύρύ φάσμα έρμηνευτικών άποχρώσεων και πειραματισμών πάνω στην συγκεκριμένη και διαφοροποιημένη ιστοριοπολιτική χρήση της. Αλλά αν παραμείνουμε στην γενικότερη θεωρητική του αντίληψη θά δούμε ότι ό Γκράμσι με τήν έννοια της «παθητικής επανάστασης» προτίθεται όχι τόσο να θέσει τό πρόβλημα των μορφών πού μπορεί να πάρει ό πολιτικός άγώνας ύστερα από μιά όπισθοδρόμηση ή ήττα της έργατικής τάξης, όσο να προσφέρει τή θεωρητική*

7. Ec, σελ. 1057.

8. Ec, σελ. 1781.

9. N. Bandaloni, "Gramsci et le problème de la révolution", *Dialectiques*, τεύχ. 3-4.

ἀπεικόνιση τῆς σύνθετης ιστορικής διαδικασίας μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ τό ὀριστικό ξεπέρασμα τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ἡ σημασία τῆς θεωρεῖται μνημειώδης· πολέμιός τῆς εἶναι ἀπ' τήν μιά μεριά ἡ θεωρία τοῦ καταστροφισμοῦ ἀπ' τήν ἄλλη ἡ γιανκωβίνικης ἔμπνευσης τάση νά συρρικνωθεῖ ὄλο τό κοινωνικό νόημα τῆς ἐπαναστατικῆς διαδικασίας στήν, ἀναγκαῖα ἐντούτοις, στιγμή τῆς βίαιης ρῆξης.

Ἄπ' αὐτή τήν ἀποψη ἡ πορεία τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης μέ τήν καταστροφή τῆς ὑπάρχουσας τάξης πραγμάτων σέ μιά ὀρισμένη χώρα, τήν ἀναχαίτιση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος σέ ἄλλες, τήν ἔναρξη, τόσο στήν «Ἀνατολή» ὅσο καί στή «Δύση», ἐνός ἀγώνα νέου τύπου, δέν μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ μέ τό πολιτικό κριτήριο πού πιστοποιεῖ τήν ἐπιβράδυνση τῶν ρυθμῶν ἀνάπτυξης τῆς ἐπαναστατικῆς διαδικασίας. Χρειάζεται μιά ἀλλαγὴ στή θεωρητική προοπτική, ὥστε, ἀνεξάρτητα ἀπ' τήν πορεία τοῦ πολιτικοῦ κύκλου, οἱ ἀντιτιθέμενες μορφές μέ τίς ὁποῖες ἐκδηλώνεται ἡ τάση ὑπέρβασης τοῦ τρόπου παραγωγῆς νά εἶναι ἀναγνώσιμες. Εἶναι χρήσιμο νά θυμηθοῦμε τόν παραλληλισμό πού κάνει ὁ Γκράμσι ἤδη στά πολιτικά κείμενα ἀνάμεσα στήν ἐποχή τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης καί ἐκείνη τῆς προλεταριακῆς ἐπανάστασης.

«Ὅπως στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα οἱ λαοὶ στήριξαν ὅλες τίς ἐλπίδες τους στή Γαλλική Ἐπανάσταση ἐνώ μαίνονταν ἡ ἀντίδραση καί ἡ Ἱερή Συμμαχία, ἔτσι σήμερα ἔχουν στραμμένο τό βλέμμα, ἀπό τήν Ἀσία ὡς τήν Εὐρώπη, στή ρωσική ἐπανάσταση»¹⁰.

Καί στίς δύο περιπτώσεις ὑπῆρξε ἕνα πρῶτο στάδιο πολέμου κινήσεων, ἕνας γιανκωβίνικος πειραματισμός πού, στίς συγκεκριμένες συνθήκες, ὀδήγησε στήν ἐπιτυχία. Ἀκολούθησε μιά βραδύτερη καί κοπιαστική ἐξέλιξη, πλαισιωμένη ἀπό «ἀποκαταστάσεις», πού στήν πραγματικότητα δέν ἀπέτελεσαν ποτέ παλινῶρθωση τῆς προϋπάρχουσας κατάστασης ἀλλά διαφορετικές μορφές διαχείρισης μιᾶς ἀμετάβλητης κοινωνικῆς οὐσίας πού συνέχιζε νά διαχέεται στό κοινωνικό σῶμα καί νά τό διαβρώνει. Ἄν σέ χώρες πού δέν γνώρισαν τή γιανκωβίνικη ἐμπειρία ἡ προώθηση τῆς ἐπαναστατικῆς ἐμπειρίας γίνεται ὄλο καί πιό σύνθετη πολιτικά, τό ἴδιο ἰσχύει καί στά κέντρα ἀκτινοβολίας τῆς ἐπαναστατικῆς διαδικασίας: ὁ πόλεμος κινήσεων ἀποδεικνύεται χωρίς διέξοδο καί πρέπει νά παραχωρησεῖ τή θέση του στόν πόλεμο θέσεων. Ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση δέν τελειώνει τό '89 οὔτε τό '93 οὔτε μέ τούς ναπολεόντειους πολέμους. Ἄλλο τόσο ὅμως εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐπανάσταση τοῦ Ὀκτώβρη δέν τελείωσε μέ τήν κατάληψη τῶν Χειμερινῶν Ἀνακτόρων οὔτε μέ τόν ἐμφύλιο πόλεμο καί τόν κομμουνισμό τοῦ πολέμου οὔτε μέ τήν εἰσαγωγή τῆς ΝΕΠ.

«Μελέτες γιά τίς ἀναλογίες ἀνάμεσα στήν περίοδο πού ἀκολουθεῖ τήν πτώση τοῦ Ναπολέοντα καί ἐκείνη πού ἀκολουθεῖ τόν πόλεμο τοῦ '14-'18: Οἱ ἀναλογίες εἶναι ὁρατές ἀπό δύο μόνο σκοπιές: τήν ἐδαφική διαίρεση καί τήν, πιό ἐντυπωσιακή καί ἐπιφανειακή, ἀπόπειρα μιᾶς νομικῆς ὀργάνωσης βασιζόμενης στίς διεθνείς σχέσεις (Ἱερὰ Συμμαχία — Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν). Φαίνεται ὅμως πιό σημαντικό νά μελετήσουμε τήν περικοπή γιά τήν «παθητική ἐπανάσταση», ὅπως ὀνομάστηκε, πρόβλημα πού δέν ἐντυπωσίασε ἐπειδή λείπει ὁ παραλληλισμός μέ τή Γαλλία τοῦ 1789-1815.

Κι ὡστόσο ὄλοι ξέρουν ὅτι ὁ πόλεμος τοῦ '14-'18 παρουσιάζει ἕνα ιστορικό ρήγμα, μέ τήν ἔννοια ὅτι μιά σειρά προβλημάτων πού σωρεῖονταν πρῖν ἀπό τό 1914 ἀπέτελεσαν ἀκριβῶς ἕναν «ὄγκο» πού τροποποίησε τή γενική δομή τῆς προηγούμενης διαδικασίας»¹¹.

Φέραμε αὐτό τό ιστορικό παράδειγμα γιά νά ἐξηγήσουμε πῶς καθορίζεται μέ τήν ἔννοια τῆς παθητικῆς ἐπανάστασης ὁ δεσμός «ἀνάμεσα στήν ἐξέλιξη τοῦ ὀργανικοῦ κινήματος καί ἐκείνη τοῦ κινήματος τῆς δομικῆς συγκυρίας». Ἡ ἔννοια τῆς παθητικῆς ἐπανάστασης θεμελιωμένη σέ δύο μεθοδολογικές ἀρχές πού περιέχονται στήν Εἰσαγωγή τοῦ '59, ἐγγυᾶται τή θεωρητική πατρότητα μιᾶς πολύμορφης ιστορικής διαδικασίας, πού ἐπιτρέπει τήν ἀπάλειψη τῆς διάκρισης ἀνάμεσα στό ὀργανικό καί τό συγκυριακό. Ἄν χάσουμε ἀπό μπρός μας αὐτήν τή διάκριση «καταφέρνουμε ἢ νά ἐμφανίσουμε αἰτίες ἔμμεσες ὡς ἄμεσες, ἢ νά ὑποστηρίξουμε ὅτι οἱ ἔμμεσες αἰτίες εἶναι οἱ μόνες ἀποτελεσματικές» στή μιά περίπτωση ἔχουμε ἔξαρση τοῦ οἰκονομικοῦ ἢ τοῦ σχολαστικοῦ ἐπιστημονισμοῦ, στήν ἄλλη ἔξαρση τοῦ «ἰδεολογισμοῦ»· στή μιά περίπτωση ὑπερτιμῶνται τά ἀντικειμενικά αἴτια, στήν ἄλλη ὑπερτονίζεται τό βολонταριστικό καί ἀτομικό στοιχεῖο¹².

Γιά τόν Γκράμσι λοιπόν ἡ ἀνίχνευση τῆς ιστορικής ποικιλομορφίας χωρίς τό κατάλληλο θεωρητικό ἐργαλεῖο εἶναι ἀδύνατη. Γι' αὐτό εἶναι περιοριστικός (ἂν καί μέ κάποιον θετικό πολιτιστικό ρόλο στά χρόνια πού πέρασαν) ὁ ὀρισμός τοῦ Γκράμσι ὡς τοῦ θεωρητικοῦ τῆς ἐπανάστασης στή Δύση, πού ἐμφανίστηκε ὅταν ἔγινε γνωστή ἡ σημασία τῶν πολιτικῶν του κειμένων.

Πράγματι, ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ θέση τοῦ Γκράμσι στό ἄμεσα πολιτικό πεδίο ἀπό τό 1924 χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἐντονη ἐπιμονή του γιά τήν ἰδιαιτερότητα τῆς κατάστασης στή Δυτική Εὐρώπη σέ σχέση μέ τήν τσαρική Ρωσία, εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά περιορίσουμε τή συνεισφορά του στήν ἀναγνώριση ἀπλῶς τῶν στοιχείων πού, στό ἰστορικό ἐπίπεδο, στοιχειοθετοῦν αὐτή τήν ἰδιαιτερότητα. Μάλιστα, ὅσο πιό πολύ ἐμβαθύνουμε στή γνώση τῶν ἀνεπανάληπτων στοιχείων τῆς ἐπανάστασης τοῦ Ὀκτώβρη, τόσο περισσότερο ἀπαραίτητο γίνεται — ἂν θέλουμε νά ἀπορρίψουμε τή σοσιαλδημοκρατική θέση — νά βροῦμε στό θεωρητικό ἐπίπεδο τό κοινό ἐνωτικό στοιχεῖο Ἀνατολῆς καί Δύσης, ν' ἀποδείξουμε ὅτι αὐτό τό ἀνεπανάληπτο δέν ἀκυρώνει τήν προοπτική πού ἀνοίχτηκε μέ τόν ρωσικό Ὀκτώβρη.

«Οἱ εὐνοϊότερες συνθήκες γιά τήν προλεταριακή ἐπανάσταση δέν ὑπάρχουν ἀναγκαστικά στίς χώρες μόνο ὅπου ὁ καπιταλισμός καί ἡ ἐκβιομηχάνιση ἔχουν φτάσει στόν ὑψηλότερο βαθμό ἀνάπτυξης ἀλλά μποροῦν ἀντίθετα νά ὑπάρξουν ἐκεῖ ὅπου τό πλέγμα τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος παρουσιάζει μικρότερες ἀντιστάσεις, ἐξαιτίας δομικῶν ἀδυναμιῶν, στήν ἐπίθεση τῆς ἐπαναστατικῆς τάξης καί τῶν συμμάχων τῆς»¹³.

10. CPC, σελ. 323.

11. Ec, σελ. 1824.

12. Ec, σελ. 1580.

13. CPC, σελ. 492.

Ἡ ἐπιβεβαίωση, ἡ θεωρητικοποίηση κατὰ κάποιον τρόπο, αὐτῆς τῆς δυνατότητας σήμαινε ὄχι τόσο τὴν πιστοποίηση τῆς ὑπαρξῆς εὐνοϊκῶν συνθηκῶν ἀκόμη καὶ στίς χώρες πού δέν ἔφτασαν στό κατώφλι τοῦ ὄριμου καπιταλισμοῦ, ὅσο μᾶλλον τὴν ἐπεξεργασία μιᾶς πλήρους ἐσωτερικῆς μετατροπῆς τῶν ἐργαλείων τῆς ἀνάλυσης. Σήμαινε κατ' ἀρχὴν τὴν ὀριστικὴ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ σχῆμα «πέντε λίρες στὸν καπιταλισμὸ = πέντε λίρες στὸν σοσιαλισμὸ» (ἢ ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ ἑρμηνεία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ), πού ἀποδείχτηκε ἀκατάλληλο καὶ ἀναποτελεσματικὸ ὄχι μόνο στὴν Ἀνατολὴ ἀλλὰ καὶ στὴ Δύση. Τὸ σχῆμα αὐτὸ ἄλλωστε δέν ἔδωσε τίς ἀναλυτικὲς κατηγορίες γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἐπανάστασης τοῦ Ὀκτώβρη καὶ ἐπιπλέον δέν ὑποκίνησε τὴν κατάλληλη πολιτικὴ δράση οὔτε σέ ἐκεῖνες τίς καπιταλιστικὲς περιοχὲς ὅπου φαινόταν νὰ ὑπάρχουν ὅλες οἱ συνθηκὲς γιὰ τὴν πραγματοποίησή του. Στὴ Δύση, ἰδίως, δέν ἔγινε δυνατὸ νὰ δικαιολογηθεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πού ἡ καπιταλιστικὴ κοινωνία ἐγγυᾶται καὶ μετὰ τὴν ἱστορικὴ τῆς κρίση, δέν ἀποτελοῦσε μόνο πρόσθετο κίνητρο γιὰ τὴν ὠρίμαση τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης, ἀλλὰ ἀντίθετα μπορούσε νὰ ἐξελιχθεῖ σέ ἰσχυρὴ ἀνασταλτικὴ δύναμη. Στὴν Ἀνατολὴ ὅπως καὶ στὴ Δύση ἡ πολιτικὴ ἀνάλυση δέν κατάφερε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ ἑρμηνευτικὸ σχῆμα τὸ θεμελιωμένο στὴ σχέση αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, δομῆς καὶ ἐποικοδομήματος· δέν μπορούσε δηλαδὴ νὰ ξανακατακτῆσει τὴν ἔννοια τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς γιὰ νὰ τὴ χρησιμοποιήσῃ στὴν πολιτικὴ ἐπιστήμη, στὴν κατεύθυνση πού εἰδείξε ὁ Γκράμσι μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων.

Ἐξᾶλλου ἡ πολλαπλότητα τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν ἀποτελεσε τὸ βασικὸ ἐρέθισμα ὥστε νὰ ξαναβρεθεῖ στό πεδίο τῆς θεωρίας ἡ μοναδικότητα τῆς μεθόδου τῆς ἀνάλυσης. Ἐδῶ ἐντοπιζέται τὸ ζήτημα τῆς παγκοσμιότητας τοῦ λενινισμοῦ, ἡ μορφή μὲ τὴν ὁποία ὁ Γκράμσι, ἐκκινώντας ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς διαχείρισης, θέτει τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴ θεωρία καὶ τὴν ἱστορία. Εἶναι σκόπιμο νὰ προσθέσουμε μερικές παρατηρήσεις στὸν ὀρισμὸ τῆς διαλεκτικῆς ὡς «γενικῆς μεθοδολογίας τῆς ἱστορίας».

Τὸ πρόβλημα τῆς οἰκουμενικότητας τοῦ λενινισμοῦ ἢ ἀλλιῶς «ἂν μιὰ ἱστορικὴ ἀλήθεια πού ἀποκαλύπτεται σέ ἀντιστοιχία μὲ μιὰ ὀρισμένη πρακτικὴ, μπορεῖ νὰ γενικευθεῖ καὶ νὰ θεωρηθεῖ παγκόσμια σέ μιὰ ἱστορικὴ ἐποχὴ» ὑπάρχει σέ μιὰ εἰδικὴ σημεῖωση τῶν Τετραδίων πού συνεχίζει τὴ συζήτηση πάνω στίς *Θέσεις τῆς Ρώμης* (τὸ ντοκουμέντο τοῦ Μπορντίγκα πού ἐγκρίθηκε ἀπ' τὸ 2ο Συνέδριο τοῦ κόμματος¹⁴). Ὅμως εἶναι προτιμότερο ἀντὶ τῶν γραπτῶν τῆς φυλακῆς μὲ τὴν ὑπαινικτικὴ κι ὄχι καλὰ ἐστιασμένη γλώσσα, νὰ ἀναφερθοῦμε, τουλάχιστον σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσή, στό κείμενο στό ὁποῖο ὁ Γκράμσι ἐξέφρασε πληρέστερα τὴ θέση του στὰ χρόνια τοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα καὶ τοῦ ὁποίου ἀπόμακρη καὶ ἔμμεση ἠχώ εἶναι οἱ σημειώσεις τῆς φυλακῆς. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐκτεταμένη εἰσήγηση πού παρουσίασε ἡ ἰταλικὴ ἀντιπροσωπεία στό 5ο διευρυμένο Ἐκτελεστικὸ τῆς Γ' Διεθνούς —καὶ διάβασε ὁ Σκοτσιαρό— ὅπου, διαμέσου τῆς πολεμικῆς στὸν Μπορντίγκα, ὑπάρχει μιὰ ὑπεράσπιση τοῦ λενινισμοῦ πού ἐντυπωσιάζει. Ἡ θέση πού ἐξέθεσε ἀπὸ τὴ φυλακὴ ὁ Γκράμσι εἶναι ἡ ἀκόλουθη: ἡ καλύτερη ἀπόδειξη τῆς «συγκεκριμένης παγκοσμιότητας» μιᾶς θεωρίας βρίσκεται στὴν ἰκανότητά της νὰ «ἐνσωματώνεται» στὴν πραγματικότητα, καὶ

«ὄχι ἀπλῶς νὰ διαθέτει λογικὴ καὶ τυπικὴ συνοχὴ».¹⁵ Τώρα, ὀλόκληρη ἡ θέση πού ὑποστήριξε ἡ ἰταλικὴ ἀντιπροσωπεία στό 5ο διευρυμένο Ἐκτελεστικὸ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν ἐπιβεβαίωση ὅτι «στὴν πραγματικότητα ὁ μπολσεβικισμὸς μᾶς ἔδωσε μιὰ μέθοδο τακτικῆς παγκόσμιας ἀξίας».¹⁶ Διασαφηνίζονται ὅτι ἡ θέση τοῦ Μπορντίγκα γιὰ τὸν μπολσεβικισμὸ «ἔχει κάποια ἀναλογία μὲ τίς θέσεις πού ὑποστήριξε στό παρελθόν ὁ σύντροφος Τρότσκι δταν ἀντίθετα μὲ τὸν μπολσεβικισμὸ προέβαλε τὴν τακτικὴ μέθοδο πού ὀνομάστηκε «εὐρωπαϊκὸς μαρξισμὸς».¹⁷ Τὸ πρόβλημα λοιπὸν εἶναι πάντα ἡ σχέση μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης καὶ ἡ πιθανὴ ἀνασύνθεση τῶν διαφορῶν σέ μιὰ καὶ μοναδικὴ μέθοδο ἀνάλυσης, ταυτόσημη μὲ τὴ λενινιστικὴ ἀντίληψη τῆς διαλεκτικῆς. Τὸ πολιτικὸ πρόβλημα εἶναι νὰ ἐντοπισθεῖ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἡ ἀνανέωση καὶ ὁ τακτικὸς πειραματισμὸς, ἀναγκαῖος στὴν ποικιλομορφία τῶν καταστάσεων, μποροῦν νὰ συμβιβάζονται μὲ τὴν πίστη στίς ἀρχές. Ὁ Μπορντίγκα προτείνει νὰ καθοριστοῦν προληπτικὰ κάποιοι ἀπαράβατοι κανόνες συμπεριφορᾶς, ἄποψη πού ἐμπεριέχεται στίς *Θέσεις τῆς Ρώμης*. Ὁ κίνδυνος τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ, πού σύμφωνα μὲ τὸν Μπορντίγκα λειτουργεῖ ἤδη στὴν πολιτικὴ ἡγεσία τῆς Κομμουνιστικῆς Διεθνούς, περιγράφεται διαφορετικὰ. Ἡ μομφὴ τοῦ Μπορντίγκα ἀπορρίπτεται κατ' ἀρχὴν καὶ ἀντιπροτείνεται ὁ λενινιστικὸς ὀρισμὸς:

«Ὁ ἐκλεκτικισμὸς συνίσταται στό νὰ καθορίζεται ἡ τακτικὴ ἀποκλειστικὰ στὴ βάση μιᾶς τυχαίας σχέσης δύο ἢ περισσότερων παραγόντων τῆς ἀντικειμενικῆς κατάστασης, ἀντὶ νὰ διερευνᾶται ἡ ἀντικειμενικὴ κατάσταση βάσει ὅλων τῶν παραγόντων τῆς, τῆς συνολικότητάς τους, τῆς ἀδιάκοπης ἐξέλιξής τους, ἀπὸ κάθε πλευρὰ καὶ στίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους».¹⁸

Ἡ ὀρθότητα μιᾶς τακτικῆς θέσης βασιζέται ἀποκλειστικὰ στὴν ἐξαντλητικὴ γνώση τοῦ ἱστορικοῦ συγκεκριμένου. Μὲ αὐτὸν τὸν ἀντικειμενικὸ σκοπὸ πρέπει νὰ ἀναμετρηθεῖ ἡ μαρξιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας. Στὴν ἀντιπαράθεση τυπικῆς καὶ διαλεκτικῆς λογικῆς ἐμφανίζεται καὶ πάλι ἡ κριτικὴ στὴν ἄποψη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ρόλος τῆς θεωρίας εἶναι ὄχι νὰ ἐξηγήσῃ τὸν κόσμον ἀλλὰ νὰ τὸν ἀλλάξει. Ἡ κριτικὴ πού ἀπευθύνεται στὸν Μπορντίγκα, ὅσον ἀφορᾶ τὴ μέθοδο, εἶναι ἀνάλογη μὲ κείνη στὴν κοινωνιολογία τοῦ Μπουχάριν καὶ στὴ διαλεκτικὴ τοῦ Πλεχάνοφ. Πρόκειται κατ' ἀρχὴν γιὰ τὴν ἐπανορθότωση τῆς θεωρητικῆς ἐρευνας καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀνάλυσης καὶ, δεύτερον, γιὰ τὴν ἐξέταση τῆς πιθανῆς σύνδεσής τους.

«Μόνο οἱ γενικὲς κατευθύνσεις πού ἐγγυῶνται τὴν πίστη στίς γενικὲς ἀρχές καὶ πού χαράζουν τὰ ὅρια ἐντὸς τῶν ὁποίων πρέπει νὰ κινεῖται ἡ τακτικὴ τοῦ κόμ-

14. Ec, σελ. 1133-1134.

15. Ec, σελ. 1134.

16. *Protokoll der erweiterten Executive der Kommunistischen International*, (Μόσχα, Μάρτης 1925, Ἀπρίλης 1925 — Ἀμβούργο 1925), σελ. 291.

17. *Protokoll*, σελ. 291.

18. *Protokoll*, σελ. 103.

ματος μπορούν νά καθοριστοῦν a priori. Πέρα ἀπ' αὐτό τίποτα ἄλλο δέν εἶναι δυνατό μιά καί δέν μπορούμε νά ξέρομε a priori τίς ἰδιαιτερότητες τοῦ κάθε ἐπιπέδου ἀνάπτυξης». ¹⁹

Καί ἀκόμη:

«Τά μέσα τακτικῆς πού ἡ Διεθνῆς ἐξουσιοδοτήθηκε νά χρησιμοποιήσει, ἐντάσσονται μέσα στά ὄρια τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς κομμουνιστικῆς θεωρίας καί τοῦ κομμουνιστικοῦ προγράμματος. Ἐντός τῶν ὁρίων αὐτῶν δέν εἶναι ἀποδεκτὴ ἡ a priori ὁροθέτηση τῶν μέσων τῆς τακτικῆς. Ἡ πολυμορφία τους καθορίζεται ἀπό τὴν πολυμορφία τῶν δεδομένων καταστάσεων καί ἀπό τὴν ἐμπειρία τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀγώνα». ²⁰

Ἄν οἱ βασικὲς ἀρχές τῆς κομμουνιστικῆς θεωρίας ἐμπεριέχουν τὴν κριτικὴ τοῦ τρόπου παραγωγῆς καί χαράζουν τίς γενικὲς κατευθύνσεις τῆς ὑπέρβασής του, δέν εἶναι ὅμως γι' αὐτό σέ θέση νά περιγράψουν τὴν ἱστορικὴ διαδικασία μέσω τῆς ὁποίας θά πραγματοποιηθεῖ αὐτή ἡ ὑπέρβαση. Ἡ πολιτικὴ εἶναι ὁ τρόπος μέ τὸν ὁποῖο οἱ ἔννοιες τῆς κριτικῆς παίρνουν μορφή ἱστορικῆς ὑπαρξῆς. Τό νά ἐξασφαλίσουμε μιά μέθοδο πολιτικῆς ἀνάλυσης σημαίνει νά γεφυρώσουμε τὴ θεωρία μέ τὴν ἱστορία. Ἡ διαλεκτικὴ, ἐννοούμενη ὡς μέθοδος, εἶναι ἀκριβῶς τό ἐργαλεῖο μέσω τοῦ ὁποίου ὁ μαρξισμός πραγματώνεται ὡς «θεωρία τῆς ἱστορίας καί τῆς πολιτικῆς». Ὁ μαρξισμός, τονίζεται στό σημαντικό αὐτό κείμενο τοῦ 1925, «εἶναι μέθοδος ἱστορικῆς ἀνάλυσης καί πολιτικοῦ προσανατολισμοῦ». Ἀκριβῶς γι' αὐτό εἶναι σημαντικό ὅτι «ὁ Λένιν πάντα γιὰ ἓνα μόνο σκοπὸ ἀνατρέχει στό παρελθόν: γιὰ νά ἀποσπάσει διδάγματα ἀπὸ τὰ λάθη πού ἔγιναν καί πάντα καί γιὰ ἓνα μόνο σκοπὸ χρησιμοποιεῖ σταθερὲς διατυπώσεις: γιὰ νά τονίσει τὴν ἀξία τῶν βασικῶν ἀρχῶν τοῦ κομμουνισμοῦ». ²¹

Ἀπὸ τὴ στιγμή πού θά κατακτήσουμε τό ἐργαλεῖο τῆς διαλεκτικῆς ἀνάλυσης, μπορεῖ νά λειτουργήσει καί νά κατοχυρώσει τὴν οἰκουμενικὴ ἰσχύ του ὅσο εὐρύτερη εἶναι ἡ πολυμορφία τῶν ἱστορικῶν φαινομένων στὰ ὁποῖα ἀσχεῖται.

Ὡστόσο ἡ κρίση τοῦ Γκράμσι ὅσον ἀφορᾷ τό ρόλο καί τὴν ἱστορικὴ σημασία τοῦ λενινισμοῦ δέν ἐξαντλεῖται στὴ διαπίστωση ὅτι παρέχει τὰ οὐσιαστικὰ ἐργαλεῖα γιὰ τό μετασχηματισμὸ τοῦ μαρξισμοῦ σέ πολιτικὴ θεωρία: ἰδίως ἐπειδὴ ἀφήνει, πρὸς τό παρόν, στὴν ἄκρη ἀκόμη τὴν ἐρμηνεία τῆς σχέσης τοῦ Λένιν μέ τὸν Μάρξ. Ἡ διερεύνηση τοῦ τρόπου μέ τὸν ὁποῖο ὁ Γκράμσι τοποθετεῖ καί ἀναλύει αὐτὴ τὴ σχέση σημαίνει τὴν ἀνακεφαλαίωση τῆς σύνθετης ἐρμηνείας του γιὰ τὸν μαρξισμό. (...)

(...) Πρέπει κατ' ἀρχὴν νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι ὁ δρόμος πού ἀνοίγει ὁ Γκράμσι δέν ὀδηγεῖ στὸν προσδιορισμὸ τῆς σχέσης τοῦ Λένιν μέ τὴ μαρξιστικὴ παράδοση, ἀλλὰ στὴ σχέση τοῦ Λένιν μέ τὸν Μάρξ. Ὄταν λέει στὴν Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Συνεδρίου τῆς Λυών ὅτι «ὑπάρχει μιά θεμελιακὴ ἀναλογία ἀνάμεσα στό ἔργο τῆς "μπολσεβικοποίησης" πού πραγματοποιεῖται σήμερα καί στὴ δραστηριότητα πού ἀνέπτυξε ὁ Μάρξ στὴν καρδιά τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος», ²² ἐκφράζει ἐπακριβῶς τὴν ἐπιστροφή στὴν ἐρμηνεία τῆς Α' Διεθνούς, πού πρότεινε καί ὑποκίνησε ἡ Γ' Διεθνῆς, μέ τὴν ἔννοια ὅχι τῆς

κατανόησης μιᾶς ἱστορικῆς ἐμπειρίας ἀλλὰ τῆς ἐπαναθεμελίωσης μιᾶς συνολικῆς θεωρητικῆς ἐρμηνείας τοῦ μαρξισμοῦ.

Τό ἄρθρο τοῦ 1924, πού τό ἀναφέραμε πολλές φορές, δίνει μιά γενικὴ ἐρμηνευτικὴ κατεύθυνση. Ὑποστηρίζεται ἡ θεωρητικὴ αὐθεντικότητα τοῦ μπολσεβικισμοῦ μέ βάση ἓνα ἀκριβές πρακτικὸ γεγονός: τὴν ἐπανάσταση τοῦ Ὀκτώβρη. Τὴν πίστη του στὸν Μάρξ δέν τὴν ἀναζητεῖ στὴν τυπικὴ συνάφεια κάποιων ἀξιωμάτων ἀλλὰ ἀντίθετα διαχωρίζει τὴ θέση του ἀπὸ θεωρησιαρχικὲς διαμάχες.

Δεύτερον, ἡ ἀνάπτυξη τῆς θέσης γιὰ τὴ σχέση τῆς συνέχειας ἀπὸ τὸν Μάρξ στὸν Λένιν γίνεται μέσω κριτικῆς στὸν μαρξισμό τῆς Β' Διεθνούς πού δέν ἐξαντλεῖται στὴν πολιτικὴ τῆς ἐμβέλεια ἀλλὰ ὀδηγεῖται στὰ θεμελιακὰ συστατικὰ τῆς. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ὁποιοσδήποτε διαχωρισμός σέ στάδια γίνεται ἀδιανόητος. Τό οὐσιώδες χαρακτηριστικὸ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ Λένιν εἶναι ὅτι ξανάδωσε στό μαρξισμό τὴ φυσικὴ του ὄντοτητα ὡς θεωρίας τῆς ἐπανάστασης καί ὅτι, ἀκριβῶς μέ αὐτό, ἀποκάλυψε καί πάλι τὸν φιλοσοφικὸ του πυρήνα: δηλαδή τὴ σχέση ἀμοιβαίας ἐξάρτησης τοῦ λενινισμοῦ καί τοῦ Μάρξ πού γιὰ τὸν Γκράμσι εἶναι ἡ ἴδια πού πιστοποιεῖται στὴ χρῆση ἐκ μέρους τοῦ Λένιν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ καί τοῦ φιλοσοφικοῦ πυρήνα τοῦ μαρξισμοῦ (ἢ, ἂν θέλουμε, μεταξύ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ καί τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ).

Σ' αὐτό τό κείμενο τοῦ 1924 ὁ Λένιν ὀνομάζεται «ὁ μέγανος δημιουργός» πού ὀδήγησε τό ρωσικὸ προλεταριάτο στὴ νίκη:

«Ὄταν τὰ μεγάλα σύγχρονα γεγονότα θά εἶναι κάπως μακριὰ καί ἰδωμένα στὴ σωστὴ τους προοπτικὴ, ὁ λενινισμός θά ἀναγνωριστεῖ ὡς ἡ πρακτικὴ πού κάνει τό μαρξισμό πραγματικότητα».

Καί ἀκόμη: «Ὁ λενινισμός εἶναι (ὁ) μαρξισμός πού γίνεται κανόνας ζωῆς, πού μεταμορφώνεται θριαμβευτικὰ σέ πραγματικότητα τῆς ἱστορίας». Τό πρωταρχικὸ νόημα αὐτῶν τῶν ὀρισμῶν τό βρίσκουμε στὰ γραφτὰ τῆς φυλακῆς ὅταν ὁ Γκράμσι ἐπανερχόμενος στό πρόβλημα τῆς «θέσης τοῦ Ἴλιτς» βεβαιώνει ὅτι «ἡ ἐξήγηση ὑπάρχει στὸν ἴδιο τό μαρξισμό-ἐπιστῆμη καί πράξη». ²³ Ὁ Γκράμσι λοιπὸν θεωρεῖ ὅτι ἡ σχέση μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ πρέπει νά θεμελιωθεῖ στὶς βασικὲς ἔννοιες τῆς θεωρίας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ὑπόθεση πού ἐπαγγέλλεται. Ἡ σχέση τους πρέπει νά τοποθετηθεῖ καί νά ἐρευνηθεῖ μέ ὀδηγὸ ὄχι τὴν παράδοση ἀλλὰ τίς ἔννοιες τοῦ μαρξισμοῦ. Πράγματι, ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ σχέση τοῦ Λένιν μέ τὸ μαρξισμό πρέπει νά ἐκτιμηθεῖ ἐκκινώντας ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Ὀκτώβρη, σημαίνει γιὰ τὸν Γκράμσι ὅτι ὁ Λένιν εἶναι σημαντικός γιατί σέ μιά «ὀρισμένη χώρα» ἔδωσε ἱστορικὴ ὑπαρξὴ στὴ θεωρητικὴ θέση τοῦ Μάρξ πού ἀφορᾷ τὴ δυνατότητα μετασχηματισμοῦ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς.

19. Protokoll, σελ. 102.

20. Protokoll, σελ. 103.

21. Protokoll, σελ. 104.

22. CPC, σελ. 482.

23. Ec, σελ. 881.

Ύστερα από τόν 'Οκτώβρη του 1917 ο μαρξισμός δέν είναι πιά μόνο θεωρία. 'Η μετάβαση από τή θεωρία στη δράση σημαίνει μετάβαση από τό δυνατό, πού επιστημαίνει ή θεωρία, στην πραγμάτωση τής Ιστορίας. 'Αμέσως μετά ο Γκράμσι, όχι τυχαία, κάνει τήν απαραίτητη διευκρίνιση τής σχέσης επιστήμης-πράξης: ή επιστημονική συνεισφορά του Μάρξ, τονίζει, δέν συνίσταται σε κάποια ανακάλυψη, χάριν τής οποίας και τό δικό του πορτρέτο θά μπει στό πάνθεο των μεγάλων επιστημόνων, αλλά στην προοπτική τής συνολικής ανάπτυξης τής ανθρωπότητας, μιας ανάπτυξης τής οποίας ή υλοποίηση αντικειμενικά μόνο παραμένει δυνατή. Σ' αυτό τό πλαίσιο ο Γκράμσι επαναβεβαιώνει τήν έρμηνεία του γιά τή μαρξιστική έννοια τής επιστήμης, τονίζοντας ότι κανένας άλλος επιστήμονας πρίν από τόν Μάρξ «δέν έχει χαράξει μιά πρωτότυπη και ολοκληρωμένη αντίληψη του κόσμου». ²⁴

Κανείς άλλος, δηλαδή, δέν συνέλαβε τή δυνατότητα μιας νέας φάσης ιστορικής ανάπτυξης, αναπόφευκτης βάσης γιά τό μετασχηματισμό του τρόπου σκέψης, και έπομένως γιά τή λύση όλων των έρωτηματικών πού από τίς άρχές της κουβαλάει ή ανθρωπινή σκέψη.

'Ο Λένιν είναι ο αυθεντικός κληρονόμος των Θεσεων γιά τόν Φόνερχμαχ όχι γιά τήν ιδιαίτερα σαφή ανάγνωση του μαρξικού κειμένου αλλά γιατί μετασχηματίζοντας ιστορικά τίς κοινωνικές σχέσεις παραγωγής επιτρέπει στό μαρξισμό νά βγει γιά πρώτη φορά από τό στάδιο τής κριτικής και νά συμβάλει στη δημιουργία ενός νέου «πολιτισμού». 'Ο Γκράμσι αποδίδει στον Μάρξ τήν παραγωγή μιας νέας κοσμοαντίληψης, έφσον τήν ταυτίζει με τίς νέες κοινωνικές σχέσεις παραγωγής. Μόνο μετά τήν κατάργηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής μπορούμε νά δούμε από τήν άλλη μεριά εκείνο τό όριο του κόσμου πού στάθηκε επίσης όριο τής φιλοσοφίας. Με τόν Λένιν περνάμε, λοιπόν, από τήν επιστήμη στη πράξη, άφου περνάμε από τή θεωρία στην ιστορία, από τό δυνητικό στό πραγματικό. Γι' αυτό, «τό νά συγκρίνουμε τόν Μάρξ με τόν Ίλιτς γιά νά καθιερώσουμε τή μεταξύ τους ιεραρχία υπήρξε περιττό και άνόητο ζήτημα: εκφράζουν δύο στάδια: επιστήμη-πράξη, πού είναι όμογενείς και έτερογενείς τήν ίδια στιγμή». ²⁵ 'Η ένότητα θεωρίας και πράξης ως αξίωμα του άπόλυτου ιστορικισμού εκπορεύεται από τήν πλήρη επίγνωση των όριων τής θεωρίας, άρα και από τό άνυπέρβλητο (μόνο από μεταφυσικό δρόμο) τής διάκρισής τους.

'Η ιεραρχία φτιάχνεται από στοιχεία πού μπορεί νά μετρηθούν στην ίδια κλίμακα αξιών. 'Αλλά ή έννοια των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής τή στιγμή πού καθορίζει τήν αναγκαία άντιστοιχία των μορφών τής θεωρητικής συνείδησης και των μορφών κοινωνικής ύπαρξης, τήν άντιστοιχία θεωρίας και πράξης, καθορίζει συνάμα και τά όριά τους.

'Ο Μάρξ διατύπωσε τήν άποψη ότι ή λύση των θεωρητικών αντιθέσεων «κατά κανέναν τρόπο δέν είναι χρέος τής γνώσης μονάχα αλλά είναι και χρέος πραγματικό τής ζωής, χρέος πού ή φιλοσοφία δέν μπορούσε νά τό εκπληρώσει άκριβώς επειδή τό έννοούσε μόνον ως θεωρητικό». ²⁶ 'Αλλά δέν μπόρεσε νά προχωρήσει παρατέρα. Παρέμεινε στό πεδίο τής θεωρίας, δηλαδή τής κριτικής, και αυτό συνιστά τή μαρξική ρήξη με τίς ύπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις παραγωγής.

Γιά τόν Γκράμσι, λοιπόν, ή σχέση του Λένιν με τόν Μάρξ είναι σχέση αντικειμενική, προϋπάρχουσα κάθε άνάλυσης των μορφών συνείδησης πού καθορίστηκαν ιστορικά από τό άτομο-Λένιν. 'Η έννομάτωση αυτής τής σχέσης έγινε δυνατή με βάση τή σύλληψη του μαρξισμού ως άπόλυτου ιστορικισμού, έννοια πού χρησιμοποιείται με άκρίβεια και έναντι του μαρξισμού-λενινισμού όπως και έναντι τής όρθόδοξης παράδοσης πού είχε θεμελιώσει ο Πλεχάνοφ. 'Εξάλλου, άν διερευνήσουμε τό νόημα πού αποδίδει ο Γκράμσι στη διαπίστωση του 'Εγγκελς ότι ή γερμανική κλασική φιλοσοφία κληροδοτήθηκε στην έργατική τάξη (ή άλλιώς, ή θεωρητική πρόταση και οί Θεσεις γιά τόν Φόνερχμαχ, των οποίων ή επανάσταση του 'Οκτώβρη άποτελεί έπαλήθευση) θά δούμε νά επαληθεύεται ή ίδια έννοια.

Στά κείμενα τής φυλακής συναντάται μόνο σε μιά περίπτωση αυτή ή θεώρηση, σ' εκείνο τό σημείο όπου προβάλλεται ή υπόθεση ότι ή κριτική του Μάρξ στη γερμανική κλασική φιλοσοφία δέν μπορεί νά θεωρηθεί ολοκληρωμένο μιά γιά πάντα έγκληση αλλά πρέπει νά άνανεώνεται σε σχέση με τήν εξέλιξη τής άστικής κουλτούρας. Βρισκόμαστε πλέον σ' ένα έρμηνευτικό πεδίο πού απέχει πολύ από τήν τάση, συνήθη στην ιστορία του μαρξισμού, νά αντιμετωπίζεται αυτή ή έγκλησιανή άποψη ως πρόταση πολιτιστικής παράδοσης του έργατικού κινήματος, αναπόσπαστης από τίς ύψηλότερες κατακτήσεις τής παραγωγής θεωρίας τής επαναστατικής άστικής τάξης.

'Ολη ή γκραμισιανή υπόθεση τής εξέλιξης του μαρξισμού άντιτίθεται συνειδητά στην έρμηνεία πού θέλει νά τόν ταυτίσει με τήν παράδοση, μιά παράδοση ασύνδετη με τήν ανάπτυξη του πολιτικού άγώνα και των πρακτικών κατακτήσεων τής έργατικής τάξης. Τήν ίδια υπόθεση βρίσκουμε στην πλέον τρέχουσα άποψη, σύμφωνα με τήν όποία τό γεγονός ότι ή έργατική τάξη είναι ή κληρονόμος τής γερμανικής κλασικής φιλοσοφίας δέν μπορεί νά σημαίνει παρά ότι ο μαρξισμός είναι «ή θεωρία μιας τάξης πού θά μπορούσε νά γίνει κράτος». 'Από τή στιγμή πού υπεισέρχονται μεταλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, ο μαρξισμός νοείται όχι μόνο ως θεωρητική κριτική στα έρωτηματικά τής φιλοσοφίας αλλά και ως «πραγματική διαλεκτική» της. Τό προλεταριάτο έγινε ο κληρονόμος τής φιλοσοφίας όταν, ένω δημιουργούσε ένα νέου τύπου κράτος, έθεσε τήν πρώτη αλλά ουσιαστική προϋπόθεση γιά τήν ιστορική ανάπτυξη πού οδηγεί στη νέα κουλτούρα: ή φιλοσοφία νά γίνει πράγματι ή νέα κοσμοαντίληψη, ή κριτική του φιλοσόφου νά πραγματοποιηθεί, ιστορικά, στη νέα σχέση διανοουμένων και μαζών. Αυτή είναι ή ιστορικιστική βάση τής γκραμισιανής έρμηνείας του μαρξισμού-λενινισμού, ή ίδια πού οδηγεί στον επαναπροσδιορισμό τής σχέσης κράτους και φιλοσοφίας.

'Αλλά ο Λένιν γιά νά κάνει πραγματικότητα αυτό πού ο Μάρξ στις άνάλυσεις του εκθέτει ως δυνατό, δέν μπορούσε παρά νά έρμηνεύει τήν ιστορική κίνηση έντελώς διαφορετικά από τή Β' Διεθνή. 'Υπάρχει, λοιπόν, μιά δεύτερη διάσταση

24. Ες, σελ. 882.

25. Ες, σελ. 882.

26. Κ. Μάρξ, *Οικονομικοφιλοσοφικά Χειρόγραφα, 1844*, Τορίνο 1968, σελ. 120.

του έργου του Λένιν, εκείνη που παρέχει τον άξονα της αποκατάστασης της θεωρίας του μαρξισμού.

«Ο λενινισμός ξεχωρίζει από την τρέχουσα θεώρηση του μαρξισμού επειδή έχει επιμείνει στους δεσμούς ανάμεσα στον φιλοσοφικό ύλισμό του 18ου και του 19ου αιώνα. Και σ' αυτό επίσης ο ρωσικός κομμουνισμός απέδειξε την πολιτική του καθαρότητα, επειδή σε γενικές γραμμές η ύλιστική τάση της φιλοσοφικής σκέψης της εποχής μας μπορεί να ταυτίζεται με τα επαναστατικά ρεύματα στην πολιτική· η άγνωστη ή θετικιστική με τό φιλελευθερισμό της Άριστερας και τη δημοκρατία και η ιδεαλιστική με τα συντηρητικά και αντιδραστικά κόμματα».²⁷

Ο Γκράμσι, λοιπόν, αντιμετώπισε με άμηχανία την έντονη παρουσία του φιλοσοφικού ύλισμού στην μπολσεβικιστική και λενινιστική παράδοση, πράγμα που πρέπει να εκτιμήσουμε από καθαρά ιστορική και όχι θεωρητική άποψη. Η ίδια ακριβώς κρίση υπάρχει στα Τετράδια, διαμέσου της ανάλυσης των θεωρητικών παραμορφώσεων που υπέστη ο μαρξισμός στο πρώτο στάδιο της ιστορίας του, μιά και ήταν «αντίληψη μιās ύποτελους κοινωνικής ομάδας»:

«Στήν ιστορία του πολιτισμού, που είναι κατά πολύ ευρύτερη από την ιστορία της φιλοσοφίας, κάθε φορά που άνθει ο λαϊκός πολιτισμός, κι από τά λαϊκά κοιτάσματα επιλέγεται τό μέταλλο μιās νέας τάξης, βροσκομαστε εμπρός σε μιιά άνθηση του «ύλισμού», ενώ την ίδια στιγμή οι παραδοσιακές τάξεις άρπάζονται από τον πνευματισμό».

Κι άμέσως μετά:

«Πολιτικά, η ύλιστική αντίληψη είναι οίκεια στο λαό, στον κοινό νοϋ».²⁸ Η ιδιαίτερη έπιμονή στην άξία του φιλοσοφικού ύλισμού πρέπει να θεωρηθεί, σύμφωνα με τον Γκράμσι, τό αντίτιμο που πλήρωσε ο μπολσεβικισμός στο καθυστερημένο περιβάλλον στο όποιο γεννήθηκε και λειτούργησε. Η ουσία ώστόσο της θεωρητικής του άξιας δέν προδίδεται:

«Ένας πολιτικός άνδρας γράφει φιλοσοφία: ίσως όμως θά πρέπει η «άληθινή» του φιλοσοφία ν' άναζητηθεί στα πολιτικά του γραφτά».²⁹

Υπάρχει λοιπόν στον Λένιν μιιά αντίθεση ανάμεσα σε αυτό που ύποστηρίζει στην πολιτική του θεωρία και στίς θέσεις που υιοθετεί στη μάχη. Πράγματι, άν, σύμφωνα με τον Γκράμσι, στην εξέλιξη της λενινιστικής έπεξεργασίας ζετυλιγεται ένα νήμα από τά νεανικά κείμενα έως τίς τελευταίες, περισσότερο ή λιγότερο σαφείς, διαφωνίες με τον «τροτσκισμό» —τή νέα κατηγορία πολιτικής που σφυρηλατήθηκε κατά τή διάρκεια του άγώνα μέσα στη διευθύνουσα τό σοβιετικό κράτος και τήν Κομμουνιστική Διεθνή ομάδα—, δέν μπορούμε να τό διακρίνουμε παρά στον άγώνα κατά του οίκονομισμού. Η θεωρία της ήγεμονίας, μόνη έγκυρη άπάντηση στην όψιμη πρόταση της «διαρκούς επανάστασης», δέν είναι παρά τό σημείο κατάληξης της θεωρητικής μάχης που έχει σημείο έκκίνησης τή θεωρία του κόμματος. Οι διάφορες «άντεπαναστατικές» θέσεις

που πολέμησε ο Λένιν συναθροίζονται στην «οίκονομιστική ή συνδικαλιστική θεωρία, τή ρεφορμιστική ή του άυθορμητισμού». Η θεωρία του άυθορμητισμού που άρνείται η ύποτιμά τό ρόλο του κόμματος και της θεωρίας, που συμμορφώνεται στην ύπόθεση ότι «οί άνθρωποι κινούνται άυθόρμητα, αυτόμάτως, ύπό τήν πίεση των γεγονότων» δέν είναι παρά άπόρροια της «θεωρίας του οίκονομισμού» που στη διττή έκδοχή της, συνδικαλιστική και ρεφορμιστική, άγκαλιάζει όλόκληρο τον πολιτικό μαρξισμό της Β' Διεθνούς. Σε γενικές γραμμές ύποθέτει ότι οι οίκονομικοί άγώνες «είναι ίκανοί να οδηγήσουν αυτόμάτως στην καπιταλιστική Άποκάλυψη από τήν όποία θά άναδυθεί η νέα κοινωνία».³⁰

Άλλά άν τό ένωτικό στοιχείο όλων των σταδίων και όλων των όψεων των λενινιστικών έπεξεργασιών άνιχνεύεται στον άγώνα ενάντια στον οίκονομισμό και στη θεωρία της κατάρρευσης του καπιταλισμού, τότε τίθεται τό πρόβλημα της επανασύνδεσης αυτής της έρμηνείας της μαρξιστικής έπιστήμης της ιστορίας με τή σύστοιχη έπιστήμη. Η άπόρριψη του οίκονομισμού έκ μέρους του ιστορικού ύλισμού δέν μπορεί να θεωρηθεί όριστικά κατακτημένη και καταγραμμένη πριν βρει τή φυσική φιλοσοφική της προέκταση.

Ο Γκράμσι διαισθάνεται καθαρά ότι από αυτή τή έσωτερική αντίφαση στη σκέψη του Λένιν μπορεί να περάσει η άφομοίωση των πιό σημαντικών στοιχείων της θεωρητικής άναέωσης του μαρξισμού και συνάμα, τήν έπαύριο του θανάτου του ήγέτη της ρωσικής επανάστασης, δέν είναι δύσκολο να διαβλέψουμε πολλές από τίς διατυπώσεις που τώρα πιά συνιστούν τό μαρξισμό-λενινισμό, ως φέρουσες δομές αυτού που θά όριστεί «σοβιετικός μαρξισμός». Άπό έδώ πρέπει να κινηθούμε για να κατανοήσουμε τήν ιδιαίτερη γραμμή πλεύσης που υιοθέτησε ο Γκράμσι για να υπερασπιστεί και να ξαναερμηνεύσει τήν πρόταση του μαρξισμού-λενινισμού, που συναντά ισχυρές αντιδράσεις σε διάφορα τμήματα της Κομμουνιστικής Διεθνούς.

Στό ιταλικό κόμμα, στην γκραμισιανή θέση σύμφωνα με τήν όποία «ο λενινισμός είναι όλόκληρωμένη κοσμοαντίληψη και όχι μόνο θεωρία της προλεταριακής επανάστασης»³¹, ο Μπορντίγκα αντιπαραθέτει ότι τό έργατικό κίνημα έχει ήδη τή δική του όλόκληρωμένη κοσμοαντίληψη, τό μαρξισμό, άπέναντι στον όποιο ο Λένιν δέν τοποθετείται ως άναθεωρητής (πράγμα που θά δικαιολογούσε τή χρήση της έκφρασης «λενινισμός») αλλά ως άναστυλωτής. Η θέση του Μπορντίγκα έβγαίνει από τή σημαντική συγγένειά του με όλη τήν προηγούμενη έρμηνευτική δομή του μαρξισμού. Άλλά και προσωπικότητες της γερμανικής Άριστερας αντιμετώπιζον με δυσπιστία, ή τουλάχιστον με έντονη έπιφύλαξη, τήν νέα έννοια μαρξισμός-λενινισμός, παρ' όλο που έχουν έρθει σε ρήξη με τό μαρξισμό της Β' Διεθνούς. Η θέση του Γκράμσι, καθώς τή χαρακτηρίζει η πλήρης άποδοχή του λενινισμού, ακριβώς επειδή είναι σύστημα σκέψης αυτόνομο και άυταρκες

27. C. Longobardi, όπ.π.

28. Ec, σελ. 861.

29. Ec, σελ. 1493.

30. A. Gramsci, *Per la verità*, σελ. 333.

31. A. Bordiga, *Il pericolo opportunistico dell'Internationale*, 1925.

(«ὁ λενινισμός είναι οργανικό καί ἀδιαίρετο σύστημα διαίρεση τοῦ λενινισμοῦ σέ διαφορετικά συστατικά μέρη σημαίνει καταστροφή»), καί συγχρόνως μιά συνολική ἐπανερμηνεία, γεννιέται τόσο ἀπό τήν πιό ριζοσπαστική ἀπόρριψη ὀλοκληρου του μαρξισμού τῆς Β' Διεθνούς ὅσο καί ἀπό τήν πεποίθηση ὅτι δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ «ἐπιστροφή στήν Μάρξ» ἄν δέν ἀναπτυχθοῦν τά στοιχεῖα τῆς θεωρητικῆς ἀνανέωσης καί ρήξης πού ἀπελευθερώθηκαν, ἄν καί μερικῶς καί μέ ἀτελή μορφή, ἀπό τήν πρώτη σημαντική ἐμπειρία τῆς ἐργατικῆς τάξης. Δέν εἶναι δυνατή ἡ «ἐπιστροφή» μέ φιλολογίες καί ἐξηγήσεις κειμένων. Γι' αὐτό στά κείμενα τοῦ 1925-26 ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ μπολσεβικοποίηση εἶναι ἐπιστροφή στόν Μάρξ· γι' αὐτό ἡ μάχη γιά τή διάδοση τοῦ λενινισμοῦ περιγράφεται ὡς ὀλοκληρωτική μάχη ἐναντία σέ κάθε μορφή ἀναθεώρησης τῆς θεωρίας.

Αὐτό εἶναι τό πλαίσιο στό ὁποῖο ὁ Γκράμσι θεωρητικός καί πολιτικός ἡγέτης ἐπανεκτιμᾷ τόν Λαμπριόλα. «Ὅταν ὁ μαρξισμός-λενινισμός τείνει νά ἀπορρίψει ὄψεις τῆς δευτεροδιεθνιστικῆς ἐρμηνείας τῆς θεωρίας, ὅταν ὁ λενινισμός μοιάζει νά γίνεται τό σημεῖο σύγκλισης μιᾶς «ἐπαναστατικῆς παράδοσης», στό ὁποῖο ὑπάρχει κίνδυνος νά συρρεύσουν θραύσματα ἄκριτα καί ἀναφομοίωτα ἀπό τό παρελθόν, ὁ Γκράμσι ἐκτοξεύει τόν Λαμπριόλα ἐναντία στόν Πλεχάνοφ. Ἡ «τοποθέτηση τοῦ φιλοσοφικοῦ προβλήματος» γίνεται τό πιό εὐνοϊκό σημεῖο ἐκκίνησης γιά τήν πλήρη ἀνάπτυξη τῆς κοσμοαντίληψης στήν ὁποία ἀνατέθηκε ἡ διαφύλαξη τῶν πρωτότυπων χαρακτηριστικῶν τοῦ πολιτικοῦ λενινισμοῦ. Ἡ παρουσία τοῦ Λαμπριόλα ἐγγράφεται στή νεανική περίοδο ἄν καί κάπως ἄκαμπτα καί βεβιασμένα, πράγμα πού μᾶς ἐπιτρέπει νά προβλέψουμε τήν ὑπέρβαση τῆς ἐρμηνείας τοῦ Λαμπριόλα ὡς πρὸς τόν ἱστορικό ὕλισμό.³² Ἡ ἐπιστροφή αὐτή τοῦ '25 ἔχει τή γεύση ἀληθινῆς ἀνακάλυψης πού καθορίζεται ὄχι πιά ἀπό τό δοκίμιο τοῦ Λαμπριόλα γιά τήν ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ἀλλά ἀπό ἕνα ἄλλο, τό *Discorrendo*: στόχο ἔχει νά ἀναδείξει ὄχι πιά τά παρόντα στή ἐρμηνεία τοῦ Λαμπριόλα γιά τόν ἱστορικό ὕλισμό ἀντιντετερμινιστικά στοιχεῖα (πού ἄλλωστε ὁ Γκράμσι τά ἔχει ἀναπτύξει καί λύσει μέ τρόπο πολὺ πιό σύνθετο καί ἐκλεπτυσμένο), ἀλλά τή στάση του ἀπέναντι στό πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ μαρξισμού. Ἄν στή νεανική περίοδο ὁ Γκράμσι προσπαθεῖ νά ἰδιοποιηθεῖ τόν Λαμπριόλα στήν ἀντιθετικιστική πολεμική του, τώρα ἀντιλαμβάνεται τή σημασία τῆς θεωρητικῆς ἐμπειρίας τῆς Β' Διεθνούς, πού τόν ὀδηγεῖ νά ἐπανεξετάσει τίς κατευθύνσεις τῆς Γ' Διεθνούς. Εἶναι ἐξαιρετικά σημαντικό ὅτι τό ὄνομα τοῦ Λαμπριόλα ἐμφανίζεται σέ ἔντυπο τῆς κομματικῆς σχολῆς πού ἀνοίγει σύμφωνα μέ τή γραμμὴ γιά μπολσεβικοποίηση πού ψήφισε τό 5ο διευρυμένο Ἐκτελεστικό. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1926 στό ὑστερόγραφο ἑνός σημειώματός του πρὸς τόν Τολιάτι πού συνόδευε τήν παρέμβασή του γιά τά ζητήματα πού συζητοῦσε τό ρωσικό κόμμα, διαβάζουμε: «*Περιμένω τό διορθωμένο καί ἐλεγμένο κείμενο γιά τά γράμματα τοῦ Ἀντόνιο Λαμπριόλα, μέ τήν εἰσαγωγή τοῦ Ριαζάνοφ. Χρειαζέται γιά τό πρῶτο τεῦχος τοῦ Ordine Nuovo. Πρέπει ὀπωσδήποτε νά βιαστοῦμε*».³³ Ἡ ἀπόφαση νά δημοσιευτοῦν τά γράμματα τοῦ Λαμπριόλα στόν Ἐνγκελς (πού θά δοῦν τό φῶς στό *Stato Operaio*, ἀμέσως μετά τή σύλληψη τοῦ Γκράμσι) εἶναι μέρος τῆς θεωρητικῆς καί συνάμα πολιτικῆς μάχης.

Ὅτε στά γραφτά τῆς φυλακῆς ὁ Γκράμσι ὀλοκληρώνει τίς κατηγορίες τῆς νέας φιλοσοφίας, κοσμοαντίληψης. Περιορίζεται νά ἰχνογραφήσει ἕνα σχέδιο τοῦ ὁποῖου τήν πραγματοποίηση ἐμπιστεύεται στή θεωρητικὴ ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς ἡγεμονίας τῆς ἐργατικῆς τάξης σέ μιά ὀρισμένη χώρα. Ἄλλά ἐδῶ μπορούμε νά ἐπανελέθουμε καί, ἐν κατακλείδι, νά ἀποσαφηνίσουμε τόν ὀρισμό τοῦ ἔργου τοῦ Γκράμσι ὡς τοῦ «νέου κεφαλαίου τοῦ λενινισμοῦ» ἀπ' ὅπου καί ξεκινήσαμε καί νά ἀναρωτηθοῦμε ἄν θά ἦταν ἀντιφατικό νά μιλοῦσαμε γιά κάποια γενική γκράμισιανή θεωρία τοῦ μαρξισμού.

Νομίζω πῶς ἄν θεωρήσουμε ὅτι ὁ Γκράμσι, στήν πραγματικότητα, εἶδε στό λενινισμό τό ἐφαλτήριο (ἢ ἀλλιῶς τήν ἀναγκαία ἀλλά ὄχι ἱκανή συνθήκη) γιά τό νέο κεφάλαιο τοῦ μαρξισμού, ἡ ἀπάντηση πρέπει νά εἶναι ἀρνητική. Ὁ Λένιν ὑποδεικνύει μιά θετική κατεύθυνση γιά ὀλοκληρὴ τὴ μαρξιστική θεωρία καί ὄχι ἀπλῶς γιά κάποιο μέρος τῆς. Γιὰ τόν Γκράμσι ὥστόσο ἡ πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς κατεύθυνσης συνεπάγεται τήν ἀναγκαιότητα νά στοχαστοῦμε τά συστατικά στοιχεῖα τοῦ μαρξισμού ὡς μιά «νέα σύνθεση» μέ βάση τήν ἀπόσταση πού θά μᾶς παρείχε μιά πολιτικὴ καί πολιτιστικὴ ὀρίμαση.

Τό ἔργο τοῦ Λένιν, τόσο γιά τὴ συνεισφορά του στό πεδίο τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ὅσο καί γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο συνδέθηκε μέ τήν ἱστορία τῆς ἐργατικῆς τάξης, περιέχει ἐνδείξεις γιά αὐτὴ τὴ «νέα σύνθεση» πού δέν μπορούμε νά παραβλέψουμε. Ὅστόσο δέν ταυτίζεται μέ αὐτὴν οὔτε τὴν ἐξαντλεῖ.

Ὁ Λένιν θεωρητικός τῆς ἔννοιας τῆς ἡγεμονίας καί μέγιστος «δημιουργός» τῆς ἐπιβάλλει τήν «ἐπανεκτίμηση τοῦ φιλοσοφικοῦ μετώπου»· δέν παρέχει πάντως μέ εὐθύ καί σαφὴ τρόπο τά ἀπαραίτητα γι' αὐτὴ τὴν ἐπανεκτίμηση ὄπλα, ἡ ὁποία δέν μπορεῖ παρά νά περάσει καί ἀπό τὴν κρατικὴ ἐπανεξέταση ὅλου τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ὑφάνθηκε στό παρελθόν ἡ σχέση ἀνάμεσα στό μαρξισμό, τό ἐργατικὸ κίνημα καί τόν σύγχρονο πολιτισμό. Στό ἐρώτημα «Τί νά κάνουμε» τοῦ Γκράμσι τό κόμμα μπορεῖ νά εἶναι ὁ φορέας μιᾶς ἐπαναστατικῆς θεωρίας στό βαθμὸ πού ὁ μαρξισμός σταθεροποιεῖ μιά μορφή κριτικῆς σχέσης μέ ὅλες τίς μορφές τῆς ὑπάρχουσας συνειδήσης, ἀπό τίς πιό στοιχειώδεις, τίς συνδεδεμένες μέ τόν κοινὸ νοῦ τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ἕως τίς πιό ἐκλεπτυσμένες τῶν σημαντικῶν ἐκπροσώπων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὅταν ὁ Γκράμσι χωρὶς νά ἀφήνει καμιὰ δυνατότητα παρανόησης ὑποστηρίζει ὅτι ὁ μαρξισμός, ἔτσι ὅπως λειτούργησε σέ ὅλη τὴν προηγούμενη ἱστορία τοῦ κινήματος, στή σύγκρουση μέ τόν ἀντίπαλο βγήκε νικημένος, ὅτι δέν κατόρθωσε νά φέρε σέ πέρας τό ἔργο γιά τό ὁποῖο γεννήθηκε, ἢ ἀλλιῶς «νά ὑπερβεῖ τὴν ὑψηλότερη πολιτιστικὴ ἔκφραση τῆς ἐποχῆς, τὴ γερμανικὴ κλασικὴ φιλοσοφία, καί νά δημιουργήσῃ τὴν ὁμάδα τῶν διανοουμένων τῆς νέας κοινωνικῆς τάξης τῆς ὁποίας ἦταν ἡ κοσμοαντίληψη»,³⁴ παίρνει θέση ὄχι μόνο κριτικῆς

32. L. Paggi, *Gramsci e il moderno principe*, σελ. 18-23.

33. CPC, σελ. 54.

34. CPC, σελ. 125.

35. Ec, σελ. 1858.

36. CPC, σελ. 251.

37. Ec, σελ. 1827.

ἀπέναντι στη Β' Διεθνή αλλά και μεγάλης απόστασης, ιστορικά και θεωρητικά, από τον ορίζοντα του Λένιν.

Είναι αλήθεια ότι η ρωσική έργατική τάξη πραγματοποιώντας τη δική της μορφή κράτους κατόρθωσε να γίνει κληρονόμος της γερμανικής κλασικής φιλοσοφίας. 'Αλλά για να σπάσουν οι άλλοι κρίκοι της αλυσίδας, μιά από τις απαραίτητες προϋποθέσεις είναι η ικανότητα του μαρξισμού, καλύπτοντας όλο το φάσμα των προβλημάτων στα όποια εκτείνεται, να επανακατά κάθε φορά την πλήρη επίγνωση της ταυτότητάς του:

*«Τό να θεωρούμε ότι η φιλοσοφία της πράξης δεν είναι δομή σκέψης απολύτως αυτόνοχη και ανεξάρτητη, ανταγωνιστική όλων των παραδοσιακών φιλοσοφιών και θρησκειών, στην πραγματικότητα σημαίνει ότι δεν έχουμε κόψει τους δεσμούς με τον παλαιό κόσμο, αν δεν έχουμε κιάλας συνθηκολογήσει έντελως».*³⁵

Τό «καντιανό» έγχειρημα πού ο Γκράμσι, δοκιμάζοντας και ξαναδοκιμάζοντας τη δική του έρμηνεία του απόλυτου ιστορισμού, αποπειράται είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία εκείνης της νέας σύνθεσης υλισμού και ιδεολογίας πού χάθηκε στις έρμηνείες του Μάρξ. 'Ωστόσο αυτό τό ίδιο δεν συνιστά τη «νέα σύνθεση». Ούτε ο Γκράμσι είχε ποτέ την πρόθεση να τη δημιουργήσει. 'Από τη στιγμή πού έληξε η κριτική του ατομικού φιλοσόφου, με τις ποικίλες μορφές με τις όποιες συνέχιζε να αναπαράγεται μέσα και έξω από τό μαρξισμό, μόνο τό κίνημα στό σύνολό του θά μπορεί να πραγματοποιήσει αυτό τό νέο στάδιο ανάπτυξης της θεωρίας: *«Τό έργο πού στίς αρχές του κινήματος πραγματοποίησαν μοναχικοί διανοούμενοι (όπως ο Μάρξ και ο Ένγκελς) αλλά και εργάτες με επιστημονική ικανότητα (όπως ο Γερμανός εργάτης Dietzgen) σήμερα τό πραγματοποιούν τά κομμουνιστικά κόμματα και η Διεθνή».*³⁶

Σήμερα μπορούμε να πούμε ότι η υπόθεση μιας νέας ανάπτυξης του μαρξισμού πού ανατέθηκε στον συλλογικό διανοούμενο, για την ώρα δεν πραγματοποιήθηκε. Πρακτικές κατακτήσεις της έργατικής τάξης, όπως υπογράμμισε ο Τολιάτι, υπήρξαν «στην πράξη»: αλλά δεν παραχώρησαν τη θέση τους σε αξιόλογη έμβάθυνση και ανάπτυξη της πολιτικής επιστήμης. 'Ανάλογες εκτιμήσεις θά μπορούσαν να γίνουν και για την άλλη γκραμισιανή υπόθεση, τη σχετική με την ανάπτυξη του μαρξισμού ως συνολικής κοσμοαντίληψης για την οικοδόμηση μιας διαφορετικής κοινωνίας. 'Απομένει όμως πάντα να αποδειχθεί η στερεότητα του γκραμισιανού θεωρητικού προτάγματος και η συμμόρφωσή του με τό θεωρητικό αντίκειμενο πού τό ίδιο επέλεξε, πράγμα πού κανείς διανοούμενος δεν κατάφερε, τελικά, να οικειοποιηθεί και να τό κάνει να λειτουργήσει.

Βέβαια, καταφέρανε να κάνουμε τό μαρξισμό του Γκράμσι «μαρξισμό αποσπασματικό». 'Η έρμηνεία του για τον ιστορικό υλισμό ως επιστήμης της ιστορίας και της πολιτικής ώθησε σε νέες θεματικές χρήσιμες για μιά ιστοριογραφία πού ώστόσο παρέμεινε αδιαπέρατη από τις αναλύσεις των όποιων αδιαχώριστο μέρος ήταν αυτές οι ίδιες οι θεματικές. 'Ο απόλυτος ιστορισμός, σ' ένα πρώτο στάδιο, μετατράπηκε σε μιά όχι περισσότερο ακριβή ιστοριστική παράδοση του Ιταλικού έργατικού κινήματος: αλλά στην πραγματικότητα δεν ήταν παρά η μορφοποίηση της κουλτούρας της πλειονότητας των

παραδοσιακών διανοουμένων πού με διάφορους τρόπους έρχονται σε έπαφή με τον απόλυτο ιστορισμό. Σ' ένα δεύτερο στάδιο — όταν ξαναρχίζουν οι μελέτες της μαρξιστικής θεωρίας — προκαλεί δυσπιστία και άμηχανία, άδικαιολόγητες όταν προέρχονται από την πεποίθηση ότι τό έργο του Γκράμσι έμπεριείχε μιά άρνηση του ρόλου της θεωρίας, περισσότερο δικαιολογημένες ίσως όταν γεννιούνται από την επίγνωση, λιγότερο ή περισσότερο σαφή, ότι ο απόλυτος ιστορισμός και η επιστήμη της ιστορίας και της πολιτικής πράγματι υποδεικνύουν την ανάγκη ενός διαφορετικού τρόπου παραγωγής της θεωρίας.

Τό να υποστηρίξουμε λοιπόν ότι στό έργο του Γκράμσι περιέχονται τά στοιχεία μιας γενικής θεωρίας σημαίνει όχι μόνο να αποκρούσουμε έναν «Γκράμσι σε θραύσματα» — ή άλλιώς να αποκρούσουμε τό έγχειρημα μέσω του όποιου περνούσε πάντα η ίσοπέδωση και η άφομοίωση μιας σκέψης μέσα στα τετριμμένα πού θέλησε να ξετινάξει — αλλά και να έπιβεβαιώσουμε ότι η γκραμισιανή έρμηνεία του μαρξισμού οικοδομείται στην συστηματική σύγκριση με όλα τά κομβικά σημεία της θεωρίας: ότι οι μεμονωμένες έπεξεργασμένες απαντήσεις διατηρούν σχέση αναγκαίας άμοιβαιότητας: ότι πρόκειται δηλαδή για ένα «όργανικό και άδιαίρετο σύστημα» από τό όποιο κανένα συστατικό του μέρος δεν μπορεί να αφαιρεθεί. Σκοπός αυτής της θεωρίας είναι να απαλλάξει τό μαρξισμό από τη σκουριά πού μάζεψε σε ένα όλόκληρο στάδιο της ιστορίας του, να δώσει ανανεωμένη την αυτεπίγνωση της ταυτότητάς του και να καθορίσει τους λόγους για τό οποίο της περαιτέρω ανάπτυξής του δεν μπορεί παρά να συνδέει τη θεωρητική και πολιτική ώριμότητα των ιστορικών δυνάμεων πού βρίσκουν σε αυτόν τη δικαίωσή τους.

Τό κίνημα δεν κατάφερε για την ώρα να σταθεί στο ύψος αυτού του προτάγματος. Τό θεωρητικό σχέδιο του Γκράμσι υπήρξε, κατά κάποιον τρόπο, και τό ίδιο θύμα των καιρών και των δυσκολιών της «παθητικής επανάστασης». 'Αλλά η παθητική επανάσταση διαρκεί ακόμα. 'Ισως πρέπει από την ανάπτυξή της να περιμένουμε την απάντηση σ' εκείνο τό έρωτηματικό πού κρατάει ακόμη τη μορφή του Γκράμσι μετέωρη και αίωρούμενη ανάμεσα σε δύο αντίθετες υποθέσεις: αν δηλαδή στό έργο του έμπεριέχεται μιά ευγενική ουτοπία διανθισμένη με χρήσιμες πολιτιστικές αναφορές ή αν αντίθετα τό έργο του αποπειράται να καθορίσει τη θεωρητικό πολιτική πορεία της έργατικής τάξης στό στάδιο της δύσης του τρόπου παραγωγής, όταν όλο και μεγαλύτερος και μάλιστα κυρίαρχος γίνεται ο κίνδυνος τό νεκρό να καταβροχθίσει τό ζωντανό: αν ο κριτικισμός του είναι έξυπνη άνοχή σε κάθε προκαθορισμένο σχήμα ή αντίθετα έχει τό σκοπό να προφυλάξει τό ζωντανό από τις συνεχείς επιθέσεις του νεκρού. 'Ο Γκράμσι κάποτε, ενώ μιλούσε για την έννοια της παθητικής επανάστασης, υποστήριξε ότι «προϋποθέτει, άπαιτεί μάλιστα, μιά ρωμαλέα αντίθεση και άνυπόμονη ρίχνει στην μάχη όλες τις δυνατότητες της αδιάλλακτης έρμηνείας».³⁷ Καί μ' αυτές τις λέξεις ανακεφαλαίωσε τό νόημα όλόκληρης της θεωρητικής του έρευνας.

μετάφραση: Βάσω Θεοδορίδου

* Τό απόσπασμα προέρχεται από τό έργο του Leonardo Paggi. *La teoria generale del marxismo in Gramsci*, Milano 1974. Δημοσιεύεται έδώ τό τελευταίο μέρος της μελέτης.

Μορφές του κράτους καί στρατηγικές ήγεμονίας στόν Γκράμσι

Κρατική συγκρότηση και κοινωνία

του Θανάση Γιαλλέση

Ήδη από τά νεανικά δημοσιογραφικά και πολιτικά του γραφτά ο Γκράμσι ανοίγει ένα δρόμο έρευνας πού τόν απομακρύνει βαθμιαία από τό κληρονομημένο σχήμα τής διχοτομικής αντιπαράθεσης κοινωνίας-κράτους, οδηγώντας μέσ' από πολλές, διαδοχικές προσεγγίσεις, έρμηνευτικές αναπτύξεις και διορθώσεις στή θεματική τής ήγεμονίας και στή διεύρυνση τής έννοιας του κράτους.

Σέ ένα κείμενο του '18 βρίσκουμε μιά θεώρηση του κράτους πού περικλείει και συνθέτει παραγωγή και πολιτική, οικονομική διάσταση και πολιτική διάσταση:

«Τό κράτος είναι ή οικονομικοπολιτική όργάνωση τής άστικής τάξης... Ή άστική τάξη δέν είναι μιά ένότητα «έξω» από τό κράτος... Τό κράτος συνθέτει νομοθετικά τίς έσωτερικές ταξικές διαφωνίες, τίς προστριβές των άντιτασσόμενων συμφερόντων, ένοποιεί τά στρώματα και δίνει τήν πλαστική συνολική εικόνα τής τάξης».¹

Ή άνάλυση του κράτους δέν περιορίζεται στίς καταπιεστικές έκφράσεις τής κρατικής μηχανής αλλά στρέφεται από τήν άρχή στή διασύνδεση τής κρατικής όργάνωσης μέ τόν κοινωνικό ιστό.

Ή ίδια ή μελέτη των συστατικών άρμών τής «μηχανής» του κράτους (γραφειοκρατία, στρατός) παραπέμπει στά κοινωνικά θεμέλια τής έξουσίας, στίς άρθρώσεις πού συνδέουν τήν κρατική διάταξη μέ τό σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Ή Γκράμσι παρατηρεί από νωρίς ότι ή γραφειοκρατία, ή κρατική ύπαλληλία και ή διοικητική όργάνωση πού δικτυώνονται σέ όλόκληρη τή χώρα αποτελούν μιά ισχυρή δεύτερη γραμμή άμυνας του άστικού κράτους άπέναντι στά στοιχεία κρίσης και άποσταθεροποίησης, πού φέρνει ή πρώτη μεταπολεμική περίοδος.

Προχωρώντας στήν έρμηνεία του φαινομένου τής γραφειοκρατίας και στήν άνάλυση των λειτουργιών της ο Γκράμσι εισάγει ένα σημαντικό νεοτερισμό, πού τόν διαφοροποιεί τόσο από τή φιλελεύθερη όσο και από τήν προηγούμενη μαρξιστική παράδοση. Ή γραφειοκρατία δέν άντιμετωπίζεται ως φαινόμενο κοινωνικής παθολογίας, ένα αδρανές βάρος, μιά παρασιτική άπόφυση του κοινωνικού σώματος. Δέν αντιπροσωπεύει έναν άφύσικο και τεχνητό περιορισμό, μιά δύναμη διαχωρι-

σμένη και άντιπαραιθέμενη πρós τήν κοινωνία πολιτών αλλά συγκροτεί μιά θεμελιώδη μορφή έσωτερικής όργάνωσης του κυρίαρχου κοινωνικού συνασπισμού, χάρη στήν όποία ή άρχουσα τάξη όργανώνει και επεκτείνει τίς μαζικές βάσεις τής κυριαρχίας της.

Ή γραφειοκρατία άποτελεί ένα σύνθετο μηχανισμό άσκησης έξουσίας, πού θεμελιώνεται σέ οικονομικούς και πολιτικούς συμβιβασμούς άνάμεσα σέ διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και στό δεσμό μεσαίων τάξεων, διανοουμένων και κρατικών μηχανισμών. Λειτουργεί επίσης ως ισχυρό πολιτικό άντιστάθμισμα των δομικών αδυναμιών, καθυστερήσεων και άσυμμετριών τής καπιταλιστικής άνάπτυξης μεσολαβώντας τή σχέση Βορρά-Νότου (ύπαγωγή των διανοουμένων και των ένδιάμεσων στρωμάτων του Νότου στόν στρατηγικό και πολιτικό έλεγχο τής άρχουσας τάξης).

Οί μεσαίες τάξεις και οί διανοούμενοι μέ τίς λειτουργίες όργάνωσης και ύποτελους διοίκησης πού διεκπεραιώνουν στήν κρατική μηχανή, αλλά και στήν κοινωνική και πολιτική ζωή, μεσολαβούν στό όργανωτικό, θεσμικό και ιδεολογικό πεδίο τίς σχέσεις τής έξουσίας μέ τίς έξαρτημένες τάξεις.

Ή άνάλυση του Γκράμσι εισάγει έτσι νέες μεταβλητές και στοιχεία συνθετότητας στά δυϊστικά έρμηνευτικά μοντέλα πού χρησιμοποιήθηκαν για τήν άνάλυση των ταξικών διαιρέσεων (τό διχοτομικό σχήμα των δύο θεμελιακών τάξεων όπως τροποποιείται από τό θεώρημα τής «προλεταριοποίησης» των ένδιάμεσων στρωμάτων, τό όποιο μέσω του Κάουτσκι κυριάρχησε στή Β' Διεθνή) αλλά και των σχέσεων έξουσίας (ή εικόνα μιάς ολιγάριθμης έλίτ πού κυριαρχεί πάνω στίς μάζες, τήν όποία σκιαγράφησε ο Μόσκα και ή συντηρητική πολιτική επίσημη μέ τή θεωρία των έλίτ).

Ήδη από τήν περίοδο των συμβουλίων ο Γκράμσι χρησιμοποιεί τό στρατό ως όργανωτικό ύπόδειγμα, πού μπορεί νά επεκταθεί μεταφορικά στήν παραγωγή και στό κράτος, ριχνοντας νέο φώς στό πρόβλημα των σχέσεων άνάμεσα σέ τα-

1. *Il Grido del popolo*, 18 Μάη 1918. Βλέπε *Σοσιαλισμός και κουλτούρα*, έκδ. Στοχαστής, σελ. 204.

ξικές στρωματοποιήσεις και δομή εξουσίας.

«Τό αστικό κράτος δημιουργεί τό στρατό πάνω σέ τρία κλιωνικά στρώματα: τήν αστική τάξη, τή μικρή αστική τάξη και τόν εργαζόμενο λαό. 'Ο λαός δίνει τή μάζα τών στρατιωτών, ή μεγάλη αστική τάξη τών ιδιοκτητών και ή άριστοκρατία δίνουν τούς ανώτερους αξιωματούχους και ή μικρή αστική τάξη τούς κατώτερους αξιωματικούς. Στόν καπιταλιστικό στρατό λοιπόν επαναλαμβάνεται ή ίδια όργάνωση πού έχει τό καπιταλιστικό έργοστάσιο».²

Μιάν ανάλογη ιεραρχική δομή παγιώνουν και οί αντιπροσωπευτικοί θεσμοί τού αστικού κράτους.³

Αυτή ή «άρχη μιās τριπλής στρωματοποίησης λειτουργιών και τάξεων»⁴ αντιπροσωπεύει ένα σημείο άναφοράς χρήσιμο για νά κατανοήσουμε τή μεταγενέστερη άναπτυξη τής θεματικής τών διανοουμένων, τήν επαναξιολόγηση τών οργανωτικών και διευθυντικών λειτουργιών τους σέ συνάρτηση τόσο μέ τό κράτος όσο και μέ τό πολιτικό κόμμα. "Ένα άκόμη σημείο μετάβασης, πού προδιαγράφει στοιχεία από τό νοηματικό πλοῦτο και τή συνθετότητα τής έννοιας τής κοινωνίας πολιτών (τό «ιδιωτικό ύφάδι» τού κράτους), τήν όποία θά άναπτύξει άργότερα στά *Τετράδια* είναι και οί παρατηρήσεις του για τό ρόλο τών κομμάτων και τών συνδικάτων στό πλαίσιο τής κρίσης τού φιλελεύθερου κράτους.

'Η τάση για συνεργατισμό, ή διαδικασία τής συνδικαλιστικής και πολιτικής όργάνωσης τών μαζών θεωρείται από τόν Γκράμσι βασικός συντελεστής τής κρίσης τών παραδοσιακών μορφών πολιτικής μεσολάβησης.

"Όλες αυτές οί άναφορές και οί αναλύσεις για τίς μορφές, μέ τίς όποιες ή πολιτική και κρατική συγκρότηση άντανανκλά και συνθέτει στίς έσωτερικές της άρθρώσεις τίς πραγματικές διαιρέσεις τής κοινωνίας, σκιαγραφούν μιάν έννοια τού κράτους πού όπως τονίσαμε από τήν άρχή δέν επαναλαμβάνει τήν άντιφατική διχοτομία άνάμεσα σέ κοινωνικό και πολιτικοκρατικό επίπεδο.

Τό κράτος δέν είναι μιá μηχανή καταναγκασμού πού περιορίζεται σ' ένα σημείο ή συγκεντρώνεται σ' ένα κέντρο, σέ μιá περιοχή μορφολογικά έξωτερική πρós τίς άντιφάσεις τής κοινωνικής ζωής. Τείνει άντίθετα νά καλύφει ένα ευρύτερο πεδίο, στό όποιο έμπλέκονται οικονομικές, παραγωγικές, πολιτικές, όργανωτικές και διανοητικές λειτουργίες.

Νέες κατευθύνσεις έρευνας

'Όστόσο, άνάμεσα σέ αυτές τίς πρώτες προσεγγίσεις και τή μεταγενέστερη άνάπτυξη τους στην ώριμότητα τών *Τετράδιων* μεσολαβεί —άπό τό 1923— μιá σημαντική μεταβολή στόν προσανατολισμό τής έρευνας τού Γκράμσι, μιá στροφή πού περιέχει άρκετά στοιχεία υπέρβασης τού έρμηνευτικού μοντέλου τής *Ordine Nuovo*.⁵

'Η μεταβολή αυτή συνδέεται βέβαια μέ τήν άλλαγή τού πολιτικού και στρατηγικού πλαισίου (άποτυχία τής επανάστασης στή Δύση, άνοδος τού φασισμού, όξυνση τών άντιθέσεων στή μετεπαναστατική ΕΣΣΔ).

'Η όπτική τής έπικαιρότητας τής επανάστασης δίνει τή θέση της σ' ένα σύνθετο προβληματισμό για τήν εξουσία, για τήν ικανότητά της νά σταθεροποιείται σέ περιόδους κρίσης, άνασυγκροτώντας τήν ήγεμονία πάνω σέ νέες ισορροπίες. 'Η

συνειδητοποίηση τής περιπλοκότητας και τής βραδύτητας πού χαρακτηρίζει όλο και πιό φανερά τήν άπελευθερωτική διαδικασία πού έγκαινίασε ό 'Οκτώβρης, όδηγεί άπευθείας στό πρόβλημα τού κράτους, τής δομής τής εξουσίας, τών παραγόντων πού καθορίζουν τή συνοχή και τήν άνθεκτικότητά της.

Στίς νεανικές θέσεις τού 1917-1918 ή έξαρση τής ύποκειμενικότητας συνδυάζεται μέ μιάν ύπογράμμιση τής ιστορικής άμεσότητας τής σχέσης παραγωγή-πολιτική, οικονομική κρίση-επανάσταση. Κυριαρχούν θεωρητικές προβλέψεις και πολιτικές έπιλογές πού βασίζονται στην ύπόθεση τής έξάντλησης τών ιστορικών δυνατοτήτων τού καπιταλισμού.

Στόν Γκράμσι, μετά τό 1923 ή έπίκληση τής ύποκειμενικότητας παίρνει διαφορετικό νόημα, καθώς έγγράφεται σέ μιá προσπάθεια επαναξιολόγησης τού άνασχετικού ρόλου τών έποικοδομημάτων, τών διαφορετικών χρόνων και τής έλλειψης γραμμικότητας στίς σχέσεις οικονομίας και πολιτικής.

'Η όργάνωση τής ύποκειμενικότητας σέ θεσμικούς μηχανισμούς έξασφαλίζει στόν καπιταλισμό μιάν ικανότητα άυτοσυντήρησης, προσαρμογής και άναπαραγωγής πού συγκροτεί και άντισταθμίζει τίς άποδιαθροωτικές συνέπειες τής οικονομικής κρίσης. 'Η συναινετική παραδοχή έκ μέρους τών άντιμαχόμενων κοινωνικών ομάδων μιās συστοιχίας κοινών αξιών, ιδεών και κανόνων άντιπροσωπεύει έναν πρόσθετο παράγοντα συνοχής και ένσωμάτωσης πού άποτρέπει μιάν άμεση επαναστατική έξβαση τής σύγκρουσης. Κάθε κρατικός σχηματισμός βασίζει τήν ένότητα και τή συνοχή του σ' έναν ειδικό συνδυασμό δύναμης και συναίνεσης. 'Η ίδια ή άσκηση τής κρατικής βίας συνυπάρχει μέ στοιχεία συναινετικής νομιμοποίησης, μέ τήν άσκηση ήθικης και ιδεολογικής διεύθυνσης.

'Η νίκη τού φασισμού δέν έξηγείται άλλωστε μόνο μέ όρους «δύναμης», αλλά και μέ άνακατατάξεις στην περιοχή τής συναίνεσης (άπό αυτή τήν άποψη είναι χαρακτηριστικές οί αναλύσεις τού Γκράμσι για τήν κρίση άντιπροσώπευσης και τή διαδικασία άφομοίωσης τών αστικών πολιτικών σχηματισμών άπό τό φασισμό). 'Αλλά και ή τύχη και οί προοπτικές τής πρώτης επαναστατικής έμπειρίας κρίνονται από τή δυνατότητα κατάκτησης τής συναίνεσης και τής αϋθόρμητης ένεργητικής ύποστήριξης τών εργαζομένων, πού άπειλείται άπό τήν προσφυγή σέ γραφειοκρατικές και διοικητικές λύσεις στην άντιμετώπιση τών οικονομικών προβλημάτων και στό διακανονισμό τών πολιτικών σχέσεων.

Κράτος και ήγεμονία (άπό τόν πλοῦτο τών *Τετράδιων*)

«Στήν περίοδο μετά τό 1870... οί έσωτερικές και διεθνείς σχέσεις τού κράτους γίνονται πιό σύνθετες και πυκνές και ή διατύπωση τού '48 για τή "διαρκή επανάσταση" ύποβάλλεται σέ έπεξεργασία και ξεπερνιέται στην πολιτική έπιστήμη μέ τόν όρο "ήγεμονία πάνω στην κοινωνία πολιτών"... 'Η

2. 'Α. Γκράμσι, *Τά εργοστασιακά συμβούλια και τό κράτος τής εργατικής τάξης*, Στοχαστής, σελ. 274.

3. Ibid., σελ. 276.

4. Βλ. L. Paggi, *Gramsci e il moderno principe*, Editori Riuniti, 1970, σελ. 380.

5. Βλ. L. Paggi, *Le strategie del potere in Gramsci*, Editori Riuniti, 1984, σελ. VIII.

όγκωδης δομή των σύγχρονων δημοκρατιών, τόσο ως κρατικών οργανώσεων όσο και ως συνόλου ενώσεων στη ζωή των πολιτών, αποτελεί για την πολιτική τέχνη ό,τι και τα "χαρακώματα" και οι μόνιμες όχυρώσεις του μετώπου στον πόλεμο θέσεων». ⁶

Η περιοδολόγηση που διατυπώνει εδώ ο Γκράμσι παραπέμπει στις άπαρχές εκείνης της ιστορικής διαδικασίας με την οποία φτάνουμε στο διευρυμένο κράτος, το κράτος που ο ίδιος άλλωστε τό όρίζει ως «πολιτική κοινωνία + κοινωνία πολιτών, δηλαδή ήγεμονία θωρακισμένη με καταναγκασμό». ⁷ Δέν είναι άλλωστε τυχαίο ότι ή πρώτη μεγάλη έκδηλωση της «κρίσης του μαρξισμού» τοποθετείται κοντά στο τέλος του προηγούμενου αιώνα, δηλαδή σε μία περίοδο όπου οι μετασχηματισμοί του κράτους ξεπερνούν την αναλυτική ικανότητα της θεωρίας.

Τότε αρχίζει να έκδηλώνεται ένα μεγάλο ρεύμα αλλαγών στην οικονομική και πολιτικοθεσμική όργάνωση των ευρωπαϊκών κρατών (πού θά κορυφωθεί και θά άναπτυχθεί σε νέες κατευθύνσεις με τη «σταθεροποίηση» της δεκαετίας του '20): έξορθολογισμός της εργασιακής διαδικασίας και νέος ρόλος της τεχνικοεπιστημονικής διεύθυνσης, επέκταση της γραφειοκρατικής και διοικητικής σφαίρας και συνακόλουθες μεταβολές στην κοινωνική στρωματοποίηση, νέος δεσμός ανάμεσα σε διανοητική εργασία και κρατικούς θεσμούς, παρέμβαση της κρατικής έξουσίας στις εργασιακές συγκρούσεις κ.ά.

Άπέναντι σ' αυτές τις μεγάλες αναδιαρθρώσεις, που δέν αφήνουν άθικτες τις κρατικές μορφές, ή πολιτική θεωρία του εργατικού κινήματος καθηλώνεται με όρους άδράνειας σε μίαν άπλουστευτική θεώρηση του κράτους-μηχανή και δέν αντίλαμβάνεται ότι τό πολιτικό κράτος (τό κράτος της παράδοσης) γίνεται τό φρούριο ενός ευρύτερου συστήματος όργάνωσης και άμυνας, ενός συμπλέγματος θεσμών, μηχανισμών και πρακτικών, τό όποιο διαχέεται μοριακά στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Έξακολουθεί να βλέπει την πολιτική έξουσία συγκεντρωμένη σ' ένα μοναδικό κέντρο, με όρους μονολιθικούς, σάν να είχε ύλοποιηθεί όλοκληρωτικά τό παλαιό άπολυταρχικό σχέδιο. Άπό μίαν άλλη πλευρά, για τη διάγνωση του ταξικού χαρακτήρα του κράτους και την άνάλυση της διασύνδεσής του με την κυρίαρχη τάξη προσφεύγει στις άπλουστευτικές κατηγορίες του οικονομιστικού κοινωνιολογισμού των συμφερόντων (τό κράτος-μηχανή, εργαλειό επιβολής και έξασφάλισης των συμφερόντων της κυρίαρχης τάξης) ή του ανθρωπομορφικού ψυχολογισμού (ή κυρίαρχη τάξη προικισμένη με ένιαία, συνειδητή και όργανική θέληση μεταχειρίζεται τό κράτος-μηχανή σάν άπλό μέσο για τούς δικούς της σκοπούς).

Οί κατηγορίες αυτές άποδεικνύονται έντελώς άκατάλληλες για την άνάλυση των λειτουργιών του κράτους (ουδετεροποίηση της ταξικής σύγκρουσης, κοινωνική άναπαραγωγή, ένσωμάτωση και έπικοινωνία κ.λπ.). Άδυνατούν επίσης να προσανατολίσουν τη μετάβαση από τη γενική ύπόδειξη μιās ιστορικής αντιστοιχίας και έξάρτησης της πολιτικοκρατικής σφαίρας —άπό την κοινωνικοοικονομικά κυρίαρχη τάξη— στη συγκεκριμένη και διαφοροποιημένη άνάλυση των ιδιαίτερων στοιχείων που χαρακτηρίζουν τις διάφορες κρατικές μορφές.

Με τη θεωρία της ήγεμονίας ο Γκράμσι έπιχειρεί να ύπερβεί τά όρια αυτής της θεωρητικής παράδοσης. Διατυπώνει

μιά πρωτότυπη και έρμηνευτικά γόνιμη θεώρηση του κράτους, που διαφέρει σημαντικά από τις έπεξεργασίες του μαρξισμού της Β' και της Γ' Διεθνούς.

Σκιαγραφώντας μίαν "άντιληψη του κράτους σύμφωνα με την παραγωγική λειτουργία των τάξεων" γράφει:

«Άν και είναι βέβαιο ότι για τις θεμελιακές παραγωγικές τάξεις (καπιταλιστική άστική τάξη και σύγχρονο προλεταριάτο) τό κράτος δέν μπορεί να νοηθεί παρά ως συγκεκριμένη μορφή ενός καθορισμένου οικονομικού κόσμου, ενός καθορισμένου συστήματος παραγωγής, αυτό δέν σημαίνει ότι ή σχέση μέσου και σκοπού μπορεί εύκολα να προσδιοριστεί και να πάρει τη μορφή ενός άπλου και όλοφάνερου σχήματος. Είναι άλήθεια ότι κατάκτηση της έξουσίας και έδραίωση ενός νέου παραγωγικού κόσμου δέν μπορούν να διαχωριστούν, ότι ή προπαγάνδα για τό ένα πράγμα είναι και προπαγάνδα για τό άλλο και ότι στην πραγματικότητα μόνο σ' αυτή τη σύμπτωση έγκειται ή ένότητα της κυρίαρχης τάξης, που είναι ταυτόχρονα οικονομική και πολιτική. Άλλά παρουσιάζεται τό σύνθετο πρόβλημα των έσωτερικών συσχετισμών δύναμης της συγκεκριμένης χώρας, του συσχετισμού των διεθνών δυνάμεων, της γεωπολιτικής θέσης της χώρας». ⁸

Η γενική άρχή ότι μία όρισμένη κρατική μορφή γεννιέται στη βάση ενός καθορισμένου τρόπου παραγωγής και είναι λειτουργική στην κυρίαρχη τάξη δέν έπαρκεί για να προσδιοριστούν τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της· και βέβαια δέν ύποδηλώνει μίαν άμεση εργαλειακή σχέση ανάμεσα σε κυρίαρχη τάξη και κρατικούς μηχανισμούς.

Η ταξική άνάλυση του κράτους διασυνδέεται με τό πρόβλημα των συσχετισμών δύναμης, οί όποιοι ύπαγορεύουν διαφορετικές μορφές άσκησης της ήγεμονίας και προσδιορίζουν τις ιδιαίτερες μορφές κρατών. Η κοινωνική τάξη που κυριαρχεί στο οικονομικό πεδίο δέν μπορεί να έπιτυγχάνει την ύποταγή των ύποτελών τάξεων με βάση τά περιορισμένα συντεχνιακά της συμφέροντα.

«Τό κράτος, έτσι, νοείται ως ό ιδιαίτερος όργανισμός μιās ομάδας που προορίζεται να δημιουργήσει τούς ευνόικους όρους για τη μέγιστη επέκταση της ίδιας της ομάδας, αλλά αυτή ή άνάπτυξη και αυτή ή επέκταση νοούνται και παρουσιάζονται σάν ή κινητήρια δύναμη μιās καθολικής επέκτασης, μιās άνάπτυξης όλων των "έθνικών" δραστηριοτήτων, δηλαδή ή κυρίαρχη ομάδα συντονίζεται συγκεκριμένα με τά γενικά συμφέροντα των ύποτελών ομάδων και ή κρατική ζωή νοείται ως μία άδιάκοπη διαμόρφωση και ξεπέραςμα άσταθών ισοροπιών (μέσα στην περιοχή του νόμου) ανάμεσα στα συμφέροντα της βασικής ομάδας και των ύποτελών ομάδων, ισοροπιών όπου τά συμφέροντα της κυρίαρχης ομάδας ύπερισχύουν αλλά ως ένα όρισμένο σημείο, όχι δηλαδή μέχρι τό εύτελές οικονομικοσυντεχνιακό συμφέρον». ⁹

Μιά τάξη διατρέχει μίαν ιστορική διαδρομή από τό πεδίο της παραγωγής ως τά σύνθετα έποικοδομήματα και τό κρά-

6. Ά. Γκράμσι, *Για τόν Μακιαβέλι*, Ήριδανός, σελ. 157.

7. *Ibid.*, σελ. 185.

8. Α. Gramsci, *Quaderni del carcere* (Edizione critica dell' Istituto Gramsci. A cura di Valentino Gerratana), Einaudi, 1975, σελ. 1360.

9. *Για τόν Μακιαβέλι*, ό.π., σελ. 87.

τος. Ύποχρεώνεται να υπερβεί την οικονομικοσυντεχνιακή της φάση για να γίνει παράγοντας οργάνωσης και διεύθυνσης μιας ολόκληρης κοινωνίας.

Οι κρατικές μορφές σημαδεύονται από τις ήγemonικές στρατηγικές. Συνδέονται συγκεκριμένα με αυτές τις άσταθεις μορφές και τά περιεχόμενα των "συμβιβασμών" ανάμεσα σε κυρίαρχη τάξη και ύποτελεις τάξεις, με τη συνολική διάταξη και δυναμική των σχέσεων κυβερνώντων-κυβερνωμένων.

Άλλου ο Γκράμσι όρίζει τό κράτος ως «τό σύνολο των πρακτικων και θεωρητικων δραστηριοτήτων, πού με αυτές ή κυρίαρχη τάξη δικαιώνει και διατηρεί τήν κυριαρχία της και ακόμα πιό πέρα καταλήγει να πετύχει τή δραστήρια συγκατάθεση των κυβερνωμένων».¹⁰

Κι εδώ τό κράτος δέν γίνεται άντιληπτό σαν ένα φρούριο πού πρέπει να κατακτηθεί, σαν μιά μηχανή πού μπορεί να λειτουργήσει διαφορετικά, ανάλογα με τό πολιτικό προσωπικό πού τή στελεχώνει, σαν ένας θεσμικός μηχανισμός πού μπορεί να κατέχεται από τή μιά τάξη ή τήν άλλη, αλλά σαν οργανωμένο σύνολο δραστηριοτήτων, πού αναπτύσσονται από καθορισμένες διεθυντικές κοινωνικές ομάδες. Οι δραστηριότητες αυτές είναι πρακτικές και θεωρητικές.

Αυτό σημαίνει ότι δέν υποβαθμίζονται στή διοικητική, δικαστική και αστυνομική δραστηριότητα, δηλαδή στήν πρακτική άσκηση τής εξουσίας του κράτους ως «πολιτικοοικονομικής οργάνωσης με τή στενή έννοια»¹¹ αλλά συμπεριλαμβάνουν ευρύτερες διανοητικές λειτουργίες και δραστηριότητες έπεξεργασίας παραγωγής ιδεολογιών, πληροφοριών, γνώσεων.

Όλες αυτές οι πολύμορφες δραστηριότητες οργανώνουν τόν μοριακό ιστό κυριαρχίας και συναίνεσης, πού άρθρώνει τις συνολικές σχέσεις κυβερνώντων-κυβερνωμένων.

Η κρατική κυριαρχία δέν βασίζεται μόνο στήν άποδιοργάνωση των μαζών και τήν έξατομίκευσή τους στήν κοινωνία πολιτών (όπως γινόταν κυρίως στό παρελθόν) αλλά προωθεί τή θεσμική οργάνωση των μαζών "άπό τά πάνω" με τήν άνάπτυξη σύνθετων έποικοδομημάτων.

Ό Γκράμσι άντιλαμβάνεται ότι αυτή ή διαδικασία προσδίδει νέες διαστάσεις στή θεσμοποίηση τής διανοητικής ζωής, μετατρέποντας τήν οργάνωση των γνώσεων σε μιά άποφασιστική διάσταση τής κρατικής δραστηριότητας.

Οι ήγemonικές λειτουργίες ένωματώνονται σε παραγωγικοτεχνικές, διοικητικές, πολιτιστικές πρακτικές, φορείς των όποιων είναι οι διανοούμενοι.

Θεωρία του κράτους και θεωρία των διανοουμένων άλληλοσυνδέονται στενά. Στή μορφολογία του διευρυμένου κράτους προβάλλει ή κεντρικότητα τής οργανωτικής και συνδετικής λειτουργίας των διανοουμένων, πού μεσολαβούν στις ειδικές γνώσεις, τις ιδέες και τις αξίες, τούς κανόνες και τις συμπεριφορές, τις ιεραρχικές συνδέσεις έξουσιασμού, άπόφασης, έκτέλεσης κ.λπ., με δύο λόγια στό όλο ύψάδι των σχέσεων ανάμεσα σε κυβερνώντες και κυβερνώμενους.

Νέος Λεβιάθαν ή διάδοση τής ήγemonίας:

Ό Γκράμσι έπιχειρεί να έρμηνεύσει τις άλλαγές στή μορφή και στό ρόλο του κράτους πού άκολουθούν τή μεγάλη κρίση του '29.

Σέ άντίθεση με πολλούς μαρξιστές τής έποχής του, άρνεί-

ται να δει στήν πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους τόν ιστορικό νόμο, πού όδηγεί τόν καπιταλισμό στήν κατάρρευση.

Διαβλέπει τά "θετικά", παραγωγικά, προγραμματικά χαρακτηριστικά τής κρίσης, μέσα άπό τό πρίσμα τής μεγάλης άλλαγής του ρόλου του κράτους στήν οικονομία και τής σχέσης κράτους-μαζών. Άπ' αυτή την άποψη μιά ξεχωριστή θέση στήν όλη άρχιτεκτονική των Τετραδίων κατέχουν οι σημειώσεις για τόν άμερικανισμό και τό φορντισμό.¹²

Εδώ άρχούμαστε σε μιά μόνον ύπογράμμιση:

Η θεματική του διευρυμένου κράτους — με άλλα λόγια τό μεγάλο θέμα τής μή σύμπτωσης του πολιτικού με τό "κρατικό" με τή στενή έννοια τής μηχανής ή τής δύναμης— διαφοροποιεί τήν γκραμισιανή θέση άπό τις ποικίλες μορφές κρατισμού, πού τήν ίδια περίοδο συγκροτούν τήν κυρίαρχη κουλτούρα τόσο του έργατικού κινήματος (στήν κομμουνιστική και σοσιαλδημοκρατική πολιτική του έκφραση) όσο και τής πολιτειολογικής και κοινωνιολογικής σκέψης.

Όλοι βέβαια συμμερίζονται τήν εκτίμηση ότι ή τάση πού κυριαρχεί στήν άπάντηση του άστικού κράτους στήν κρίση είναι ή προοδευτική ένίσχυση του παρεμβατισμού στήν οικονομία. Τόσο ή θεωρία του "κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού" όσο και εκείνη του "οργανωμένου καπιταλισμού" (Χίλφερντινγκ) συμμερίζονται τή βαθύτερη ιδέα ότι ή άνάπτυξη αυτής τής τάσης παράγει μιά συγκέντρωση τής έξουσίας, πού διευκολύνει άντικειμενικά τήν είσαγωγή στοιχείων διεύθυνσης τής οικονομίας.

Άπό τήν άλλη πλευρά, ή στροφή του '29 στήν ΕΣΣΔ και ή έπιλογή τής "έπανάστασης εκ των άνω" καταλήγει στήν ταύτιση τής ιδέας μιας ρυθμισμένης κοινωνίας με τό μοντέλο μιας συγκεντρωτικής και καθολικά σχεδιασμένης οικονομίας, πού βασίζεται στήν κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και στήν ταύτιση τής όρθολογικότητας του σχεδίου με τόν

10. Ibid., σελ. 148.

11. Ibid., σελ. 184.

12. Quaderni del Carcere, δ.π., σελ. 2139-2181.

Η Τζούλια Σούχτι, γυναίκα του Γκράμσι

κρατικό έλεγχο της παραγωγής και της κυκλοφορίας. 'Αλλά και η "φωτισμένη" ακαδημαϊκή διανοήση της εποχής μετέχει στη γενικότερη συγχωρία εφόσον σοσιαλισμός σημαίνει οικονομική σχεδιοποίηση, εξορθολογισμός, οργάνωση (εφόσον δηλαδή έχει έκτοπιστεί τό αίτημα και ό στόχος της αυτονομίας των παραγωγών, τό όποιο συγκροτεί, από τήν αρχή ως τό τέλος, μιά σταθερά της σκέψης και της δράσης του Γκράμσι).

Οί ποικίλες έκδοχές του κρατισμού συγκλίνουν, στην είκόνα της συγκέντρωσης της διοίκησης και της πολιτικής απόφασης, σ' ένα σημείο, σέ μιά μονοκεντρική ιδέα του κρατικού επιπέδου καθαρά διακριτή και διαχωρισμένη από τήν κοινωνία πολιτών.

Τόσο ή υπόθεση για τήν ταύτιση του σοσιαλισμού μέ τό σχέδιο ή του «κράτους του μονοπωλιακού κεφαλαίου» μέ προθάλαμο του σοσιαλισμού, όσο και ή σοσιαλδημοκρατική θεσμοκρατική φετιχοποίηση του "δημοκρατικού κράτους" (ή όποια μετατρέπει τή μαζική πάλη σέ άπλό ύποστήριγμα της θεσμικής μεσολάβησης και υιοθετεί τήν ιδέα ότι ή κρατική μηχανή μπορεί νά αξιοποιηθεί χωρίς νά μετασχηματιστεί) παρουσιάζουν τό (πολιτικό) κράτος ως κύριο έργαλειό της μετάβασης, μιά επανέκδοση της λασαλικής ιδέας του "μοχλού του σοσιαλισμού".

Ταυτόχρονα, αδυνατούν και οί δύο νά συλλάβουν ότι ή κρατική παρέμβαση στην οικονομία και ή εισαγωγή στοιχείων του σχεδίου στη διεύθυνση των οικονομικών διαδικασιών όχι μόνο δέν άπλοποιεί δραστικά τήν κοινωνική και πολιτική δομή, αλλά αντίθετα γεννάει μιά νέα πολυπλοκότητα στην κοινωνική στρωματοποίηση, στό σύστημα αντιπροσωπευσης συμφερόντων, στις διαδικασίες νομιμοποίησης.

Η αξία της έρευνας του Γκράμσι για τή διάδοση της ήγεμονίας βρίσκεται και σ' αυτήν τή βαθύτερη σύλληψη: ή δεκαετία του '30 δέν χαρακτηρίζεται από τήν εμφάνιση ενός νέου Λεβιάθαν, μιās υπερτροφικής διάστασης της κρατικής εξουσίας μέ πρωτόγνωρη ή και άπερίοριστη ικανότητα προγραμματισμού, αλλά αντίθετα έγκαινιάζει νέα φαινόμενα επέκτασης (θά λέγαμε και "μικροφυσικής" διάχυσης) του πολιτικού και των έποικοδομημάτων και του μετασχηματισμού τους σέ

πεδίο νέων αντιφάσεων. 'Ο Γκράμσι κατανοεί ότι οί νέες σχέσεις οικονομίας-πολιτικής και οί διαδικασίες καπιταλιστικής συγκεντροποίησης δέν άπλοποιούν τή δομική δυναμική και τήν κοινωνική στρωματοποίηση.

'Αντίθετα μάλιστα, εισάγοντας πιό έντονα θεσμικά στοιχεία συνείδησης και οργάνωσης στην παραγωγή και στους μηχανισμούς αναπαραγωγής παράγουν νέες περιπλοκές και άσυμμετρίες στό σύστημα συμφερόντων και αντιπροσωπευσης.¹³

Κρατολατρία κι αυτοκυβέρνηση

'Αλλά ή διευρυμένη έννοια του κράτους, πού συνθέτει πολιτική κοινωνία και κοινωνία πολιτών, χρησιμεύει στον Γκράμσι και για τήν κατανόηση των προβλημάτων πού θέτει ή σοβιετική έμπειρία και ή διαδικασία της μετάβασης.

Δέν τόν προφυλάσσει άπλά από τήν κυρίαρχη εξίσωση ανάμεσα σέ κρατισμό και σοσιαλισμό (όπως ήδη τονίσαμε) αλλά του δίνει και τή δυνατότητα νά συλλάβει θεωρητικά τή "μερικότητα" και τά όρια του πρώτου εργατικού κράτους, πού έξηγοούν ως ένα βαθμό και τόν μη έπεκτατικό χαρακτήρα του. Του επιτρέπει τέλος νά κρατάει ανοιχτό —τόσο στον θεωρητικό όρίζοντα όσο και ως δυνατή πολιτική προοπτική— τό δρόμο πού οδηγεί από τό "κράτος-τάξη" στην "ρυθμισμένη κοινωνία".

"Ετσι, ό Γκράμσι αναφέρεται στό *κρατολατρικό* όριο του σοβιετικού κράτους για νά τό έρμηνεύσει μέ βάση τό γεγονός ότι ή εργατική τάξη δέν είχε τή δυνατότητα νά δημιουργήσει μιά δική της μορφή κοινωνίας πολιτών πριν από τή συγκρότησή της σέ κράτος.

'Ακριβώς δηλαδή επειδή δέν μπόρεσε νά έπεξεργαστεί σέ βάθος τήν ήγεμονία της ύπόκειται τώρα στα οικονομικο-συντεχνιακά όρια της πολιτικής της επανάστασης.

"Ετσι αν και μιά περίοδος «κρατολατρίας» είναι αναγκαία «...για όρισμένες κοινωνικές ομάδες, πού πριν νά ανέλθουν στην αυτόνομη κρατική ζωή δέν είχαν δική τους μακρόχρονη περίοδο πολιτιστικής και ήθικης ανάπτυξης...», ωστόσο «...αυτή ή κρατολατρία δέν πρέπει νά άφθεθεί στον έαυτό της, δέν πρέπει, ειδικά, νά γίνει θεωρητικός φανατισμός και νά θεωρηθεί ως διαρκής: πρέπει νά υποβάλλεται στην κριτική...», μέ επιθυμητό στόχο νά γίνει «αυθόρμητη» ή κρατική ζωή.¹⁴

'Αντίθετα —τονίζει στην ίδια πάντα σημείωση ό Γκράμσι— ή έξομοίωση των ατόμων μέ τή μορφή του κράτους πού δημιουργήθηκε από τή δική τους κοινωνική ομάδα «πρέπει νά χρησιμεύσει για νά προσδιοριστεί ή θέληση για τήν οικοδόμηση, μέσα στη ζώνη της πολιτικής κοινωνίας, στην όποια τό ξεχωριστό άτομο αυτοκυβερνάται, χωρίς αυτή ή αυτοκυβέρνησή του νά συγκρούεται μέ τήν πολιτική κοινωνία αλλά, αντίθετα, νά δημιουργεί τήν ομαλή της συνέχεια, τό όργανικό της συμπλήρωμα».

'Εδώ ή σκέψη του Γκράμσι διασταυρώνεται μέ τήν πολιτική αναζήτηση του Λένιν στην τελευταία περίοδο της ζωής του. 'Αντιμέτωπος μέ ένα πρόβλημα πρωτόγνωρο στην ιστορία, πιεζόμενος από τή δραματική αντίφαση ανάμεσα σέ ιδεολογία του μαρξισμού του κράτους και πραγματικότητα πρακτικής αξιοποίησης της παλιās κρατικής μηχανής, ό Λένιν διαβλέπει όρισμένες λύσεις στην έξεύρεση μορφών αυτοκυβέρ-

νησης ίκανών να δώσουν ώθηση στην αναγκαία ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, αλλά και ν' αποφύγουν τον ριζικό διαχωρισμό πολιτικής εξουσίας και οικονομικής διεύθυνσης.

Τό σχέδιο του Λένιν προσβλέπει στην ανάπτυξη των ίκανοτήτων των άμεσων παραγωγών (πολιτιστική επανάσταση), θεωρώντας την όρο για μία δημοκρατία των μαζών· δηλαδή στη δημιουργία τέτοιων προϋποθέσεων για τή συσσώρευση, ώστε ή προώθησή της να συνοδεύεται ταυτόχρονα όχι μόνο από τή συναίνεση αλλά και από τή δημιουργική και προγραμματική ικανότητα των κοινωνικών τής συντελεστών. 'Η ολοκλήρωση τής αυταρχικής στροφής μετά τό 1929 διαχωρίζει ριζικά τήν ανάγκη σχεδιασμού τής ανάπτυξης από τήν προοπτική μιας δημοκρατίας των μαζών.

'Η λενινιστική υπόθεση τής μαγείρισσας πού κάνει πολιτική και κυβερνάει, ή υπόθεση δηλαδή μιας δυνατικής ανασύνθεσης των σχέσεων οικονομίας και πολιτικής και υπέρβασης του διαχωρισμένου χαρακτήρα του κράτους, έγκυρα λαίπεται. 'Η συγκεντρωτική-διοικητική διαχείριση των οικονομικών προβλημάτων και ό πολιτικός έλεγχος τής κοινωνίας καταργούν βαθμιαία κάθε διάσταση συνειδητής συμμετοχής και αυτοκαθορισμού των μαζών.

'Ο Γκράμσι μέ τόν κριτικό του ρεαλισμό αντίλαμβάνεται ότι ή οικόδομηση μιας ισχυρής εξουσίας στη μετεπαναστατική ΕΣΣΔ δέν έχει τυχαίο ή προσωρινό χαρακτήρα.

Δέν συμμερίστηκε ποτέ —ούτε και στη συμβουλευτική περίοδο— τή ρομαντική μυθολογία τής επανάστασης ως άμεσης μετάβασης από τήν αναγκαιότητα στην έλευθερία, ως άλματος σε μία κοινωνία άπαλλαγμένη από κάθε καταναγκασμό και συλλογική διαρρύθμιση. Βρίσκεται ώστόσο —μαζί μέ τόν Λένιν τής τελευταίας περιόδου— στον αντίποδα αυτής τής γραμμής ένδυνάμωσης του κράτους-καταναγκασμού πού κυ-

ριάρχησε, και όταν αναδιατυπώνει τήν προβληματική τής σοσιαλιστικής μετάβασης μέ όρους ιστορικού συνασπισμού (ήδη από τήν άλληλογραφία του 1926) και όταν στίς σημειώσεις τής φυλακής ταυτίζει τήν κίνηση προς τή "ρυθμισμένη κοινωνία" μέ τήν άπορόφηση του πολιτικού κράτους από τήν κοινωνία πολιτών, μέ τήν ιστορική δηλαδή διαδικασία κοινωνικοποίησης τής πολιτικής.

Μπορούμε να φανταστούμε ότι «Τό στοιχείο κράτος-καταναγκασμός» έξασθενεί σιγά σιγά καθώς θά πιστοποιούνται όλο και πίο έμφανή στοιχεία τής ρυθμισμένης κοινωνίας ή του ήθικου κράτους ή τής κοινωνίας των πολιτών».¹⁵

13. Σέ αυτό τό πλαίσιο, ή παρουσία τής έννοιας τής κοινωνίας πολιτών στην γκραμισιανή θεωρία του κράτους δέν αντιπροσωπεύει μίαν "ιδεαλιστική" αναθεώρηση τής μαρξιστικής ανάλυσης, πού σηματοδοτεί τήν προτεραιότητα του ήθικοπολιτικού στοιχείου έναντι τής οικονομίας (Μπόμπιο), ούτε τήν άναπαραγωγή τής άστικής νομικής ιδεολογίας και πρακτικής τής πολιτικής ('Αλτουσέρ).

'Επιβεβαιώνοντας τήν αναλυτική και στρατηγική κεντρικότητα τής μαρξιστικής κατηγορίας τής άναπαραγωγής, ό Γκράμσι έπιχειρεί να μεταφράσει τήν κριτική τής πολιτικής οικονομίας στη γλώσσα τής πολιτικής θεωρίας, άποφεύγοντας τίς άπλουστεύσεις του οικονομισμού.

Τέλος, οι ανάλυσεις του για τό κράτος και τίς σχέσεις κυβερνήτων-κυβερνωμένων δεν περιορίζονται στο formalισμό του νομοκοπολιτικού πεδίου αλλά εκτείνονται σε όλο τό φάσμα των κοινωνικών σχέσεων και των παραγωγικών και άναπαραγωγικών διαδικασιών.

14. 'Α. Γκράμσι, *Παρελθόν και παρόν*, Στοχαστής, σελ. 102.

15. *Γιά τόν Μακιαβέλι*, ό.π., σελ. 186.

Οι εκπαιδευτικοί ὡς διανοούμενοι

Μιά γκραμισιανή προσέγγιση
τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας
τῶν εκπαιδευτικῶν

τοῦ Μπάμπη Νούτσου

Τό λάθος τοῦ διανοουμένου συνίσταται στό ὅτι πιστεύει πῶς μπορεί νά ξέρει χωρίς νά κατανοεῖ καί ειδικότερα χωρίς νά αἰσθάνεται καί νά ἐνδιαφέρεται ζωηρά... Δέν γίνεται πολιτική-ἱστορία χωρίς αὐτό τό πάθος, δηλαδή χωρίς αὐτόν τόν συναισθηματικό δεσμό ἀνάμεσα στούς διανοούμενους καί τό λαό-ἔθνος.

Ἄντόνιο Γκράμσι

Εἶναι δύσκολο νά ὑποστηρίξει κανεῖς πῶς οἱ διάσπαρτες παρατηρήσεις τοῦ Γκράμσι γιά τούς Ἰταλούς διανοούμενους μπορούν νά συγκροτήσουν μιά ὀλοκληρωμένη θεωρία γιά τήν κοινωνική λειτουργία τῶν διανοουμένων στίς σημερινές καπιταλιστικές κοινωνίες. Ἄπό τή «βιαστική καί ἐπιπόλαιη» ἐργασία του γιά τή Νότια Ἰταλία¹ ὡς «τήν ἔρευνα γιά τήν πνευματική διαμόρφωση τῆς Ἰταλίας τοῦ περασμένου αἰώνα»,² ὁ Γκράμσι ἔχει συνείδηση πῶς, μέ τίς συνθήκες τῆς φυλακῆς καί συνακόλουθα τῆς ὑγείας του, οἱ σημειώσεις του γι' αὐτό τό θέμα παραμένουν ἕνα γενικό καί προσωρινό σχεδιάσμα. «Δέν ξέρω», γράφει ὁ ἴδιος τό 1932 στήν Τάνια Σούχτ, «ἀνθά σου στεῖλω κάποια μέρα τό σχεδιάσμα πού σοῦ ὑποσχέθηκα γιά τούς Ἰταλούς διανοούμενους. Ἡ ὀπτική μου γωνία γιά τή μελέτη αὐτοῦ τοῦ προβλήματος μερικές φορές ἀλλάζει: εἶναι ἴσως νωρίς ἀκόμα νά συνοψίσω καί νά κάνω μιά εὐρύτερη σύνθεση. Πρόκειται γιά ὑλικό πού εἶναι ἀκόμα ρευστό καί θά χρειαστεῖ μιά μεταγενέστερη ἐπεξεργασία».³

Παρ' ὅλα αὐτά εἶναι δύσκολο νά ἀρνηθεῖ κανεῖς τήν πρωτοτυπία τῆς πολιτικῆς σύλληψης πού διατρέχει τίς ἐπισημάνσεις του γιά τούς τύπους καί τή λειτουργία τῶν διανοουμένων. Δέν πρόκειται, βέβαια, στό πλαίσιο τοῦ ἄρθρου μας νά ἀνασυνθέσουμε κριτικά τήν ἀντίληψη τοῦ Γκράμσι γιά τούς διανοούμενους, ἡ ὁποία ἀπορρέει καί, συνεπῶς, ἐρμηνεύεται μέ βάση τήν εὐρύτερη καί πρωταρχική προβληματική του γιά τήν ἔννοια τῆς «ἡγεμονίας» καί ειδικότερα τή θεωρία του γιά τό «ὀλοκληρωμένο κράτος».⁴ Εἶναι, συνεπῶς, φανερό πῶς δέν θά καταπιαστοῦμε μέ τήν παρουσίαση τῆς συνολικῆς γκραμισιανῆς «παιδαγωγικῆς».⁵ Θά προσπαθήσουμε μόνο νά ἀξιοποιήσουμε θεωρητικά αὐτή τήν παιδαγωγική, γιά νά

διευρενήσουμε τή συγκεκριμένη λειτουργία τῶν εκπαιδευτικῶν τῆς γενικῆς ἐκπαίδευσης στό πλαίσιο τοῦ σχολικοῦ μηχανισμοῦ. Αὐτή ἡ προσπάθεια, ξέχωρα ἀπό, ἡ μέ ἀφορμή, τόν ἀφιερωματικό χαρακτήρα τοῦ ἄρθρου μας, προϋποθέτει τήν ὑπαρξη εκπαιδευτικῶν προβλημάτων στή σημερινή πολιτική συγκυρία, τά ὁποία μᾶς ὀδηγοῦν στή μελέτη καί τήν ἀξιοποίηση τοῦ γκραμισιανοῦ ἔργου. Ἄς ἀπαριθμήσουμε ἐδῶ ὅσα σχετίζονται μέ τό θέμα μας:

1. Ἐχει ἀρχίσει ἡ δημοσίευση μιᾶς σειρᾶς «ἐμπειρικῶν ἐρευνῶν», μέ τίς ὁποῖες ἐπιχειρεῖται ἔμμεσα νά ἐπαναπροσδιοριστεῖ στό ἐπίπεδο τῆς παιδαγωγικῆς θεωρίας καί πρακτικῆς ὁ «εἰδικός ρόλος» τῶν εκπαιδευτικῶν, μέ βάση «σύγχρονες» ἀναλυτικές κατηγορίες (π.χ. «ἡ θεωρία τοῦ ρόλου»).

2. Διανύουμε μιά περίοδο στήν ὁποία ἰδρύθηκαν καί ἀναπτύσσονται νέοι θεσμοί γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν εκπαιδευτικῶν (Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης καί Νηπιαγωγῶν, τριχοτόμηση Φιλοσοφικῶν Σχολῶν) καί προβλέπονται νέες κατηγορίες εκπαιδευτικῶν γιά τή μέση ἐκπαίδευση.

3. Ἡ πολιτική ἐξουσία ἐπιχειρεῖ νά δικαιολογήσει καί θεωρητικά τά αὐστηρά ὄρια πού ἡ ἴδια θέτει στούς εκπαιδευτικούς, «τήν ὥρα πού ἐπιτελοῦν τό ἔργο τους».

Ἄπέναντι σ' αὐτά τά προβλήματα ἡ παιδαγωγική κριτική τῆς Ἀριστερᾶς κινεῖται συνήθως ἀνάμεσα στή μονότονη ἐπα-

1. Ὁ χαρακτηρισμός ἀνήκει στόν ἴδιο. Βλ. Ἄ. Γκράμσι, *Γράμματα ἀπό τή φυλακή*, Ἡριδανός, Ἀθήνα 1972, σ. 60. Ἡ ἐργασία του περιλαμβάνεται στή *Πολιτικά κείμενα*, Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1978, σ. 155-179.

2. *Γράμματα...*, σ. 60.

3. A. Gramsci, *Lettres de prison*, Gallimard, Παρίσι 1971, σ. 421. Πρβλ. στό ἴδιο σ. 394.

4. Βλ. π.χ. τήν προσέγγιση τῆς Κ. Μπουσι-Γκλυξμάν, *Ὁ Γκράμσι καί τό κράτος*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1984.

5. Βλ. στή ἑλληνικά γι' αὐτό τό θέμα: Δ. Δημητράκος, *Φιλοσοφία καί πολιτική*, Λύχνος, Ἀθήνα 1981, σ. 41-85. Τοῦ ἴδιου, *Παιδεία καί κοινωνική ἀναμόρφωση*, Νεφέλη, Ἀθήνα 1984. F. Lombardi, *Οἱ παιδαγωγικές ἀντιλήψεις τοῦ Ἄντονιο Γκράμσι*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1986. Μ. Μαναχόρντα, *Γιά μιά σύγχρονη παιδαγωγική*, Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1974, σ. 157-173.

νάληψη ενός συνθηματολογικού μηχανισμού και στην «ανάκαλυψη» άστικων ιδεολογημάτων, που φαντάζουν ριζοσπαστικά. Σέ αυτήν τή συγκυρία ό Γκράμισι μπορεί νά αποτελέσει ένα ισχυρό αντίδοτο.

Γιατί διανοούμενοι;

Τί σημαίνει σήμερα νά θεωρήσουμε τούς εκπαιδευτικούς τής γενικής εκπαίδευσης ως διανοούμενους, σύμφωνα μέ τήν έννοια πού έδινε στόν όρο ό Γκράμισι, δηλαδή νά προσεγγίσουμε και νά αναδιατυπώσουμε θεωρητικά «τήν άμεση κοινωνική λειτουργία [αυτής] τής επαγγελματικής κατηγορίας τών διανοουμένων»;⁶ 'Η απάντηση δέν προϋποθέτει μόνο τήν υιοθέτηση τής γκράμισιανής αντίληψης για τό σχολείο ως «όργανο πού διαμορφώνει διανοούμενους διαφόρων βαθμών στή σημερινή κοινωνία»⁷ και τή συνακόλουθη αντίληψη πώς όσοι διδάσκουν σ' αυτό «τείνουν νά δημιουργήσουν μιά ομάδα ειδικευμένων διανοουμένων»,⁸ αλλά άπορρέει άπό τήν πολιτική ανάγκη νά κρίνουμε θεωρητικά τήν άποψη τής σημερινής πολιτικής έξουσίας, όπως συνοφίζεται στήν επόμενη τοποθέτηση: «'Ο εκπαιδευτικός ως πολίτης έχει τό δικαίωμα και τό καθήκον νά άγωνίζεται για τήν κατάρτιση ή τροποποίηση τών παιδευτικών ή άλλων νομικών διατάξεων, πού δέν τόν εκφράζουν· ως διορισμένος όμως εκπαιδευτικός, τήν ώρα πού επιτελεί τό έργο πού τού άνατέθηκε, όφείλει νά καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια για τήν επίτευξη τών ειδικών και γενικών στόχων τής εκπαίδευσης, όπως και τών άπώτερων σκοπών τής παιδείας».⁹

Είναι εύκολο νά διαπιστώσουμε άρχικά πώς αυτή ή επίσημη αντίληψη για τό «έργο τών εκπαιδευτικών» έλκει τήν καταγωγή της άπό μιά παρόμοια διατύπωση τού Γληνού τήν εποχή τής διάσπασης τού «'Εκπαιδευτικού 'Ομίλου».¹⁰ "Αν τότε ή τοποθέτηση τού Γληνού αποτελούσε άσφαλώς μιά πολιτικά προοδευτική έναλλακτική πρόταση, όταν τή συγκρίνει κανείς μέ αντιλήψεις συντηρητικών παιδαγωγών, οι όποιοι διατύπωσαν τήν κυρίαρχη για πολλές δεκαετίες άποψη σχετικά μέ τήν ολοκληρωτική ύποταγή τών εκπαιδευτικών στους θεσμοθετημένους στόχους τής εκπαίδευσης,¹¹ σήμερα ή ίδια τοποθέτηση έχει ξεπεραστεί, τουλάχιστον ως προς τό πρώτο σκέλος της, άπό τήν ίδια τήν πραγματικότητα τής μεταπολιτευτικής κοινωνίας μας. Γι' αυτό και ή τυχόν επίκληση τού όνόματος τού Γληνού, για νά «άποδειχθεί» ό προοδευτικός χαρακτήρας τής επίσημης αντίληψης είναι τουλάχιστον άνιστόρητη. Ξέχωρα, ώστόσο, άπό αυτό, ή επίσημη αντίληψη για τό έργο τών εκπαιδευτικών είναι θεωρητικά λαθεμένη και πολιτικά επικίνδυνη για τούς επόμενους λόγους:

1. "Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ό Γκράμισι, «δέν ύάρχει ανθρώπινη δραστηριότητα άπ' όπου νά μπορούμε νά άποκλείσουμε κάθε διανοητική παρέμβαση και ούτε μπορούμε νά ξεχωρίσουμε τόν homo faber άπό τόν homo sapiens».¹² Είναι φανερό πώς και οι εκπαιδευτικοί ως «ειδικευμένοι διανοούμενοι» δέν μπορεί παρά νά διανοούνται για τό περιεχόμενο και τήν κοινωνική σημασία τού έργου «πού τούς άνατέθηκε» και «κατά τήν ώρα πού τό επιτελούν», είτε τό θέλει είτε όχι ή πολιτική έξουσία. Αυτό πού επιδιώκει βέβαια ή πολιτική έξουσία είναι νά πείσει ή και νά υποχρεώσει τούς εκπαιδευτικούς νά σκέφτονται μόνο πώς θά πετύχουν τούς «ειδικούς

και γενικούς στόχους τής εκπαίδευσης» τήν ώρα πού επιτελούν στό σχολείο τό έργο τους και τίποτε άλλο άπό αυτό. Θεωρεί έτσι είτε δεδομένη τή συναίνεσή τους για τούς ειδικούς και γενικούς στόχους τού σχολείου είτε άνεπίτρεπτη τήν όποια άμφισβήτησή τους στή σχολική πράξη. Γι' αυτό και επιτρέπει, δηλαδή νομιμοποιεί εκπαιδευτικά, μόνο εκείνη τή σκέψη πού κινείται άπαρέγκλιτα στό μονόδρομο τής επίτευξης αυτών τών στόχων:

2. Αυτή ή αντίληψη τής πολιτικής έξουσίας έγκαθιδρύει αυτόματα στή σχολική πράξη έναν διαχωρισμό άνάμεσα στήν κατανόηση και τήν εκτέλεση τού παιδαγωγικού έργου, δηλαδή άνάμεσα στή σκέψη και τήν πράξη. 'Αφαιρείται μέ άλλα λόγια άπό τούς εκπαιδευτικούς ό έλεγχος κατά τήν επίτευξη τού έργου τους. 'Απογυμνώνονται δηλαδή οι εκπαιδευτικοί άπό τή δυνατότητα νά έλέγχουν έπιστημονικά και παιδαγωγικά «τό έργο πού τούς άνατέθηκε». Αυτός ό έλεγχος άνήκει άποκλειστικά στήν πολιτική έξουσία. Οι εκπαιδευτικοί τήν ώρα πού επιτελούν αυτό τό έργο θεωρούνται άπό τήν πολιτική έξουσία ως φερέφωνα τής επίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής, ως άκριτοι διαμεσολαβητές της στή σχολική πράξη.

3. Είναι φανερό πώς αυτή ή αντίληψη αντιφάσκει άκόμη μέ τούς επίσημα διακηρυγμένους σκοπούς τής γενικής εκπαίδευσης. Είναι έτσι έξόφθαλμη αντίφαση νά διακηρύσσει ή ίδια ή πολιτική έξουσία ότι ένας άπό τούς ειδικότερους σκοπούς είναι «νά αναπτύξουν οι μαθητές δημιουργική και κριτική σκέψη» (νόμος 1566/1985, άρ. 1γ) και ταυτόχρονα ή ίδια νά ύπονομεύει στήν πράξη αυτόν τό στόχο μέ τήν άφαίρεση τού δικαιώματος τών εκπαιδευτικών νά αναπτύξουν κριτική σκέψη και κατά τή διάρκεια τού παιδαγωγικού τους έργου. Είναι δυνατόν νά άποκτήσουν οι μαθητές δημιουργική και κριτική σκέψη στό σχολείο, όταν αυτή άπουσιάζει άπό τούς εκπαιδευτικούς; 'Η απάντηση είναι προφανής: «Στό σχολείο ή σύνθεση εκπαίδευσης-μόρφωσης μπορεί νά εκπροσωπείται μονάχα άπό τή ζωντανή δουλειά τού δασκάλου... "Αν τό διδασκαλικό σώμα είναι άνόητο [ή επιδιώκουν νά συμπεριφέρεται ως άνόητο, θά προσθέταμε], τότε τό πλέγμα εκπαίδευσης-μόρφωσης διαλύεται...».¹³

4. Είναι τελικά εύκολο νά συμπεράνει κανείς, μέ βάση τά προηγούμενα, πώς ή πολιτική έξουσία επιδιώκει μέ όλα αυτά νά άποκρύψει τήν ταξική λειτουργία τής σχολικής εκπαίδευσης. Ειδικότερα σέ ό,τι αφορά τούς εκπαιδευτικούς, ή αντίληψη αυτή μπορεί νά λειτουργήσει προς δύο κατευθύνσεις: κατά

6. 'Α. Γκράμισι, *Οι διανοούμενοι*, Στοχαστής, 'Αθήνα 1982, σ. 58.

7. Στο ίδιο, σ. 60.

8. 'Α. Γκράμισι, *'Η όργάνωση τής κουλτούρας*, Στοχαστής, 'Αθήνα 1973, σ. 10.

9. Βλ. περ. *Νεοελληνική Παιδεία*, τεύχ. 1, 'Απρίλης 1985, σ. 19.

10. Βλ. Δ. Γληνού, *'Εκλεκτές σελίδες*, τόμ. Γ', Στοχαστής, 'Αθήνα 1972, σ. 46.

11. Βλ. π.χ. τίς άπόψεις τού Ν. 'Εξαρχοπούλου, *Πρός αναμόρφωση τής έλληνικής εκπαίδευσης*, Γραφείον Δημοσιευμάτων τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών, 'Αθήνα 1957, σ. 13-14. ('Η μελέτη άνακοινώθηκε στήν 'Ακαδημία 'Αθηνών στις 14 'Απριλίου 1945 και υιοθετήθηκε άπό αυτή).

12. *Οι διανοούμενοι*, σ. 58.

13. *'Η όργάνωση τής κουλτούρας*, σ. 25-26.

πρώτο λόγο να αποκρύψει ότι τό έργο «πού τούς ανατέθηκε» συμβάλλει στό να δημιουργηθεί «ή αϋθόρμητη συγκατάθεση μεγάλων μαζών πληθυσμού στην καθοδήγηση τής κοινωνικής ζωής από τή βασική κυρίαρχη ομάδα». ¹⁴ Κατά δεύτερο λόγο να άμβλύνει τις διεκδικήσεις τους για τις σχολικές συνθήκες πού χρειάζονται οι ίδιοι για να συμπεριφέρονται ως διανοούμενα και δημιουργικά άτομα κατά τήν επίτευξη του έργου τους. Πιο άπλά, και στις δύο περιπτώσεις αϋτή ή αντίληψη τής πολιτικής εξουσίας τείνει να αποκρύψει τήν πολιτική διάσταση τής σχολικής παιδαγωγικής πράξης. Είναι φανερό πώς πρόκειται για τήν αστική αντίληψη για τό ουδέτερο και απολιτικό σχολείο, από τήν όποια απορρέουν όρισμένα νεότευκτα παιδαγωγικά ιδεολογήματα (π.χ. ή προγραμματική εξαγγελία για «μη αναγόρευση τής κυρίαρχης ιδεολογίας στό σχολείο»). ¹⁵

Πρός μία τυπολογία τών εκπαιδευτικών

Μέ βάση τις προηγούμενες παρατηρήσεις μπορούμε κατ' άρχήν να άπορρίψουμε ως λαθεμένες θεωρητικά και πολιτικά τόσο τήν αντίληψη με τήν όποια οι εκπαιδευτικοί θεωρούνται «άθωα θύματα» του συστήματος τής καπιταλιστικής εκπαίδευσης όσο και τήν αντίληψη πώς έξ όρισμού άποτελούν τους θεματοφύλακες τής κυρίαρχης εκπαιδευτικής ιδεολογίας. Μία τέτοια άπόρριψη ώστόσο δέν άρχει. Χρειάζεται για να προχωρήσουμε σε μία έρμηνεία τής κοινωνικής λειτουργίας τών εκπαιδευτικών, να διερευνήσουμε κατά πρώτο λόγο όρισμένα προβλήματα σχετικά με τήν ταξική θέση και τήν ταξική τοποθέτηση τών εκπαιδευτικών.

1. Άποτελεί έκλεπτυσμένο «παιδαγωγισμό» ή αντίληψη σύμφωνα με τήν όποια οι εκπαιδευτικοί, εξαιτίας τής θέσης τους στην εκπαιδευτική διαδικασία, άποτελούν ομάδα με «αυτόνομο παιδαγωγικό ρόλο». "Όταν, με άλλα λόγια, υποστηρίζεται από πανεπιστημιαούς διανοούμενους πώς με τήν «όροθέτηση αϋτή (= του ειδικού κοινωνικού ρόλου του εκπαιδευτικού) μπορούν να άποφεύγονται ή να μειώνονται τουλάχιστον σημαντικά συγκρούσεις άρμοδιότητων ανάμεσα στις ομάδες άναφοράς και ρόλων για τόν εκπαιδευτικό...», ¹⁶ αϋτό σημαίνει πολύ άπλά πώς εισάγεται από τό παράθυρο, στό όνομα δηλαδή τής «επιστημονικής» θεωρίας του ρόλου, τό ιδεολόγημα για τήν αϋτονομία και άνεξαρτησία τών εκπαιδευτικών-διανοομένων από τήν κυρίαρχη κοινωνική τάξη. Αϋτή ή «αϋτοθεώρηση» στό όνομα τής παιδαγωγικής επιστήμης έχει τεράστιες θεωρητικές και πολιτικές συνέπειες. "Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ό Γκράμσι, «όλη ή ιδεαλιστική φιλοσοφία μπορεί εύκολα να συνδεθεί με αϋτήν τή θέση πού παίρνουν οι διανοούμενοι ως κοινωνικό σύνολο και μπορεί να όριστεί ως έκφραση τής κοινωνικής ουτοπίας πού εξαιτίας της οι διανοούμενοι αϋτοθεωρούνται «άνεξάρτητοι, αϋτόνομοι, έφοδιασμένοι με ιδιαίτερα γνωρίσματα κ.λπ.»». ¹⁷ Πιο άπλά θά λέγαμε πώς ή «έννοια του ειδικού κοινωνικού ρόλου του εκπαιδευτικού» είναι ή παιδαγωγική μετάφραση του ιδεολογήματος για τόν ά-ταξικό ή υπερταξικό ρόλο τών εκπαιδευτικών και του σχολείου.

2. Άποτελεί χοντροκομμένο λαϊκισμό ή αντίληψη πώς οι εκπαιδευτικοί και ειδικότερα οι δάσκαλοι του δημοτικού σχολείου, εξαιτίας τής λαϊκής τους καταγωγής, βρίσκονται πολύ

κοντά στο λαό και μάλιστα άποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι τής «λαϊκής πρωτοπορίας». (Πρόκειται για αντίληψη πού πρόσφατα ήρθε και πάλι στό προσκήνιο από ήγετικά στελέχη τής Διδακταλικής Όμοσπονδίας έν όψει μάλιστα τών δύο προηγούμενων έκλογικών άναμετρήσεων 1981 και 1985). Οι πολιτικές και παιδαγωγικές έπιπτώσεις αϋτού του λαϊκισμού είναι βαρύτατες, άφορούν κυρίως τό περιεχόμενο τής πολιτικής συνείδησης και τής σχολικής πρακτικής τών εκπαιδευτικών και φυσικά χρειάζεται να μελετηθούν διεξοδικά. 'Η αντίληψη του Γκράμσι μας έπιτρέπει να ξεφύγουμε από τις παγίδες αϋτού του λαϊκισμού: «Πρέπει να σημειώσουμε, γράφει, ότι σε όλες τις χώρες, αν και σε διαφορετικό βαθμό, ύπάρχει μεγάλη διάσταση ανάμεσα στις λαϊκές μάζες και τις ομάδες τών διανοομένων, άκόμα και με εκείνες πού είναι πιο όμοιογενείς και πιο κοντά στην έθνική περιφέρεια, όπως οι δάσκαλοι και οι παπάδες. Και αϋτό συμβαίνει γιατί, έστω και αν οι κυβερνώντες τό διαβεβαιώνουν στα λόγια, τό κράτος σαν τέτοιο δέν έχει ένιαία, συνεκτική και όμοιογενή αντίληψη, και έτσι οι ομάδες τών διανοομένων είναι διαλυμένες σε διάφορα στρώματα και στή σφαίρα του ίδιου του στρώματος». ¹⁸

3. Είναι βιαστική και λαθεμένη ή αντίληψη σύμφωνα με τήν όποια χαρακτηρίζονται όρισμένες φορές οι εκπαιδευτικοί «ως όργανικοί διανοούμενοι τής άρχουσας τάξης». 'Η έννοια «όργανικός» σημαίνει, σύμφωνα με τόν Γκράμσι, εκείνους τους διανοούμενους πού κάθε νέα κοινωνική τάξη «δημιουργεί κοντά της και έπεξεργάζεται στην προοδευτική εξέλιξη της». Είναι μ' άλλα λόγια «οι μεγαλύτερες δυνατές "έξειδικεύσεις" όρισμένων μορφών τής πρωταρχικής δραστηριότητας του νέου κοινωνικού τύπου πού ή νέα τάξη έφερε στο φως». Συνεπώς, όχι μόνο γεννιούνται με τήν εμφάνιση «κάθε ουσιαστικής κοινωνικής ομάδας» αλλά και συνδέονται με αϋτήν τήν ομάδα «προσδίδοντάς της όμοιογένεια και συνείδηση τής άποστολής της στό οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πεδίο». ¹⁹ Είναι φανερό πώς δέν είναι οι εκπαιδευτικοί πού προσδίδουν αϋτή τήν όμοιογένεια και συνείδηση αλλά είναι, π.χ. για τήν κυρίαρχη ομάδα, οι δημιουργοί τών διαφόρων έπιστημών, τής φιλοσοφίας, τής τέχνης κ.λπ., πού με τά έργα τους «άποτελούν τους πραγματικούς άκρογωνιαίους λίθους τής μαζικής διάχυτης ιδεολογίας». ²⁰ Οι εκπαιδευτικοί, συνεπώς, παρόλο πού λειτουργούν εκεί άκριβώς όπου οι σχολικές πρακτικές μπορούν να γίνουν άποτελεσματικές, δηλαδή μέσα στην σχολική τάξη, δέν είναι ώστόσο αϋτοί πού κάνουν να

14. *Οι διανοούμενοι*, σ. 62.

15. Βλ. τό *Πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ*, σ. 50 (γνωστό ως «Συμβόλαιο με τό λαό»).

16. "Όπως στην έρευνα του Π. Ξωχέλλη, *Τό εκπαιδευτικό έργο ως κοινωνικός ρόλος*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 108.

17. *Οι διανοούμενοι*, σ. 56-57.

18. Ά. Γκράμσι, *Ιστορικός υλισμός. Τετράδια τής φυλακής Ι*, Όδυσσεάς, Άθήνα 1973, σ. 44-45. Πρβλ. *Η όργάνωση τής κουλτούρας*, σ. 24-25 και 74.

19. *Οι διανοούμενοι*, σ. 53-54.

20. *Ιστορικός υλισμός*, σ. 194-195. Αϋτούς συμβουλεύει ό Γκράμσι να χτυπάμε επιστημονικά. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να χαρακτηριστούν ως «κατώτεροι βαθμοφόροι» ή «κατώτεροι "διαχειριστές" και διαφημιστές του συσσωρευμένου και ήδη ύπάρχοντος παροδοσιακού πλούτου». Βλ. *Οι διανοούμενοι*, σ. 63.

«υπάρχει και νά κινείται» ο σχολικός μηχανισμός, ως «μορφωτικός οργανισμός» άσκησης της «ήγεμονίας» των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων. Το πραγματικό πρόβλημα είναι νά διαπιστώσει κανείς αν λειτουργούν και σε ποιό βαθμό μέσα σε αυτόν τον «μορφωτικό οργανισμό» —και όχι μόνο σε αυτόν— ως «υπάλληλοι [στην κυριολεξία του ό όρος] της κυρίαρχης ομάδας για την άσκηση των έξαρτημένων λειτουργιών της κοινωνικής ήγεμονίας», δηλαδή αν συμβάλλουν ή όχι στο νά έξασφαλίζεται «ή αυθόρμητη συγκατάθεση μεγάλων μαζών πληθυσμού στην καθοδήγηση της κοινωνικής ζωής από τή βασική κυρίαρχη ομάδα». 'Η διερεύνηση των αντιλήψεων πού έχουν οι εκπαιδευτικοί γι' αυτήν την κοινωνική λειτουργία τους αποτελεί μία πρώτη απάντηση σ' αυτό τό πρόβλημα και μία αναγκαία προϋπόθεση για τόν καθορισμό μιας αντίστοιχης τυπολογίας των εκπαιδευτικών.

4. Είναι φανερό πώς ή διερεύνηση και ή «μέτρηση» των «στάσεων» των εκπαιδευτικών μέ βάση μία διαφορετική όπτική από την άμέσως προηγούμενη δέν μπορεί νά προσφέρει πειστική απάντηση στο πραγματικό πρόβλημα της κοινωνικής λειτουργίας των εκπαιδευτικών. "Ετσι π.χ. ή τυπολογία πού βασίζεται θεωρητικά στην «έννοια του ειδικού κοινωνικού ρόλου του εκπαιδευτικού» και πού συμπεριλαμβάνει τό «γνωστό στή βιβλιογραφία σχήμα "συντηρητικός" και "προοδευτικός" εκπαιδευτικός»²¹ είναι επιστημονικά άσφαής και γενικόλογη, μία και λείπει από αυτή —έστω και αν όριστεί τό περιεχόμενο των όρων— ή σύνδεση αυτού του περιεχομένου μέ αντίστοιχες ή παραπλήσιες αντιλήψεις και πρακτικές συγκεκριμένων κοινωνικών δυνάμεων. Χρειάζεται μέ άλλα λόγια νά απαντηθεί τό επόμενο έρώτημα: ποιές κοινωνικές ομάδες έξφράζουν αυτές οι "συντηρητικές" ή "προοδευτικές" στάσεις και αντιλήψεις των Έλλήνων εκπαιδευτικών; Μόνο ή απάντηση σε αυτό τό έρώτημα δείχνει κοινωνικά τόν συντηρητικό ή προοδευτικό ρόλο της παιδαγωγικής ιδεολογίας των εκπαιδευτικών.

5. 'Η υιοθέτηση ώστόσο μιας ταξικής αντίληψης για τή διερεύνηση της κοινωνικής λειτουργίας των εκπαιδευτικών δέν συνεπάγεται αναγκαστικά και μία αντίστοιχη πειστική τυπολογία. Μερικές φορές έλλοχεύει έδω ό πολιτικός μανιχαϊσμός. "Ετσι, π.χ. ενώ είναι κατ' άρχήν σωστό νά διακρίνει κανείς τόν «άστό στή συνείδηση δάσκαλο» από τό «δάσκαλο μέ διαμορφωμένη σοσιαλιστική συνείδηση», δέν μπορεί νά έξαντλήσει μόνο σ' αυτό τό ζεύγος την τυπολογία του για τούς εκπαιδευτικούς²²: Πρώτον, γιατί χρειάζεται νά καθορίσει τό περιεχόμενο αυτής της συνείδησης και ταυτόχρονα την πολιτική της έξφραση. Είναι έτσι φανερό πώς θ' ανακύψουν όλα τά πολιτικά και θεωρητικά προβλήματα της Άριστεράς στον τόπο μας. Δεύτερον, γιατί, όταν ή σοσιαλιστική συνείδηση «μεταφράζεται» σε αντίστοιχη σοσιαλιστική παιδαγωγική συνείδηση, γίνεται φανερό πώς αυτή ή τελευταία δέν μπορεί νά είναι μία και ή αυτή για τούς εκπαιδευτικούς μέ «διαμορφωμένη σοσιαλιστική συνείδηση». Τρίτον, γιατί για λόγους εκπαιδευτικής πολιτικής (π.χ. συγκρότηση εκπαιδευτικών συμμαχιών) από μέρους εκπαιδευτικών μέ «σοσιαλιστική συνείδηση» χρειάζεται νά διακρίνει κανείς και τίς διαφορές μέσα στην κατηγορία των «άστών στή συνείδηση εκπαιδευτικών».

6. Πρός αυτή την κατεύθυνση τείνει ή προσπάθεια όρισμένων «ριζοσπαστών» παιδαγωγών στις Η.Π.Α., οι όποιοι στη-

ρίζονται στην αντίληψη του Γκράμσι για τούς διανοούμενους για νά αναλύσουν πιό συστηματικά την κοινωνική λειτουργία των εκπαιδευτικών. Διακρίνουν έτσι τίς επόμενες κατηγορίες εκπαιδευτικών: α) τούς *αναμορφωτές εκπαιδευτικούς* (*Transformative Intellectuals*), δηλαδή εκείνους πού επιδιώκουν νά κάνουν τό «παιδαγωγικό» πιό πολιτικό και τό «πολιτικό» πιό παιδαγωγικό, ένώνοντας τή γλώσσα της κριτικής μέ κοινωνικά κινήματα πού στοχεύουν στην άλλαγή της κοινωνίας· β) τούς *κριτικούς εκπαιδευτικούς* (*Critical Intellectuals*), δηλαδή εκείνους πού είναι θεωρητικά και ιδεολογικά αντίθετοι στους υπάρχοντες θεσμούς αλλά δέν βλέπουν τόν έαυτό τους συνδεδεμένο πολιτικά μέ κάποια κοινωνική ομάδα. Περιορίζονται συνήθως σε μια διαμαρτυρία, την όποια θεωρούν αναπόσπαστο τμήμα της επαγγελματικής τους θέσης· γ) τούς *βολεμένους εκπαιδευτικούς* (*Accommodating Intellectuals*), δηλαδή εκείνους πού, χωρίς νά έχουν συνήθως συνείδηση πώς είναι «όργανα» της κυρίαρχης εκπαιδευτικής πολιτικής, ένισχύουν μέ την αντίληψη και την πρακτική τους στο σχολείο την «ήγεμονία» των κυρίαρχων ομάδων. Άπεχθάνονται την πολιτική, σπάνια κρίνουν τίς ιδέες και τίς πρακτικές τους στο σχολείο και υπερασπίζονται τίς αξίες και τά συντεχνιακά τους συμφέροντα· δ) τούς *ήγεμονικούς* εκπαιδευτικούς (*Hegemonic Intellectuals*), δηλαδή εκείνους πού συνειδητά και ένεργητικά προσδίδουν όμοιογένεια και αποτελεσματικότητα στις οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές λειτουργίες των κυρίαρχων ομάδων. Θά λέγαμε πώς είναι οι «όργανικοί διανοούμενοι» της κυρίαρχης «βασικής» ομάδας²³.

Είναι φανερό πώς αυτή ή τυπολογία αναφέρεται σε εκπαιδευτικούς πού λειτουργούν σ' ένα διαφορετικό από τό δικό μας εκπαιδευτικό σύστημα και σε μία διαφορετική από πολλές πλευρές κοινωνία. "Ετσι π.χ. ή τελευταία κατηγορία των «ήγεμονικών» εκπαιδευτικών αναφέρεται κυρίως στο επίπεδο των πανεπιστημιακών έλίτ στις Η.Π.Α. και άσφαλώς δέν μπορεί νά χρησιμεύσει σε μία αναλυτική διερεύνηση της κοινωνικής λειτουργίας των εκπαιδευτικών ως διανοουμένων στην μέση έξπαίδευση. Τό κύριο ώστόσο μειονέκτημα αυτής όπως και της προηγούμενης τυπολογίας είναι ότι αποτελεί μία θεωρητική κατασκευή πού, αν και βασίζεται σε όρθή θεωρητική άφετηρία, χρειάζεται νά στηριχτεί και έμπειρικά στο έδαφος της δικής μας, συγκεκριμένης εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Μέ μία τέτοια προσέγγιση —μεθοδολογικά παρουσιάζει βέβαια πολλές δυσκολίες— μπορούμε νά δείξουμε τρία πράγματα: α) πόσο ισχύουν οι γενικές κατηγορίες της τυπολογίας· β) την ύπαρξη επόμενων διαφοροποιήσεων στο έσωτερικό γενικών κατηγοριών, άρα νά κατασκευάσουμε υποκατηγορίες και γ) νά συλλάβουμε και τούς έμμεσους ή υπαινικτικούς

21. Π. Ξωχέλλη, *ό.π.*, σ. 92.

22. "Όπως γίνεται στο άρθρο του Δ. Σακκά, «'Ο σωστός δάσκαλος και οι κίνδυνοι φθοράς του», *Τά εκπαιδευτικά*, άρ. 1, φθινόπωρο 1985, σ. 43-61. Πρβλ. τή μελέτη του ίδιου, «'Ο ρόλος του δασκάλου», *Θέματα Παιδείας*, άρ. 4 (μελέτες του ΚΜΕ), Σύγχρονη Έποχή, Άθήνα 1982, σ. 9-55.

23. Βλ. πιό αναλυτικά στο βιβλίο των S. Aronowitz και H. Giroux, *Education under siege. The Conservative, Liberal, and Radical Debate over Schooling*, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο 1986, σ. 23-45.

τρόπους μέ τούς όποιους διατυπώνονται οί άντιλήψεις τών εκπαιδευτικών γιά τήν κοινωνική τους λειτουργία. Δέν πρόκειται βέβαια, τελικά γιά διανοητική-άκαδημαϊκή περιέργεια. Μιά τέτοια προσέγγιση άποτελεί άντίθετα μία γνωστική προϋπόθεση νά στηριχτεί «πάνω στή βάση τής πραγματικότητας καί τής ύπαρκτης πείρας», σύμφωνα μέ τή διατύπωση του Γκράμσι, κάθε πολιτική προσπάθεια γιά τή διαμόρφωση «άναμορφωτών εκπαιδευτικών».

Άνοιχτά προβλήματα

Είναι κατ' άρχήν φανερό πώς μία τέτοια προσπάθεια έντάσσεται στόν άγώνα μιās όρισμένης κοινωνικής ομάδας, κατά κύριο λόγο τής εργατικής τάξης, νά οργανώσει μέσα από μία μακροχρόνια διαδικασία τήν άσκηση τής δικής της «ήγεμονίας». Γι' αυτό καί η διαμόρφωση άντίστοιχης κατηγορίας διανοουμένων-εκπαιδευτικών συνδέεται άμεσα καί έξαρτάται από τό πόσο μπορεί νά διαμορφώσει μία συνολική άντιληψη καί πρακτική γιά τήν εκπαίδευση καί νά χαράξει γενικότερα «μία πορεία στή μορφωτική πολιτική». ²⁴ Δέν μπορούμε βέβαια στό πλαίσιο του άρθρου μας νά άσχοληθούμε μ' αυτό τό θέμα. Έδω θά περιοριστούμε νά έπισημάνουμε σέ πολύ γενικές γραμμές όρισμένους παράγοντες πού συνδιαμορφώνουν ή μπορούν νά θεωρηθούν ότι συνδιαμορφώνουν τή συνείδηση τών εκπαιδευτικών γιά τήν κοινωνική λειτουργία πού έπιτελούν οί ίδιοι. Η έπισήμανση αυτών τών παραγόντων σημαίνει γιά μάς πώς τά άντίστοιχα προβλήματα παραμένουν άνοιχτά.

1. Όπως τόνοιζε ο Γκράμσι, «ή διάπλαση κατηγοριών διανοουμένων στή συγκεκριμένη πραγματικότητα δέν συμβαίνει πάνω σ' ένα άφηρημένο δημοκρατικό έδαφος αλλά σύμφωνα μέ συγκεκριμένες παραδοσιακές διαδικασίες. Σχηματίζονται ομάδες πού "παράγουν" από παράδοση διανοούμενους καί είναι αυτές οί ίδιοι πού συνήθως είναι ειδικευμένες στήν "άποταμίευση" (διανοουμένων)... Η διαφορετική διάταξη τών διαφόρων τύπων σχολείων (κλασικών καί επαγγελματικών) στό "οικονομικό" πεδίο καί οί διαφορετικές επιδιώξεις τών διαφόρων κατηγοριών αυτών τών ομάδων, όρίζουν καί μορφοποιούν στήν παραγωγή διαφόρους κλάδους διανοητικής είδίκευσης». ²⁵ Η παρατήρηση αυτή του Γκράμσι άποχτά σήμερα, μέ τήν ίδρυση τών νέων Παιδαγωγικών Τμημάτων Δημοτικής Έκπαίδευσης καί Νηπιαγωγών, ιδιαίτερη σημασία: Μέ τήν αύξηση (άπό ένα ή δύο σέ τέσσερα) τών έτών φοίτησης μπορεί νά προκύψει σημαντική διαφοροποίηση στήν κοινωνική προέλευση τών άποφοίτων από αυτές τίς σχολές, συγκριτικά μέ σήμερα (δηλαδή νά βαθύνει ή κοινωνική επιλογή), καί ίσως μία όρισμένη —όχι άναγκαστική— διαφοροποίηση στίς άντιλήψεις τους γιά τό έργο πού θά έπιτελέσουν ως εκπαιδευτικοί στήν προσχολική καί πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Χρειάζεται, συνεπώς, νά μελετηθεί καί από αυτή τήν άποψη ο νέος θεσμός τής εκπαίδευσης τών εκπαιδευτικών.

2. Τό περιεχόμενο τής βασικής κατάρτισης τών εκπαιδευτικών χρειάζεται νά μελετηθεί ιδιαίτερα. Νά διερευνηθούν οί επιπτώσεις π.χ.: α) από τήν αναδίπλωση τής πολιτικής έξουσίας σχετικά μέ τή σύνθεση τών μελών του διδακτικού προσωπικού, άρα μέ τό χαρακτήρα τών Παιδαγωγικών Τμημά-

των Δημοτικής Έκπαίδευσης καί Νηπιαγωγών· β) από τήν πρόσφατη έκλογή μελών διδακτικού προσωπικού, όρισμένα από τά όποια —όπως δείχνουν τά γραπτά τους— είναι φορείς άστικών παιδαγωγικών ιδεολογημάτων· γ) από τήν τριχοτόμηση τών Φιλοσοφικών Σχολών καί τή συνακόλουθη διαγραφή παιδαγωγικών, ψυχολογικών καί κοινωνιολογικών μαθημάτων από τά προγράμματα του Φιλολογικού καί Ιστορικού-Άρχαιολογικού τμήματος καί δ) από τή συνεχιζόμενη άπουσία παιδαγωγικών μαθημάτων σέ τμήματα τής παλιάς Φυσικομαθηματικής Σχολής. Μιά τέτοια σοβαρή θεωρητική καί πολιτική έπίπτωση στήν προσπάθεια νά διαμορφωθούν «άναμορφωτές εκπαιδευτικοί» είναι π.χ. ή μεγάλη πιθανότητα νά μήν άκούσουν καί νά μή σκεφτούν οί άπόφοιτοι αυτών τών τμημάτων τά θέματα πού συνδέονται μέ τό δόγμα τής ιδεολογίας τών «φυσικών χαρισμάτων».

3. Η «ένσωμάτωση» τών εκπαιδευτικών στό σχολείο μπορεί νά κατανοηθεί πληρέστερα τόσο μέ τή διερεύνηση τών μορφών κρατικής έξουσίας, πού έγγράφονται σ' αυτό, όσο καί μέ τήν άνάλυση τών συγκεκριμένων ιστορικών διαδικασιών μέσα στίς όποιες διαμορφώθηκαν οί σχέσεις του σχολικού μηχανισμού μέ τήν κοινωνία συνολικά. Ειδικότερα μπορεί νά προσεγγίσει κανείς: α) τήν επίδραση πού άσκει ή προηγούμενη σχολική σταδιοδρομία —άπό τό δημοτικό ως καί τό λύκειο— στή διαμόρφωση τής «αυθόρμητης» παιδαγωγικής τών υποψήφιων εκπαιδευτικών καθώς καί τήν έπιβίωσή της ύστερα από τή βασική τους κατάρτιση· β) τό περιεχόμενο καί τή λειτουργία τών θεσμών έπιμόρφωσης-μετεκπαίδευσής τους· γ) τά κοινωνικά προνόμια —τόσο τά φανερά όσο καί τά σιωπηρά (π.χ. οί πραγματικές δυνατότητες γιά ιδιωτικά μαθήματα)— καί τό «κοινωνικό κύρος» πού συνοδεύουν σήμερα τήν άσκηση του επαγγέλματός τους καί δ) τή φύση καί τίς δυνατότητες γιά επαγγελματικές καί κοινωνικές διεκδικήσεις μέ βάση τήν ύπάρχουσα συνδικαλιστική όργάνωσή τους.

Η διαμόρφωση πολιτικής συνείδησης στους εκπαιδευτικούς σχετικά μέ τήν ταξική διάσταση τής κοινωνικής τους λειτουργίας στό σχολείο, δηλαδή μ' άλλα λόγια «ή συνείδηση τής συμμετοχής σέ μία καθορισμένη ήγεμονική δύναμη... είναι [μόνο] ή πρώτη φάση γιά μία άνώτερη καί προοδευτική αυτοσυνείδηση, όπου θεωρία καί πρακτική τελικά έννοποιούνται». Όσο όμως ή Άριστερά θά περιορίζεται μόνο σ' αυτή τήν «πολιτικοπρακτική» φάση, όπως τήν όνομάζει ο Γκράμσι, ²⁶ χωρίς νά «προτάσει μία διανοητική ένότητα καί μία ήθική», στήν όποία έμπεριέχεται, σέ ό,τι άφορά ειδικότερα τούς εκπαιδευτικούς, μία σύστοιχη παιδαγωγική θεωρία καί πρακτική, τά κυρίαρχα άστικά παιδαγωγικά ιδεολογήματα θά έξορκίζονται μόνο στά λόγια «τήν ώρα πού οί εκπαιδευτικοί έπιτελούν τό έργο πού τούς άνατέθηκε». Η γραμμασιανή «παιδαγωγική» θά μπορούσε ν' άποτελέσει τόν πυρήνα αυτής τής θεωρίας καί πρακτικής. Άλλά αυτό είναι μία άλλη πολιτική ιστορία...

24. Ιστορικός έλισμός, σ. 43-44.

25. Οί διανοούμενοι, σ. 61.

26. Ιστορικός έλισμός, σ. 33.

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Ὁ φεμινισμός ὡς ἠθική καί πνευματική ἀναμόρφωση

τῆς Ἄν Σασσούν

Πῶς νά ἀντιταχθοῦμε στήν παθητική ἀποδοχή μιᾶς ἀνάπτυξης βασισμένης στήν ἐξάρτηση; Ἐκ τῆς γκραμισιανῆς σκοπιάς, ἡ γυναικεία ιδιότητα σήμερα περιλαμβάνει, σέ μεγάλο βαθμό, τή σύγκρουση καί τή συνάφεια μεταξύ τῶν διαφόρων πεδίων τῆς κοινωνικῆς ὑπαρξῆς: οἰκιακή ζωή, θεσμοί, ἐργασία. Ἡ ἡγεμονική δύναμη πού θέλει νά ἐκφράζει τό γυναικεῖο κίνημα, ἀπορρέει, λοιπόν, ἀκριβῶς ἀπό τήν κρίση τοῦ παλαιοῦ «κοινοῦ νοῦ».

Λέξεις ὅπως «διαλεκτικός», «ὕλικές συνθήκες», «ἐπανάσταση», γιά νά μή μιλάμε γιά «κομμουνισμό», σήμερα πιά δέν εἶναι ἐπίκαιρες, καί ὄχι χωρίς λόγο. Οἱ χρήσεις καί οἱ καταχρήσεις τῆς μαρξιστικῆς παράδοσης καί ἡ συγκεκριμένη ἐμπειρία τῶν διαφόρων πειραμάτων στήν οἰκοδόμηση τοῦ σοσιαλισμοῦ, δημιούργησαν ἀμηχανία καί σύγχυση σέ πολλούς μέσα στήν Ἀριστερά. Ἀπογοητευμένοι ἀπό τήν ἱστορική ἐξέλιξη, βρισκόμαστε μπροστά στήν πολιτική ἐπιτυχία τοῦ νεοσυντηρητισμοῦ, πού παρουσιάζεται ὡς ἐπιστροφή σέ μιᾶ παλαιά ἐποχή, προγενέστερη ἐκείνης πού γέννησε κάποιες ἐλπίδες γιά κοινωνική δημοκρατία καί πού σήμερα θεωροῦνται ἀπατηλές. Ἡ πιό ἀρθρωμένη ἀπάντηση μοιάζει ἡ ἀπάντηση τοῦ κοινωνικοῦ φιλελευθερισμοῦ, πού μιλάει τή γλώσσα τοῦ μεταβιομηχανικοῦ τεχνοκρατισμοῦ, τοῦ μεταμοντερνισμοῦ καί τοῦ «μετά» γενικά.

Σέ σχέση μ' αὐτή τήν κατάσταση, ἕνα μεγάλο μέρος τῆς γενιᾶς τοῦ '68 φαίνεται νά ἀποπροσανατολίζεται: δέν εἶναι σέ θέση, δηλαδή, νά κολυμπᾷ σέ συζητήσεις περί μοντερνισμοῦ καί μεταμοντερνισμοῦ, ἐκτός ἐάν ἐγκαταλείψει τελείως τό παλαιό πλοῖο γιά νά βρεῖ κάποιο ἄλλο. Τό πρόβλημα εἶναι ὅτι, παρόλο πού δέν ξέρομε μέ βεβαιότητα τί εἶναι ἢ τί ἦταν ὁ μοντερνισμός ἢ τί σημαίνει μεταμοντερνισμός, αἰσθανόμαστε ὅτι βιώνουμε καί τούς δύο. Ἴσως ἡ ἀναζήτησή μας γιά ἕνα δρόμο πού θά μᾶς βοηθήσει νά κατανοήσουμε τήν κρίση μᾶς προσφέρει τή δυνατότητα νά ἀντιμετωπίσουμε καί τούς θεωρητικούς μας πατέρες, μέ τούς ὁποίους διαμορφωθήκαμε, νά τούς ἀναγνώσουμε ἀπαλλαγμένοι ἀπό θρησκευτικές αὐταπάτες. Τώρα πού δέν βιώνουμε πιά ὡς ἠθικό καθήκον τήν ἀνάγνωση τοῦ Μάρξ, μπορούμε νά ἐπιτρέψουμε στόν ἑαυτό μας νά τόν διαβάσει καί ἀπελευθερωμένοι ἀπό προκαταλήψεις νά μελετᾶμε τόν Γκράμσι. Ἀπό τό '68, σέ μιᾶ πορεία περίπου εἴκοσι ἐτῶν, ἡ ματιά μας καί ὁ νοῦς μας ἔχουν ἀλλάξει ἀμετάκλητα. Γιά μερικές ἀπό μᾶς, τά γυαλιά πού φοροῦμε μᾶς κάνουν νά βλέπουμε τόν Μάρξ διαμέσου τοῦ Γκράμσι καί τόν Γκράμσι διαμέσου τοῦ Μάρξ.

Αὐτή ἡ ἀνάγνωση τοῦ Γκράμσι, μαζί μέ μιᾶ ἀνάγνωση τῆς τωρινῆς ἱστορικῆς περιόδου διαμέσου τοῦ Γκράμσι, ἀλλά μέσα ἀπό τή σκοπιά τῶν γυναικῶν, μᾶς ὠθεῖ νά ἀναπτύξουμε καινούργιες ἔννοιες.

Πάθος καί γνώση

Ἀκόμη καί ἐάν ἐπιστρέφουμε σέ παλαιές ἔννοιες ὅπως διαλεκτική, ὕλικές συνθήκες, κομμουνιστικός τρόπος παραγωγῆς, ἐπανάσταση, ἡ σημασία τους φαίνεται καινούργια. Ἡ ἀποσπασματικότητα τῶν σημειώσεων τοῦ Γκράμσι, ἡ ἀδιαφάνεια πού σκεπάζει κάποτε τή γραφή του —καί μᾶς κάνουν νά ἀναρωτούμαστε ἐάν ἡ ἀνάγνυσή του ἀφορᾷ τά πράγματα ἔτσι ὅπως εἶναι σέ καπιταλιστικό καθεστῶς ἢ ἔτσι ὅπως θά μπορούσαν νά εἶναι στό σοσιαλιστικό— δέν προέρχονται ἀπό τίς συνθήκες τῆς ζωῆς του στή φυλακή. Τέτοιος τρόπος γραφῆς ἀντανάκλα, ἀντιθέτως, τή δική του ἀντίληψη γιά τήν πολυπλοκότητα καί τή δυναμική μιᾶς πολυδιάστατης πραγματικότητας πού διαφεύγει ἀπό τή λογική τοῦ ὀρθολογικοῦ λόγου. Ὁ Γκράμσι ἐρμηνεύει αὐτό πού ὁ ἴδιος ὀνομάζει ὀργανική κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ, ὡς ἱστορική περίοδο μετάβασης πρὸς τό σοσιαλισμό, στήν ὁποία τά προβλήματα πού ἀναδύονται ἀπό τόν καπιταλισμό καί συνεχίζουν στήν πρώτη φάση τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπαιτοῦν μιᾶ ἀπάντηση ἱστορικά ἐξαιρετική, ἐπαναστατική. Ἡ ἀπάντηση αὐτή εἶναι ἀληθινή καί ἐπίκαιρη γιὰτί ἔχουν δημιουργηθεῖ οἱ ὕλικές συνθήκες —ἐνσωματωμένες στήν ἴδια τήν ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας καί βιωμένες ἀπό τήν πλειονότητα τοῦ κόσμου— οἱ ὁποῖες θά ἐπιτρέψουν ἐκεῖνο τό δημοκρατικό ἔλεγχο καί ἐκεῖνη τή συναίρεση τῶν διαφορῶν πού ἐξομαλύνουν τίς ἀντιφάσεις μέ τρόπο ὄχι ἀνταγωνιστικό, ὅπως εἶναι στή λογική τοῦ κομμουνισμοῦ. Ὅμως, ἐάν τό ἐφικτό δέν ἔχει ἱστορικά προηγούμενα καί τό ἀναγκαῖο εἶναι ἐπαναστατικό, ἡ μόνη βεβαιότητα πού μένει εἶναι ὅτι καλούμαστε νά ξεπεράσουμε τεράστιες δυσκολίες καί ἡ ἱστορική ἐξέλιξη δέν προσφέρει καμία ἐγγύηση. Ὁ Γκράμσι, τήν ἴδια στιγμή πού παρατηρεῖ τήν ἐμφάνιση μερικῶν τάσεων πού μᾶς ἀποδεικνύουν τήν ἐπικαιρότητα τοῦ σοσιαλισμοῦ, σκιαγραφεῖ ταυτόχρονα ἄλλες ἀντίρροπες πού, μέ νέες μορφές, ἀναπαράγουν τίς καπιταλιστικές σχέσεις. Ἡ διαλεκτική τοῦ Γκράμσι διαβλέπει τήν ἔνταση ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς ἀντιφατικές τάσεις: ἐκεῖ πού τό παρόν μπορεῖ νά μᾶς δείξει τό μέλλον, ἀλλά καί πῶς τό μέλλον μπορεῖ νά κουβαλᾷ μαζί του τά σημάδια τοῦ παρελθόντος.

Τό πρόβλημα πού ό Γκράμσι —καί όλοι οί διανοούμενοι— καλεΐται νά άντιμετωπίσει είναι τό έξής: πώς νά αποφύγουμε τήν παθητική καί μοιρολατρική «άποδοχή» μιās κοινωνικής ανάπτυξης πού αναπαράγει έσαεί μορφές κυριαρχίας καί έξάρτησης, συντηρεί ζωντανή τήν παραδοσιακή κατανομή μεταξύ κυρίαρχων καί κυριαρχουμένων καί παράγει συνεχώς άντιθέσεις μεταξύ κοινωνικοοικονομικών θεσμών καί κοινωνικών αναγκών.

“Όταν ο Γκράμσι έγραφε στή φυλακή σκληρές παρατηρήσεις για τή ματαιότητα τών ουτοπικών καί άφηρημένων σχεδίων, τό ένοούσε άπολύτως. Υποστήριζε ότι μιιά πολιτική καί πολιτιστική επέμβαση θά μπορούσε νά δίνει άποτελέσματα διαρκείας μόνο εάν ήταν βαθιά ριζωμένη στήν πραγματικότητα. Η πραγματικότητα αυτή είναι τόσο περίπλοκη, πού θά φανερώσει τά «μυστικά» της μόνο εάν δημιουργηθεί μιιά καινούργια σχέση μεταξύ διανοουμένων καί λαού, γνώσης καί αντίληψης, συναισθήματος καί πάθους, ώστε νά γίνουν άντιληπτά τά μηνύματα πού προέρχονται από τήν καθημερινή ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων.

Παρόλο πού ό Γκράμσι θεωρήθηκε —τουλάχιστον από τόν άγγλοσαξονικό κόσμο— λαϊκιστής ή ιδεαλιστής καί ό θεωρητικός της άυτονομίας της ιδεολογίας, μιιά προσεκτική άνάγνωση τών γραπτών του παρουσιάζει διαφορετική εικόνα. Ό ίδιος έπισημαίνει πόσο δύσκολο είναι νά αλλάξουν οί ιδέες του άπλου ανθρώπου, καί λέει ότι οί ιδέες τών μαζών παραμένουν πάντα πολύ πιό πίσω από τίς πραγματικές ύλικές συνθήκες. Οί μάζες στό επίπεδο της πρακτικής δραστηριότητας, καί κυρίως στό επίπεδο της παραγωγής, εκφράζουν τά προβλήματα πού θα λύσουν οί ειδικευμένοι διανοούμενοι. Τό σύνολο τών άντιθέσεων μεταξύ ύλικών συνθηκών, κοινού νου καί κυρίαρχης ιδεολογίας είναι αυτό πού προσφέρει τό νέο σχέδιο ήγεμονίας. Άλλά ένα σχέδιο πού συνίσταται σέ τί; Τά περιεχόμενα αυτού του σχεδίου μπορούν νά προέρχονται μόνο από έμβρυακές ιδέες, από πρακτικές καί θεσμούς έγγεγραμμένους στήν ιστορική εξέλιξη καί στήν καθημερινή ζωή. Άλλά, στό δικό μας παρόν, πού καί πώς νά ψάξουμε για αυτό τό λανθάνον μέλλον;

Μολονότι ή έρευνα του Γκράμσι έχει νά προσφέρει ακόμα πολλά, έμεις μπορούμε καί πρέπει νά πάμε παραπέρα. Η προβληματική του Γκράμσι σχετίζεται μέ τό μετασχηματισμό τών σχέσεων κράτους-κοινωνίας στό τέλος του προηγούμενου αιώνα, σέ μιιά φάση της ιστορικής εξέλιξης πού άγκάλιαζε διαφορετικά πολιτικά καθεστώτα καί διαφορετικές κοινωνικές μορφές. Η ιδιαιτερότητα της αντίληψής του για τή διαλεκτική της κοινωνικής εξέλιξης γίνεται έμφανής, π.χ. στό ζήτημα τών διανοουμένων, της ειδίκευσης της γνώσης, της σχέσης ανάμεσα σέ λαό, διανοούμενους καί ειδικευμένη γνώση. Η ιστορία καί ή κοινωνία, όμως προχώρησαν πέρα από τόν Γκράμσι. Σήμερα, από γκραμισιανή σκοπιά, πρέπει νά αναλύσουμε μιιά από τίς σημαντικότερες μορφές της σύγχρονης κοινωνίας: τό νέο κοινωνικό ρόλο πού διαδραματίζουν οί γυναίκες. Έτσι, μιιά φεμινιστική άνάλυση έμπλουτισμένη από μιιά γκραμισιανή προοπτική θά μάς προσφέρει μιιά βαθύτερη άντίληψη του παρόντος καί του μέλλοντος.

Νά μεταμορφώσουμε τήν καθημερινότητα

Παρόλο πού δύσκολα διαφαίνεται πώς μπορεί νά συνδυάζεται

ή προοπτική του Γκράμσι μέ τή φεμινιστική προβληματική, ύπάρχει όμως, εκ τών πραγμάτων, μιιά κάποια σύγκλιση. Ένα από τά άποτελέσματα του γυναικείου κινήματος είναι ότι ή προσωπική έμπειρία τών γυναικών καί οί ύλικές συνθήκες πού τήν παράγουν άποτελούν τήν πρώτη ύλη της κριτικής άνάλυσης, της διανοητικής καί πολιτικής εργασίας, όπως επίσης τή βάση για τήν κοινωνική άλληλεγγύη. Πραγματοποιώντας μιιά άνάλυση μέ βάση τήν προοπτική του Γκράμσι μπορούμε νά ξεχωρίσουμε μιιά ιστορική φάση μακράς διαρκείας. Η τάση αυτή, πού στίς διάφορες χώρες διαμορφώθηκε μέ ιδιαίτερο τρόπο, είναι έγγεγραμμένη στους βασικούς δομικούς μετασχηματισμούς του άνεπτυγμένου καπιταλισμού· έμφανίζεται επίσης καί στίς σοσιαλιστικές χώρες: πρόκειται για τήν ανάπτυξη ενός νέου κοινωνικού ρόλου της γυναίκας πού άγκαλιάζει τό πεδίο της οικιακής ζωής, τόν κόσμο της παραγωγής καί τήν κοινωνία τών πολιτών. Αυτός ό πολυσύνθετος ρόλος άκόμα μιιά φορά μάς βοηθάει νά συνδυάσουμε κοινωνία τών πολιτών καί πολιτική καί μάς έπιτρέπει νά κατανοήσουμε μέσα από ένα πλαίσιο «μετα-οικονομισμού» τήν κεντρικότητα της παραγωγής, πού βρίσκεται άλλωστε στό έπίκεντρο της προβληματικής του Γκράμσι. Η μαζική αύξηση της γυναικείας παρουσίας στήν έργατική δύναμη όλων τών χωρών του άνεπτυγμένου καπιταλισμού —πού βρέθηκαν, από τό τέλος της δεκαετίας του '60, σέ πλήρη οικονομική κρίση καί σέ κρίση άνασυγκρότησης— προκαλεί άντιφάσεις πού μπορεί νά ύπήρχαν πάντα, καλύπτονταν όμως σκεπασμένες από τήν παραδοσιακή κατανομή της εργασίας μεταξύ τών δύο φύλων.

Στή σύγχρονη εποχή, ή όργάνωση της εργασίας προϋποθέτει τήν ύπαρξη ενός κοινωνικού προσώπου πού είναι «έλεύθερο» από τίς ύποχρεώσεις μιās τυπικά άμειβόμενης εργασίας, προσώπου πού μεριμνά για τίς κοινωνικές άνάγκες. Οί κοινωνικές ύπηρεσίες είναι μέρος αυτής της νέας συνθήκης. Έργοδότες, συνδικάτα, οί ίδιοι οί εργάτες, τό κράτος, προϋποθέτουν ότι ό κόσμος προσαρμόζει τήν ζωή του στους κανόνες της παραγωγής· όχι άντίστροφα. Η μεγάλη πλειονότητα τών γυναικών στά διάφορα πεδία της κοινωνίας βιώνει τίς άντιθέσεις πού δημιουργούνται μεταξύ της όργάνωσης της εργασίας καί τών κοινωνικών αναγκών. Οί ύλικές συνθήκες τών γυναικών θέτουν σέ άμφισβήτηση τήν ίδια τήν όργάνωση της κοινωνίας, φθείρουν τήν παραδοσιακή ιδεολογία τών γυναικών καί αντιπροσωπεύουν μιιά πρόκληση προς τήν ιστορικά διαμορφωμένη φυλετική οικοδόμηση. Σχίστηκε τό παραπλανητικό πέπλο πού για τόσο καιρό κάλυπτε τό θέμα της αναπαραγωγής. Σήμερα, οί κοινωνικές άνάγκες (άπό τήν οικιακή εργασία μέχρι τή φροντίδα τών παιδιών, τών ηλικιωμένων καί, γενικά, τών ατόμων μέ ειδικές άνάγκες· από τίς άνάγκες μιās κοινωνικής καί πολιτιστικής ζωής μέχρι τίς οικονομικές άπαιτήσεις τών νοικοκυριών) εκπληρώνονται μόνο καί έπειδή οί γυναίκες άποδέχονται μιιά διπλή ευθύνη. Καμία τεχνοκρατική μεταρρύθμιση τών κοινωνικών ύπηρεσιών, καμία έπανεμφάνιση στή μυθική οικογένεια δέν θ' άρκούσε για νά μεταμφιέσει τίς κοινωνικές άνάγκες τών γυναικών καί τών άνδρών σέ συνθήκες έλευθερίας. Ό μετασχηματισμός της λογικής της εργασίας είναι βασική προϋπόθεση για τήν επέκταση της έλευθερίας.

Όστόσο, ή προοπτική του Γκράμσι άγκάλιαζε τή δημόσια πλευρά της κοινωνίας καί δέν άγγιζε —σύμφωνα μέ τήν εποχή του— τήν ιδιωτική πλευρά, τό έσωτερικό. Υπερβαίνοντας

τά ὄρια τῆς ἀντιληψῆς του, ὁ νέος κοινωνικός ρόλος τῶν γυναικῶν καί ἡ φωνή τοῦ γυναικείου κινήματος μᾶς βοηθοῦν νά δοῦμε μιά ἄλλη ἀντίφαση, ἡ ὁποία —λόγω ἀλλαγῆς στόν τρόπο ζωῆς τῶν γυναικῶν —ἀναδύεται ἀπό τήν ὁμίχλη τῆς παράδοσης: τήν ἀντίθεση ἀνδρα-γυναίκας μέσα στήν οἰκιακή ἐστία.

Πράγματι, μολονότι ὁ ρόλος τῶν γυναικῶν ἄλλαξε καί εἶναι πλέον ἐνταγμένες στούς διάφορους τομεῖς τῆς κοινωνίας, ἡ ζωὴ τῶν ἀνδρῶν ἄλλαξε πολύ λιγότερο. Ἐμεῖς βρισκόμαστε μπροστά σέ ἀπαιτήσεις σιωπηρές καί ρητές, γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ὁποίων δέν ὑπάρχει κανένα μοντέλο. Σέ μιά μεταβατική περίοδο, ἡ κρίση πού διαπερνᾷ τήν κοινωνία εἰσβάλλει μέσα στήν ἴδια τήν οἰκογένεια καί κόβει τούς δεσμούς πού ἐνώνουν τούς ἀνδρες καί τίς γυναῖκες.

Σημαντικό εἶναι ὅτι αὐτές οἱ συγκρούσεις, ἄν καί ὁ καθένας τίς βιώνει διαφορετικά, εἶναι μέρος τῆς ζωῆς τῆς μεγάλης πλειονότητας τῶν ἀνθρώπων. Μᾶς δείχνουν τήν πορεία γιά τό μέλλον καί καθιστοῦν πραγματικό ἕνα σύνολο ἀναγκῶν πού οὔτε οὐτοπία εἶναι οὔτε προῖόν διαλογισμῶν ἀποκομμένων ἀπό τήν πραγματικότητα διανοουμένων φεμινιστριῶν. Ἄπό δῶ προκύπτει ἡ ἀναγκαιότητα μιᾶς ἠθικῆς καί πνευματικῆς ἀναμόρφωσης ἄνευ προηγούμενου. Μιά τέτοια ἀναμόρφωση εἶναι δυνατή μόνο ἐάν βασιστεῖ σέ διαρθρωτικές ἀλλαγές. Εἶναι ἀνάγκη νά ἀλλάξει ἡ λογική τῆς ἐργασίας, ἡ σχέση ἐργασίας-κοινωνίας καί κοινωνικῶν θεσμῶν, ὥστε ἡ ἐργασία νά ἀντιστοιχεῖ στίς κοινωνικές ἀνάγκες. Θά μπορούσαμε νά λάβουμε ὑπόψη μας μιά σύγχρονη ἐκδοχή τοῦ κομμουνισμοῦ, ὅπου ἀνδρες καί γυναῖκες ἐργάζονται τό πρωί, ψωνίζουν τό ἀπόγευμα καί παίζουν μέ τά παιδιά τό βράδυ.

Τό γεγονός ὅτι οἱ πραγματικές διαστάσεις ἑνός τέτοιου σχεδίου ξεπερνοῦν τή νόσή μας, ὅπως ἐπίσης τό ὅτι εἶναι ξένο τόσο στίς σοσιαλιστικές χῶρες, ὅσο καί στό κράτος προνοίας τῶν χωρῶν τοῦ ἀνεπτυγμένου καπιταλισμοῦ, δέν εἶναι παρά μιά ἀπόδειξη τῆς ἐπαναστατικότητας τῶν σημερινῶν ἀναγκῶν. Οἱ ἀνάγκες αὐτές μᾶς ὑποχρεώνουν, σήμερα, νά συζητήσουμε γιά τό νόημα τοῦ κομμουνισμοῦ.

Ἐδῶ ἀναδύεται ἕνα μήνυμα πού ἀφορᾷ τήν κεντρική θέση τῆς παραγωγῆς, μήνυμα πού ἔχει περισσότερο κοινά μέ τά γραπτά τοῦ Γκράμισι τῆς περιόδου τοῦ Τορίνου, παρά μέ ὅποιοιδήποτε οἰκονομισμό. Ἄναδύεται ἐπίσης ἕνα μήνυμα πού ἀφορᾷ τήν πολιτική, ἕνα μήνυμα πού ἡ Ἄριστερά θά μπορέσει νά τό ἀντιληφθεῖ ἐάν ἀκούσει τή γυναικεῖα φωνή. Στήν τωρινή φάση τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης, ὄχι μόνο —ὅπως λέει ὁ Γκράμισι— τό κράτος εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένο μέ τήν κοινωνία, ἀλλά καί ἡ πολιτική δέν μπορεῖ νά χωριστεῖ ἀπό τήν καθημερινή ζωή, ἀπό τόν προσωπικό, ἐσωτερικό κόσμο. Ἡ ἀνάγκη μιᾶς στρατηγικῆς μεταρρυθμίσεων, ἑνός ἀγῶνα σ' ὅλα τά μέτωπα, ἑνός πολέμου θέσεων, προέρχεται ἀπό τήν ἴδια τή διαπλοκή μεταξύ ἐργασίας, οἰκιακῆς ζωῆς καί κράτους. Γιά νά ἔχει δυνατότητα ἐπιτυχίας αὐτή ἡ στρατηγική πρέπει νά βασιστεῖ στήν ἀνάλυση τῶν μηνυμάτων πού ἀναδύονται ἀπό τήν καθημερινή ζωή. Πρέπει νά ἀφουγκραζόμαστε φωνές πού σήμερα δέν ἔχουν ἀκόμα ἀκουστεῖ. Ἐνα ἀπ' αὐτά τά μηνύματα βεβαιώνει ὅτι ἡ διχοτομία μεταξύ δημόσιου καί ἰδιωτικοῦ εἶναι ἰδεολογική καί ὄχι πραγματική. Εἶναι, δηλαδή, μιά ἀνεπαρκῆς περιγραφή τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, παρόλο πού ἐμποτίζει ἀκόμη τή σκέψη τῶν πολιτικῶν δυνάμεων, ἀπό τήν Ἄριστερά μέχρι τή Δεξιά, καί τήν ἐμποτίζει γιατί ἐμπεριέχει

μιά κάποια ἐμπειρική ἐπαλήθευση σέ σχέση μέ τίς ἐναλλακτικές λύσεις πού ἔχουν νά προσφέρουν οἱ ὑπάρχοντες κοινωνικοί θεσμοί.

Τό μέλλον ἐπείγει

Ἄκριβῶς ἐπειδή αὐτά τά προβλήματα εἶναι βασικά καί ἐπαναστατικά, ἀκριβῶς ἐπειδή αὐτό ἀπό τό ὁποῖο ἔχουμε ἀνάγκη εἶναι «ἀπό τόν καθένα σύμφωνα μέ τίς δυνατότητές του καί στόν καθένα σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες του», καί ἐπειδή ὅ,τι εἶχε προτείνει ὁ Μάρξ ὡς θεωρητική δυνατότητα σήμερα ὄλο καί περισσότερο γίνεται πραγματική ἀναγκαιότητα, δέν θά ἔπρεπε νά μᾶς ἐκπλήσσει τό γεγονός ὅτι μᾶς λείπουν οἱ ἀπαραίτητες ἀντιλήψεις μέ τίς ὁποῖες θά κατανοήσουμε τήν κατάστασή μας. Ἔτσι, ἕνας νέος τρόπος παραγωγῆς, ἕνα νέο εἶδος κοινωνίας μᾶς φαίνεται οὐτοπία. Ὅλοι εἴμαστε ἀγκυροβολημένοι στίς πλευρές τοῦ παρόντος πού ἀνήκουν στό παρελθόν: δεσμοί, ἰδέες, πρακτικές ἀντανανκλοῦν τήν παραδοσιακή κατανομή τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στά δύο φύλα, ὅπως στήν ἐποχή πού ἡ θέση τῆς γυναίκας ἦταν στό σπιτί. Ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στό ἀναγκαῖο καί στό ὑπαρκτό ὑπογραμμίζει τήν ὀργανική κρίση μακρᾶς διαρκείας —ὅπως τήν ὀνόμασε ὁ Γκράμισι—, κρίση πού ἀρχίζει μέ τόν καπιταλισμό καί συνεχίζεται καί στόν «πρωτόγονο» σοσιαλισμό. Ἡ φεμινιστική προοπτική ἀποτελεῖ μιά διαχωριστή γραμμή. (...) Ὅσο περισσότερο οἱ γυναῖκες γίνονται κοινωνικά ὑποκείμενα μέ ὅλα τά δικαιώματα, τόσο αὐξάνεται ἡ δυνατότητα νά βρεθοῦν ἱστορικές ἀπαντήσεις.

Καί ὅμως, τό ἀποτελέσματα εἶναι κάθε ἄλλο παρά προκαθορισμένο ἢ αὐτόματο. Ἐφόσον ἡ μεγάλη πλειονότητα τοῦ κόσμου βιώνει ἤδη τίς ὕλικές συνθήκες πού ἀποτελοῦν τή βάση γιά μιά τελείως διαφορετική κοινωνική λογική, ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις γιά μιά μαζική πολιτική ἐνταξη. Παράλληλα ὅμως, στό βαθμό πού ὁ κόσμος ἐκμεταλλεύεται τούς ὑπάρχοντες θεσμούς —στό πλαίσιο τῆς καινούργιας ἐκδοχῆς τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας μεταξύ τῶν δύο φύλων, ἐκδοχῆς πού διαμορφώθηκε πάνω στά ἔχνη τῶν ἀγῶνων τῶν γυναικῶν γιά τήν ἐπέκταση τῆς ἐλευθερίας— ἀναπτύσσεται μιά νέα κοινωνική συναίνεση.

Μπορεῖ νά βρεθοῦμε πέρα ἀπό τή συνέχεια μιᾶς παθητικῆς ἐπανάστασης, ὅπως τήν ὀνόμασε ὁ Γκράμισι. Καί αὐτό μπορεῖ νά συμβεῖ ἐάν δέν εἴμαστε ἱκανοί νά ἀλλάξουμε θεσμούς καί πράξεις ὥστε νά ἐξασφαλιστεῖ μιά πορεία πού θά ἐμποδίσσει τή νέα κατανομή τῆς ἐργασίας —ἡ ὁποία ὄλο καί περισσότερο ἀναπτύσσεται μέ σύνθετο τρόπο— νά πάρει τίς ἄκαμπτες μορφές κυριαρχίας καί ἐξάρτησης, ἀκολουθώντας τίς διακρίσεις κατά τάξη, φύλο καί φυλή, διακρίσεις πού σ' αὐτή τήν περίπτωση θά συνέχιζαν νά φαίνονται φυσικές καί παγκόσμιες καί ὄχι ἱστορικά τεχνάσματα. Ἡ ἀντίληψη τοῦ Γκράμισι καί ἡ φεμινιστική προοπτική μᾶς προωθοῦν σ' ἕνα σχέδιο ἐρευνας καί σ' ἕνα πολιτικό ἔργο πού θά μᾶς προσφέρουν τή δύναμη νά ξεπεράσουμε τίς τεράστιες δυσκολίες τίς ὁποῖες ἀντιμετωπίζουμε στήν προσπάθεια νά ἱκανοποιῦμε τίς ἐπαναστατικές ἀνάγκες.

μετάφραση: Πάολα Καενάτσο

Rinascita, Φερβ. 1987

ΜΠΟΡΕΙ ΑΚΟΜΗ ΝΑ ΧΡΗΣΙΜΕΥΣΕΙ

Μιά δύσκολη διείσδυση

του Άντρέ Τοζέλ

Ο Γκράμσι δέν έπαιξε στη Γαλλία τό ρόλο πού διαδραμάτισε στην Ίταλία, τό ρόλο δηλαδή του θεωρητικού-ιδρυτή ενός έθνικου-λαϊκού εργατικού κινήματος αντίξου μιās ιστορικής αλλαγής στρατηγικής σημασίας. Κατάσταση πού είναι φυσιολογική, αν σκεφτούμε τίς έθνικές ιδιαιτερότητες, ιστορικές και συγκυριακές, αλλά πού μās εκπλήσσει αν αναλογιστούμε ότι ή θεωρητική συμβολή του Γκράμσι ήταν ή τελευταία δημιουργική και οργανική συμβολή στό μαρξισμό μετά τόν Λένιν.

Πέρα από τίς περιπέτειες τής απλής παρουσίασης του συνολικού του έργου στό γαλλικό κοινό —άφου μόλις τό 1978 άρχισε νά έτοιμάζεται ή δημοσίευση των *Τετραδίων τής φυλακής*— ή διαμόρφωση των πολιτικών δυνάμεων πού θά μπορούσαν και θά έπρεπε νά οικειοποιηθούν κριτικά τόν Γκράμσι καθυστέρησε και στρέβλωσε καθαρά αυτή τήν οικείωση. Θά πρέπει νά περιμένει κανείς τά χρόνια πού άκολουθούν τήν κρίση του 1968 ώστε ν' άρχίσει αυτή ή προσπάθεια.

Μιά δύσκολη διείσδυση

Ή πολιτική δύναμη πού θά είχε μείζον ενδιαφέρον νά μελετήσει τόν Γκράμσι, τό ΚΚΓ, πλησίασε μέ δυσπιστία τό έργο εκείνου πού, αν και υπήρξε ό ιδρυτής του ΚΚΙ και ό μάρτυρας του Μουσολίνι, παρέμενε στά μάτια της ύποπτος αίρετικού αναθεωρητισμού. Τό ΚΚΓ αντιμετώπισε τόν Γκράμσι ως τόν στρατηγικό έγκέφαλο του Τολιάτι, πού κι αυτός κατηγορήθηκε επί μακρόν για έθνικιστικό και όπορτουνιστικό παραστράτημα. Ήσφαλως, τό ΚΚΓ αναγνώρισε άργότερα τήν «ιστορική του καθυστέρηση» στην έναρξη τής διαδικασίας άποσταλινοποίησης πού έγκαινιάστηκε από τό 22ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ (1956) και στόν καθορισμό μιās στρατηγικής προσαρμοσμένης στις προκλήσεις του σύγχρονου καπιταλισμού. Θά πρέπει όμως νά αναγνωρίσουμε ότι ό Γκράμσι έγινε αντιληπτός σαν ξένο σώμα ως πρός τόν κεντρικό οργανισμό του μαρξισμού-λενινισμού-σταλινισμού: Δέν κατανοήθηκε ή ικανότητα στρατηγικής επαναθεμελίωσης τής «πολιτικής του έπιστήμης» (κατά τήν περίοδο του πολέμου θέσεων, μετά τήν ύποχώρηση του κύματος τής επανάστασης του 1917): άγνοήθηκε ή πολυπλοκότητα τής φιλοσοφίας τής πράξης» (υπερβολικά ένοχλητική για τούς κανόνες ενός διαλεκτικού ύλισμου γαλλικού

τύπου, ό όποιος ενδιαφερόταν περισσότερο για τίς φυσικές έπιστήμες και για τή λήψη θέσης πάνω σε φιλοσοφικά προβλήματα).

Στή δεκαετία του '60, εμφανίζεται ένα «ίταλικό» ρεύμα (κυρίως μεταξύ των κομμουνιστών φοιτητών), πού επιχειρεί μιιά ανάγνωση/οικειοποίηση του Γκράμσι, αλλά έξοντώθηκε από τήν ήγεσία του ΚΚΓ ως δεξιό. Έντούτοις όρισμένοι μαρξιστές διανοούμενοι άρχισαν νά διαβλέπουν τή σημασία τής γκραμισιανής επεξεργασίας: 'Ο Ζ. Τεζιέ παρουσίασε μιιά πρωτοπόρα μελέτη τό 1966 (*Ή Γκράμσι και ή φιλοσοφία τής πράξης*), έπισημαίνοντας τήν πρωτοτυπία τής θεωρητικής τοποθέτησης πού όρίζει τή «φιλοσοφία τής πράξης», και ό Ν. Πουλαντζάς αναδεικνύει σε διάφορα άρθρα του τόν πλοΰτο τής γκραμισιανής «πολιτικής έπιστήμης», μέ τίς έννοιες-κλειδιά του ιστορικού συνασπισμού, τής ήγεμονίας, μέ τή θεωρία της των οργανικών διανοουμένων, μέ τήν επανατοποθέτηση του προβλήματος περί κράτους.

Αυτή ή εισαγωγή έπιταχύνθηκε και δξύνθηκε ταυτόχρονα από τήν πρωτότυπη παρέμβαση του Λουί Άλτουσέρ. Έπιταχύνθηκε, καθώς ό Άλτουσέρ, στη φροντίδα του νά όρίσει τό επαναστατικό βεληνεκές τής μαρξιστικής έπιστήμης ήταν σε θέση νά αναγνωρίσει στό πρόσωπο του Γκράμσι ένα νεοτεριστή στό θέμα του ιστορικού ύλισμου (θεωρία των υπερδομών και των σχέσεων διανοουμένων/κράτους/άστικής κοινωνίας). Άλλά δξύνθηκε, παράλληλα, γιατί τόσο στό *Γιά τόν Μάρξ* όσο και στό *Άνάγνωση του Κεφαλαίου* αναγνωρίζεται στό πρόσωπο του Γκράμσι ό πλέον αντιπροσωπευτικός θεωρητικός του φαινομένου πού για τόν Άλτουσέρ είναι τό κύριο έμπόδιο σε κάθε παραγωγική επαναδιατύπωση του έργου του Μάρξ, δηλαδή του ιστορισμού, τής φιλοσοφικής τάσης σύμφωνα μέ τήν όποία ή ιστορία ταυτίζεται μέ τή θεωρία: και ή θεωρία άποβαίνει ιδεολογία υπερδομικού χαρακτήρα.

«Ή μαρξισμός δέν είναι ιστορικισμός». Αυτή ή πολεμική άποψη του Άλτουσέρ καταγγέλλει στό πρόσωπο του Γκράμσι τόν χεικελιανό πού είναι άνίκανος νά έντάξει μέσα σε μιιά κατάλληλη θεωρία τό νεοτερισμό τής «έπιστημονικής» συμβολής του μαρξισμού. 'Ο Άλτουσέρ προτείνει λοιπόν νά παραλάβουμε αυτήν τή συμβολή ένσωματώνοντας την σε μιιά θεωρία του συναρθρωμένου κοινωνικού όλου-ένότητας επιπέδων πού ρυθμίζονται καθ' έαυτά ανάλογα μέ τή μετάθεση του κυρίαρχου επιπέδου υπό τήν άποτελεσματική πίεση του υπερκαθοριστικού στοιχείου (οικονομικού). Έκ των πραγμάτων, αυτή ή παρέμβαση μετέθετε τή συζήτηση στό πεδίο τής θεω-

ρίας τής έπιστήμης και τής έπιστημολογίας και άφησε άνενεργό τό θετικό περιεχόμενο τών *Τετραδίων*.

Άλλά τά ίδια τά γεγονότα, ή «ίστορικότητα» τής ανάπτυξης τών κοινωνικών μορφωμάτων, άνατολικών και δυτικών, άνέλαιαν νά διορθώσουν αύτήν τή στρέβλωση και άνέδειξαν τή σημασία τής θεωρίας τής «έπανάστασης στή Δύση». Η κρίση του 1968, κρίση τής πολιτικής και πολιτισμικής ήγεμονίας του νεοκαπιταλισμού και κρίση του δεσποτικού σοσιαλισμού τών άνατολικών χωρών, έθεσε ξανά σέ κίνηση τή διερεύνηση τών δρόμων που όδηγούν στήν έπανάσταση στις χώρες τής Δύσης. Ο Γκράμισι διερευνήθηκε μέσα στο ΚΚΓ (ύπό τή διεύθυνση του Βαλντέκ Ροσέ), στο πλαίσιο του περιοδικού *La Nouvelle Critique*, που τό άντικατέστησαν είτε έφημερες εκδόσεις όπως ή *Dialectique* (ειδικό τεύχος αφιερωμένο στον Γκράμισι τό 1974 και στην Ίταλία τό 1977, με τή συμβολή Ίταλών μαρξιστών θεωρητικών όπως οί Τζερατάνα, Μπανταλόνι, Ίνγκράο, Γκρούπι, Σαλβαντόρι, Τρεντίν) είτε σημαντικά γαλλικά περιοδικά (όπως τό *Temps Modernes*). Διερευνήθηκε επίσης και εκτός ΚΚΓ, από διανοούμενους προερχόμενους από άριστεριστικές οργανώσεις, που έψαχναν ένα δρόμο νά ξεφύγουν άπ' τά άδιέξοδα που έξαφνα άνέδειξε ή κινεζική πολιτιστική έπανάσταση. Η άναζήτηση ενός σοσιαλισμού γαλλικού τύπου (22ο Συνέδριο του ΚΚΓ) και ή επανίδρυση του Σοσιαλιστικού Κόμματος (Συνέδριο του Έπινέ) μετά τήν καταστροφή τής SFIO επί Ντέ Γκώλ, συνιστούν τήν άπαρχή μιās πραγματικής εισαγωγής του Γκράμισι στή Γαλλία.

Ο γαλλικός γκραμισμός και τά διαφορούμενα του εύρωκομμουνισμού

Αύτήν τή φορά τό ζήτημα ξεφυγε από τή θεωρία τής έπιστήμης και ό Γκράμισι αποτέλεσε στοιχείο τής θεωρητικοπολιτικής συζήτησης: Πώς νά συλλάβουμε μιιά προοπτική έπαναστατικών άλλαγών, άποφεύγοντας τούς ύφάλους τής σοσιαλδημοκρατικής διαχείρισης του καπιταλισμού άπ' τή μιιά και του δεσποτικού σοσιαλισμού τών άνατολικών χωρών από τήν άλλη; Στή βάση ποιών θεωριών τών σύγχρονων κοινωνικών σχηματισμών; Ψάξαμε στο έργο του Γκράμισι και βρήκαμε έναν καταπληκτικό τροφοδότη σέ προβληματισμούς και άνάλυσεις που άνάγονται στην «έπιστήμη τής πολιτικής». "Αν αφήσουμε κατά μέρος τίς άχροαριστερές άναγνώσεις (συμβουλευτικού χαρακτήρα, όπως του Ρομπέρ Παρί ή μαοϊκού χαρακτήρα, όπως τής Άντονέτας Ματσιόκι με τό βιβλίο της *Γιά τόν Γκράμισι*) βρισκόμαστε μπροστά σέ ένα γκραμισιάνό έγχείρημα που προσανατολίζεται προς μιιά ριζική κριτική του δογματισμού τής Τρίτης Διεθνούς. Στην Άνατολή, τό Κράτος ήταν τά πάντα, ή άστική κοινωνία ήταν πρωτόγονη και άμορφη: στή Δύση υπήρχε ένας σωστός συσχετισμός μεταξύ κράτους και κοινωνίας τών πολιτών και πίσω από ένα κράτος κλονιζόμενο άνακάλυπτε κανείς μιιά ρωμαλέα ύπερδομή τής κοινωνίας τών πολιτών. Τό κράτος δέν ήταν παρά ένα χαράκωμα πίσω από τό όποιο βρισκόταν μιιά ισχυρή σειρά κάστρων και όχυρώσεων». Αύτή ή άνάλυση αποτέλεσε τή βάση μιās στρατηγικής επανατοποθέτησης. Η Έπανάσταση στή Δύση δέν ταυτιζόταν πλέον με τήν άμεση σύγκρουση με τόν κρατικό μηχανισμό, σέ ένα πόλεμο κινήσεων.

Η ύποχώρηση τής επαναστατικής θύελλας του 1917 στην Εύρωπη επέβαλε πλέον ένα πόλεμο θέσεων, δηλαδή τήν προοδευτική, οργανική και χωρίς τραυματικές διακοπές κατασκευή μιās νέου τύπου ενότητας μεταξύ ύποδομών και ύπερδομών, ενός νέου ιστορικού συνασπισμού που θά έγγυάται τήν ήγεμονία τών ύποταγμένων μαζών τής κοινωνίας τών πολιτών. Αύτή ή τελευταία έννοια έπαυε νά ύποδηλώνει, όπως στον Μάρξ, μόνο οικονομικό θεσμό και κάλυπτε τήν ύπερδομική σφαίρα που οργανώνει τίς κοινωνικές και πολιτισμικές λειτουργίες ύπό τήν κυριαρχία δεδομένων ταξικών σχέσεων. Τό κράτος άποτελούσε λοιπόν τό δεύτερο επίπεδο τής ύπερδομικής σφαίρας, έπιφορτισμένο με τή μετατροπή τών δυνατοτήτων διαχείρισης που έξασκούνται μέσα στην κοινωνία τών πολιτών σέ δυνατότητα πολιτικής κυριαρχίας.

Η ήγεμονία είναι ή κατεξοχήν κατηγορία του γκραμισιάνου ιστορικού ύλισμού: είναι ταυτόχρονα άναλυτικό-περιγραφική και στρατηγική: στην έργατική τάξη έναπόκειται ό ρόλος νά κυριαρχήσει πάνω στους άντιπάλους της, γενόμενη κατ' άρχήν διεθυντική τών συμμαχικών κοινωνικών δυνάμεων, νά καταλάβει τούς ήγεμονικούς μηχανισμούς που άσκούν τίς καθοριστικές κοινωνικές και πολιτισμικές λειτουργίες και νά τούς μετατρέψει έτσι ώστε νά ευνοειτεί ή άντιστροφή τών σχέσεων κυβερνώντων-κυβερνωμένων. Αύτή καλείται νά δημιουργήσει μιιά προοπτική προσανατολισμού για όλες τίς μορφές τής κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής, έπιτυγχάνοντας τήν ένεργητική συγκατάθεση τών μαζών και τών διανοουμένων στρωμάτων. Αύτή καλείται νά προκαλέσει —με τή γενίκευση δημοκρατικών καταστάσεων— μιιά τέτοια επανεπεξεργασία τής σχέσης μαζών/κόμματος/κράτους ώστε ή κινητοποίηση τών κοινωνικών όργάνων νά μπορέσει νά θέσει σέ άμφισβήτηση τήν ύπερβατικότητα του κράτους. "Αν ό Γκράμισι διατηρεί τήν ιδέα του ένιαίου κόμματος, ή άντίληψή του, έντοτοις, για τό δημοκρατικό συγκεντρωτισμό —που σχηματίζεται με τήν ένσωμάτωση μιās διατηρουμένης κοινωνικής πολυφωνίας— ξεπερνάει τή λενινιστική άντίληψη για τή δικτατορία του προλεταριάτου. Πράγματι, ή ήγεμονία ένώνει τήν κριτική του ύπερβατικού και γραφειοκρατικού κράτους με τήν πνευματική και ήθική μεταρρύθμιση για νά μετασχηματίσει τίς κοινές παραδοχές τών μαζών προς τήν κατεύθυνση τής οικειοποίησης τών έπιστημών και τών έξειδικευμένων τεχνικών από τούς παραγωγούς και τούς συμμαχους τους.

Αύτός ό Γκράμισι παρουσιάστηκε στή Γαλλία ως πιθανή πηγή μιās επαναστατικής επανατοποθέτησης. Δημοσιεύτηκαν άκόμη μελέτες ειδικών, κομμουνιστών ή άνεξαρτητών, τίς όποιες είναι χρήσιμο νά συμβουλευθεί κανείς σήμερα: Ζ. Μ. Πιότ: *Η πολιτική σκέψη του Γκράμισι*, Υ. Πορτέλι: *Ο Γκράμισι και ό ιστορικός συνασπισμός και Ο Γκράμισι και τό θρησκευτικό ζήτημα*, Ρ. Ματζιορι και Ντ. Γκριζονί: *Άνάγνωση του Γκράμισι ένώ ό Ζ. Τεζιέ κι ό Ζ. Ρονί παρουσίασαν* στίς Editions Sociales άρθρα του Τολλάτι αφιερωμένα στον Γκράμισι.

Αύτός ό γκραμισμός κλήθηκε νά βοηθήσει άκόμη και για τήν επανεξέταση τής Ένότητας τής Άριστερας και έγινε άντικείμενο έργαλειακής χρήσης φιλελευθεροδημοκρατικής, όπου ή ήγεμονία έτεινε νά ταυτιστεί μόνο με τήν εκλογική κατάκτηση τής κοινωνικής συναίνεσης μέσω συμμαχίας κομμάτων, ώστε νά έπιτευχθεί συνεχτικό σύνολο μεταρρυθμίσεων. Χρησίμευσε ως έγγυητής στο εύρωκομμουνιστικό ρεύμα που

είσήγαγε τό ΚΚ Ιταλίας καί μέ τό όποιο συμφώνησαν γιά ένα διάστημα τά ΚΚ Γαλλίας καί Ισπανίας.

Μιά μή φιλελεύθερη—δημοκρατική έρμηνεία τής ήγεμονίας

Αυτή ή παρεκτροπή άναγνωρίστηκε σιωπηλά καί έπικρίθηκε από τόν Λ. Άλτουσέρ πού συνέβαλε μέ αυτόν τόν τρόπο στή συζήτηση γιά τόν Γκράμσι ώς θεωρητικό τής πολιτικής. "Ήδη από τό 1970, ένα πολύκροτο άρθρο πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό *La Pensée*, «Ίδεολογία κι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους», εκτόπιζε εκ των πραγμάτων όλη τήν γκραμισιανή πολιτική επιστήμη θέτοντας σέ άμφισβήτηση τήν όρθότητα τής ανάλυσής του γιά τό κράτος. Ήπιδιώκοντας νά βρεϊ μία άριστερή θεωρητική καί πολιτική διεξοδο από τό σταλινισμό καί βαθιά έντυπωσιασμένος από τήν κινεζική πολιτιστική επανάσταση, ό Άλτουσέρ άμφισβητούσε τήν ικανότητα τής θεωρίας των σχέσεων μεταξύ κοινωνίας των πολιτών καί κράτους νά έξηγήσει τήν καταπληκτική διεισδυτική ικανότητα του καπιταλιστικού κράτους ώς παράγοντα τής πολιτικής κι οικονομικής άναπαραγωγής τής διαδικασίας εκμετάλλευσης. "Αν ό Γκράμσι θεωρούσε τούς μηχανισμούς ήγεμονίας ώς άνήκοντες άποκλειστικά στήν άστική κοινωνία καί τή μαζική τους άλωση ώς τόν όρο γιά τήν κατάληψη τής κρατικής έξουσίας, ό Άλτουσέρ ύποκαθιστούσε αυτήν τή θέση μέ τούς ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, μέσω των όποιων αυτό δομεί τήν κοινωνία των πολιτών καί προστατεύει τόν έαυτό του από κάθε άλωση προερχόμενη από τίς κυριαρχούμενες μάζες (παραδείγματα: τό σύστημα των πολιτικών κομμάτων, τό εκπαιδευτικό σύστημα). Ό Γκράμσι, σύμφωνα μέ αυτήν τή θεωρία, απέτυχε νά στοχαστεί τό Κράτος. Σέ αυτόν τόν τομέα ό γαλλικός γκραμισισμός έδωσε τήν καλύτερη συμβολή του μέ τό σύγγραμμα τής Κριστίν Μπισί-Γκλυξμάν: *Ό Γκράμσι καί τό κράτος*. Αυτή ή μελέτη αναδείκνυε τήν άλληλεγγύη ανάμεσα στήν γκραμισιανή πολιτική επιστήμη καί στή θεωρητική διατύπωση του μαρξισμού ώς φιλοσοφίας τής πράξης. Τά *Τετράδια τής φυλακής* δέν περιστέλλουν τόν πόλεμο θέσεων σέ μία άπλή, σταδιακή κατάληψη τής κοινωνίας των πολιτών ούτε σέ μία παθητική επανάσταση ούτε μόνο στήν εκλογική συναίνεση. Ό Γκράμσι κατόρθωσε νά άναγνωρίσει τίς νέες λειτουργίες του καπιταλιστικού κράτους, αυτού του διευρυμένου κράτους, πού συνενώνει τήν κοινωνία των πολιτών καί τό κράτος-χωροφύλακα. Πειπισμένος λενινιστής, αλλά ξεπερνώντας τόν Λένιν, ό Γκράμσι διαπίστωσε μέσα στήν κοινωνία των πολιτών καί πράγματα πέραν του κοινωνικού, του προπολιτικού: Αυτή ή τελευταία είναι ένα σύνολο ιδιωτικών καί δημοσίων θεσμών πού εκφράζουν τήν ικανότητα μιας κοινωνικής τάξης νά οργανώσει πολιτικά κοινωνικές καί πολιτισμικές λειτουργίες. Ή ήγεμονία δέν είναι ή παθητική ένσωμάτωση των μαζών στό κράτος, πού επικυρώνεται μόνο από τήν κοινοβουλευτική νίκη. Είναι ή συνεχής ενεργοποίηση τής πρωτοβουλίας αυτών των μαζών. Συνδυάζει τήν άμεση δημοκρατία μέ τήν αντιπροσωπευτική δημοκρατία· άπαιτεί μία πνευματική καί ήθική μεταρρύθμιση τής κοσμοαντίληψης πού χαρακτηρίζει τή νέα θεμελιακή τάξη καί μεταφράζεται σέ οικονομικές μεταρρυθμίσεις. "Έχει ώς όργανο ένα επαναστατικό κόμμα οργανικά δεμένο μέ τίς μάζες καί ικανό νά ένσω-

ματώσει στούς δικούς του διανοούμενους (πού έχουν συγκροτηθεί στό πεδίο των νέων παραγωγικών λειτουργιών) τούς παραδοσιακούς διανοούμενους. Όλοκληρώνεται μέ τή μαζική οικειοποίηση τής διαδικασίας παραγωγής, μέ μία νέα διαμόρφωση τής σχέσης μεταξύ ειδικών άρμοδιοτήτων καί πολιτικής. Σέ αυτή τή βάση ή Κριστίν Μπισί-Γκλυξμάν μπορούσε νά προσδιορίσει τό περίγραμμα ενός άριστερου εύρωχομουνισμού.

Αυτή ή άναζήτηση έμεινε έντούτοις χωρίς συνέχεια. Ή άλλαγή τής πολιτικής συγκυρίας άπώθησε ξανά τόν Γκράμσι στό παρελθόν. Ή ρήξη τής Ένότητας τής Άριστερας τό 1977, ή νίκη τής διασπασμένης Άριστερας τό 1981, ή επιστροφή του ΚΚΓ στήν αντιπολίτευση, οι ύποχωρήσεις τής σοσιαλιστικής κυβέρνησης, ή άποτυχία του 1986 έκαναν τήν προοπτική τής ήγεμονίας περισσότερο ουτοπική. Τό Σ.Κ. μέ τόν πραγματισμό του καί τήν έμμονη μέριμνά του νά καταλάβει τήν έξουσία, στόχευε μόνο στήν εκλογική συναίνεση. Τό ΚΚΓ, άποκλεισμένο μέσα στήν άναζήτηση τής χαμένης του ταυτότητας δέν άναζήτησε τίποτε πρós τήν κατεύθυνση του Γκράμσι. Λίγες γκραμισιανές έρευνες δημοσιεύτηκαν μετά τό 1977 (Α. Tosel, *Praxis, Vers une refondation en philosophie marxiste*, 1984, Annick Jaulin, *La peau du marxisme*, 1985, J. P. Potier, *Lectures italiennes de Marx*, 1985).

Μήπως ή προοπτική τής επανάστασης στή Δύση έξέλιπε όριστικά καί ό Γκράμσι εκλείσει τόν κύκλο του; Δέν ύπάρχει άλλη προοπτική από εκείνη ενός κόμματος ριζικά μεταρρυθμιστικού πού σέβεται τό Κράτος Δικαίου καί τή Δημοκρατία; Ύπερβολικά άπλές άπαντήσεις. Μέ τόν Γκράμσι ολοκληρώνεται ό μαρξισμός τής Γ' Διεθνούς πού συναντά στό πρόσωπό του τόν εκ των έσω κριτικό καί φτάνει μέ αυτόν στό άποκορύφωμά του.

Ό Γκράμσι όμως παραμένει ένας τροφοδότης προβληματισμών καί μεθοδεύσεων, καθώς παραμένει ενεργή ή ύπαρξη μιας σχέψης-πράξης ικανής νά μεταφράσει τή λογική τάξη τής ανάλυσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σέ ιστορικό πρόταγμα καί πολιτική πρωτοβουλία. Καί αν ό Γκράμσι εξακολουθεί νά είναι θεωρητικός τής εργατικής τάξης τής εποχής του τεύλορισμού καί του φορντισμού, εξακολουθούν οι σημερινοί «νεοπαραγωγοί», σέ μία περίοδο όργανικής κρίσης τής καπιταλιστικής άνασυγκρότησης, νά αντιμετωπίζουν νέες, άνέκδοτες μορφές ύποταξης. Έγγράφεται στήν ήμερήσια διάταξη ή διαμόρφωση τής βούλησης αυτών των παραγωγών σέ μία συλλογική βούληση ικανή νά άναγνωρίσει καί νά μετατρέψει τίς δομές του παρόντος σέ άφετηρίες γένεσης μιας «νέας τάξης», ενός νέου πολιτισμού. Κριτικός κάθε μηχανιστικής θεωρίας των σχέσεων δομών/ύπερδομών, ό Γκράμσι μάς καλεϊ νά κάνουμε μία προσπάθεια όργανικής, συγκροτημένης ανάλυσης, τήν προσπάθεια γιά μία επιστήμη-δράση, ικανή νά συλλάβει στήν πράξη τίς κοινωνικές σχέσεις ώστε νά προβλέψει καί νά οργανώσει τό περίγραμμα του μετασχηματισμού τους.

Μάθημα μεθόδου

Νά μήν ξαναφτιάξουμε τόν Γκράμσι, νά τόν άνανεώσουμε στό

Άναγγελία του θανάτου του Γκράμσι

πλαίσιο μιᾶς νέας, ανέχδοτης κρίσης όπου οι «νεοπαραγωγοί» αντικατέστησαν τήν κεντρική παραδοσιακή τάξη. Καί όπου τό κράτος προνοιάς γνωρίζει τήν πιό σοβαρή δοκιμασία του από τή δεκαετία του 1930. Ἄν τό πρωταρχικό καθήκον εἶναι ἡ ἀναγνώριση τοῦ νέου κύκλου πού ἀρχίζει, μοιάζει παράλογο νά μή χρησιμοποιήσουμε τόν Γκράμσι· καθότι ὁ καθοδηγητικός ρόλος τῆς πολιτικῆς θεωρίας καί τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης παραμένει ὁ ἐκσυγχρονισμός τῆς γνώσης τῶν μετασχηματισμῶν τοῦ καπιταλισμοῦ.

Αὐτή ἡ πολιτική ἐπιστήμη —πρός ἀνανέωση— δέν ἀποτελεῖ μιά αὐτόνομη θεωρία τῶν ὑπερδομῶν. Στή γέννησή της, προέρχεται ἀπ' τήν οἰκονομική ὀργάνωση, ἀπό τήν κίνηση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί προσπαθεῖ νά ἐκφράσει τή διαδικασία μέσω τῆς ὁποίας παράγεται ὅλος ὁ ὀργανισμός, τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ δομή, στήν κίνησή της, παράγει τίς ὑπερδομές. Τοῦτη ἡ ἐνδειξη ὡς πρὸς τή μέθοδο εἶναι οὐσιαστικῆς σημασίας: Πρόκειται γιά τή διασφάλιση τῆς ἰκανότητας πρόβλεψης μιᾶς μετάβασης πού ἀπαιτεῖ τήν εἰσαγωγή νέων παραμέτρων προκειμένου νά καταδειχθεῖ ἡ «μετασχηματισμένη» περιπλοκότητα τῆς πολιτικῆς καί πολιτιστικῆς μάχης. Ἰσχύει πάντα ὅτι ἡ διασάφηση τοῦ πεδίου τῶν πιθανῶν στρατηγικῶν, προερχομένη ἀπό τή δομή, δέν περιορίζεται σέ αὐτή. Οἱ νέοι παραγωγοί θά μπορέσουν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τήν κοινωνική τους ὑποταγή μόνο ἂν συγκροτηθοῦν σέ δύναμη πολιτικῆς ἡγεμονίας στό ἐπίπεδο τοῦ κράτους καί τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν. Διερευνᾶται πάντα μιά μορφή ἐνότητας τοῦ οἰκονομικοῦ καί τοῦ πολιτικοῦ. Διερευνᾶται πάντα ἡ πιθανότητα μιᾶς τέτοιας ἀνασύνθεσης ὥστε ἡ οἰκονομική δομή καί τό κράτος ν' ἀπορροφῶνται μέσα στήν ἀστική κοινωνία ὅπου ἐπιβιβάζονται ἡ ἀρχή τῆς αὐτοδιαχείρισης κι ὁ σχεδιασμός.

Ἐνα ἄλλο πρόβλημα πού τίθεται εἶναι ὅτι ὄχι μόνο οἱ νέοι παραγωγοί ἀντικατέστησαν τήν παλιά ἐργατική τάξη, ἀλλά ἐπίσης τό κράτος-ἔθνος ἔχασε τήν ὑπόστασή του ὡς πλαίσιο καί ἐπίδιωξη τῶν ἀγῶνων γιά τήν ἡγεμονία, λόγω τῆς διεθνοποίησης τῆς διαδικασίας ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου. Αὐτό ὅμως δέν σημαίνει ἀναγκαστικά ὅτι θά πρέπει νά ἀποκλείσουμε τήν προοπτική τῆς ἐξέλιξής του σέ «Κράτος τῶν μαζῶν». Ἄν τό νά λάβουμε ὑπόψη τή διεθνή διάσταση σή-

μαινε νά ἀπαρνηθοῦμε κάθε ἐθνικό μετασχηματισμό, ἡ κατάσταση θά ἦταν τραγική. Ὁ Γκράμσι κατόρθωσε νά διατηρήσει ἀνοιχτό τό τόξο τοῦ συλλογισμοῦ του, συγκαταλέγοντας τόσο τόν σύγχρονο καπιταλισμό στίς πιό προωθημένες ἐκφάνσεις του (τενλορισμός, φορντισμός), ὅσο καί τήν ἐξέλιξη τῶν ἀνατολικοευρωπαϊκῶν κοινωνιῶν (παθητική ἐπανάσταση καί λατρεία τοῦ κράτους). Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἀναγνώρισης καί ἀνάλυσης τῶν νέων προβλημάτων πού ἐπιβάλλονται στό ἐθνικολαϊκό κράτος δέν θά μποροῦσε σέ καμιά περίπτωση νά μᾶς κάνει νά ξεχάσουμε ὅτι κάθε ἀνάλυση πού γίνεται ἀπό τή σκοπιά τῶν μαζῶν ὀφείλει νά ξεκινάει ἀπό τό χαρακτήρα τους ὡς ἀποδιοργανωμένες μάζες. Μόνη ἡ ἐξέλιξή τους σέ κράτος μπορεῖ νά τοῦς ἐπιτρέψει νά πάψουν νά ἀποτελοῦν ἀσυνεχῆ συνάρτηση τῆς σύγχρονης κοινωνίας.

Ἡ πιό γόνιμη κληρονομιά τοῦ Γκράμσι εἶναι ἡ προοπτική μιᾶς συνεχοῦς ἐπαναστατικῆς μεταρρύθμισης, πού ἀποτελεῖ τήν ἐνότητα μιᾶς πνευματικῆς καί ἠθικῆς μεταρρύθμισης κι ἐνός οἰκονομικοῦ μετασχηματισμοῦ, καθώς καί τήν ἐνότητα τῆς ἄμεσης δημοκρατίας καί τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας. Εἶναι ἡ κληρονομιά τοῦ ἀνοιχτοῦ προβλήματος τῆς ἐπαναδιατύπωσης τῆς ἐννοιας τῆς ἐπανάστασης.

Κατανοοῦμε ὅτι αὐτή ἡ προσπάθεια ἀρνεῖται νά περιοριστεῖ στόν προσδιορισμό μιᾶς ἀπλῆς στρατηγικῆς ἢ ὀργανωτικῆς πολιτικῆς. Ὁ Γκράμσι κατόρθωσε νά ἐπιανεξετάσει τό πρόβλημα τῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης ξεκινώντας ἀπό τό πολιτικό πρόβλημα. Αὐτή εἶναι ἐξᾴλου ἡ διδαχὴ πού κατόρθωσε μέχρι σήμερα νά κάνει νά καρποφορεῖ τό ΚΚΙ τῶν Τολιᾶτι, Μπερλίνγκουερ καί Νάτα, σέ μιά περίοδο ὑποχώρησης καί ἑλλειψῆς ἄμεσης ἐπαναστατικῆς δυνατότητας. Τό γκραμισιανό κόμμα, ἰκανό νά διατηρήσει τή δυνατότητα τοῦ σχίσματος τῶν παραγωγῶν καί νά διατηρήσει ταυτόχρονα μιά συνέχεια στήν ἀναζήτηση τῆς ἡγεμονίας, ἀποδείχθηκε κατάλληλο νά υποβοηθήσει τίς μεταβολές τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν.

Ἄμεσα καθήκοντα

Καταλήγοντας, ὁ Γκράμσι μᾶς ἀφήνει ἀνοιχτά τέσσερα καθήκοντα:

1. Ἐνα καθήκον νά ἐπαναθεμελιώσουμε καί νά ἐπαναδιατυπώσουμε τόν ἱστορικό ὕλισμό, στό πνεῦμα μιᾶς θεωρίας πού δέν θά εἶναι οὔτε ἀθροιστική οὔτε ἐγκυκλοπαιδική ἀλλά πάντα ἰκανή νά κατανοεῖ τή σχέση τῶν δομῶν μέ τίς ὑπερδομές καί αὐτό στό πλαίσιο μιᾶς ἐνεργητικῆς ἀνολοκλήρωσης. Ὁ ἱστορικός ὕλισμός δέν συνδέεται πλέον μέ τό πρότυπο μιᾶς ἐνοποιημένης ἐπιστήμης ἀλλά μέ μιά πληθώρα ἐπιστημονικῶν μεθοδολογιῶν. Ἡ μόνη πιθανή ἐνοποίηση εἶναι διαμπερῆς καί αὐτή τείνει πρὸς τήν παραγωγή καί τήν ἀναπαραγωγή ἡγεμονίας.

2. Ἐνα καθήκον ἐπανεπεξεργασίας ἐνός συλλογικοῦ κοινοῦ νοῦ, ἀπελευθερωμένου ἀπό κάθε δογματική ἰδεολογία, ἐπικεντρωμένου σέ μιά ἀντίληψη τῆς ἀτομικότητας πού ὀρίζεται ὡς τό κέντρο τῆς μεταλλαγῆς πολυσύνθετων σχέσεων· προϋποθέτει τή διαρκῆ ἀντιπαράθεση πρὸς τίς ἄλλες κοσμοαντιλήψεις καί τίς ἄλλες ἀνθρωπολογίες.

3. Ἐνα καθήκον διαρκοῦς ἐπαναθεμελιώσεως τῆς φιλοσοφίας ἢ τῆς θεωρίας μέσω τῆς ταύτισης τῆς φιλοσοφίας μέ τήν πολιτική ἀλλά χωρίς κανέναν ἀναγωγισμό. Ἰσχύει πάντα ὅτι ἡ

φιλοσοφική αντίληψη κάθε ομάδας, τάξης ή ατόμου αποκαλύπτεται με τη συγκεκριμένη του πολιτική και ότι πραγματικός φιλόσοφος είναι εκείνος που τροποποιεί το ανθρώπινο περιβάλλον και το σύνολο των σχέσεων των όποιων αποτελεί τμήμα τό κάθε άτομο.

4. "Ένα καθήκον αναπαγωγής αυτού που ήταν ή μαρξιστική επανάσταση στη θεωρητική σφαίρα. Η φιλοσοφία και ή θεωρία είναι πάντα δεμένες με την πράξη. Αυτό δέν αποτελεί μόνον ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης, είναι ταυτόχρονα συνθήκη δυνατότητας, καθορισμού και σύστασης κάθε θεωρίας. Ο Γκράμσι κατόρθωσε νά ανακαλύψει τή συνάφεια μεταξύ θεωρητικής κριτικής και μετασχηματισμού τής κοινωνίας. Αύτή ή συνάφεια είναι δυνατόν νά αναπαράγεται μόνο υπό με-

ταβλητές μορφές που πρέπει πάντα νά διασαφηνίζονται μέσα σε άγώνες πολιτικούς που είναι συνάμα και ιδεολογικοί· παραμένει έντούτοις ένα άμετάβλητο στοιχείο στη μαρξιστική επανάσταση τής σκέψης. Νά γιατί ή «φιλοσοφία τής πράξης» είναι ή μόνη δυνατή θεωρητική μορφή τής μαρξιστικής φιλοσοφίας: στοχάζεται τή διασύνδεση τής κομμουνιστικής τάσης για τήν ήγεμονία των μαζών με τίς θεωρητικές μορφές καθαυτές. 'Υπ' αύτή τήν έννοια, είναι άπαραίτητη στήν ανάπτυξη μιās έναλλακτικής πρότασης.

Μετάφραση από τό «Μ» Νο 9, Μάρτης 1987

μετάφραση: Νίκος Προκόβας

ΔΥΤ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ

ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΔΕΞΙΩΣΗΣ

σοσιαλδημοκρατικός θεωρητικισμός και έξτρεμισμός

του Έλμαρ Άλτφάτερ

Ο Ίταλός στοχαστής ανέπτυξε μιά λειτουργική και αποτελεσματική κριτική τόσο έναντι τής μηχανιστικής μοιρολατρίας όσο και έναντι του σχηματικού έξτρεμισμού που έμπεριέχονταν, μέ χονδροειδή και άνεπεξέργαστο τρόπο, στό μοντέλο τής Γ' Διεθνούς. Μιά προσέγγιση του πρωτότυπου στοχασμού του Γκράμσι στη χώρα μας συνεπάγεται τήν κριτική του ύπαρκτου σοσιαλισμού άφ' ενός και τήν κριτική τής πολιτικής κουλτούρας του SPD άφ' έτέρου. Η πραγματικότητα άλλωστε των σημερινών κινημάτων και ή παρακμή των μεγάλων ιστορικών υποκειμένων, όπως τό κόμμα και ή εργατική τάξη, επιβάλλουν μιά όλο και βαθύτερη επαναξιολόγηση ζητημάτων που για πρώτη φορά στην Ευρώπη τέθηκαν από τον Γκράμσι.

Στή χωρισμένη Γερμανία ακόμη κι ο Γκράμσι διαιρέθηκε στά δύο: στη Λαϊκή Δημοκρατία τής Γερμανίας θά άναγνωριστεί ως αντιφασίστας που πέθανε στη φυλακή, ως ήγέτης του ΙΚΚ, ως προσωπικότητα τής Γ' Διεθνούς. Όμως οι θεωρητικές του έπεξεργασίες και οι μελέτες του για τήν πολιτική στρατηγική δέν προσέχτηκαν καθ' όσον ο «μαρξισμός-λενινισμός» παρείχε μιά έπακριβή θεώρηση τής κοινωνίας μέ καθορισμένες φιλοσοφικές βάσεις, έτσι ώστε τά θεωρητικά έρωτήματα και οι άμφιβολίες που άνακύπτουν από τή σκέψη του Γκράμσι δέν ήταν δυνατόν νά τήν άμφισβητήσουν. "Ετσι ο Γκράμσι ταίριαζε περισσότερο σάν άνάμνηση κάποιου προγόνου που τό πορτρέτο του στολίζει τον τοίχο παρά ως άπαραίτητο στοιχείο γνώσης γ' αυτούς που έπρεπε νά σπουδάσουν τό «διαλεκτικό ύλισμό» στη ΛΔΓ.

Στη Δυτική Γερμανία τά πράγματα ήταν διαφορετικά: Πρώτη δημοσίευση μιās έπιλογής κειμένων του Γκράμσι γίνεται τό 1967. Θά τήν προλογίσει ο Βόλφραγκ Άμπεντροτ

και θά τήν έπιμεληθεί ο Κρίστιαν Ρίχερς. Ο Άμπεντροτ στην έκδοση αύτή ύπογραμμίζει ότι οι διανοούμενοι τής Άριστερας στην ΟΔΓ μόνο κατ' όνομα γνώριζαν τό Γκράμσι ενώ κανένας δέν τον είχε κατανοήσει πραγματικά. Η Ιταλοφιλία τής γερμανικής Άριστερας, που εκ των ύστερων θά συντελέσει σε μιά έκρηκτική αύξηση του λεκτικού «άνταγωνισμού», θά εκδηλωθεί μόλις τή δεκαετία του '70. Ο Ρίχερς στην εισαγωγή του στη *Φιλοσοφία και πρακτική*. Μιά έπιλογή παραλληλίζει τον Γκράμσι μέ τον Μάο που τότε ήταν περισσότερο γνωστός στην Άριστερά: ένας έτερόδοξος, λοιπόν, μαρξιστής που μιλά για «βολονταριστικό μαρξισμό», ύπογραμμίζει τήν «προτεραιότητα του ρόλου τής επαναστατικής πρακτικής», «άποσαφηνίζει τον δραστικό ρόλο τής οικονομικής ύποδομής». Κατά τον Ρίχερς και οι δύο, ο Ίταλός και ο Κινέζος, ύποστηρίζουν «μιά βασική επαναστατική θέση για τήν άνάγκη διαρκούς μετασχηματισμού τής συνείδησης των λαϊκών μαζών». Η κατηγορία του «ιδεαλισμού», που έμμεσα θά προσάψει ο Ρίχερς στον Γκράμσι, έπεκτείνεται σε όλη τήν ιστορία του ΙΚΚ και μάλιστα ιδωμένη από τήν άριστερή σκοπιά του Μπορντίγκα. Γίνεται έτσι φανερή ή όπτική από τήν όποία διαβάλεται ο Γκράμσι, αν όντως διαβάλεται, αύτή τήν έποχή.

Αύτή ή έπιλογή κειμένων (άπό τό *Ordine Nuovo* και τά *Τετράδια τής Φυλακής*) για μιά μακρά περίοδο ήταν ή μοναδική πηγή στη γερμανική γλώσσα που είχαν στη διάθεσή τους όσοι ήθελαν νά άσχοληθούν μέ τον Γκράμσι. Στίς άρχές όμως τής δεκαετίας του '70 άκολούθησε μιά άλλη συλλογή που άναφερόταν στην έποχή των «Εργατικών Συμβουλίων». Άφορμή στάθηκε ή συζήτηση που ξέσπασε μετά τον γαλλικό Μάη και τό Ιταλικό «ζεστό φθινόπωρο» του κινήματος των

συμβουλιών στό Τουρίνο. Άκόμη καί έδώ είναι προφανής ό χρησιμοθηρικός χαρακτήρας τής συζήτησης γιά τόν Γκράμισι στόν ΟΔΓ: επιλέγονται κάποια κείμενα, αλλά τήν επίλογή τήν καθορίζει μιά συγκυριακή αναζήτηση καί όχι μιά μακρά προοπτική.

Δέν γίνεται νά μήν υπογραμμίσουμε τούς τυφλούς δρόμους μέσα από τούς όποιους έγινε ή ύποδοχή του Γκράμισι. Ουμᾶμαι συζητήσεις, πρίν τήν εισβολή στόν Τσεχοσλοβακία, μέ διανοούμενους τής «άνοιξης τής Πράγας» πού προσπαθοῦσαν, μέ τόν Γκράμισι, νά μεταφράσουν τίς πολιτικές εξελίξεις καί τίς τάσεις στή χώρα τους, νά τούς δώσουν κάποια κατεύθυνση. Γιατί ό Γκράμισι τοποθετοῦνταν στός θεωρητικούς αντίποδες τής οικονομιστικής έρμηνείας του ύπαρκτου σοσιαλισμοῦ, ὅπως καί στός αντίποδες τής ελαφρότητας μέ τήν όποία αντιμετωπιζόταν ή κοινωνική δύναμη του συστήματος, οί ιδεολογίες καί οί συνειδησιακές μορφές τους. Φαινόταν ότι ή σκέψη του Γκράμισι ήταν σέ θέση νά σπάσει τόν τοίχο πού απαγόρευε τήν είσοδο στόν μή ὀρθόδοξο καί ζωντανό μαρξισμό πρὸς τόν όποιο, μετά τή σπουδαστική εξέγερση, τίς αυθόρμητες ἀπεργίες καί τίς μεταρρυθμιστικές προσδοκίες στόν Άνατολική Εὐρώπη στό τέλος τής δεκαετίας του '60, στρέφονταν πολλοί ἀριστεροί: ὑπῆρχε μιά ισχυρή ζήτηση πού ξεπερνοῦσε τά ἔθνικά ὄρια.

Τά τρία ἐπικρατέστερα φίλτρα

Στά μέσα τής δεκαετίας του '70 καί πρίν από τήν «ἀληθινή» ύποδοχή του, τό ἔργο του Γκράμισι αντιμετωπίστηκε στόν ΟΔΓ μέσα από τρία φίλτρα πού του ἔδωσαν ἕναν «ἔθνικό» δυτικογερμανικό προσδιορισμό.

Τό πρώτο ἦταν μιά ἀντιγερμανισανή ἐκδοχή βασιμισμένη στόν ἔνθερο καί θριαμβολογικό ἐκθειασμό τῶν ἰταλικῶν μορφῶν τής πάλης τῶν τάξεων στά πρώτα χρόνια τής δεκαετίας του ἑβδομήντα, μιά ἐκδοχή πού υιοθετοῦσε τίς ἀντιλήψεις ὀργανώσεων τής ἄκρας Ἀριστερᾶς ὅπως ή Potere Operaio ἢ ή Lotta Continua.

Ἡ γερμανική τελειομανία πού χαρακτηρίζει καί τήν Ἀριστερά συνετέλεσε ὥστε ἀκόμη καί τό «τά θέλουμε ὅλα» νά μήν παραμείνει ἕνα ἀπλό σύνθημα ἀλλά νά πάρει τή μορφή ἐφημερίδας, μικρῆς μέν διάρκειας ἀλλά μεγάλης διάδοσης, πού θέλησε νά προπαγανδίσει τήν ταξική σύγκρουση. Ἀκόμα καί θεωρίες του «ἐργατισμοῦ» καί του «σχεδιοποιημένου κράτους» (πάνω ἀπ' ὄλα τά κείμενα του Ἀντόνιο Νέγκρι), πού θεωροῦσαν τά ἐργοστάσια ὡς τά κύρια κέντρα τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων μέ τήν ἐξουσία, προξενοῦσαν μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον ἀπό τόν «ἰδεαλισμό καί τό ρεβιζιονισμό» του Γκράμισι. Ἐτσι μεταφράστηκαν καί προσέχτηκαν πολύ ἔργα ὅπως «Ἐργάτες καί κεφάλαιο» του ἐργατιστή Τρόντι ἐνῶ, ἀντίθετα, κανείς δέν τόν πῆρε ὑπόψη ὅταν ἄλλαξε θεωρία. Ὁ Γιολάνες Ἀνιόλι, στό ἔργο του *Die Politik des Kapitals* (Ἡ πολιτική του κεφαλαίου) θά βγάλει τά πολιτικά συμπεράσματα αὐτῆς τῆς κατεύθυνσης: ἐναντία στόν ὀργάνωση καί ὑπέρ του αυθόρμητισμοῦ, ἐναντία στόν ἐνσωμάτωση καί ὑπέρ τῆς ἄμεσης ἀντιπαράθεσης, ἐναντία στό κράτος καί ὑπέρ τῆς ταξικῆς πολιτικῆς μέσα στά ἐργοστάσια. Γιά πολλούς, ή μορφή τῆς στράτευσης γίνεται φετίχ σέ τέτοιο βαθμό πού θά ἀποτρέψει μιά θεώρηση του περιεχομένου τῶν προοπτικῶν, τῶν μορφῶν τῆς πολιτικῆς καί του κοινωνικοῦ ἴστου καί μάλιστα

ἀκόμη καί ἐνῶς ὑπάρχει ή στράτευση. Ἡ στράτευση, πού ὀψωδῆποτε ἀπορροφοῦσε τήν καθημερινότητα, ὑπογραμμίζόταν μέ ἔμφαση καί καλοῦνταν νά ὑποκαταστήσει τή ρουτίνα τῆς καθημερινότητας: ὅλοι ὅσοι δέν τήν ἀποδέχονταν χαρακτηρίζονταν ἀποστάτες.

* *

Τό δεύτερο φίλτρο ἦταν ή «ἀνασύσταση τῆς κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» πού προωθοῦσε μέ πάθος μιά σημαντική μερίδα τῆς ἀκαδημαϊκῆς Ἀριστερᾶς στό τέλος τῆς δεκαετίας του '60. Μελετοῦσαν τό *Κεφάλαιο*, παίρνοντάς το μερικές φορές κατά γράμμα καί, χωρίς διόλου νά βγαίνουν ἔξω ἀπό τά ὄρια τῶν Ἀπάντων του Μάρξ καί του Ἐνγκελς, παραγνώριζαν τελείως τή θλιβερή πολιτική πραγματικότητα τῆς ΟΔΓ πού στόν ἀρχή τῆς δεκαετίας του '70, μετά ἀπό τόν ἀγῶνα δρόμου γιά μεταρρυθμίσεις στόν ὅποιο εἶχε ἐπιδοθεῖ ή συμμαχία Φιλελευθέρων — Σοσιαλδημοκρατῶν, μετασχηματίζεται μέ τό «Berufsverbot» σέ μιά αὐταρχική δημοκρατία. Κατά κάποιο τρόπο ή ἀνάγνωση του *Κεφαλαίου* θεωρήθηκε τό μαγικό κλειδί πού θά ἐπέτρεπε τήν κατανόηση του σύγχρονου κόσμου. Καί ἐκεῖ πού τελίωνε ή σημασία τῶν μαρξικῶν κατηγοριῶν ἀρχίζε ή ἀπαγωγική παράσταση τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς, τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης καί τῆς διαμόρφωσης τῶν θεσμῶν, ὅπως λόγου χάρη τό κράτος. Καμιά ἀντίθεση! Βέβαια ἀπό ἐκεῖνες τίς ἔρευνες προέκυψαν μερικές ἐνδιαφέρουσες ἀναλύσεις, ξεχασμένες στίς μέρες μας.

Ὅμως ὁ θεωρητικός ὀρίζοντας τῆς συζήτησης ἦταν περιορισμένος: περιοριζόταν σέ μιά φορμαλιστική προσέγγιση του κράτους καί δέν ἐξέταζε οὔτε τούς θεσμούς οὔτε τή συνθετότητα τῶν κανόνων τῶν δημοκρατικῶν κοινωνιῶν, οὔτε τούς σταθεροποιητικούς μηχανισμούς οὔτε τίς μορφές συνείδησης, δηλαδή ὅλα ἐκεῖνα πού θά μπορούσαν νά μελετηθοῦν σέ βάθος μέ τή βοήθεια τῆς γερμανισανῆς θεωρίας. (...)

Ἡ περιπέτεια τῶν μπλέ τόμων

Αὐτός ὁ περιορισμός γίνεται κατανοητός ἂν παρατηρήσουμε τήν ἱστορία καί τίς πολιτικές ἐμπειρίες τῆς δυτικογερμανικῆς ἀριστερᾶς. Σέ ἀντιδιαστολή μέ ἄλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες ἐδῶ ή Ἀριστερά ἦταν περιθωριακή καί σέ πολλές περιπτώσεις παράνομη (ὅπως τό ΚΚΓ). Καθώς οί ἀριστερές ὀργανώσεις ἦταν καταδικασμένες σέ ἀδυναμία, ἀπό κανενός τό μυαλό δέν περνοῦσε ή ἀναγκαιότητα μιᾶς θεωρίας πού δέν θά προσανατολιζόταν ἀποκλειστικά στόν ἀναπαραγωγή τῆς οἰκονομικῆς ἐξουσίας ἀλλά θά ἐνδιαφερόταν γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ὀργάνωσης καί τῆς ἀντίστοιχης πολιτικῆς. Πρέπει ὡστόσο νά λάβουμε ὑπόψη ὅτι οί ἀπλοϊκές ἀντιλήψεις του Χίλφεντινγκ καί τῶν ἄλλων σοσιαλδημοκρατῶν θεωρητικῶν του μεσοπολέμου γιά τήν κατάκτηση ἦταν βασικά συμβιβαστικές καί δέν μπορούσαν νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς νέο σημεῖο ἀναφορᾶς. Πρέπει ἐπίσης νά σημειωθεῖ ὅτι ή μεγάλη θεωρητική παράδοση τῆς Γερμανίας διακόπηκε κατά τή διάρκεια του ναζισμοῦ, μέ τή βάνουση διάλυση τῆς κριτικῆς διάνοησης, στή συνέχεια, μέσα στόν πυρετό του «οἰκονομικοῦ θαύματος», περιέπεσε σέ πλήρη παράλυση τήν ἐποχή τῆς ἀνθησης του Ἀντενάουερ ἐνῶ οί διάφοροι Οὐλμπριχτ στό ΛΔΓ τήν κατέστησαν ἀφερέγγια. Ἐπαφαν, λοιπόν, νά ὑπάρχουν τά φυσιο-

λογικά σημεία αναφοράς που θά επέτρεπαν στην 'Αριστερά τή συνέχιση τής θεωρητικής έπεξεργασίας. "Έτσι, ή «άνασύσταση τής κριτικής τής πολιτικής οικονομίας» δέν ήταν παρά μία ένθουσιώδης περιπέτεια, ένα ταξίδι στό έσωτερικό τών «μπλέ τόμων» (τά έργα τών Μάρξ "Έγκελς σέ σκοῦρο μπλέ δέσιμο), μία περιπέτεια που δέν επέτρεφε διαφορετικές πορείες. «Η κριτική τής άστικής έπιστήμης» έγινε τής μόδας, μέ τέτοιο τρόπο όμως που οὔτε καν άγγιζε τούς αντίπαλους τής ένω παράλληλα προσπαθούσε νά εφαρμοστεί μέ τή σιγουριά τής παντογνωσίας χωρίς ώστόσο νά τήν κατέχει έκείνη ή άμφιβολία και περιέργεια που θά τήν καθιστούσαν κατανοητή. 'Αρκεί νά θυμηθούμε πώς αντιμετώπιστηκε ό Μάρξ Βέμπερ σ' έκείνη τή φάση: σάν χάρτινος σύντροφος πάνω στόν όποιο ό κάθε νεαρός μαρξιστής μπορούσε νά καταφέρει τά χτυπήματά του.

* *

Τό «τρίτο φίλτρο» μέσα άπ' τό όποιο πέρασε ό Γκράμσι στή Δυτική Γερμανία ήταν ό γαλλικός στρουκτουραλισμός, κυρίως κατά τήν έκδοχή του 'Αλτουσέρ. "Άλλωστε ό ίδιος ό 'Αλτουσέρ εισήγαγε τόν Γκράμσι στίς δυτικογερμανικές άναζητήσεις, γι' αυτό και ό τελευταίος κατανοήθηκε μέ όρους «άντιουμανιστικούς». Τό ένδιαφέρον στράφηκε άποκλειστικά στήν πολιτική θεωρία. Τό δοκίμιο του 'Αλτουσέρ «Ίδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους» —και όχι ή θεωρία για τίς τάξεις και τό κράτος του Πουλαντζά— μελετήθηκε ως ή τελευταία λέξη τής γκραμισιανής διάκρισης μεταξύ κοινωνίας τών πολιτών και πολιτικής κοινωνίας: ως μία διάκριση μεταξύ ιδεολογικών και κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους. Σ' αυτούς τούς μηχανισμούς ό Γιόαχιμ Χίρς πρόσθεσε και μία τρίτη κατηγορία: τούς μηχανισμούς ένσωμάτωσης τών μαζών, στους όποιους περιλαμβάνει τά συνδικάτα κ.λπ.

"Έτσι, για άρκετό καιρό δέν είχε γίνει άντιληπτό ότι μ' αυτό τόν τρόπο χάνεται ή ιδιοτυπία και ή λεπτότητα του θεωρητικού Γκράμσι που θεωρούσε τούς θεσμούς ως μηχανισμούς και ότι δίπλα στή δική τους ύλική ύπαρξη ύπάρχει και μία διάσταση μή ύλική έξίσου σημαντική (π.χ. πίστη, έκκλησία).

Η άνακάλυψη του Μπερλιγκονέρο

'Όστόσο, είχε φτάσει ή στιγμή που ή δυτικογερμανική 'Αριστερά σταμάτησε νά καταγγέλλει τό στόχο του «ιστορικού συμβιβασμού» του 1973 ως διάλυση τής πολιτικής και θά θεωρήσει τή στρατηγική του εύρωκομμουνισμού ως όξυδερκή πολιτική. Τό ζήτημα τής σύνδεσης δημοκρατίας και σοσιαλισμού —που είχε άπασχολήσει τή Ρόζα Λούξεμπουργκ και που ό Βόλφραγκ "Αμπεντροτ, τή δεκαετία του '50, έρμήνευσε ως «άγώνα για συνταγματικές θέσεις», και που άκόμη, στά τέλη τής δεκαετίας του '60, ό "Όσκαρ Νέγκτ επικαιροποίησε άλλη μία φορά— έγινε ξαφνικά τό κέντρο τής πολιτικής συζήτησης στή δυτικογερμανική 'Αριστερά. Στις συνθήκες του «γερμανικού φθινοπώρου», ή αύταξία τών δημοκρατικών θεσμών, τόσο στόν ύπαρκτό σοσιαλισμό όσο και στίς άστικές κοινωνίες, τέθηκε μέ όξύτητα στό έπίκεντρο τών άναζητήσεων παρά τό γεγονός ότι τό έσωτερικό τής 'Αριστεράς άρχισε μία άλλη σύγκρουση —παρόμοια μέ έκείνη τής 'Ιταλίας— που

κατέληξε σέ μία σειρά από τρομοκρατικές ενέργειες. 'Ο στένός άντιφασισμός, συνοφισμένος στό σύνθημα: «ό καπιταλισμός φέρνει τό φασισμό — ό καπιταλισμός πρέπει νά άνατραπεί», διαφοροποιείται: στήν άστική κοινωνία οι δημοκρατικοί θεσμοί είναι μέσα άμυνας ένάντια στίς αυταρχικές τάσεις, παρόλο που δέν θέτουν άμεσα τήν προοπτική του σοσιαλισμού.

Σ' αυτές τίς συνθήκες ή 'Αριστερά τής Δυτικής Γερμανίας θά ένδιαφερθεί για τίς θεωρητικές άρχές τής στρατηγικής του «εύρωκομμουνισμού». Παντού δημιουργούνται ομάδες εργασίας που θέλουν νά συμβάλουν στή συζήτηση για τόν Γκράμσι. (...) 'Αλλά στή Δυτική Γερμανία δέν είχαμε μεγάλες θεωρητικές συμβολές. Δέν είδαν τό φώς έργα όπως 'Ο Γκράμσι και τό κράτος τής Κριστίν Μπυσί-Γκλυξμάν, που συμβάλουν στή διαμόρφωση μιας νέας πολιτικής φιλοσοφίας στή σύγχρονη εποχή. Οι πιο ένδιαφέρουσες «μεταφράσεις» πάνω στίς γκραμισιανές κατηγορίες στάθηκαν τής "Ανεγκρ Κράμερ και τής Κάριν Πρίστερ. Αυτές ήταν οι πρώτες που εργάστηκαν πάνω στο ίταλικό πρωτότυπο και δέν περιορίστηκαν σέ τυχαίες και μονόπλευρες έπιλογές κειμένων του Γκράμσι.

'Ένα έργο που δέν δημοσιεύτηκε ποτέ

(...*) 'Αργότερα, στή δεκαετία του '80, στή συζήτηση για τόν Γκράμσι παρεμβαίνουν κι έκείνοι για τούς όποιους ή έτεροδοξία θεωρείται ύπερβολική, ειδικά όταν ή κριτική τής πολιτικής στρατηγικής έπεκτείνεται άκόμη και στο χώρο του ύπαρκτου σοσιαλισμού. Θα παρέμβουν επίσης κι έκείνοι που, άναζητώντας τή χαμένη πλειοψηφία, θα χρησιμοποιήσουν τίς γκραμισιανές έννοιες που τούς παρέχουν τήν ψευδαίσθηση τής επανάκτησής της (τά άμπρακατάμπρα τής ήγεμονίας).

Στόν έπιλογο τής —μεροληπτικής— έκδοσης του 'Ο Γκράμσι και τό κράτος τής Κριστίν Μπυσί-Γκλυξμάν, ό Χάνς Γιόργκ Ζαντκούλερ προσπάθησε νά περιορίσει τήν επέκταση τής κριτικής μέ άφορμή τή συζήτηση για τόν Γκράμσι στόν ύπαρκτό σοσιαλισμό. Η θεωρία του Γκράμσι δέν θά έπρεπε «νά γίνει έργαλειό για τή μετατροπή τής πολιτικής», διότι θά τόν έκανε «θεωρητικό μιας άντικρατικής ήγεμονίας ή τής άμεσης δημοκρατίας και έπομένως κριτικό τής G' Διεθνούς και του ΚΚΣΕ». Τό άντικείμενο αυτής τής γενικής παραινέσης ήταν ή κριτική του σοβιετικού μοντέλου μέ τήν καταπάτηση τών έλευθεριών, τά ψυχιατρεία και τόν άποκλεισμό όποιασδήποτε πραγματικής διαλεκτικής μέ άναφορά τίς μάζες, κριτική που ή Κριστίν Μπυσί-Γκλυξμάν εξέφραζε πέντε χρόνια μετά τήν έκδοση 'Ο Γκράμσι και τό κράτος, επηρεασμένη όπωσδήποτε από τή ριζοσπαστική κριτική κατά του κομμουνισμού τών «Νέων Φιλοσόφων» τής Γαλλίας.

Στό σημείο αυτό έμφανίζεται ένα γενικό πρόβλημα για κάθε πολιτική θεωρία: πόσο βαθιά πρέπει νά φτάσει τό νυστέρι τής κριτικής, τί πρέπει νά μένει έξω από τήν κριτική; Είναι δυνατό νά κάνεις πολιτική θεωρία χωρίς άμεση σύνδεση μέ τίς πολιτικές διαδικασίες;

* Η άναγγελία τών έκδόσεων Suhrkamp, πριν από δέκα χρόνια, για τήν έκδοση τών 'Απάντων του Γκράμσι δέν έχει άκόμη καρποφορήσει. Δέν έχει έκδοθεί οὔτε ένας τόμος. Στά γερμανικά ύπάρχουν μόνον άποσπασματικά κείμενα και έπιλογές.

Ἡ μητέρα του Πεπλίνα

Ἔτσι, ἡ θεωρία τοῦ Γκράμσι ξαναμελετήθηκε μέ τήν ἀξίωση νά θεμελιώσῃ μιά πολιτική προοπτική γιά τό ἐργατικό κίνημα στίς σύγχρονες κοινωνίες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τίς κοινωνίες μέ τούς δημοκρατικούς, ἀστικούς θεσμούς. Μέσα σ' αὐτή τήν προοπτική κάθε πολιτική θεωρία παύει νά εἶναι καθαρῆ θεωρία: μεταμορφώνεται ἀκριβῶς σέ «φιλοσοφία τῆς πράξης» καί γι' αὐτό ἀνοίγει συζητήσεις πού δέν εἶναι μονοδιάστατες, προερχόμενες ἀπό τόν κόσμο τῶν ἀφηρημένων κατηγοριῶν, ἀλλά ἀντίθετα προσγειώνεται στίς ἀνάγκες τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Αὐτό ἡ ὕλιστική κριτική τό εἶχε κατανοήσει ἀνέκαθεν: ἡ ἀξιόλογη κριτική πρέπει, ὑπερβαίνοντας τίς θεωρητικές μορφές, νά ἀσχοληθεῖ μέ τό χῶρο τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν. Καί, χωρίς ἀμφιβολία, στίς πραγματικές συνθήκες τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἀνήκουν καί οἱ κοινωνίες τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ πού ἡ κριτική δέν μπορεῖ νά ἀφήσῃ ἔξω ἀπό τά ἀντικείμενά της, πολύ περισσότερο ὅταν ὁ σκοπός εἶναι νά ἀποφευχθεῖ ἡ «παθητικῆ ἐπανάσταση».

Ὅταν λοιπόν ὁ Ζαντκούλερ, πού ἀντιπροσωπεύει τή θεωρητική καί πολιτική ὀρθοδοξία στή Δυτικῆ Γερμανία, ἀρνεῖται, ὡς μή «γκραμσιανή», τήν κριτική τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀρνεῖται συνάμα τήν πολιτική στρατηγική τοῦ εὐρωκομμουνισμοῦ, ἄν καί δέν τό ἐκφράζει ἀνοιχτά. Μόνο τό 1981 μέ τό πραξικόπημα τοῦ Γιαρουζέλσκι στήν Πολωνία ἤρθε ἡ στιγμή πολλοί νά μιλήσουν μέ εἰλικρίνεια: στήν Ἰταλία στίς συζητήσεις μέ τόν Ἀρμάντο Κοσούτα, στήν ΟΔΓ μέ ὀλόκληρο τό κομμουνιστικό κόμμα, καί τά σχετικά θεωρητικά ἐπακόλουθα. Ὅσοι πλέον δικαιολογοῦν τό πραξικόπημα τοῦ Γιαρουζέλσκι θά ἀρνηθοῦν ταυτόχρονα τόν «τρίτο δρόμο» πού ἐξέφρασε γιά μιά ἀκόμη φορά ὁ Ἐνρίκο Μπερλινγκουέρ, ἀντιδρώντας κατά τῆς πολωνικῆς δικτατορίας, ἀκόμη μιά φορά ἐξέφρασε ὡς ἀπάντηση καί προοπτική τῆς Εὐρωαριστερᾶς.

Τά σαγηνευτικά κείμενα

Ἔχοντας πάρει τήν ἀπόφαση νά πορευτοῦν τόν «τρίτο δρόμο» στήν ΟΔΓ συναντήθηκαν οἱ «γκραμσιανοί» μέ ἐκείνους πού αἰσθάνονται περισσότερο δεμένοι μέ τήν αὐστρομαρξιστική παράδοση, δηλαδή μέ ἕνα μέρος τῆς Ἀριστερᾶς τοῦ SPD.

Μετά τή συντηρητικῆ «στροφή» —δηλαδή μετά τήν ἀπώλεια τῆς σοσιαφιλελεύθερης κυβερνητικῆς πλειοψηφίας τό φθινόπωρο τοῦ 1982 καί μετά τήν ἐκλογικῆ ἡττα τοῦ SPD τήν ἀνοιξη τοῦ 1983— ἔγινε ἀντιληπτό ὅτι ἡ ἐποχὴ τοῦ «πρακτικοῦ» Σμίτ δέν ἄφησε τίποτε ἐκτός ἀπό ἕνα βαθύ κενό ἀκόμη καί ἐκεῖ πού παλαιότερα, καί μέσα στή γερμανικῆ σοσιαλδημοκρατία, εἶχε ἀναπτυχθεῖ κάποιοι θεωρητικός λόγος.

Τώρα, ἀκόμη καί στίς γραμμές τῆς σοσιαλδημοκρατίας, ἀναζητώντας μιά θεωρία προσαρμοσμένη στά δεδομένα τοῦ ἀνατέλλοντος 21ου αἰῶνα, ἀνακαλύπτουν τή σαγήνη τῶν κατηγοριῶν τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Γκράμσι. Ὁ γενικός γραμματέας τοῦ SPD Γκλότζ, πού στή διαμόρφωση αὐτῶν τῶν σαγηνευτικῶν κειμένων εἶχε μεγαλύτερη ἐπιτυχία ἀπ' ὅσο στήν πρακτικοπολιτικῆ τους μετάφραση —αὐτή γιά παράδειγμα πού κατέγραψε στή μελέτη τοῦ *Μανιφέστο γιά μιά καινούργια εὐρωπαϊκῆ Ἀριστερά*, δημοσιευμένη τό 1985— ἀνασκευάζει σήμερα ὅλες ἐκεῖνες τίς ἔννοιες πού πρῖν εἶχαν σταθεῖ σημεῖα ἀναφορᾶς καί ἐξαιτίας τῶν ὁποίων ἡ Ἀριστερά εἶχε καταδικαστεῖ ἀπό τή σοσιαλδημοκρατία στό *Berufsverbote*. Τώρα ἀναζητεῖται ἡ «πολιτιστικῆ ἡγεμονία», ἕνα νέο ἐπίπεδο οἰκοδόμησης συμμαχιῶν, ἕνα «νέο ἱστορικό μπλόκ» γιά τήν «κοινωνικῆ δημοκρατία», «τῆ δομικῆ οἰκολογικῆ ἀλλαγῆς», χονδρικά γιά μιά διαδικασία διαρθρωτικῶν μεταρρυθμίσεων.

Σήμερα οὔτε οἱ παλαιότερες διαμάχες τῆς δεκαετίας τοῦ '70 οὔτε ἡ πολιτικῆ ἐμφάνιση τῶν «Πράσινων» ἐρεθίζουν τό ἐνδιαφέρον γιά θεωρητικές ἀναζητήσεις ἐπικεντρωμένες στή θεωρία τοῦ Γκράμσι. Ἡ αἰτία ἐντοπίζεται ἴσως στό γεγονός ὅτι «ἡ πολιτικῆ θεωρία μᾶς Ἐπανάστασης στή Δύση» προϋποθέτει πολιτικά ὑποκείμενα, δηλαδή τό προλεταριάτο καί τό πολιτικό κόμμα, πού ἡ κοινωνικῆ τους δύναμη, στά τέλη τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἀμφισβητεῖται, σέ ἀντίθεση ἄλλωστε μέ ὅ,τι συνέβαινε στό πρῶτο τρίτο τοῦ αἰῶνα μας ὅταν ὁ Γκράμσι ἔγραφε τά κείμενα. Οἱ ἔννοιες τῆς ἡγεμονίας καί τοῦ ἱστορικοῦ συνασπισμοῦ προϋποθέτουν τήν κεντρομόλα πολιτικῆ δύναμη τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ ἔννοια ἄλλωστε τῆς «καθοδήγησης» ἔχει νόημα μονάχα ὅταν ἀναφέρεται στό πολιτικό κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Τό ἐνδιαφέρον γιά τήν πολιτικῆ θεωρία τοῦ Γκράμσι ἄλλαξε· ὁ σεβασμός στόν τιμώμενο δέν ἐρεθίζει. Γι' αὐτό δέν εἶναι παράξενο ἄν ἡ *Prokla*, ἕνα ἀπό τά πιό ἐνδιαφέροντα περιοδικά τῆς δυτικογερμανικῆς Ἀριστερᾶς πού στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70 ἔλαβε μέρος στίς ἰδεολογικές διαμάχες γιά τήν εὐρωκομμουνιστικῆ στρατηγική καί γιά τόν Γκράμσι, δέν κατάφερε νά βρεῖ κάποιον ἰκανό συγγραφέα γιά νά τιμήσῃ τά πενήντα χρόνια ἀπό τό θάνατο τοῦ Γκράμσι.

Ὅπως ὁποῖοτε δέν πρόκειται μονάχα γιά τήν ὀφειλόμενη τιμή στόν θεωρητικό καί τόν πολιτικό ἡγέτη ἀλλά γιά τά ἴδια τά ζητήματα πού ἀντιμετώπισε ὁ Γκράμσι καί πού δέν ἔχασαν τίποτε ἀπό τήν ἐπικαιρότητά τους.

μετάφραση: Γιώργος Πασχαλίδης

Rinascita, Φεβρ. 1987

ΜΗΠΩΣ ΑΓΝΟΗΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ ΤΟΥ ;

κανένας φόβος δέν έχει κληρονόμους

της Ροσάνα Ροσάντα

Έγκαταλείπουμε τόν Γκράμσι; 'Αλλά καί ποιός τόν άφομοίωσε πλήρως;

"Ίσως άλλοτε δέν ύπήρχε δυνατότητα· τώρα, ως ένα βαθμό, ύπάρχει περισσότερο, παρά στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο. Πάντως θά μπορούσαμε νά επανεξετάσουμε τά πεπραγμένα του ΙΚΚ, μέ γνώμονα τή χρήση πού επιφύλαξε στόν Γκράμσι. 'Η έκδοση των έργων του από τόν οίκο Einaudi τό 1948, λειτούργησε μέ τρόπο κάπως πλάγιο, σάν ή άλλη αλήθεια των 'Ιταλών κομμουνιστών, πλάι σ' εκείνη πού προερχόταν από τήν 'Ανατολή, επηρεάζοντας τήν ιταλική «ιδεολογία», καί όχι μόνο τής 'Αριστεράς.

Μέ τήν εξάντληση τής παραπάνω λειτουργίας, τό 1956, ένας άλλος Γκράμσι, ό αντίγιακωβίνος, γίνεται εργαλειό κριτικής στό σταλινισμό. Φέρνω στό νού μου τόν Τζιολίτι καί εκείνο τό όργιλο «*Μήν παίζετε μέ τόν Γκράμσι*» του Τολιάτι. Λίγο αργότερα, στό πρώτο σεμινάριο γκραμισιανών μελετών, ό Τολιάτι λανσάει μέσα στην έννοια τής «ήγεμονίας» μιά παραλλαγή τής δικτατορίας του προλεταριάτου, πράγμα πού στην συνέχεια θά αποτελέσει μομφή κατά των κομμουνιστών, γιά νά έγκαταλειφθεί μετά τή γνωστή συζήτηση του 1976, στό περιοδικό *Mondoperaio*.

Κυρίως όμως ό Γκράμσι έμφανίζεται στό κομμουνιστικό κίνημα ως έτερόδοξος αναλυτής πού αντίτιθεται στά σχήματα του δόγματος. Λιγότερο ενδιαφέρουσα είναι ή χρησιμοποίηση των προβληματισμών του Γκράμσι σχετικά μέ τούς διανοούμενους, σέ μιά προσπάθεια στήριξης του «έθνικολαικού», τήν όποία βομβάρδισε δικαιολογημένα ό "Αζωρ Ρόζα, στό έργο του *Συγγραφείς καί λαός*.

"Αν τά *Τετράδια* διαβάστηκαν, αντίθετα ό Γκράμσι του *Ordine Nuovo* δέν διαβάστηκε καθόλου: ούτε ακόμα καί όταν αναγεννήθηκαν τά εργατικά συμβούλια. Καί όμως, οι άπόψεις του είναι περισσότερο πολυσήμαντες καί πλούσιες από εκείνες τής Λούξεμπουργκ. 'Αλλά τό ΙΚΚ δέν άκούει καλά από τούτο τό αὐτί. Προτιμᾷ μιά έπεξεργασία (πού στην δεκαετία του '70, κατά παράδοχο τρόπο, θά καταλήξει νά γίνει αντιγκραμισιανή) τής επίσης γκραμισιανής αντίληψης περί «αὐτονομίας» του πολιτικού.

Περιέργως, όλες οι ομάδες των εργατιστών θά ακολουθήσουν τόν ίδιο δρόμο, παρά τό γεγονός ότι κατέληγαν σέ αντίθετα συμπεράσματα. Νομίζω, μόλις τό 1958, ό Ρανιέρο Παντσιέρι καί ό Λούτσιο Λιμπερτίνι επιστρέφουν στό θέμα των εργατικών συμβουλίων. Θυμᾷμαι τίς κριτικές μας. Πεισματάρικα φιλολογικές, μέ άλληλοεκτοξεύσεις από τό *Τί νά κάνουμε*;

'Ακόμα, αργότερα, ό Γκράμσι τής *Επανάστασης ενάντια στό "Κεφάλαιο"*, χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον —κακοποιούμενος— μέ αντιταξικούς τονισμούς. Καί τέλος, γιά νά κλείσει ή πιό πλούσια συζήτηση γιά τή φύση τής ιταλικής επανάστασης —ή μόνη συζήτηση πού είχε τόν Γκράμσι πραγματικό σημείο αναφοράς—, επιστρατεύεται ως άριστερός όπαδός του Κρότσε, αντίδοτο στην επιστροφή στόν Μάρξ.

"Αν τό καλοσχεφτούμε, ή σκέψη του Γκράμσι ήταν πράγματι ζωντανή. "Αν δέν ήταν δέν θά είχε ύποστει τέτοια χει-

ραγώηση. Σίγουρα όμως περισσότερο λεηλατήθηκε παρά διερευνήθηκε. "Ίσως γιατί ό Γκράμσι, φιλόσοφος του ριζοσπαστισμού μέχρι τό 1921-22 καί τής άποτυχίας τής επανάστασης στην Δύση εν συνεχεία, ασχολήθηκε μέ δύο χώρους διαρκή βάση. Αυτός είναι ό πιό σύγχρονος Γκράμσι, αλλά καί μέ τίς λιγότερες συναναστροφές. 'Η νέα 'Αριστερά δέν τόν άναζήτησε. Κατά βάθος τόν πίστευε όπως ακριβώς τόν παρουσίαζαν οι κομμουνιστές. Θυμᾷμαι, τό 1977, μιά συζήτηση στό πανεπιστήμιο τής Ρώμης, νομίζω κατά τή διάρκεια των σαράντα ήμερών κατάληψης. "Ήταν ένα θυελλώδες άκροατήριο, ώστόσο άκουσε μερικές ιδέες του Γκράμσι γιά τό κράτος μέ ειλικρινή έκπληξη καί χωρίς νά διακόπτει.

Καί τώρα πού ή κρίση των μύθων ξεφούσκωσε; "Ενας Γκράμσι ελάχιστα διαβασμένος γράφει γιά τούς «μύθους» πράγματα πού θά προκαλούσαν μεγάλη έκπληξη στους «κρισιολόγους» μας. Θά μπορούσαν νά μιλήσουν κατά κύριο λόγο γιά κείνη τήν επίμονη ex novo σκέψη του, τήν αντίληψή του ότι δέν είμαστε ποτέ ήττημένοι μόνο από τόν αντίπαλο, τήν ανάγκη άνίχνευσης των μεταβολών ως τά μύχια του κοινωνικού, τό θέμα τής «παθητικής επανάστασης». Αυτά καί άλλα θά ήταν επίκαιρα, συμπεριλαμβανομένης καί τής ιδιοτυπίας του μαρξισμού του, αλλά δέν είναι, γιατί ό Γκράμσι άναζητούσε τίς ευμετάβλητες μορφές τής έφικτης ή, πιό καλά, τής αναγκαίας επαναστατικής αλλαγής.

Καί όμως μιά νέα προσέγγιση στόν Γκράμσι θά ήταν ενδιαφέρουσα ενάντια στην έλλειψη μνήμης καί θεραπευτική ενάντια στην βλακεία. "Ενας άλλος λόγος γιά νά τόν ξαναδιαβάσουμε, καί όχι ό τελευταίος, είναι ή γεμάτη δεινά προσωπική του ιστορία. Λίγες ζωές τόσο άνοιχτές στην έλπίδα καί τήν τρυφερότητα έπέδειξαν τόση αυταπάρηση. "Ετσι, ενώ πάνω σέ άλλους κομμουνιστές ξέσπασε ή καταστροφή, ό Γκράμσι καταβροχθίστηκε από τή σκληρή καθημερινότητα, από τήν άπραξία.

"Η καθημερινή άρρώστια, ή καθημερινή φυλακή σμίγουν μέ τό καθαρό βλέμμα τής κριτικής του γιά τό φασισμό, γιά τήν ΕΣΣΔ, γιά όλη τή σκοτεινή περίοδο τής ιστορίας μας, κι ακόμα ή έλλειψη αγάπης από τή σύζυγό του Γιούλκα καί ή συνεχώς αυξανόμενη άπόσταση του κόμματος άπ' αυτόν. "Όταν θά άφεθεί έλεύθερος, δέν του μένει παρά νά πεθάνει.

"Όταν ό Τζιουζέπε Φιόρι δημοσίευσε τή βιογραφία του, οι κομμουνιστές ένοχλήθηκαν. Τά συγγραμμένα καί σπαρακτικά *Γράμματα από τή φυλακή* πού έξέδωσε ή "Ελσα Φομπίνι ξεχειλιζαν βέβαια από αλήθειες πού δέν είχαν ξαναειπωθεί, ήταν όμως ήδη ένα βιβλίο μεταξύ πολλών, ή 'Ιταλία στύλωνε τό βλέμμα της μπροστά, όπως όταν ό Τολιάτι, νομίζω τό 1964, δημοσίευσε τά ντοκουμέντα πού άφορούσαν τή σύγκρουση Γκράμσι-Στάλιν. Καί ύστερα, κανείς δέν είχε πιά τό κουράγιο νά κοιτάξει πίσω. Πιστεύω ότι κανένας πολιτικός κρατούμενος τής δεκαετίας του '70 δέν διάβασε ποτέ τά *Τετράδια τής φυλακής*.

Περιοδικό *Espresso*, 'Απρίλης 1987
μετάφραση: Γ. Ρωμαϊός

κοινός νοῦς καί φιλοσοφία

Τό ζήτημα τοῦ «κοινού νοῦ» εἶναι ἓνα ἀπό τὰ μεγάλα θέματα πού ὁ Γκράμσι, ἤδη ἀπό τήν πρώτη ἐποχή τῶν *Τετραδίων τῆς φυλακῆς* (Φεβρ. 1929), προσπάθησε νά διερευνήσει καί νά προσδιορίσει σέ ὅλες τούς τίς ἐκφράσεις καί τήν πολιτική τους σημασία. Δέν εἶναι, λοιπόν, τυχαῖο πού τό ζήτημα αὐτό ἀπασχολεῖ τόσο πολύ τή σκέψη του. Μποροῦμε νά πούμε ὅτι ἡ σημερινή εὐρεία χρήση τοῦ ὄρου στό πολιτικό λεξιλόγιο, τουλάχιστον τῆς Ἰταλίας, ἐπηρεάστηκε ἰδιαίτερα ἀπό τή μεταγενέστερη διάδοση τῆς σκέψης τοῦ Γκράμσι.

Ἡ ἔκφραση «κοινός νοῦς» ἔχει φιλοσοφικές καταβολές, πράγμα πού ὁ καθένας μπορεῖ νά τό διαπιστώσει ἂν συμβουλευτεῖ ἓνα ὀποιοδήποτε φιλοσοφικό λεξικό ἢ μιᾶ ἱστορία τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας. Ἡ σύγκριση μέ τή φιλοσοφική παράδοση παραμένει μιᾶ οὐσιαστική σταθερά τῶν παρατηρήσεων τοῦ Γκράμσι, ὁ ὁποῖος ὥστόσο δέν σκοπεύει νά τή συνεχίσει ἀλλά νά τή μετασηματίσει ριζικά, εἰσάγοντας τήν ἔννοια τοῦ «κοινού νοῦ» στή πολιτική συζήτηση μέ σκοπό τήν ἀνάδειξή της σέ κατηγορία τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἐρμηνευτική τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας καί συγχρόνως λειτουργική.

Ὁ Γκράμσι παρατηρεῖ ὅτι φημισμένοι φιλόσοφοι (γιά παράδειγμα ὁ Ἐμανουέλ Κάντ ἢ ὁ Μπενεντέτο Κρότσε) προσπαθοῦν νά παρουσιάσουν τίς φιλοσοφίες τους σέ συμφωνία μέ τόν λεγόμενο «κοινό νοῦ» (ἢ ἐπίσης μέ τήν ὀρθοφροσύνη), ἐννοώντας τον ὡς κοινή παραδοχή γνώμης («μέση γνώμη») τῶν ἀνθρώπων, αὐθόρμητη καί φυσική. Ἡ πρώτη κίνηση τοῦ Γκράμσι σκοπεύει νά ἐξουδετερώσει, συνεπῶς νά ἱστοριοποιήσει ριζικά αὐτή τήν ἔννοια ἢ ὁποῖα τοῦ φαίνεται ἀδέξια φυσιοκρατική ἀκόμα καί σ' ἓναν ἰδεαλιστή φιλόσοφο ὅπως ὁ Τζιοβάνι Τζεντίλε. Ἡ δευτέρη κίνησή του εἶναι νά σχετικοποιήσει τήν ἔννοια ὄχι μόνο διαχρονικά στή διάρκεια τῆς ἱστορικῆς πορείας τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν (αὐτό πού χθές ἦταν «κοινός νοῦς» σήμερα δέν εἶναι κοινή παραδοχή καί ἀντίστροφα) ἀλλά καί συγχρονικά σέ σχέση μέ τίς διάφορες στρωματοποιήσεις τῆς ἴδιας κοινωνίας (σέ τάξεις καί κοινωνικές ὁμάδες).

Ἡ πιό ὠριμη διατύπωση βρίσκεται στό *Τετράδιο 24* (1934): «Κάθε κοινωνικό στρώμα ἔχει τόν “κοινό του νοῦ” καί τίς κοινές του παραδοχές ὀρθοφροσύνης πού εἶναι τελικά ἢ πιό διαδεδομένη ἀντίληψη τῆς ζωῆς καί τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε φιλοσοφικό ρεῦμα ἀφήνει ἓνα ὑπόστρωμα “κοινού νοῦ”. Τοῦτο ἀποτελεῖ καί τήν ἀπόδειξη τῆς ἱστορικῆς του ἀποτελεσματικότητας. Ὁ “κοινός νοῦς” δέν εἶναι κάτι ἄκαμπτο καί ἀκίνητο ἀλλά τροποποιεῖται συνεχῶς, πλουτίζεται ἀπό ἐπιστημονικές γνώσεις καί ἀπό φιλοσοφικές γνώμες πού εἰσάγονται στά ἦθη. Ὁ “κοινός νοῦς” εἶναι τό φολκλόρ τῆς φιλοσοφίας καί βρῖσκεται πάντοτε μεταξύ τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ πραγματικοῦ φολκλόρ (ὅπως αὐτό γίνεται κοινά κατανοητό) καί τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς οἰκονομίας τῶν ἐπιστημόνων».

Σ' αὐτή τήν ἀντίληψη βρῖσκεται αὐτό πού μποροῦμε νά ἀποκαλέσουμε τρίτη κίνηση τοῦ Γκράμσι, γιά τήν ὁποῖα ἡ ἔννοια τοῦ κοινού νοῦ γίνεται λειτουργική στήν πρακτική. Ὁ Γκράμσι βασίστηκε σέ μιᾶ παρατήρηση τοῦ Μάρξ στό *Κεφάλαιο* (γιά τήν ὁποῖα εἶχε ἤδη ἀναφερθεῖ καί στό ἔργο τοῦ Κρότσε) στήν ὁποῖα ἀντιμετωπίζεται ἡ ἰδέα πῶς μιᾶ συγκε-

κρίμενη ἐπιστημονική πρόοδος εἶναι ἱστορικά δυνατή ἐφόσον «ἡ ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης ἰσότητας ἔχει ἤδη τή σταθερότητα μιᾶς λαϊκῆς πεποιθήσεως». Ὁ Γκράμσι γενικεύει αὐτή τήν ὀπτική προβάλλοντάς τη στήν πολιτική ἐπαναστατική δράση. Μιᾶ νέα ἀντίληψη μπορεῖ νά ἔχει σημαντικά ἀποτελέσματα ἂν μπορεῖ νά δράσει ἐπίσης στή σφαῖρα τοῦ κοινού νοῦ, «νά τροποποιήσει τή μέση γνώμη μιᾶς συγκεκριμένης κοινωνίας», ἀκόμη νά δημιουργήσει «νέους κοινούς τόπους».

Σέ σχέση μ' αὐτό πρέπει νά δοῦμε καί τήν τολμηρή προβληματική τοῦ Γκράμσι σχετικά μέ τήν ἔννοια τοῦ «κομπορμισμού». «Υπάρχουν πολλοί “κομπορμισμοί”, πολλοί ἀγῶνες γιά νέους κομπορμισμούς» (...). (*Τετράδιο 15*, 1933), στό πολύπλοκο στρατηγικό πλαίσιο «τῆς διανοητικῆς καί ἠθικῆς ἀνανέωσης» (πράγμα πού δένμπορεῖ νά εἶναι «σύγχρονο σέ ὅλα τὰ κοινωνικά στρώματα»). Πρόκειται γιά ἐρωτήματα πού ἄπτονται τῶν μεγάλων γκραμισιανῶν παραμέτρων τῶν σχετικῶν μέ τό θέμα «αὐθόρμητισμός καί καθοδήγηση», στό πλαίσιο τοῦ ζητήματος τῆς «ἡγεμονίας».

Τσέζαρε Λουπορίνι
μετάφραση: Παῦλος Κρέμος

Θρησκεία

Ὁ Γκράμσι εἶναι τυπικό παράδειγμα ἡγέτη πού ἀποδίδει προσοχή στόν λαϊκό πολιτισμό, στό φολκλόρ. Συγχρόνως —ὅπως εἶναι φυσικό γιά ἓναν πολιτικό— ἔδωσε μεγάλη σημασία στούς κρατικούς θεσμούς καί τούς κοινωνικούς, συνεπῶς καί στήν καθολική ἐκκλησία.

Ἀπέναντι στό θρησκευτικό φαινόμενο ὁ Γκράμσι ἔχει μιᾶ σταθερή ὀπτική: ἡ θρησκεία εἶναι ἓνα ἱστορικό καί πολιτιστικό φαινόμενο βαθιά ριζωμένο καί πλούσιο σέ σημασία ἀλλά δέν εἶναι οὔτε μπορεῖ νά εἶναι ἡ ἔκφραση ἑνός ἀναιρετέου ὑπερβατικοῦ λόγου.

«Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ κριτική, τό ξεπέραςμα τῆς θρησκείας, τοῦ κοινού νοῦ καί μ' αὐτή τήν ἔννοια συμπίπτει μέ τήν ὀρθοφροσύνη, μέ μιᾶ κριτική ὀπτική τοῦ κόσμου». (*Τετράδια τῆς φυλακῆς*). Ἡ θρησκεία εἶναι μιᾶ προσπάθεια νά συμβιβαστοῦν «μέ μυθολογική μορφή» οἱ πραγματικές ἀντιφάσεις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς.

Μόνο τό κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης, μέ τήν καθοδήγηση καί τήν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν, μπορεῖ νά προωθήσει μιᾶ πνευματική καί ἠθική μεταρρύθμιση πού θά συνένωνε διανοούμενους καί ἀπλούς ἀνθρώπους στή διαμόρφωση ἑνός νέου πολιτισμοῦ.

Μ' αὐτό τόν τρόπο καταλαβαίνουμε τήν ἀπόσταση πού εἶχε ὁ Γκράμσι ἀπό τόν εὐκολο ἀντικληρικαλισμό τῶν σοσιαλιστῶν τοῦ καιροῦ του. Ὅπως τό φιλελεύθερο κράτος μόρεσε νά βρεῖ μιᾶ ἰσορροπία στή σχέση του μέ τήν καθολική ἐκκλησία, ἔτσι πρέπει νά κάνει καί τό σοσιαλιστικό κράτος.

Εἶναι σημαντική ἡ προσοχή πού ἀποδίδει ὁ Γκράμσι ἄμεσα στό *Λαϊκό Κόμμα*. Ἡ ἵδρυση τοῦ κόμματος αὐτοῦ τό 1919 ὑπό τήν καθοδήγηση τοῦ Ντόν Στουρτσο, χαιρετίστηκε ἀπό τόν Γκράμσι ὡς γεγονός μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας. Σήμαινε πράγματι τήν εἴσοδο τῶν λαϊκῶν καθολικῶν μαζῶν, καί ἰδιαίτερα τῶν ἀγροτῶν, στήν πολιτική ζωή, πράγμα πού ἀποτελοῦσε ἓνα οὐσιαστικό ἀνοιγμα τῆς δημοκρατίας.

Ἡ προσοχή στίς καθολικές λαϊκές δυνάμεις ἀποτελεῖ ἓνα

σημαντικό γνώρισμα του τρόπου με τον οποίο ο Γκράμσι θέτει το ζήτημα της συμμαχίας της εργατικής τάξης με τους αγρότες. Το αγροτικό ζήτημα —λέει— παρουσιάζεται στην *Ίταλία ως ζήτημα του Νότου* και ως *ζήτημα Βατικανού*, παρουσιάζεται δηλαδή όχι μόνο ως ανάγκη μιας σωστής σχέσης με την καθολική εκκλησία αλλά μιας σχέσης με τις μάζες της αγροτιάς που ζουν υπό την επιρροή της εκκλησίας, η οποία διαχειρίζεται τον πολιτισμό τους και τον τρόπο με τον οποίο βιώνουν τα αιτήματά τους και τη σχέση τους με το εργατικό κίνημα.

Με τον Γκράμσι εμφανίζεται έτσι η προσοχή που επέδειξαν οι κομμουνιστές στη σχέση τους με τον καθολικό κόσμο και τις καθολικές λαϊκές δυνάμεις, προσοχή που σημαδεύει όλη την ιστορία του Ίταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος.

Λουτσιάνο Γκρούπι
μετάφραση: Παῦλος Κρέμος

Ίστορικός συνασπισμός

Η γκραμισιανή έννοια του «ϊστορικού συνασπισμού», έννοια ιστορική και αναλυτική, συχνά συγχέεται με την έννοια των κοινωνικών συμμαχιών ή του κοινωνικού συνασπισμού. Ο Γκράμσι είχε εκφράσει με εξαιρετική σαφήνεια το πρόβλημα των συμμαχιών της εργατικής τάξης στα χρόνια της ένεργου δράσης του ως καθοδηγητικού στελέχους του κομμουνιστικού κόμματος, ειδικά τα τελευταία χρόνια πριν τη σύλληψή του. Στις θέσεις του συνεδρίου της Λυών (Ίανουάριος 1926) υπογραμμίζεται η αναγκαιότητα να τοποθετηθούν στην πρώτη γραμμή, μεταξύ των συμμάχων του αγροτικού και βιομηχανικού προλεταριάτου, οι αγροτικοί πληθυσμοί του Νότου και των Νησιών. Στο κείμενό του για *Τό ζήτημα του Νότου* (Νοέμβριος 1926) ο Γκράμσι θέτει σαν προϋπόθεση για την κινητοποίηση ενάντια στον καπιταλισμό της πλειονότητας των εργαζομένων «τη συναίνεση των πλατιών αγροτικών μαζών». Οι διανοούμενοι διαδραματίζουν αποφασιστικό ρόλο στο σχηματισμό των συμμαχιών, στη συγκεκριμένη κατάσταση της Ίταλίας. Στο Νότο, συμβάλλουν στην πρόσδεση των αγροτών στο έργο των μεγαλογαιοκτημόνων. Είναι αναγκαίο ο δεσμός αυτός να διαρραγεί με τη διαμόρφωση στο έσωτερικό της μάζας των διανοουμένων μιας αριστερής τάσης «*με τη σύγχρονη έννοια του όρου, δηλαδή προσανατολισμένης προς το επαναστατικό προλεταριάτο*».

Σέ άλλο επίπεδο, όπως είπαμε, τοποθετείται η έννοια του «ϊστορικού συνασπισμού», η οποία άπτεται του κεντρικού θεωρητικού ζητήματος του μαρξισμού, δηλαδή της σχέσης μεταξύ της δομής και του έποικοδομήματος, της θεωρίας και της πρακτικής, των υλικών δυνάμεων και των ιδεολογιών. Ο Γκράμσι απορρίπτει κάθε ντετερμινιστική και μηχανιστική έρμηνεία της σχέσης αυτής. Άρνεϊται την ύπαρξη μιας δομής ή οποια κινεί μονομερώς τον υπερκείμενο κόσμο των ιδεών, μιας άπλης σύνδεσης αίτιου αίτιατου, και προτείνει ένα σύνολο άμοιβαίων σχέσεων και αντιδράσεων, οι οποίες πρέπει να μελετηθούν στη συγκεκριμένη ιστορική τους εξέλιξη.

Έχει θεμελιακή σημασία, σέ αυτό τό σημείο, η έρευνα που πραγματοποιείται στα *Τετράδια της φυλακής*. Ο Γκράμσι

τείνει να θεωρήσει άφρημένη τη διάκριση μεταξύ δομής (κοινωνικές σχέσεις παραγωγής) και έποικοδομήματος (οι ιδέες, οι συνήθειες, οι ήθικές στάσεις, η ανθρώπινη θέληση). Στην περιοχή του ιστορικού συγκεκριμένου υπάρχει σύγκλιση των δύο στοιχείων, μία σύγκλιση που περιέχει τις διακρίσεις και τη διαλεκτική αλλά καταλήγει σέ μία «πραγματική ένότητα».

«*Η άπόπειρα (που έκλαμβάνεται ως ουσιαστικό αίτημα του ιστορικού δεσμού)* —γράφει ο Γκράμσι— να παρουσιασθούν και να άποδοθούν οι διακυμάνσεις της πολιτικής και της ιδεολογίας σαν άμεση έκφραση της δομής, πρέπει να καταπολεμηθεί θεωρητικά ως πρωτόγονος παιδισμός, ή, στο επίπεδο της πρακτικής, πρέπει να άμφισβητηθεί μέσα από την άθθεντική μαρτυρία του Μάρξ, συγγραφέα συγκεκριμένων πολιτικών και ιστορικών κειμένων».

Ύπάρχει πράγματι μία δυσκολία στον καθορισμό της δομής, την κάθε δεδομένη στιγμή, ως στατικής άπεικόνισης. Στην πραγματικότητα, δέν είναι δυνατόν να νοηθεί δομή άφ' έαυτης, ανεξάρτητα από τό ιστορικό γίνεσθαι: και όσο και αν είναι δυνατή η άντικειμενική της άναγνώριση, πρόκειται για μία κίνηση μέσα στην ιστορία, και όχι για μία πραγματικότητα έξωτερική ή ύφιστάμενη της ιστορίας. Για τους λόγους αυτούς η πολιτική πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις τάσεις άνάπτυξης της ιστορίας, από τις οποίες βέβαια θά εκδηλωθεί άναγκαστικά μόνο ένα τμήμα.

Κατά συνέπεια ύπάρχει η δυνατότητα του πολιτικού λάθους, την οποία ο μηχανιστικός ύλισμός άποκλείει, έπιμένοντας ότι η πολιτική πράξη καθορίζεται άυστηρά από τη δομή. Άντίθετα, τό πρόβλημα είναι η καταγραφή μιας πραγματικότητας σέ κίνηση και των άντιθέσεων της.

Τό ίδιο κριτήριο ισχύει κατά την εξέταση των σχέσεων μεταξύ θεωρίας και πρακτικής. Άκόμα και στίς νέες εξελίξεις του ιστορικού ύλισμού, παρατηρεί ο Γκράμσι, άναφερόμενος κατά πάσα πιθανότητα στή σοβιετική έμπειρία, «*ή έμβάθυνση της έννοιας της ένότητας της θεωρίας με την πρακτική δέν βρίζεται προς τό παρόν παρά σέ άρχική φάση: ύπάρχουν άκόμη κατάλοιπα μηχανιστικών άντιλήψεων. Μιλάμε άκόμη για τη θεωρία που την εκλαμβάνουμε ως «συμπλήρωμα» της πρακτικής, σχεδόν έξάρτημά της*».

Η πολεμική του Γκράμσι στό συνολό της άπευθύνεται στον οικονομισμό και στον πραγματισμό των έρμηνευτών του μαρξισμού της Β' και της Γ' Διεθνούς, και παράλληλα έναντιον κάθε ιδεαλιστικής, θεωρησιαρχικής άντιλήψης που έκμηδενίζει ή ύποτάσσει τά πρακτικά και υλικά στοιχεία. Άντίθετα, ύπάρχει μία «*άναγκαία άμοιβαιότητα*» μεταξύ δομών και έποικοδομημάτων: «*άμοιβαιότητα που ουσιαστικά άποτελεί τό πραγματικό διαλεκτικό γίνεσθαι*».

Η ύπογράμμιση της άξίας των στοιχείων πολιτισμού και σκέψης έχει μία έννοια όχι μόνο θεωρητική ή ιστορικής μεθόδου, και έδώ επανασυνδεόμαστε με την προβληματική των συμμαχιών και των διανοουμένων: η συναίνεση, ο πολιτικός και πολιτισμικός προσανατολισμός άποτελούν «*άναγκαία μορφή του συγκεκριμένου ιστορικού συνασπισμού*». Κανένας πολιτικός σχηματισμός με συνοχή και μέλλον δέν είναι δυνατόν να άποφύγει την πνευματική και ήθική του έκφραση, μία συνεκτική ύλη από ιδέες και άξίες.

Μπένετο Σανγκέρι
μετάφραση: Νώντας Παπαμιχαήλ

Συναίνεση

Προκειμένου να κατανοήσουμε την έμβελεια και τὰ ὄρια τῆς σκέψης τοῦ Γκράμσι γιὰ τὰ προβλήματα τῆς συναίνεσης καὶ τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀναγκαῖο νὰ λάβουμε ὑπόψη τὴν ἱστορικὴ παράδοση στὸ ἔσωτερικὸ τῆς ὁποίας ὁ Γκράμσι κινεῖται. Ἔχει μπροστά του μιὰ Ἰταλία στὴν ὁποία τὰ διευρυνόμενα ἐκλογικὰ δικαιώματα χρονολογοῦνται μόλις ἀπὸ τὸ 1919 καὶ ὅπου ὡς ἀπάντηση ἐπακολούθησε ὁ φασισμός. Ἀπὸ μιὰν ἄλλη πλευρὰ, διερευνᾷ τὴν ἐμπειρία τῆς ἐπαναστατικῆς ρῆξης τοῦ Ὀκτώβρη, τὴν ὁποία ἀκίνητοποίησε ὁ σταλινισμός κυρίως λόγω τῆς ἔλλειψης δημοκρατικῶν παραδόσεων καὶ θεσμῶν.

Ἀνάμεσα στοὺς δύο Παγκόσμιους Πολέμους, ἡ δημοκρατία βρίσκεται σὲ ὑποχώρηση σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη, καὶ σὲ θεωρητικὸ ἐπίπεδο ὑφίσταται ἀμφισβητήσεις πολλῶν μορφῶν: Ὁ Βέμπερ ἔχει πεθάνει μὲ τὸ ὄνειρο μιᾶς δημοψηφισματικῆς δημοκρατίας ὅπου οἱ ἡγέτες συνδέονται κατὰ χαρισματικὸ τρόπο μὲ τίς μάζες, ὁ Λούκατς καὶ ὁ Σμίτ —μαθητὲς του— προφέρουν τὸ αἶτημα «νέων» καθεστώτων ἐμπνευσμένων ἀπὸ τὸ μῦθο τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τοῦ κόμματός της ἢ ἀπὸ τὸ μῦθο τῆς ἀποτελεσματικότητας ἐνός ἡγέτη-δικτάτορα. Στὴν Ἀριστερὰ ἔχει εἰσβάλει σὲ βάθος ἡ ἀντίληψη ἐνός «ἐπαναστατικοῦ» ἀκτιβισμού, ὁ ὁποῖος στὴν οὐσία εἶναι νιχιλιστικός, ἐπικεντρωνόμενος στὴ διαμαρτυρία, καὶ στὸν ὁποῖο ἀντιτίθεται ἡ τάση τῆς ἀποδοχῆς τοῦ «μικρότερου κακοῦ».

Ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ ὁ μηχανισμός τοῦ Κράτους ἀναγνωρίζεται ὡς ὠμὴ δύναμη, στὴν ὁποία πρέπει νὰ ἀντιταχθεῖ ἡ «ἐπαναστατικὴ» βία· ἀπὸ τὴν ἄλλη ὑπονοεῖται ὅτι δὲν ἀπομένει ἄλλη λύση ἀπὸ τὴν ἀφεση στὴν ὠθηση τῶν «κατευθυντήριων δυνάμεων».

Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο λαμβάνει ἔντονη ἀνανεωτικὴ σημασία ἡ γκραμσιανὴ ἔννοια τῆς ἡγεμονίας. Σύμφωνα μὲ τὸν Γκράμσι ἡ ὑπεροχὴ μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας εἶναι δυνατόν νὰ ἐκδηλωθεῖ μὲ δύο τρόπους: ὡς ἐπικράτηση (καταναγκασμός) καὶ ὡς «διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ διεύθυνση» (συναίνεση). Τὸ Κράτος δὲν ταυτίζεται συνεπῶς ποτέ μόνο μὲ τὴ δύναμη, καὶ ὁ μετασχηματισμός δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιοριστεῖ στὴ βία. Κατὰ συνέπεια, ἡ κυρίαρχη ομάδα δὲν ἔχει γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ διεθυντικὸ ρόλο, καὶ ἡ ομάδα πού κυριαρχεῖται δὲν εἶναι παραδομένη στὴν ὑποτελεία.

Ἡ δυνατότητα νὰ ἀποσυνδέσουμε τὴ δύναμη ἀπὸ τὴ συναίνεση ἐπαφίεται στὸ δημιουργικὸ καὶ κινητικὸ στοιχεῖο μιᾶς πολιτικῆς ἢ ὁποία θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ὑπερπηδήσει τὰ στενὰ (συντεχνιακὰ) συμφέροντα μιᾶς τάξης προκειμένου νὰ ἐπιτύχει μιὰ πλατύτερη σύνθεση συναίνεσεων γύρω ἀπὸ ἓνα πυρῆνα γενικότερων συμφερόντων, ριζωμένων στὴν ἐθνικὴ κοινότητα. Ἡ δυνατότητα αὐτὴ συνδέεται τόσο μὲ τὴν ἰκανότητα νὰ ἐννοηθοῦν τὰ μακροπρόθεσμα συμφέροντα τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ ἡ σύγκλισή τους μὲ τὰ συμφέροντα τῆς ἐθνικῆς κοινωνίας, ὅσο καὶ μὲ τὴν πολιτισμικὴ ἀξιοπρέπεια μιᾶς πολιτικῆς πού θεωρεῖ ἑαυτὴν ὑπεύθυνη γιὰ τὴν καθοδήγηση ἐνός λαοῦ καὶ μιᾶς ἐθνότητας. Ἡ ἰκανότητα ἐπιστρατεύει τὴν ἀνάλυση τῶν θεμελιακῶν τάσεων πού κινοῦν τίς ὑπὸ ἐξέλιξη κοινωνι-

κὲς διαδικασίες ἐνῶ ἡ πολιτισμικὴ ἀξιοπρέπεια ὠθεῖ τὴν πολιτικὴ νὰ μεταβληθεῖ σὲ κληρονόμο καὶ συνεχιστὴ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας: «πολιτικὴ-ἱστορία».

Ἔτσι ἐξηγοῦμε τὴ συνύπαρξη στὴ σκέψη τοῦ Γκράμσι ἐνός ἀντιδογματικοῦ πνεύματος διερεύνησης τῶν προοπτικῶν μὲ μιὰ σὲ βάθος ἔρευνα τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἔθνους.

Ἀκολουθώντας αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, ὁ Γκράμσι ἀντιδρᾷ τόσο στὸν ἐλιτισμὸ ὅσων θεωρητικοποιοῦν τὴν ἀναπόφευκτη καὶ διαρκὴ σχέση μεταξύ ἐκπροσώπων καὶ ἐκπροσωπούμενων ὅσο καὶ στὸ διασυρμὸ τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας ὡς καθεστῶτος κυριαρχούμενου ἀπὸ τὸν «ἀριθμὸ». Στὴν πραγματικότητα, σκέφτεται ὁ Γκράμσι, ἡ συνεπὴς πρὸς τὸν ἑαυτὸ τῆς πολιτικῆς δημοκρατία «τείνει νὰ προκαλέσει ἡ σύμπτωση μεταξύ κυβερνῶντων καὶ κυβερνωμένων» καὶ ἔχει κατὰ συνέπεια ὡς πρότυπο τὴ γενικὴ αὐτοδιάθεση, τὴν πολιτισμικὴ ὠρίμανση ὄλων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, «ἡ καταγραφή τῶν ψήφων εἶναι ἡ τελικὴ ἐκδήλωση σὲ μιὰ μακρὰ διαδικασία», στὴν ὁποία δοκιμάζονται οἱ προτάσεις καὶ οἱ ἰκανότητες τῆς ἐλίτ γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν γενικῶν προβλημάτων. Δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ μιὰ ἀντικατάσταση τῆς ἐλεγχόμενης ἐλίτ μὲ μιὰ «αὐτοναχρησσομένη ἐλίτ». Πρόκειται ἀντίθετα γιὰ τὸν ἐμβολιασμό τῆς ἐκλεγμένης ἐλίτ μὲ μιὰ ἀντίληψη ἐθνικῆς καὶ ἀνθρώπινης ὑπευθυνότητας ἐναντι τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐκλογέων-προσώπων. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ θὰ διευρυνθεῖ ἡ συναίνεση γύρω ἀπὸ ἐκείνους πού θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ προτείνουν τίς συγχριτικὰ περισσότερο ὀρθολογικὲς καὶ ἀνθρώπινες λύσεις.

Ἐνῶ στὴν Εὐρώπη καὶ στὸν Κόσμο πύκνωναν τὰ σύννεφα τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου, στίς φυλακὲς τοῦ Τούρι ὁ Γκράμσι ἀρνιόταν νὰ συρθεῖ πίσω ἀπὸ τίς γεμάτες σκεπτικισμὸ κριτικὲς γιὰ τὴν ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία ἐπιχειρώντας ἀντίθετα νὰ τὴν προσανατολίσει σὲ πρότυπα πού θὰ εἶχαν μεγαλύτερη πιθανότητα νὰ ριζωθοῦν στίς ἀναδυόμενες μάζες. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο συνέβαλε στὸν καθορισμὸ τῆς δημοκρατικῆς ἀναγέννησης τοῦ ἀντιφασιστικοῦ ἀγώνα, πού τὸ κορύφωμα του θὰ ἦταν —στὴν Ἰταλία— ἡ κατάκτηση τῶν γενικευμένων ἐκλογικῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς δημοκρατικῆς Πολιτείας, θεμελιωμένης πάνω στὴν ἐργασία.

Θυμπερτο Τσερόνι

Μετ.: Νώντας Παπαμιχαήλ

Ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης

Ἡ ἔννοια τῆς «πράξης» ὡς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς δράσης βρίσκεται στὸ κέντρο ὅλης τῆς φιλοσοφίας πού ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν Κάρλ Μάρξ, καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο αὐτὴ ἀντιμετωπίζει τὰ προβλήματα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἐγραφε ὁ Μάρξ στὰ *Οἰκονομικοφιλοσοφικὰ χειρόγραφα τοῦ 1844*, τὰ ὁποῖα ὁ Γκράμσι δὲν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίσει: «... Ὅπως ἡ κοινωνία ... παράγει τὸν ἄνθρωπο ὡς ἄνθρωπο, ἔτσι παράγεται κι ἀπὸ αὐτόν». Ἡ ἰδέα τούτης γιὰ τὴν ὁποία ἡ «παραγωγή» ἢ ἡ «ἄνθρωπινη πράξη» γίνεται κατανωητὴ ὄχι μόνο στὴν ἐργασία ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλες τίς δραστηριότητες πού ἀντικειμενοποιοῦνται στίς κοινωνικὲς σχέσεις,

τούς θεσμούς, τις ανάγκες, τις επιστήμες, την τέχνη κ.λπ. διέπει όλη τή σκέψη του Μάρξ και αποτελεί τή βασική της αρχή.

‘Ο Άντόνιο Λαμπριόλα ανέπτυξε τήν άποψη αυτή όταν ύποστήριξε πώς ο ιστορικός υλισμός «έχει ως άφετηρία τήν πράξη, δηλαδή ξεκινά από τήν ανάπτυξη τής δραστηριότητας και όπως είναι ή θεωρία του ανθρώπου που εργάζεται, έτσι, θεωρεί τήν επιστήμη ως εργασία» (‘Α. Λαμπριόλα, ‘Η υλιστική αντίληψη τής ιστορίας, Μπάρι 1965, σελ. 233). Για τόν Λαμπριόλα «κάθε κίνηση τής σκέψης είναι μιά προσπάθεια, δηλαδή μιά νέα εργασία» ενώ «ή ολοκληρωμένη εργασία ή ή σκέψη που έχει παραχθεί διευκολύνει τις νέες προσπάθειες που προσβλέπουν στην παραγωγή νέας σκέψης» (στό ίδιο, σελ. 215).

‘Η εισαγωγή αυτή έχει σκοπό να αποδείξει πώς ο όρος «φιλοσοφία τής πράξης» στον οποίο αναφέρεται ο Γκράμσι, δέν είναι γλωσσικό τέχνασμα αλλά μιά αντίληψη τήν οποία αυτός εξετάζει ως ένότητα μεταξύ θεωρίας και πρακτικής.

Συζητώντας τήν ένδέκατη θέση του Μάρξ, ή οποία προτείνει τήν αλλαγή του κόσμου και όχι πιά τήν έρμηνεία του, ο Γκράμσι γράφει ότι αυτή ή θέση «δέν μπορεί να έρμηνευτεί ως κίνηση που απορρίπτει κάθε είδος φιλοσοφίας» αλλά ως «ή ήγεμονική διατύπωση τής ένότητας μεταξύ θεωρίας και πρακτικής... Από αυτή συνεπάγεται επίσης ότι ο χαρακτήρας τής φιλοσοφίας τής πράξης σημαίνει ειδικά ότι αυτή πρέπει να είναι μαζική αντίληψη, κουλτούρα των μαζών», (Τετράδια τής φυλακής). Άλλου τό έπαναλαμβάνει: «Για τή φιλοσοφία τής πράξης, τό Είναι δέν μπορεί να διαχωρίζεται από τό σκέπτεσθαι, ο άνθρωπος από τή φύση, ή δραστηριότητα από τήν ύλη, τό υποκείμενο απ’ τό αντικείμενο· αν επιβάλουμε αυτόν τό διαχωρισμό θα πέσουμε σε μιά από τις τόσες μορφές θρησκείας ή σε μιά αφαίρεση δίχως νόημα» (στό ίδιο, σελ. 1224). ‘Η ένότητα θεωρίας και πρακτικής χρησιμεύει στον Γκράμσι για να υπογραμμίσει μιά σειρά επιστημονικές έννοιες, ικανές να έρμηνεύσουν τόν σύγχρονο κόσμο του (ήγεμονία, ιστορικός συνασπισμός, νέος κοινός νοός, μαζικός κομπορμισμός διαμέσου τής διαπλοκής του με νέες άτομικές ή συλλογικές μορφές ελευθερίας, παθητική επανάσταση, κ.λπ.). ‘Εδώ σχετικά με τή φιλοσοφία τής πράξης θα περιοριστούμε σε γενικές γραμμές στις ακόλουθες έκτιμήσεις:

1. Ούτε ή φιλοσοφία τής πράξης αλλά ούτε και καμιά επιστήμη που συνδέεται με αυτή μάς επιτρέπουν να κάνουμε προβλέψεις οι οποίες θα έχουν ντετερμινιστικό χαρακτήρα.

‘Ενας είναι ο τρόπος που έχει κανείς τή δυνατότητα να προβλέψει· είναι αυτός για τόν οποίο ή πρόβλεψη αποτελεί πρακτική δράση τέτοια που να συνοδεύεται από τή διαμόρφωση και τήν όργάνωση μιās συλλογικής θέλησης. ‘Ο Γκράμσι άντλει από αυτήν τή θέση τήν κριτική στον Κρότσε, στο βαθμό που ή θρησκεία τής ελευθερίας του Κρότσε δέν συμβάλλει στη δημιουργία προβλεπόμενων αποτελεσμάτων, και αποφεύγει να διαμορφώσει ένα σχέδιο μετασχηματισμού και μιά πολιτική βούληση που θα ανταποκρίνεται σε αυτό. Αυτή ή ίδια θεωρία τής «πρόβλεψης» θέτει σε κρίση τις ντετερμινιστικές αντιλήψεις που χαρακτηρίζουν τό επιστημονισμό τής Β’ Διεθνούς, οι οποίες είναι επίσης πηγή παθητικότητας.

2. ‘Η βούληση για τήν οποία μιλά ο Γκράμσι —και συνεπώς ή πράξη— δέν βρίσκει σε άμιγή κατάσταση αλλά

εμπεριέχει τά υλικά στοιχεία που ο ίδιος ο άνθρωπος έχει αντικειμενοποιήσει. Τοῦτο σημαίνει κατ’ αρχήν ότι ή φιλοσοφία τής πράξης είναι για τόν Γκράμσι ή πλήρης συνείδηση των αντιθέσεων τής σύγχρονης του κοινωνίας έτσι που «ο ίδιος ο φιλόσοφος, είτε τόν έννοῦμε ως άτομο είτε ως ολόκληρη κοινωνική ομάδα, όχι μόνο κατανοεί τις αντιθέσεις αλλά θέτει τόν εαυτό του ως στοιχείο τής αντίφασης αναδεικνύοντάς το σε αρχή γνώσης και, συνεπώς, δράσης».

Διακριτές, μεταξύ τους, ανθρωπιστικές επιστήμες αλλά και φυσικές επιστήμες βρίσκουν μιά στιγμή ένότητας, πέρα από τήν αυτονομία τους, και γίνονται πολιτική. ‘Ο Γκράμσι συνθέτει αυτή τή θεματική με τούς ακόλουθους όρους: «‘Η φιλοσοφία τής πράξης είναι απόλυτος “ιστορικισμός”, ή έκκοσμίκευση και ή επιγειότητα τής σκέψης, είναι απόλυτος ούμανισμός τής ιστορίας» (ό.π., σελ. 1437). Για να κατανοήσουμε τήν τελευταία αυτή διατύπωση θα πρέπει να επανέλθουμε στη θέση που αναφέραμε προηγουμένως σχετικά με τήν αλήθεια, όταν αυτή έλλαμβάνεται ως ανταπόκριση σε μιά πραγματικότητα, αντικειμενοποιημένη από τόν άνθρωπο.

3. ‘Ο Γκράμσι όρίζει τόν άνθρωπο «ως μιά σειρά δρώντων σχέσεων (μιά διαδικασία) τέτοιου είδους ώστε αυτός δέν συσχετίζεται με τή φύση απλώς επειδή ο ίδιος είναι φύση αλλά δραστικά μέσω τής εργασίας και τής τεχνικής» (ό.π., σελ. 1345). Μέ άλλα λόγια κάθε άτομο «όχι μόνο είναι ή σύνθεση ύπαρκτων σχέσεων αλλά και σύνθεση τής ιστορίας των σχέσεων αυτών, είναι δηλαδή ή σύνοψη όλου του παρελθόντος». Πώς λοιπόν είναι δυνατόν να αλλάξεις τόν κόσμο όταν καθέννας ξεαρτάται με τέτοιο τρόπο από τό παρελθόν του;

‘Η άπάντηση του Γκράμσι είναι ότι «καθέννας μπορεί να συνεταιριστει με όλους εκείνους που επιζητούν τήν ίδια αλλαγή, και αν ή αλλαγή αυτή είναι όρθολογική, καθέννας μπορεί... να κατακτήσει μιά αλλαγή πολύ πιο ριζοσπαστική απ’ αυτήν που, εκ πρώτης όψεως, θα φαινόταν έφικτή».

Τελικά, ή φιλοσοφία τής πράξης είναι για τόν Γκράμσι ή συγκρότηση τής συλλογικής βούλησης που ανταποκρίνεται στις ανάγκες που αναδύονται από τις αντικειμενοποιημένες παραγωγικές δυνάμεις —ή που βρίσκονται στο δρόμο τής αντικειμενοποίησης— και από τήν αντίφαση μεταξύ αυτών των δυνάμεων και του βαθμού παιδείας και πολιτισμού ο οποίος εκφράζεται από τις κοινωνικές σχέσεις. Σε αυτή τήν αντίφαση, που μοιάζει σαν φιλοσοφική αντίληψη, εμπλέκονται πολλές από τις επιστήμες τής φύσης και του ανθρώπου. “Αν τις εξετάσουμε χωριστά μπορεί να τις θεωρήσουμε ανεξάρτητες· αν ωστόσο τις θεωρήσουμε ως έκφραση τής πιθανής αντίφασης μεταξύ δημιουργικών δραστηριοτήτων και σχέσεων έπικοινωνίας κοινωνικού τύπου, τότε καταλήγουν να είναι μέρος τής φιλοσοφίας τής πράξης και μπορούν με αυτόν τόν τρόπο να ασκήσουν τήν έπιρροή τους στην πολιτική, δηλαδή σε εκείνες τις αλλαγές που μάς κάνουν να διακρίνουμε ένα νέο τρόπο ζωής και ανώτερο επίπεδα πολιτισμού.

Νικόλα Μπανταλόνη
μετάφραση: Παῦλος Κρέμος

ΚΕΡΜΑΤΑ

Ἡ φρυκτωρία τῆς πλατείας Ἐλευθερίας

Κατερίνη, 27 Ἀπριλίου 1987. Πλατεία Ἐλευθερίας. Ἀγροτικό συλλαλητήριο. Δώδεκα τό μεσημέρι. Ὁ Βασίλης Χαρισόπουλος αὐτοκτονεῖ. Παραδίδει τό σῶμα του στή φλόγα. Καί στό παραθεῖο. Μήν καί τόν προλάβουν οἱ συνδιαδηλωτές του καί τόν σώσουν. Θάνατος προγραμματισμένος. Αὐτόχειρας ιδανικῶν. Κι ὄχι γιά τρεῖς δραχμές ἀνά κιλό.

Πῆγαν νά τόν περάσουνε τρελό. Ἄλλ' ὄχι. Γεμάτες καπνά οἱ ἀποθήκες του. Χρόνια πολλά μετανάστης στή Γερμανία· κομπόδεμα ἤ ξενιτιά. Μέ τά λίγα χωράφια του. Μέ τήν οἰκογένειά του. Καί μέ τό συνδικαλισμό του. Μέλος τοῦ Ἀγροτικοῦ Συλλόγου τῆς Σφενδάμης. Ὁργανωμένος στό ΠΑΣΟΚ. Τήν προηγουμένη τῆς αὐτοπυρπόλησής του οἱ συγχωριανοί του δέν τόν εἶχαν τιμήσει μέ τήν ψήφο τους. Ὅσο κι ἂν ἔβγε τήν κυβέρνηση, ὅσο κι ἂν ἔπαιρνε τίς ἀποστάσεις του. Γιατί κανεῖς ἀπό ὄσους ταυτίζονται μέ τό ΠΑΣΟΚ δέν μπορεῖ νά τό ὑπερβεῖ. Κι ἀφοῦ ὁ πρόεδρος του «ἀπλῶς προεδρεύει» κατ' ἐξακολούθησιν, ὁ κομματικός αὐταρχισμός καί ἡ ἀλαζονεία καί ἡ ἀποτυχία καί τά σκάνδαλα τούς ἐλάσσονες θά βαρύνουν. Μόνο πού αὐτοί οἱ μικροί ἔχουν πρόσωπο, γιατί ἔχουν γείτονες, γιατί πηγαίνουν στό

καφενεῖο, γιατί ἰδρώνουν.

Ὁ ἔθισμός στό ρυθμό τῆς ἐξουσίας εἶναι ὁ θάνατος τοῦ πολίτη. Καί καμιά φορά ἀπαντᾶς στό θάνατο μέ τόν τρόπο του. Αὐτοκτονώντας. Ἀπό πόθο Ἐλευθερίας. Ὅχι τυφλά ὄμως. Ὅχι στό βουβά. Ἀλλά μέ μαγνητοταινίες. Καί λήψεις κινηματογραφικές. Σάν κι αὐτή πού προσπάθησε νά ἀποσπάσει ὁ Βασίλης Χαρισόπουλος ἀπό τόν συμπατριώτη του ἐρασιτέχνη κινηματογραφιστή. Μόνο πού ἡ συγκίνηση κι ὁ τρόμος πέρασαν στήν κάμερα. Καί δέν ἐγράφη ἡ ἐπιθυμία τοῦ θανάτου καί ἡ ταυτόχρονη ταπείνωσή του.

Νεκρός χωρίς κομματικούς διεκδικητές τῆς θυσίας του ὁ Βασίλης Χαρισόπουλος. Γιατί τό κόμμα του δέν θά ἀντέξει τήν ὕβρι νά ἐμπορευτεῖ τόν φρυκτό ἀγρότη. Ὄντε κι ἡ Νέα Δημοκρατία θά τολμήσει νά τόν ἰδιοποιηθεῖ. Κι ἡ μυθοποιητική Ἀριστερά θά καταριέται τήν ὥρα καί τή στιγμή πού δέν ἦταν δικός της γιά νά μετρήσει τά κέρδη.

Μᾶς καίει ὁ θάνατος τοῦ Βασίλη Χαρισόπουλου. Καί μᾶς υπερβαίνει. Νά προλάβουμε μόνο νά τόν μεταλάβουμε μνήμη πρὶν τόν καταντήσουν μνημεῖο ἄσημο οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος σκυλευτές.

Πα.Μ.

Τό δέλεαρ τῆς Ε.ΑΡ.

Καί ἐγένετο Ε.ΑΡ.

Μέ τή φαντασία νά στριμώχνεται στους διαδρόμους. Μέ τήν εὐαισθησία τῶν συμβαλλομένων νά ὑποτάσσεται στά ποσοστά ἐκπροσώπησης καί στά προαπαιτούμενα διαβούλια. Μέ τήν πάλη τῶν τάξεων νά ἐγκλωβίζεται στά κουτάκια ἡκιστα εὐρηματικῶν ἐρωτηματολογίων. Μέ τήν ἐλπίδα νά ἀγκομαχᾷ κάτω ἀπό τίς ἐξαρτήσεις τοῦ παρελθόντος πού σχεδόν ἀκυρώνουν ἐκ τῶν προτέρων τίς νέες ἐξαρτήσεις. Γιατί καί πάλι τά αὐτονόητα ἱδρυσαν τούς θεσμούς καί ἐπέβαλαν τά δριά τους.

Καί κατ' ἀρχήν ἡ Ἀρχή, τό Μέγα Αὐτονόητο. Ὁ Λεωνίδας Κύρκος. Αὐτονοήτως μοναδικός ὑποψήφιος γραμματέας. Αὐτονοήτως τῆς βουλευτικῆς ἐδρας στόν Ἀντώνη Μπριλλάκη (ἐρήμην φυσικά ἡμῶν τῶν ψηφοφόρων). Αὐτονοήτως κατασκευαστής τῆς δόξας τοῦ ἐαριδρεπτοῦ κόμματος γιά τά μεγάλα καί ὕψηλά, μέ τίς ἀλλεπάλληλες συνηνευξεις του.

Πρόκειται, λοιπόν, ἀπλῶς γιά «τό νέο κόμμα

τοῦ κ. Κύρκου» ὅπως ἀφορίζει ὁ Σχολιαστής στό εἰσαγωγικό τοῦ τελευταίου του τεύχους (Μάιος '87); Ὁ καιρός θά δείξει. Ἡ ἡ ζωή ἐπί τό μαρξιστικότερον. Οἱ ἀνοχές δηλαδή τοῦ Ἰδίου τοῦ Κύρκου, οἱ ἀνοχές τῶν νεοεισελθόντων, οἱ ἐνοχές τῶν ἔσαι ἀνετάκτων...

Φαίνεται πάντως πῶς ἡ ζωή βιάζεται, βιάζοντας ἐπί τῆ εὐκαιρία ἀκόμη καί τῆ διάθεσή μας γιά χιούμορ. Ἐξ ὄνυχος τόν λέοντα, λένε. Καί τούτη ἡ ἐλαχιστότατη παρανυχίδα πού ἀναδημοσιεύουμε ἀπό τήν Αὐγή τῆς 30ῆς Ἀπριλίου (δείγμα τερπνό τῆς ριζοσπάστειας... ἀνάγνωσης τῆς καθημερινότητας στήν ὁποία τελευταία ἐπιδίδεται) τό 'χει τό βάρος της. Ὁ Λεωνίδας Κύρκος καί κοντά στό λαό (στούς «ἥρωές τους» ἔστω) καί διεθνιστής καί γνώστης τῶν τοῦ ποδοσφαίρου. Τό θέαμα ἔχει τούς δικούς του κανόνες — καί τούς ἐπιβάλλει. Καί κανόνας του πρωταρχικός εἶναι ἡ ὑπαρξη θεατῶν καί ὄχι, π.χ., πολιτῶν.

Παντελής Μπουκάλας

«Μεταμορφωμένη» ἐμφανίστηκε ἡ ἐλληνική ομάδα στο β' ημίχρονο.

Ἡ κατακόρυφη ἀνοδος τοῦ τανίου καί τοῦ Σαραβάκου, ἡ ομάδα, πού παίξανε, ἡ δημούρησαν, ἡ κωμική, ἀπό το γκολ εἰς τὸ 56' σε σουτ τοῦ ἑλίου καί στο 76' με τον Αντ. οπουλο. Οἱ Ἕλληνες παίκτες ζήτησαν πέναλτι στο 62' σε ανατροπή του Αναστόπουλου ἀπό τον Κρουλ.

Καλύτεροι παίκτες τῆς Ἐθνικῆς ομάδας ἦσαν οἱ Μανωλάς, Αλαβάντας, Κοφίδης καί Αντωνίου, Σαραβάκος στο β' ημίχρονο καί ἀπό τήν πολωνική ομάδα οἱ Πα-

Βοϊτίσκι καί Κρουλ. ἡ διατησία τοῦ Γιουγ. Πέτροβιτς, πού σωστά ἔπαιξε σαν οφσάιντ γκολ του Σαραβάκου στο 47'.

- Στο ἄλλο παιχνίδι τοῦ ομίλου, ἡ Ολλανδία νίκησε τήν Ουγγαρία με 2-0.

Τα γκολ πέτυχαν ὁ Γκούλιτ στο 37' καί ὁ Μιούρεν στο 40'.

- «Ἦταν πολύ καλός ἀγῶνας. Συγχαρητήρια στους Ἕλληνες παίκτες, ἀλλά καί στους Πολωνούς, πού αγωνίστηκαν ἐξίσου ὡραία. Αὐτά ὄηλωσε ὁ Λεωνίδας Κύρκος πού μετὰ τον ἀγῶνα βρέθηκε μαζί με τον Αντώνη Μπριλλάκη στα αποδυτήρια τοῦ γηπέδου.

Τῶ ἀγνώστῳ περιοδικῶ

Στις 26 καί 27 Φεβρουαρίου τοῦ '87 συναντήθηκαν στό Παρίσι ἐκπρόσωποι περιοδικῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς γιά νά συζητήσουν θέματα ὅπως «Ἡ Εὐρώπη καί τά ἔθνη», «Οἱ σχέσεις Δυτικῆς καί Ἀνατολικῆς Εὐρώπης», «Ἡ δημοκρατία, ἡ ἐλευθερία καί τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου», «Νέα μοντέλα ἀνάπτυξης», «Μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης» κ.λπ.

Τά ἐντυπα πού συμμετείχαν καλύπτουν σημαντικό τμήμα τοῦ φάσματος τῆς εὐρωαριστερᾶς. Δειγματοληπτικά: Ἀπό τή Γερμανία τό *Das Argument*, τό *Leviathan*, τό *L '80*, τό *Links*, τό *Sozialismus*· ἀπό τήν Αὐστρία τό *Arbeiterzeitung* καί τό *Zukunft*· ἀπό τή Δανία τό *Praksis* καί τό *Socialistik Weekend*· ἀπό τήν Ἰσπανία τό *Gaceta Sindical* καί τό *Nuestra Bandera*· ἀπό τό Βέλγιο τό *Cahiers Marxistes*· ἀπό τή Φιλανδία τό *Uudistuna Ihmiskunta*· ἀπό τή Γαλλία τό *Actuel Marx*, τό *Les Temps Modernes*, τό *Cosmopolitiques*, τό *Politique Aujourd'hui*· ἀπό τή Μεγάλη Βρετανία τό *New Socialist* καί τό *Socialist Affairs*· ἀπό τήν Ἰταλία τό *Rinascita*, τό *Rassegna Sindicale Internazionale*, τό *Problemi del Socialismo*· ἀπό τή Νορβηγία τό *Kontrast*· ἀπό τήν Ὁλλανδία τό *Socialisme en Democratie*· ἀπό τήν Πορτογαλία τό *Risco*· ἀπό τή Σουηδία τό *Rote Revue*.

Τήν Ἑλλάδα τήν «ἐκπροσώπησαν» δύο περιοδικά: τό πασοκικό *Σοσιαλιστική Θεωρία καί Πράξη* καί τό ἀγνωστό μας *Revue de Delphes* (ἔτσι τό ἴδιον γράμμένο στό ντοκουμέντα

πού μᾶς ἔστειλαν οἱ Γάλλοι ὀργανωτές τοῦ διημέρου).

Μόνο στοιχεῖο πού δίνεται ὅτι τό περιοδικό τό παρουσίασε ἡ Sophia Marra (μαζί καί ἡ διεύθυνση τῆς εἰσηγήτριας: «*vue de la Collégiale, GR Delphes*»).

Κατά τά ἄλλα σκότος: Συντακτική ἐπιτροπή: κενό· ἔτος ἴδρυσης: κενό· περιοδικότητα: κενό· τιράζ: κενό· ποιοί οἱ ἀναγνώστες: κενό· ἐκδότης: κενό· χρηματοδότης: κενό· Καί, φυσικά, προσανατολισμός: κενό.

Ἐρώτημα πρῶτο, λοιπόν: Τέτοια ἐκτίμηση τρέφουν γιά τίς ἐν λόγῳ γραπτῶ ἀναζητήσεις τῆς ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς οἱ φίλατοι Γάλλοι πού δέν μῆχαν στόν κόπο νά ρωτήσουν καί νά μάθουν; Ἄν μή τι ἄλλο, στή χώρα μας κυκλοφοροῦν εἴκοσι τουλάχιστον περιοδικά πού θά ἔχαν περισσότερα δικαιώματα καί ἀπό τήν κυβερνητική *Θεωρία καί Πράξη* καί ἀπό τό *Revue de Delphes* νά καταθέσουν τίς ἀπόψεις τους γιά θέματα κρίσιμα. Τέτοια ἀγραμματοσύνη; Τόση βιασύνη κι εὐκολία; Καί νά σκεφεῖ κανεῖς ὅτι ἐμεῖς, τῆς μαγείας ἔστω ἡ τῆς νοσταλγίας ἀθύρματα, ξεσκονίζουμε καί τήν ἐσχατή συνεντευξούλα γιά τά ἐν Παρισίους.

Ἐρώτημα δεύτερο: Τελικά, καί ἡ πάλι τῶν ἰδεῶν διεκπεραιώνεται διά δημοσίων σχέσεων;

Νά, λοιπόν, πού τό γνωστό «εἶσαι ὅ,τι δηλώσεις» δέν ἰσχύει μόνο στήν Ἑλλάδα. Καί στήν Ἑσπερία πάει τό ἴδιο καλά.

Φ.ΕΥ.

Τό λέν οἱ πετροπέρδικες, τό λέν κι οἱ χουλιγκάνοι: «Σκάνδαλα, σκάνδαλα, σκάνδαλα παντοῦ/καί τά μυαλά στά σκάνδαλα καί πουθενά ἄλλου».

Κι ἐκεῖ πού τό ΠΑΣΟΚ (Πανελλήνιο Σκανδαλιστικό Κίνημα) ἐδήλωνε ἀκρωνυμικῶς: Παπανδρέου Ἀνδρέας Σωτήρ Ὀδοστρωτήρ Καστρίαρχος, ἐσχάτως μεταφράζεται σέ: Πώποτας Ἀποστολόπουλος Σταματελάτος Καραχάλιος. (Φυσικά, ἀντί τοῦ Πώποτα μορεῖ νά τεθεῖ ὁ καί δήμαρχος Παπαδόπουλος, ἀντί τοῦ Ἀποστολόπουλου ὁ Ἀστερινός, ἀντί τοῦ Σταματελάτου ὁ Σωτηρλής, ἀντί τοῦ Καραχάλιου ὁ καθεῖς — ἡ περίπου. Ὑπάρχει πάντως μιά σχετική ἔλλειψη στό ὄμιλον, ἴσως γιὰτί ὅλα μικρά, ὅλα ἐπὶ μηδενικῆς βάσεως).

Ὡς ἤσθοντο δέ οἱ Πασοκεῖς ἐξαπιναιῶς ἀνταριασμένην τήν πόλιν, τό ρίξαν στά διαβούλια: «Ν' ἀλλάξομε' ὄνομα, ν' ἀλλάξομε' ἀρχηγό. Τέρμα τ' αὐτόνομα, γιὰτί ἔσπασε τ' αὐγό». Καί πῆσαν σύννεφο οἱ προτάσεις. Ἀπλώθηκαν τά γράμματα τῆς ἀλφάβητας στό τραπέζι τό στρογγυλό κι ἡ φαντασία βάλθηκε νά πλάθει φρέσκα κουλουράκια.

— Σύντροφοι, νά μείνει σταθερό τό ΣΟΚ μή μᾶς ξεχάσει κι ὁ θυρωρός μας.

— Ὅκέυ. Ἄπ' τήν ἀρχή λοιπόν. ΑΑΣΟΚ. Ποιότης ἄλφα ἄλφα.

— Ἄκυρον. Καλύτερα ΒΑΣΟΚ.

— Γιατί; Γιά νά θυμίζει τίς βάζες καί τή Βασούλα;

— ΓΑΣΟΚ. Γαργαλιστικό, δέν νομίζετε;

— Μπά. Πολύ συνουσιαστικό. Κι ἐκεῖνο τό ΔΑΣΟΚ ἀπό δαρμένα σκυλιά ἀρχίζει καί σέ δάση καμένα καταλήγει.

— ΕΑΣΟΚ, λοιπόν.

— Σιγά τά ὦά. Ἐασον αὐτό χαιρεῖν καί χαιρέτα μου τόν Πλατανιώτη.

— ΖΑΣΟΚ μᾶς κάνει;

— Τά ζά μας ἀργά. Καί τό ΗΑΣΟΚ δέν λέει τίποτα.

— ΘΑΣΟΚ;...

— Θά σοῦ ἴλεγα τίποτε. Ἐδῶ ΘΑΔες μᾶς ἀνέβασαν, ΘΑΔες θά μᾶς κατεβάσουν.

— Ἐ, ΙΑΣΟΚ τότε.

— Μπά. Εἴμαστε ἀνίαιοι ὅπως οἱ ἄλλοι εἶναι ἐπάρατοι. Καί τό ΚΑΣΟΚ μυρίζει Κασόγκι ἀπό μακριά.

— ΛΑΣΟΚ μήπως;

— Ὅχι. Θυμίζει πολύ τή νίκη τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης.

— Ὅριστε;

— Ναί ρέ. Λάσο-θηλιά-βρόχος-Παπαδόπουλος-δήμαρχος Νέας Χαλκηδόνας. Θέλει προσοχή τό ζήτημα.

— Τότε ΜΑΣΟΚ. Μάγκικο καί μαεστρικό.

— Καί μαγαρισμένο καί μαρζωμένο καί μάσα καί τῶν γονέων. Καί γιά δέν τό βγάζουμε ΜΙΣΟΚ ὥστε νά μὴν ξεχνᾶμε καί τό «Μισό-Μισό» τοῦ ἀρχηγοῦ;

— Σύντροφοι, ἔληξε. Θά τό λέμε ΝΑΣΟΚ. Νάσα ἓνα ΣΟΚ.

— Μόνο πού θά τό συνοδεύουν μέ τή γνωστῆ πενταδάχτυλη χειρονομία. Ἄσ' το καλύτερα.

— Τότε ΞΑΣΟΚ. Ἀρχαιοπρεπέστατο. Ξεῖν' Ἀγγέλλειν Σύμψασιν Ὅτι Κλατάραμε.

— Ἐ, ὄχι κι ἐδῶ ὁ Τρίτης.

— Ἄς ποῦμε ΟΑΣΟΚ. Ὅμορφο...

— Σιγά τόν Τσοχατζόπουλο.

— Ἐ πῶς νά τό ποῦμε;

— Νά τό ποῦμε ΠΑΣΟΚ.

— Πάλι;

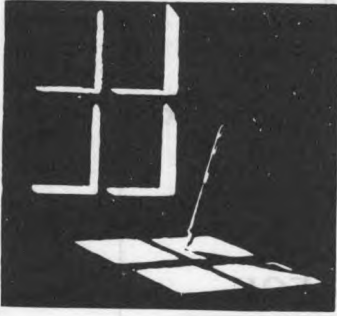
— Γιατί; Ποιός θά τό καταλάβει.

— Καί τί θά γίνει μέ τά γράμματα πού περισσεύουν;

— Ξέχνα τά καλύτερα. Ἐχει καί τὸ ΦΑΣΟΚ καί καί τὸ ΗΑΣΟΚ ἀνάμεσά τους, μᾶνα μου καημένα. Χανόμαστε πού χανόμαστε. Φαγωνόμαστε πού φαγωνόμαστε. Ἐ, ὄχι νά φαυνομάστε κιόλας.

Τ.Σμπούρης

ΜΙΑ «ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ»

Ἀγαπητοί φίλοι,
Ἐκείνη ἡ σύντομη ἀπάντησή σας στή 13η σελίδα τοῦ περασμένου *Πολίτη* δέν ἀφήνει περιθώρια ἐπιλογῆς. Μὲ λίγα καί σπαράτα, εἶναι ἀλήθεια, λόγια παρακάμπετε τὸ πολιτικό ζήτημα πού θέτουν τόσο τὸ γεγονός τῆς ἀποχώρησης τεσσάρων ἀπὸ τὰ μέλη τῆς συντακτικῆς ὁμάδας τοῦ περιοδικοῦ ὅσο καί οἱ μαρτυρίες τους σχετικὰ μὲ τὴν πρόσφατη συμπεριφορὰ τῆς «πλειοψηφίας». Στὴ θέση μιᾶς πολιτικῆς ἀπάντησης βρῖσκει κανεὶς τὴν εὐκολία καὶ πολὺ γνωστὴ μέθοδο τῆς ἀβασάνισης καταγγελίας.

Ὡστε ἡ «μειοψηφία» ἄλλο στόχο δέν εἶχε τόσο καιρὸ ἀπὸ τὸ νὰ σᾶς κάνει νὰ ἀλλάξετε (μὲ ποῖο τρόπο ἄραγε;) τίς ιδέες σας γιὰ τὴν Ἀριστερά; Ὡστε κατόπιν τούτου καὶ λόγω τῆς κρίσης (τὴν ὁποία ὑπονοεῖτε ὅτι δημιούργησε μὲ δική της καὶ ἀποκλειστικὴ εὐθύνη ἡ μειοψηφία) οἱ «κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ» παύουν νὰ ἰσχύουν καὶ ἡ δημοκρατικὴ ἀπαίτηση γιὰ πολυφωνία καὶ ἀντιπαράθεση τῶν ἀπόψεων καταγράφεται ὡς γλυκανάλατη ἠθικολογία; Δικαιώνεται λοιπὸν ὁ κρατῶν τὴ σφραγίδα;

Μέσα σὲ λίγες ἀράδες, ἀγαπητοί φίλοι, καταφέρατε νὰ ἀνακαλέσετε μνήμες ὄχι εὐχάριστες ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Ἀριστερᾶς. Ἡ ἀνανέωση τῆς ἔχει δυσκολίες πού ἀφοροῦν ὅλους μας. Τὸ ποῖός ἔχει δικίω στο δρόμο πού διάλεξε νὰ στρατευτεῖ θὰ μᾶς ἀπασχολεῖ πολλὰ χρόνια. Ὅποιος, ὅμως, κλείνει διαύλους ἐπικοινωνίας (τέτοιος δίαυλος ὑπῆρξε μὲ ἐπιτυχία ὁ *Πολίτης*) τραυματίζει τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνανέωση τῆς Ἀριστερᾶς (μὲ ἢ χωρὶς περαιτέρω ἐπιθετικούς προσδιορισμούς). Καὶ τὸ κάνατε μὲ περισσὴ εὐκολία προδιαγράφοντας γιὰ τὸ περιοδικὸ μονομερεῖς καὶ γι' αὐτὸ νέους προσανατολισμούς.

Συμφωνώντας ὅτι πρέπει νὰ φέρετε στὸ ἀκέραιο τὴν πολιτικὴ εὐθύνη τοῦ νέου δρόμου πού χαράξατε, σᾶς παρακαλῶ, ἀγαπητοί φίλοι, νὰ μὴ μὲ συμπεριλαμβάνετε πιά ἀνάμεσα στους λοιπούς «Πολίτες» (ἢ τακτικούς συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ) τοὺς ὁποίους ἀντιπαραθέτετε, λίγο βιαστικά, στὴ «μειοψηφία». Σᾶς παρακαλῶ, ἐπίσης, νὰ δημοσιεύσετε τὴν ἐπιστολή μου αὐτὴ.

Λευτέρης Παπαγιαννάκης

ΠΟΙΗΣΗ

Ἀνέστης Εὐαγγέλου, *Ἡ ἐπίσκεψη καὶ ἄλλα ποιήματα*, Θεσσαλονίκη, 1987.
Τάσος Καπερνάρος, *Ἀκελδαμά*, Ἡριδανός, 1987.
Γιάννης Καρατζόγλου, *Ἀποσβέσεις*, Διαγώνιος, 1987.
70 ποιητικὲς φωνές ἀπὸ τὴ Λέσβο, ἐπιμέλεια Γ. Μίσσιου, Μυτιλήνη, 1987.
Ποίηση Ἰσπανόφωνης Ἀμερικῆς, εἰσαγωγή καὶ ἐπιμέλεια Ἡλία Ματθαίου, Γνώση, 1987.

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀλέξανδρος Κοτζιάς, *Ἰαγουάρος*, Κέδρος, 1987.

ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ἐλένη Πριοβόλου, *Ὁ θεῖος Ὁρέστης*, Guenberg, 1987.
Γιάννης Μπάρτζης, *Τὰ μυρμήγκια τῆς εἰρήνης*, Guenberg, 1987.
Γεωργία Ἀνεζίνη-Λεράκη, *Ὅταν χάθηκε ὁ κυρ-Μένιος*, Guenberg, 1987.
Δ. Ραβάνης-Ρεντής, *Ἡ Ὁραία Ἐλένη τῶν γαϊδάρων*, Guenberg, 1987.
Νίκος Σκιαδάς, *Δέκα μικροὶ ταξιδιώτες*, Guenberg, 1982.

ΙΣΤΟΡΙΑ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Δημήτρης Σταμέλου, *Ἡ Δωριδα στὴν Τούρκοκρατία*, Γλᾶρος, 1986.
Buggiero Romano *Fernand Braudel*, μτφρ. Π. Μιχαηλάρης, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων, 1986.
Μαρί Πετμεζίδου Τσουλουβῆ, *Κοινωνικὲς τάξεις καὶ μηχανισμοὶ κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς*, Ἐξάντας, 1987.

Hannah Arendt: *Σκέψεις γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν ἐπανάσταση*, Ἔρασμος, 1987.
René Dumont, *Ὀργή*, Νέα Σύνορα, 1987.
Michael P. Todaro *Οικονομικὴ τοῦ ἀναπτυσσόμενου κόσμου*, τόμ. Α', Guenberg, 1987.
Κώστας Νικολάου, *«Δεξιὰ πορεία μὲ ἀριστερὸ φλάς» καὶ ἄλλα τινά...*, ἐκδ. Καστανιώτη, 1987.

ΔΟΚΙΜΙΟ - ΓΛΩΣΣΑ

Ὁ Σεφέρης στὴν πύλη τῆς Ἀμμοχώστου, ἐπτὰ ὀμιλίες τῶν Δ.Ν. Μαρωνίτη, Σ. Παύλου, Μ. Πιερῆ, Κ. Προύση, Γ.Π. Σαββίδη, Ν. Χριστοδοῦλου, Νάτιας Χαραλαμπίδου, ἐκδ. Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, 1987.
Δημήτρης Ραυτόπουλος, *Σημεῖα στίξεως*, Στοχαστής, 1987.
Κώστα Παππᾶ, *Παράλληλα νεοελληνικὰ ποιήματα*, Γλᾶρος, 1987.
Κ.Ν. Παπανικολάου, *Ἐμεῖς καὶ οἱ Ἀρχαῖοι*, ἐκδ. «Νέας Παιδείας», 1987.
Σαράντος Ἰ. Καργάκος, *Ἑλληνικὴ ζωονομία*, Guenberg, 1987.

ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

Henri Chabrol *Οἱ τάσεις αὐτοκτονίας τοῦ ἐφήβου*, ἐκδ. Χατηνικολῆ, 1987.
Προσχολικὴ ἀγωγή καὶ κατάρτιση νηπιαγωγῶν, ἐκδ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ἐπιμ. ἔκδοσης Μαρία Ἡλιοῦ), 1987.

ALBUM - ΣΚΙΤΣΑ

Χ.Φ. Πικριδᾶς, *Πάλι μόνοι ἐσῦ;*, Ἔστια, 1987.
Τάκη Ψαράκη, *Κούμαρα καὶ χαρταετοί*, Βιβλιοφιλία, 1987.

